

DOKTORI ÉRTEKEZÉS
INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

**A távol–keleti orosz–japán geostratégiai játszma és az
1904–1905-ös orosz–japán háború nemzetközi összefüggései
– Két állam, két modell**

dr. Várnai Gergely

Témavezetők:

Dr. habil. Bebesi György, PhD, egyetemi docens

Dr. habil. Glied Viktor Imre, PhD, egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

Pécs, 2021

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés.....	4
Hipotézisek, kutatómódszertan és a dolgozat felépítése	7
II. A „hosszú 19. század” nemzetközi kapcsolatait alakító elméleti megfontolások és geopolitikai nézőpontok bemutatása.....	13
II.1. A 19. századi Európa nemzetközi kapcsolatainak elméleti megközelítése.....	13
II.2. A nemzetközi kapcsolatok mozgatórugóinak új típusú bemutatása – a geopolitika tudományának megjelenése.....	19
III. A cári Oroszország befolyásának növekedése Kelet-Ázsiában a 19 század közepétől az 1904–1905-ös orosz–japán háború kitöréséig.....	33
III.1. Oroszország keleti irányú területi növekedése a 15. századtól kezdve 1875-ig.....	33
III.1.1. Szibéria meghódítása.....	33
III.1.2. Az Amur-vidék megszállása és Vlagyivosztok megalapítása.....	38
III.1.3. Az orosz–japán kapcsolatok kiépülése és Szahalin szigetének megszerzése.....	44
III.2. A cári Oroszország kijutása a melegvizű tengerekre.....	49
III.2.1. Az orosz diplomácia kudarcai és eredményei Európában az 1870–1890-es években ..	49
III.2.2. A Transzszibériai Vasút megépítése.....	52
III.2.3. Oroszország a Koreai-félszigeten.....	56
III.2.4. A Koreai-félsziget feletti uralom kérdése és az orosz–kínai védelmi szövetség létrejötte – Észak-Mandzsúria megszerzése.....	59
III.2.5. A cári Oroszország melegtengeri kijáratának, Port Arthurnak megszerzése.....	66
III.2.6. A boxerlázadás – Dél-Mandzsúria orosz érdekszférába kerülése.....	71
IV. A cári Oroszország 1856 és 1905 között.....	80
IV.1. A nagy reformok kora (1855–1881).....	80
IV.1.1. A cári Oroszország belső átalakításának kísérlete.....	80
IV.1.2. II. Sándor külpolitikai lépései és a reformok eredményei az 1870–1880-as években.	88
IV.2. A politikai reformfolyamatok lefékeződése az 1880–1890-es években.....	92
IV.2.1. A cári Oroszország belső stabilitásának megerősítése, III. Sándor cár (1881–1894) uralkodása alatt.....	92
IV.2.2. Szibéria III. Sándor ellenreformjai korában.....	93
IV.2.3. Oroszország gazdaságpolitikája III. Sándor uralkodása alatt.....	98

IV.2.4. A cári Oroszország kelet-ázsiai külpolitikája 1894 és 1902 között.....	106
IV.3. A cári Oroszország válsága 1904 előtt.....	112
IV.4. Oroszország kelet-ázsiai külpolitikája az 1902. évi mandzsúriai csapatkivonás felfüggesztésétől az 1904. február 8-án megkezdő orosz-japán háború kitöréséig.....	119
IV.4.1. Oroszország kelet-ázsiai külpolitikája 1903 nyaráig.....	119
IV.4.2. A Bezobrazov-csoport tevékenysége és hatása Oroszország kelet-ázsiai külpolitikájára.....	121
V. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború – a japán hadbalépés geopolitikai háttere és a háború eseménytörténete.....	131
V.1. A Japán Császárság megalakulása és külpolitikája a 19. század közepétől 1904-ig.....	131
V.1.1. Japán külkapcsolatai a 17. századtól az egyenlőtlen szerződések rendszerének létrejöttéig.....	131
V.1.2. Japán politikai, társadalmi és gazdasági átalakulása a Meidzsi-restauráció során.....	136
V.1.3. A Japán Császárság külpolitikai stratégiája az 1894–1895-ös kínai–japán háborút megelőző időszakban	142
V.1.4. Az 1894–1895-ös kínai–japán háború.....	145
V.1.5. Az orosz–japán szembenállás kiéleződése – felkészülés a háborúra.....	150
V.2. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború hadműveletei.....	160
VI. A hadban álló felek belpolitikai és diplomáciai lépései a konfliktus kitörésétől a háborút lezáró 1905. évi portsmouth-i békekötésig.....	171
VI.1. Oroszország.....	171
VI.1.1. Oroszország külkapcsolatai a háború folyamán.....	171
VI.1.2. Az 1905. évi orosz forradalom kitörésének hatása a külpolitikai döntéshozatalra.....	173
VI.2. Japán diplomáciai lépései a háború alatt.....	178
VI.3. A portsmouthi béke megkötése.....	183
VII. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború globális következményei.....	189
VIII. Konklúzió	196
IX. Felhasznált irodalom.....	200

I. Bevezetés

Hszi Csin-ping kínai államelnök és pártfőtitkár 2013-ban meghirdette a kínai állam „Selyemút Gazdasági Övezet és 21. századi Tengeri Selyemút” nevű projektjét, amelynek célja az eurázsiai kontinens szállítási infrastruktúrájának, kereskedelmi és befektetési lehetőségeinek modernizálása, illetve kiépítése. A nyugati sajtóban sokszor csak „Belt and Road Initiative” (BRI – Övezet és Út kezdeményezés) néven említett kínai kezdeményezés Eurázsia gazdasági centrumainak gyorsforgalmi vasúttal történő összekötésével alapvetően gazdasági és kulturális célokat szolgálna. Lehetővé tenné a kínai gazdaság kapacitásainak minél hatékonyabb kihasználását, növekvő pályán tartva ezzel a kínai gazdaságot és a kínai lakosságnak az ehhez szorosan kötődő életszínvonalát, amely a kínai kommunista párt legitimációjának legerősebb alapja.¹ A kínai gazdaság stabilitását és növekedését biztosítani kívánó projekt céljai tekintetében ugyanakkor a nyugati elemzők egy része további, elérni kívánt kínai célkitűzéseket is látni vél. Véleményük szerint Kína geopolitikai célja a nyugati világ, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok hegemoniájának megtörése, amelyet kellő haditengerészeti kapacitás hiányában ezen projekt keretein belül kíván megvalósítani, pénzügyi erejének, ipari és tudományos kapacitásainak felhasználásával küzdve le azokat a földrajzi korlátokat, amelyek az ehhez hasonló korábbi nagyhatalmi tervek megvalósulásának útját állták.²

Az eurázsiai térség keleti és nyugati részének egy transzkontinentális vasútvonal révén történő összekapcsolása már több mint egy évszázaddal korábban megvalósult a cári Oroszország területén keresztülfutó Transzszibériai Vasút megépítésével. Az orosz kormány hivatalos álláspontja szerint a vasútnak az Európától a Csendes-óceánig húzódó birodalom európai részét kellett volna összekötnie a távol-keleti peremterületekkel, elősegítve a térség gazdasági erőforrásainak kihasználást, javítva az európai és az ázsiai országok közötti szárazföldi szállítás feltételeit, elősegítve ezzel az orosz gazdasági érdekek képviselőjét Kelet-Ázsiában. A vasútvonal megépítésének egyéb lehetséges következményei ugyanúgy megosztották a 19–20. század fordulójának közvéleményét, miként az BRI létrehozása a jelenkorét. A Transzszibériai Vasút megépítésének valódi célját az angolszász országok, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok, továbbá a gyorsan modernizálódó Japán abban látta, hogy azzal – a tengeri erejét tekintve gyenge, de szárazföldi erejét tekintve igen tekintélyes katonai potenciállal rendelkező – Oroszország nagyhatalmi pozícióját kívánja megerősíteni a kelet-ázsiai térségben. A Transzszibériai Vasút megépülése így a cári Oroszország és a

¹ Baranyai – Goreczky – Salát, 2020.

² Máté, 2017.

feltörekvő Japán kapcsolatainak mélypontra kerüléséhez és az 1904–1905-ös orosz–japán háború kitöréséhez vezetett, amelynek végkimenetele jelentős hatást gyakorolt a kor nagyhatalmainak későbbi külpolitikai lépéseire.

Az orosz–japán szembenállás okai az 1850-es években lezajló események következményei voltak, amelyek időben egymással párhuzamosan mentek végbe az eurázsiai kontinens keleti és nyugati térségeiben. 1853-ban Japán partjainál megjelentek az Amerikai Egyesült Államok hadihajói és kikötői megnyitására kényszerítették a szigetország vezetőit, Európában pedig Nagy-Britannia és Franciaország küldött hadihajókat Oroszország fekete-tengeri partvidékéhez, kiobbantva ezzel a krími háborút, amely 1856-ban a cári birodalom vereségével ért véget. Japán és Oroszország ugyanazzal a kihívással szembesült: a két ország gazdasági és technológiai fejlettsége olyan mértékben maradt el a nyugati országok szintjétől, amely lehetetlenné tette saját határaik megvédését és Oroszországot addig elért európai befolyásának részbeni feladására, Japánt pedig gazdasági és jogi szempontból „egyenlőtlen” szerződések aláírására kényszerítette, feladva ezzel az ország szuverenitásának egy részét.

A két ország vezetése eltérő mértékben, de legitimációs válságba került, hiszen az állam vezetőinek legfontosabb feladata az ország nemzetbiztonságának garantálása és ezen a területen mind az orosz cár, mind a japán sógun vereséget szenvedett. A két ország vezetése kénytelen volt belátni, hogy államaik jövője és határaik védelmének biztosítása a 19. század második felében uralkodó nemzetközi gazdasági és politikai világrendben nem lehetséges radikális politikai, gazdasági és társadalmi reformok bevezetése nélkül. Az 1860-as évektől kibontakozó második ipari forradalom időszakában gazdasági reformok nem voltak bevezethetők a társadalom mobilizációját biztosító politikai jogok elismerése és az állam társadalomirányító szerepének megnövelése nélkül. A modern gazdaság megkövetelte a nehézipar és a mezőgazdaság átalakítását, az infrastruktúra, a közlekedés, a szállítás és a hírközlés fejlesztését, amelynek végrehajtása, illetve működtetése nem volt lehetséges megfelelően képzett munkaerő megteremtése nélkül. A gazdaság liberalizálása, modern gyárpar és mezőgazdaság megteremtése csak a közigazgatás hatáskörének és személyi állományának növelésével volt elérhető, amely újabb terhet rótt az állam vezetőire. Újabb kérdéseket vetett fel, hogy a társadalom szélesebb tömegei számára milyen mértékű politikai jogok biztosíthatók, illetve miként lehet a politikai jogokkal felruházott tömegeket bevonni a közéletbe, a társadalmi rend veszélyeztetése nélkül.

A cári Oroszország és a Japán Császárság földrajzi adottságaik, politikai rendszerük és hagyományaik, gazdasági és társadalmi berendezkedésük különbözőségéből fakadóan sok

szempontból eltérő megoldásokat alkalmaztak a fenti célok elérésre. A nagyhatalmi politika legjelentősebb képviselői, az „európai koncert” nagyhatalmai, illetve az Amerikai Egyesült Államok vezetői figyelemmel kísérték a két országban lezajló változásokat, azok valós eredményeit azonban nehezen tudták megbecsülni. Oroszországban az 1860–1870-es években még nem látszódtak egyértelműen a változás jelei, az ország gazdasági és katonai fejlődése azonban az 1890-es években hirtelen felgyorsult és a megtermelt ipari és gazdasági termékek mennyiségét, illetve a hadsereg létszámát tekintve a cári birodalom egyértelműen a nagyhatalmi státusz birtokosának volt tekinthető. Oroszország dinamikus fejlődését csak kiemelte Közép-, de főképpen Kelet-Ázsiában és a Csendes-óceán partvidékén megnőtt befolyása, amely során a cári birodalom olyan hídfőálláshoz jutott a Sárga-tenger partján, amelyet vasútvonal kötött össze Oroszország európai területeivel.

A cári birodalomban rejlő hatalmi potenciál veszélyére figyelmeztetett az ugyanebben a korszakban kialakuló új tudományág, a geopolitika, amelynek brit és amerikai képviselői felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy a modern szállítási technológiák alkalmazásával Oroszország sikeresen kihasználhatja előnyös elhelyezkedését az eurázsiai kontinensen, amelyben a tengeri haderővel rendelkező vetélytársai aligha akadályozhatják meg. Oroszország nagyhatalmi potenciálja ennek a meglátásnak köszönhetően csak tovább nőtt a nemzetközi politikai közvélemény szemében.

A jóval szerényebb földrajzi kiterjedéssel és népességgel rendelkező Japán megítélése kevésbé volt optimista. A szigetországban végbemenő politikai és gazdasági változásokat senki sem kérdőjelezte meg, de mivel Japán gazdasági teljesítménye és katonai ereje sokáig nem volt a nagyhatalmakéhoz mérhető, a szigetországot a 20. század elejéig nem tartották a nemzetközi közösség meghatározó tagjának. Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok álláspontja ugyan árnyaltabb volt ebben a kérdésben és mindkettő jelentős szerepet szánt Japánnak az oroszok további kelet-ázsiai térnyerésének megakadályozásában, számukra is váratlan volt azonban egyrészt a Japán Császárság azon döntése, amellyel fegyveres konfliktust kezdeményezett a két kontinensre kiterjedő Oroszországgal, másrészt a döntést követő katonai győzelmek sorozata, amelyekkel legyőzték a világ legnagyobb kiterjedésű és legnagyobb számú haderővel rendelkező nagyhatalmát.

Hipotézisek, kutatásmódszertan és a dolgozat felépítése

Dolgozatomban az alábbi hipotéziseket kívánom alátámasztani:

1. Oroszország valós katonai potenciáljának és érdekérvényesítési lehetőségeinek bemutatására a korabeli geopolitikai megközelítés nem volt alkalmas.
2. A cári Oroszország nem rendelkezett megfelelő gazdasági kapacitásokkal kelet-szibériai pozícióinak kiépítésére, ezért ezen területek ellátását kizárólag az Európából érkező emberi és anyagi utánpótlás tette lehetővé.
3. A Transzszibériai Vasút megépítésével az orosz vezetés a cári Oroszország belső kohézióját kívánta megerősíteni, a japán és angolszász stratégiák azonban mindezt fenyegetésként érzékelték.
4. A japán kormány a Meidzsi-restauráció időszakában világos stratégiai célokat tűzött ki maga elé és ezek megvalósítása érdekében került sor a gazdaság, a fegyveres erők, az oktatás, a politikai és társadalmi rend megváltoztatását célzó intézkedésekre. Ennek során nagymértékben támaszkodott a fejlettebb európai országok tapasztalataira és kész volt azokat rugalmasan felhasználni céljai elérése érdekében.
5. Japánnal ellentétben Oroszországban a politikai, gazdasági, társadalmi reformok megkésettége, illetve elmaradása nem készítette fel a cári Oroszországot az 1904–1905-ös orosz–japán háború megvívására.
6. Oroszország katonai veresége az európai nagyhatalmak közötti konfliktusok esélyének kialakulását növelte, mert a cári birodalom figyelme ismét az európai ügyek felé fordult, felerősítve a fennálló érdekellentéteket.

Dolgozatomban a fenti hipotéziseket az alábbi módon kívánom igazolni.

A dolgozat bevezetőjét követő *második fejezetében* kerül sor a 19. század azon nemzetközi kapcsolatait meghatározó elvek bemutatására, amelyek a nagyhatalmak egymás közötti viszonyainak alakítását meghatározták, különös tekintettel a konfliktusokat lezáró béketárgyalások menetére és céljaira. Szintén ez a fejezet tartalmazza a korszak geopolitikai gondolkodásának bemutatását. Ebben röviden vázolom a tudományág kialakulásának gyökereit, majd elsődlegesen primer források felhasználásával sorra veszem a legjelentősebb angolszász geopolitikusok munkásságát, amellyel hozzájárultak a nemzetközi kapcsolatok

dinamikájának újraértelmezéséhez, illetve a cári Oroszország külpolitikai törekvéseinek értékeléséhez. Törekedve a geopolitikai gondolkodók minél sokrétűbb bemutatására, ebben a fejezetben kap helyet a tudomány orosz művelőinek munkássága is, különös tekintettel azon szerzőkre, akik Oroszország keleti irányú terjeszkedésének, illetve Ázsiához fűződő kapcsolatainak elméleti megalapozására törekedtek. Tekintettel arra, – ellentétben az angollal – a primer orosz források nem minden esetben álltak rendelkezésemre, ezeket az orosz források magyar nyelvű fordításaival pótoltam.

A *harmadik fejezetben* két részre tagolva Oroszország keleti irányú törekvéseit mutatom be oly módon, ahogy azt a külső szemlélők, a többi nagyhatalom érzékelték, elsősorban a magyar, angol és német nyelvű szekunder források felhasználásával. A keleti irányú orosz terjeszkedésnek minden esetben bemutattam annak az európai hatalmi politikához fűződő kapcsolatrendszerét, tekintettel arra, hogy a 19. századi nagyhatalmak nemzetközi kapcsolatainak színtere elsődlegesen az európai kontinens volt, ebből következően a cári Oroszország távol-keleti politikája is az Európában zajló nagyhatalmi viszonyrendszerrel együtt értelmezhető, különös tekintettel az 1890-es éveket megelőző időszakra. Ezért az első részben az orosz terjeszkedés okait és módját Szibériában, a Kínával és Japánnal történő kapcsolatfelvételt, illetve az ekkor még békés orosz–japán kapcsolatok kialakulását összegzem, majd a fejezet második részének elején bemutatom az európai nagyhatalmi politika azon változásait, amely eseményei fokozatosan arra ösztönzik a cári vezetést, hogy Európa helyett Ázsiában keresse az érvényesülés lehetőségét. Ennek lesz – látszólag – hasznos és nélkülözhetetlen eszköze a Transzszibériai Vasút, amely megépülése során Oroszország teret nyer először Észak-Mandzsúriában, majd rövid időre Koreában és Dél-Mandzsúriában, elérve a rég áhított orosz célkitűzést: szabad kijáratot a világtengerekre. A fejezet az 1903-tól konfrontatívvá váló orosz külpolitika, az orosz–japán háborúhoz vezető utolsó lépések bemutatásával zárul.

A *negyedik és ötödik fejezet* a két szembenálló fél, a cári Oroszország és Japán bemutatásával foglalkozik, amely során elsőként bemutattam az két országot 1850-es években ért nemzetbiztonsági kihívásokat, amelyeket az arra válaszként adott reformfolyamatok bemutatása követ. Mindkét ország esetében sor került egy olyan – Oroszország esetében az 1877–1878-as orosz–török háború, Japán esetében az 1877. évi szamurájlázadás – eseményre, amely az addigi reformok átgondolására, illetve azok továbbvitelének módosítására készítette a politikai vezetőket. Ezen módosítások eredményeként jött létre a 20. század elejére az a két

eltérő politikai és gazdasági struktúrával rendelkező entitás, amely összecsapott az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban.

A *negyedik fejezet* a dolgozat leghosszabb része, amelyben a szekunder források mellett igyekeztem hangsúlyt fektetni a korabeli orosz politikai elit tagjai által írt primer források, visszaemlékezések, naplók felhasználására. Ebben a fejezetben kívánom bemutatni azokat a folyamatokat, amelyek a krími háború elvesztésétől a fél évszázaddal később kitört orosz–japán háború kitöréséig Oroszországot jellemezték. Az ország hasonló helyzetben volt, mint Japán: egy fenyegető külpolitikai helyzet arra kényszerítette az állam irányítóit, hogy reformok sorát vezessék be. A fejezet II. Sándor cár (1855–1881)³ reformjainak bemutatásával és elemzésével kezdődik, nem feledkezve meg arról a körülményről, hogy ezek a reformok a cári Oroszország politikai struktúráját nem érintik, súlyos örökséget hagyva ezzel a 19. század végén kormányzó orosz uralkodókra. Szintén itt vázolom röviden, miként születtek meg a külpolitikai döntések a cári udvarban, amely számára a keleti-ázsiai kapcsolatainak bővülése ellenére külpolitikai szempontból még az 1870–1880-as években is az Európában zajló események bizonyultak a legfontosabbnak. Ennek a korszaknak lesz bizonyos értelemben a töréspontja az 1877–1878-as orosz–török háború és az azt lezáró a berlini kongresszus, amely rámutatott az orosz reformfolyamatok hiányosságaira, liberálisabb politikai lépésekre sarkallva II. Sándor cárt, amelyeknek az orosz uralkodó tragikus halála vetett véget. Szintén ebben a fejezetben mutatom be röviden a III. Sándor uralkodását ellenző autokrata kormányzati tendenciákat, illetve azt a bel- és külpolitikai irányváltást, amely elsődlegesen a békés diplomáciai kapcsolatok megőrzésére koncentrált és a birodalom távoli területeinek biztosítására törekedett. Ez jellemezte III. Sándor cár (1881–1894)⁴ és pénzügyminisztere, a Transzszibériai Vasutat

³ II. Sándor 1818-ban született Moszkvában. Trónörökös-ként hosszú utazásokat tett Oroszországon belül, majd több európai országot is meglátogatott, részt vett a Szenátus, az Államtanács és a Miniszterek Tanácsának munkájában. Utazásainak és hivatali munkájának köszönhetően kellő betekintést nyerve ezzel az ország irányítását ellátó állami szervek munkájába és az előttük álló feladatok jellegére. Tanulmányai során katonai kiképzésben is részesült és 1854-ben vezető beosztást kapott édesapjától, I. Miklós cártól az orosz hadsereg vezetésében. Miklós halálát követően 1855-ben került Oroszország élére. A krími háború elvesztése egyértelművé tette számára, hogy Oroszország gazdasági-társadalmi átalakítsa nem szenvedhet további késedelmet, így II. Sándor uralkodásának három évtizede ezen reformok véghezvitelének irányításával telt. A reformok társadalmi támogatottság igen vegyes volt és a cár politikai ellenségei körében megerősödtek olyan radikális csoportok, amelyek az orosz uralkodó kivégzését tűzték ki célul. Bár II. Sándor cár számos gyilkossági kísérletet élt túl, 1881-ben egy katonai parádén bombamerénylet áldozata lett. Niederhauser – Szvák, 2002: 233-266.

⁴ III. Sándor 1845-ben született, II. Sándor cár második fiaként. Bátyja korai halálát követően vált trónörökössé és édesapja hosszú uralkodásának köszönhetően sor kerülhetett a cárevics uralkodó feladatokra való felkészítésére. Akárcsak édesapja, a későbbi III. Sándor is számos állami bizottság munkájában vett részt, továbbá elsőkézből szerzett katonai tapasztalatokat az orosz haderők állapotáról, amikor vezető beosztást kapott az 1877–1878-as orosz–török háborúban a balkáni fronton harcoló cári csapatok irányításában. Elődjéhez képest mind a bel-, mind a külpolitikában kerülte a kockázatos lépéseket. Uralkodása alatt a már megkezdett társadalmi reformokat lefékezte és nem tett jelentős katonai kockázatot jelentő lépéseket a nagyhatalmi politika terén. Uralkodását a „makacs mozdulatlanság” jellemezte, amely ugyanakkor nem gátolta meg abban, hogy támogassa az ország

megépítő Szergej Vitte⁵ külpolitikai lépését. A fejezet második szakaszában mutatom be a cári Oroszországban a 19–20. század fordulóján elmélyülő gazdasági-politikai válságot, amelyet csak súlyosbított, hogy a Vitte-féle Ázsiába történő „békés behatolás” politikáját II. Miklós (1894–1917)⁶ cár fokozatosan felváltotta egy konfrontatívabb külpolitikai kurzussal. A fejezet utolsó része a Bezobrazov-körnek az orosz távol-keleti külpolitikára végzetes hatást gyakorló tevékenységével zárul.

Az *ötödik fejezet* két fő részre oszlik. Az első a „nyugati” nagyhatalmak, azon belül pedig elsődlegesen Oroszország térségbeli megjelenésének japán szempontú ábrázolásával kezdődik a magyar, angol és német nyelvű szekunder források felhasználásával. Röviden felvázolom a Meidzsi-restauráció előtti Japán bel- és külpolitikai rendszerét, illetve azokat a nemzetbiztonsági kihívásokat (az ország védelmi képességeinek látványos kudarca, a gazdasági szuverenitás elvesztése), amelyekre Japánnak az idegen hadihajók megjelenését követően válaszolnia kellett. Ezt követi annak a reformtevékenységnek az ábrázolása, amelynek célja a fentebb taglalt kihívásokra való válaszadás, az ország teljes átalakítása a korszak igényeinek megfelelően, összhangban Japán vezetőinek külpolitikai és stratégiai célkitűzéseivel, lehetőség szerint korabeli japán források angol nyelvű fordításainak felhasználásával. Ezeket a célkitűzéseket és a hozzájuk vezető lépések bemutatását követően az orosz–japán háború rövid eseménytörténete következik a fejezet második részében. (A dolgozat megírása során felmerült

gazdasági erejét növelő intézkedéseket, amelyekben oroszlánszerepet játszott pénzügminisztere, Szergej Juljevics Vitte. Niederhauser – Szvák, 2002:266-287.

⁵ Szergej Juljevics Vitte (1849-1915) apai ágon holland bevándorlók, anyai ágon orosz nemesek leszármazottaként született a Kaukázusba. Az Ogyesszai Egyetem matematika szakának elvégzése után egy magánvasút társaságnál kezdett dolgozni, ahol tehetségének köszönhetően hamarosan vezetői beosztásba került. A Délnyugati Vasutak Igazgatójaként került III. Sándor cár látókörébe, aki megkedvelte az intelligens, határozott, nagy munkabírást, ugyanakkor szókimondó hivatalnokot, akit először 1892-ben közlekedésügyi, majd pénzügyminiszternek nevezett ki. Vitte tehetségét, a cár utóda, II. Miklós sem nélkülözhetette és személyiségükből fakadó ellentétiek ellenére egészen 1903-ig meghagyta pénzügyminiszteri pozíciójában, aminek eredményeképpen olyan lényeges intézkedések kerültek bevezetésre Oroszországban, mint az állami szeszmonopólium bevezetése, a Transzszibériai Vasút megépítése, az ország pénzügyi rendszerének aranyalapra való helyezése, illetve az orosz nehézipar alapjainak lerakása. Vitte diplomataként is kiváló munkát végzett. Neki volt köszönhető az 1895.évi orosz–kínai védelmi szerződés megkötése, majd az 1904–1905. évi orosz–japán háborút lezáró békeszerződés aláírása. A béketárgyalást követően a cár újabb feladatot bízott Vittére: a volt pénzügyminiszter vezetésével került sor az első orosz alkotmány megalkotására és az Első Állami Duma összehívására. Bebesi, 2016: 208-224

⁶ II. Miklós 1868-ban született és édesapja hirtelen halálát követően 26 évesen került Oroszország élére. Több nyelven magas szinten beszélt, felsőfokú tanulmányait követően katonai kiképzést kapott és tapasztalatainak bővítése céljából 1890-ben világ körül útnak indult. Ennek során Japánban egy helyi lakos karddal támadt rá és megsebesítette, de sérülése szerencsére nem bizonyult súlyosnak. Hazautja Szibérián vezetett keresztül, ami lehetőséget biztosított számára, hogy közelebbről megismerje az Oroszország keleti területeinek kormányzását megehezítő körülményeket. Bár édesapja nem tartotta vezetői szerep betöltésére alkalmasnak, Vitte kérésére ő lett a Transzszibériai Vasút megépítését felügyelő bizottság elnöke. Miután III. Sándor cár tüdőgyulladásban 1894-ben elhunyt, a fiatal uralkodó apja nyomdokait követve, kezdetben a tőle megörökölt miniszterekre támaszkodva irányította Oroszországot és csak a 19–20. század fordulóját követően kezdett tőlük – elsősorban Vittétől – függetlenül kormányozni. Niederhauser – Szvák, 2002: 288-302.

annak kérdése, hogy milyen mértékben foglalkozzák a háború katonai cselekményeivel. Tekintettel arra, hogy disszertációm célkitűzése nem egy katonai jellegű munka elkészítése volt, ezért a dolgozatban pusztán a háború legfontosabb mozzanatainak bemutatására szorítkoztam. Ugyanakkor figyelemmel arra, hogy a háború során kialakuló orosz belpolitikai helyzetre, illetve a japán diplomáciai lépések bemutatására, szükségesnek tartottam a hadi események bizonyos fokú ismertetését és ezért a konfliktus bemutatása is dolgozatom része lett. Döntésemet indokolta az is, hogy a cári birodalom lehetőségeinek geopolitikai bemutatását éppen a csatamezőkön történtek cáfolták meg, további okot szolgáltatva a háborús felek harci cselekményeinek ábrázolására.)

A *hatodik fejezetben* tárgyalom a hadviselő feleket a konfliktus során ért kihívásokat, amelyek Oroszországot a katonai veszteségek eredményeképpen államcsödhöz közeli helyzetbe, illetve kritikus belpolitikai válságba sodorja, miközben Japán szembesülve saját erőforrásainak korlátaival, angolszász segítséget kér a háború finanszírozásához, majd annak béketárgyalás útján történő befejezéséhez. Szintén itt mutatom be a Theodore Roosevelt elnök (1901–1908)⁷ által vezetett Amerikai Egyesült Államok geopolitikai érdekeit a konfliktus kitörésében, támogatásában és lezárásában. A fejezet utolsó része – amerikai, orosz, német diplomaták, államférfiak levelezéseit, naplóbejegyzéseit, visszaemlékezéseit felhasználva – az 1904–1905-ös orosz–japán háborút lezáró, Portsmouthban aláírt békeszerződés létrejöttének folyamatával foglalkozik, szemléltetve a 19. századot jellemző, leglátványosabban a nemzetközi konferenciákon alkalmazott diplomáciai módszereket, amelyeket az angolszász szakirodalom az „old diplomacy” eszköztárába sorolt.

A *hetedik fejezet* egyfajta kitekintésként az 1904–1905-ös orosz–japán háború globális hatásait mutatja be a teljesség igénye nélkül, elsősorban az első világháború kitörésére és annak lefolyására tekintettel, megemlítve ugyanakkor a háborúnak az ázsiai országok népeinek nemzeti öntudatra ébredését elősegítő jelentőségét is.

⁷ Theodore Roosevelt a Republikánus Párt tagjaként a haditengerészeti miniszter helyetteseként dolgozott 1897-1898-ban, majd 1898 és 1900 között New York kormányzója volt. 1900-ban William McKinley amerikai elnök helyettesévé – alelnökké – választották. McKinley azonban 1901-ben gyilkosság áldozata lett és Roosevelt került az Amerikai Egyesült Államok elnöki székébe és elnöki pozícióját az 1904. évi választást követően is megtartotta. Elnöksége alatt az Amerikai Egyesült Államok külpolitikai aktivitása jelentősen megnőtt, különös tekintettel a latin-amerikai és a csendes-óceáni térségre. Ő maga is részt vett a spanyol–amerikai háborúban, elnöksége alatt több alkalommal katonai nyomást gyakorolt a latin-amerikai államokra országa érdekeinek védelmében, aminek egyik legjelentősebb eredménye a Panama-csatorna amerikai irányítás alatt végbemenő megépítése volt. Második elnökségi időszakában 1904 és 1909 között már nagyobb figyelmet szentelt a Kelet-Ázsiában zajló, az amerikai érdekeket is érintő eseményekre és szorosabb együttműködésre törekedett a fokozatosan regionális nagyhatalommá váló Japánnal. Hahner, 1998: 196-203.

A disszertációban a történettudomány és a politikatudomány elemei egyaránt komponálódnak. Ennek oka, hogy a téma kutatásának kezdetén elsődlegesen a történettudomány szempontjai érvényesültek és csak a későbbiekben szélesedett ki a kutatás fókusza geopolitikai és politikatudományi elemekkel, ebből kifolyólag a disszertáció interdiszciplináris jelleget kapott.

II. A „hosszú 19. század” nemzetközi kapcsolatokat alakító elméleti megfontolások és geopolitikai nézőpontok bemutatása

II.1. A 19. századi Európa nemzetközi kapcsolatainak elméleti megközelítése

Az államok egymás közötti viszonyrendszerének vizsgálata során egyaránt említésre kerül a nemzetközi kapcsolatok, a külpolitika és a diplomácia fogalma, amelyek azonban tartalmilag különféle jelentéssel bírnak. Nemzetközi kapcsolatok körébe egyaránt beletartoznak az államok, politikai pártok, gazdasági társaságok, kulturális és vallási csoportok, továbbá magánszemélyek viszonyrendszerei. Ennél szűkebb jelentéstartalommal bír a külpolitika fogalma, amely már kizárólag az állami szervek külpolitikai tevékenységét foglalja magába, legyen szó békés, vagy fegyveres tevékenységről. A diplomácia fogalmának jelentéstartalma a legszűkebb: a kormányok egymás közötti tevékenységének egyik formáját jelenti, amelyet a rendelkezésre állós szervezetrendszeren és szakembergárdán keresztül fejt ki és elsődlegesen békés eszközöket használ.⁸

A 19. század, illetve a 20. század időszakának nemzetközi kapcsolatainak rendszerét Morton A. Kaplan amerikai kutató *System and Process in International Politics* című, 1957-ben kiadott munkájában a hatalmi egyensúly rendszerének nevezte. Álláspontja szerint egy ilyen rendszernek legalább öt olyan szereplője kell legyen, akiket egyfajta politikai homogenitás jellemez, amelynek értelmében a nemzetközi kapcsolataikban magatartásukat azonos elvek határozzák meg. Kaplan szerint a 19. század nagyhatalmai közötti kapcsolatokat meghatározó elvek (íratlan szabályok) az alábbiak voltak:

1. Igyekezz a képességeidet növelni, de harc helyett inkább tárgyalj.
2. Inkább harcolj, mint hogy lemondj képességeid növeléséről.
3. Hagyj fel a harccal az ellenfél megsemmisítése előtt.
4. Lépj fel minden olyan koalícióval, vagy egyéni szereplővel szemben, amely hatalmi túlsúlyra törekszik a rendszeren belül.
5. Lépj fel azon szereplők ellen, amelyek akadályozzák a nemzetek feletti szervező elvek érvényesülését.

⁸ Ormos – Majoros, 2003: 13.

6. Tedd lehetővé a legyőzött, vagy meggyengült szereplő visszatérését a rendszerbe, mint teljes jogú tag, illetve tedd lehetővé korábban még jelentéktelen szereplők belépését a rendszerbe. A rendszer valamennyi tagját kezeld partnerként.⁹

Az ezen az alapokon nyugvó hatalmi egyensúly rendszere a napóleoni háborúkat lezáró 1815. évi bécsi kongresszus eredményeképpen épült ki azzal a céllal, hogy egyrészt megakadályozza egy újabb, egész Európát uralma alá hajtó nagyhatalom kialakulását, másrészt visszaszorítsa a kontinensen újra szárba szökkenő és a résztvevő államok belső stabilitását veszélyeztető – ezáltal pedig a hatalmi egyensúlyra is hatást gyakorló – forradalmi megmozdulások kialakulását. Ez a hatalmi rendszer olyan konszenzuskeretet eredményezett, amely lehetővé tette, hogy a nagyhatalmak által elfogadott status quo-t a rivalizáló önérdék elé helyezték, a résztvevő államok közötti rivalizálás helyszíne pedig Európán kívüli – afrikai és ázsiai – területekre szorult. (Nem került sor ugyanakkor olyan folyamatosan működő nemzetközi intézmény felállítására, amely képes lett volna az európai országok nemzetközi kapcsolatait felügyelni, érdekellentétek esetén közvetíteni, vagy bírói fórumként működni.) Az öt európai nagyhatalom (Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Poroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia) közötti egyeztetések fő színterei a nemzetközi kongresszusok voltak.

A kongresszusi rendszer (1815–1854) alapját a nagyhatalmi szolidaritás elve, az egymás legitimitásának elismerése, továbbá a közös politikai kultúrán alapuló konszenzusalkotás alkotta. Az 1810–1820-es évek fordulóján lángra kapó német, spanyol és itáliai megmozdulások elfojtása érdekében kongresszusok összehívására került sor Karlsbadban 1819-ben, Troppauban, 1820-ban, 1821-ban Laibachban, majd 1822-ben Veronában, amelyek alkalmával konszenzusos megállapodások születtek a belpolitikai krízishelyzetek stabilizálásra.¹⁰ A társadalmi megmozdulások ugyanakkor elősegítették a nagyhatalmak közötti békés kapcsolatok fenntartását, mert az 1830., majd az 1848. év forradalmainak időszakában az európai koncert tagjainak erejét lekötött a belpolitikai válságok kezelése, lehetetlenné téve kockázatos külpolitikai lépések megételét.¹¹ Mindez nagy lendületet adott a diplomácia fejlődésének is, amely egyik fontos eredménye volt, hogy a bécsi konferencián sor került a diplomáciai rangok kodifikálására. További jellemzője volt a hatalmi egyensúly rendszerének

⁹ Waltz, 1979: 50-51.

¹⁰ Diószegi, 1997: 67-69.

¹¹ Clark, 1989: 124.

korai szakaszára (a 19. század első felére), hogy a külpolitika formálása a nyilvánosság kizárásával, zárt ajtók mögött történt, elválasztva azt a belpolitikai döntéshozataltól.¹²

A kongresszusi rendszer ugyanakkor a 19–20. század fordulójára fokozatosan átalakult. Az átalakuláshoz vezető út első lépése a krími háború kitörése volt 1853-ban, ahol az európai koncert két tagja, Nagy-Britannia és Franciaország lépett fel Oroszország balkáni befolyásának csökkentése céljából. A krími háborút követte az egységes Németországot és Olaszországot létrehozó háborúk sorozata az 1859 és 1871 között, amely jelentős mértékben átformálta az európai nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát és a gazdaságilag-katonailag megerősödő Német Császárságot helyezte a kontinens nagyhatalmai sorának élére. Az 1870–1880-as években a kongresszusi rendszer nemzetközi kapcsolatokat formáló primátusa megszűnt és ismét a nemzetközi kapcsolatok bilaterális jellege erősödött meg.¹³ Az európai nagyhatalmak külpolitikai célkitűzéseik megvalósítása érdekében határozott idejű, de igény esetén megújítható nemzetközi szerződéseket kötöttek, amelyeket céljuk, illetve a szerződő felekre háruló kötelezettségek alapján Douglas M. Gibler *International Military Alliances 1648–2008* című, 2008-ban publikált monográfiájában három csoportra osztott:

- védelmi szerződésekre, amelyek az aláíró felek egyikét érő katonai támadás esetére a megtámadott fegyveres támogatására kötelezi a többi résztvevő államot,
- semlegességi szerződésekre, amely kizárja az aláíró felek közötti katonai támadás lehetőségét arra az esetre, ha harmadik fél részéről egyiküket támadás érné,
- illetve konzultatív szerződésekre, amelyek az aláíró felek között kialakuló vitás helyzetek diplomáciai úton való rendezését írta elő.¹⁴

A védelmi szerződések pontosan meghatározták a szerződés megkötésének céljait és a felek kölcsönös ígéreteit, amelyeket – a magánjogi szerződéshez hasonlóan – jogok és kötelezettségek formájában határoztak meg, magas fokú stabilitást biztosítva a felek közötti viszonyok rendezésében egészen addig, amíg a szövetséget megalapozó körülmények fennálltak.¹⁵ Ennek eredményeképpen a 19. század második felében egymást átfedő, két- és többoldalú védelmi szövetségek alakultak ki az európai nagyhatalmak között azzal a céllal, hogy csökkentsék az európai kontinensen kialakuló konfliktusok esélyét.¹⁶

¹² Kiss, 2009: 29-30.

¹³ Clark, 1989: 127-134.

¹⁴ Gibler, 2009: VII.

¹⁵ Bíró, 2003: 127.

¹⁶ Kiss, 2009: 39.

A hatalmi egyensúly megőrzését célzó védelmi szerződések rendszere ugyanakkor fokozatosan globális jellegűt öltött, tekintettel az Európán kívüli nemzetközi szereplők megjelenésére. Egyrészt az Amerikai Egyesült Államok jelenléte fokozatosan megerősödött a csendes-óceáni, illetve a kelet-ázsiai térségben, másrészt a Japán Császárság belső reformok útján olyan mértékben növelte gazdasági és katonai képességeit, hogy azokat a 19–20. század fordulójára az európai nagyhatalmak már nem hagyhattak figyelmen kívül a hatalmi egyensúly biztosítása érdekében tett döntéseik meghozatalakor.¹⁷

A nemzetközi rend formai szempontból figyelembevehető szereplői, illetve a nemzetközi szerződések alanyai csak meghatározott területtel, állandó lakossággal rendelkező, szuverén államok lehetnek. A szuverenitás fogalma – amely Jean Bodin 1576-ban kiadott *Hat könyv a köztársaságról* című munkájában az állam élén álló uralkodó alattvalók által nem korlátozható, egységes és oszthatatlan hatalmára utalt – a 19. század közepére komoly változáson ment keresztül.¹⁸ A francia forradalom vívmányainak köszönhetően létrejött a politikai hatalom, az államszervezet és a nemzet korábban nem létező egysége, a nemzetállam, amely alapelemei a politikai jogokkal rendelkező, egymással egyenlő státuszú polgárok lettek. A nemzetállam, mint a szuverenitás birtokosának legitimitása ugyanakkor attól függött, hogy képes-e az egy nemzethez tartozók akaratának kifejezésére, a politikai jogokkal rendelkező polgárok akaratának képviselése, ezért szükségessé vált az erre alkalmaz intézményrendszer kiépítését.¹⁹ A szuverenitás fogalmán belül ugyanakkor fokozatosan megkülönböztetésre került az állam saját felségterületén gyakorolt korlátlan központi hatalmat jelentő belső szuverenitás, másrészt az állam nemzetközi kapcsolataira vonatkozó külső szuverenitás, amely alapján az állam külpolitikai döntéseik meghozatalában formálisan nem lehetett alárendelt semmilyen külső hatalomnak. Nemzetközi jogi szempontból tehát a szuverenitás teljességével rendelkező államok egymással mellérendelt viszonyban álltak, alá-fölérendeltségi viszony nem állt fenn köztük, szuverenitásuk mértéke megegyezett egymással.²⁰ A nemzetközi kapcsolatok alakításában a nagyobb jelentőségű külső szuverenitás legfontosabb elemei a függetlenség, egységesség, a hadüzenet és a békekötés jogai voltak. Az állam szuverenitásának érvényesítését ugyanakkor több tényező is korlátozhatta: a földrajzi-geopolitikai helyzete, az állam

¹⁷ Clark, 1989: 138-139.

¹⁸ Kukorelli, 1994: 79-81.

¹⁹ Szabadfalvi, 1997. 125-140.

²⁰ Kende – Nagy – Sonnevend – Valki, 2018: 91.

népességének homogenitása, az ország politikai kultúrája, döntéshozatali mechanizmusai, a világban betöltött gazdasági helyzete, továbbá katonai képességei.²¹

A nemzetállamokat belső és külső szuverenitásához hasonlóan éles határvonal feszült a bel- és külpolitika között, tekintettel a politika két szférája közötti különbségekre: a belpolitikában az állam erőszakmonopóliuma de jure létezett, míg a külpolitikában csak de facto, a belpolitikai hatalom alapvetően hierarchikus szerkezetű volt, míg a külpolitikában ez a hierarchia hiányzott.²² A szétválasztás alapját az képezte, hogy az államok külpolitikai irányítása eredetileg uralkodói felségjog volt, amelyen az európai békét garantálni kívánó kongresszusi rendszer sem változtatott, a belpolitikai döntések meghozatala során azonban az uralkodónak figyelembe kellett vennie egyéb politikaformáló szereplőket, elsősorban a rendi gyűléseket. A 19. század folyamán végbemenő politikai folyamatok hatására azonban a külpolitika részben vagy egészben a rendi gyűlések helyébe lépő választott parlamentek élén álló kormányok ellenőrzése alá került (amely alól csak a cári Oroszország volt kivétel) az alkotmányos intézmények bevezetése pedig megváltoztatta a nagyhatalmi politika irányítási rendszerét. Az Európában egyre nagyobb teret nyerő demokratikus változások, a választójoggal rendelkező állampolgárok számának növekedése, az átlagműveltség emelkedése és a nyomtatott sajtó térnyerése fokozta a választópolgárok befolyását a politikai döntéshozatalra. A politikai iránt érdeklődést tanúsítók figyelmét elsősorban a belpolitikai életre hatást gyakorló döntések kötötték le, ez azonban nem jelentette azt, hogy az állam külpolitikájának a kialakítása nem igényelte volna a politikai közvélemény támogatását.²³ Az alkotmányos berendezkedésű országokban a külpolitika meghatározás a kormány feladata volt, amely döntéseit a minisztertanács ülésein hozta meg, ugyanakkor a parlamenti képviselők interpelláció formájában felvilágosítást kérhettek a külügyminisztertől, aki azt záros határidőn belül köteles volt megadni.²⁴ Ezen változások eredményeképpen egyre kevésbé voltak elválasztható az állam kül- és belpolitikai lépései, tekintettel azok szoros kölcsönhatására.

Ekkhart Krippendorf német kutató *Külpolitika-e a külpolitika* című művében azt a megállapítást tette, hogy a külpolitika valójában nem létezik, mert az a belpolitika folytatása más eszközökkel, céljuk pedig végeredményben azonos: az adott politikai rendszer fenntartása.²⁵ Mindebből az is következett, hogy belpolitikai stabilitás nélkül sikeres

²¹ Egedy, 2017:70-72.

²² Kiss, 2009: 57.

²³ Clark, 1989: 6.

²⁴ Diószegi, 1997: 161-162.

²⁵ Kiss, 2009: 60.

külpolitikát folytatni hosszú távon nem volt lehetséges, mert az államot veszélyeztető belpolitikai válságok feloldása értékes erőforrásokat vett el az állam külpolitikai céljainak elérésétől, amely célokat Kalevi J. Holsti az *International Politics* című művében a következőképpen összegzett: nemzetbiztonság, az autonómia (szuverenitás) fenntartása, az anyagi jólét és a presztízs.²⁶

Az állam külpolitikai céljainak elérése érdekében igénybevehető eszközök békés elemi közé tartozott a diplomácia, melynek fő funkciói a képviselő, az anyaország polgárainak védelme, a fogadóországból történő információszerzés és értékelés, a fogadóország közvéleményének befolyásolása, továbbá az anyaország külpolitikai irányának meghatározásában való részvétel volt. A diplomaták tevékenysége – a kongresszusi rendszer során kialakult munkamódszerek eredményeképpen – az első világháború kitöréséig sok esetben kívül esett a politikai közvélemény látókörén és felügyeletén, ami miatt a diplomáciatörténet kutatói az első világháborút követően ezt a korszakot (illetve annak diplomáciai mechanizmusait) az „*old diplomacy*” jelzővel látták el, utalva annak meghaladott, kevésbé hatékony jellegére (figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy bár a diplomaták az első világháború kitörését megakadályozni nem tudták, sok esetben elejét tudták venni fegyveres konfliktusok kitörésének, vagy elő tudták mozdítani azok egy mindkét fél részére elfogadható békeszerződéssel történő lezárását). Az „*old diplomacy*” időszakát ugyanakkor kétségtelenül a társadalmi elitek vezető szerepe, az Európa-központúság, a titkosság, valamint eseti jelleggel összeülő kongresszusok és békekonferenciák kivételével a kétoldalú, bilaterális tárgyalások elsődlegessége jellemezték. A diplomáciai tárgyalások stílusában ugyanakkor gyakran megjelent az adott országra jellemző politikai és kulturális értékrend, így az angolszász országok diplomatáit elsősorban a kompromisszum keresése, egy „kölcsonösen jó üzlet” megkötésére való törekvés jellemezte, míg az autokratikusabb berendezkedésű államok (mint például a Japán Császárság) képviselői gyakrabban voltak meggyőződve saját igazukról, kevésbé voltak nyitottak az egyezkedésre és nem használtak olyan tárgyalási trükköket, amelyek országok értékrendszere szerint méltatlanok voltak egy diplomatához.²⁷

Amennyiben az országok között fennálló érdekellentétek a diplomácia eszközeivel nem voltak feloldhatóak, katonai erő alkalmazására is sor kerülhetett, ez azonban nem járt szükségszerűen a nyílt háború kirobbanásával. A katonai erő alkalmazását jelentette az ellenfél nyílt megfenyegetése, illetve a fegyveres erők készenléti szintjének megemelése, amely során

²⁶ Egedy, 2017: 91.

²⁷ Egedy, 2017: 111-122.

az állam fegyveres erejének bevetése már valós lehetőséggé vált, amennyiben a másik fél nem hajlandó megtenni a tőle elvárt békéltető lépéseket. Ezek elmaradás esetén következtek a katonai erődemonstrációk, flotta felvonulások, hadgyakorlatok, illetve egyéb megfélemlítő lépések és amennyiben ezek sem érték el a kívánt célt, kerülhet sor a közvetlen katonai akciókra, a nyílt háború kitörésére.²⁸

A napóleoni háborúk lezárásától az első világháború kitöréséig tartó időszak fegyveres konfliktusai legfontosabb jellemzőjének volt tekinthető, hogy a hadviselő felek a háborúkat csak korlátozott célokért folytatták és soha nem állt szándékukban az ellenfél megsemmisítése. A fegyveres konfliktusok rövid ideig tartottak, területi kiterjedésük nem volt jelentős, okai pedig vagy egy adott ország saját képességeinek fejlesztése, területi kiterjedésének növelése, vagy valamely nagyhatalom domináns pozíciójának, hatalmi túlsúlyának megakadályozása volt. Az előbbire hozható fel példának az 1866-os porosz–osztrák háború, míg az utóbbira a napóleoni Franciaország ellen megalakuló koalíciók háborúi, amelyeket az 1814–1815-ös bécsi kongresszus zárt le, illetve a francia–brit–piemonti orosz-ellenes fellépés az 1853–1856-os krími háborúban, amely végére az 1856. évi párizsi békekonferencia résztvevői tettek pontot. A fegyveres konfliktusok tárgyalásos úton történő befejezése egyértelmű elvárás volt valamennyi nagyhatalom irányába, ennek elutasítása pedig komoly presztízsveszteséget jelentett. A béketárgyalásokon a tárgyaló felek igyekeztek érvényesíteni a kompenzáció elvét, amely alapján a vesztes fél számára is biztosítottak valamilyen típusú kárpótlást és lehetővé tették számára, hogy továbbra is a nagyhatalmi klub tagja maradjon. Ezen a módon került sor egy nemzetközi konferencia keretein belül az 1877–1878-as orosz–török háború lezárására Berlinben, illetve az 1904–1905-os orosz–japán háború befejezésére Portsmouth-ban.²⁹

II.2. A nemzetközi kapcsolatok mozgatórugóinak új típusú bemutatása – a geopolitika tudományának megjelenése

A 19. századi nemzetközi kapcsolatokat azonban nemcsak a diplomácia eszközrendszerének fejlődése befolyásolta, hanem olyan új tudományos megközelítések, új tudományágak kialakulása is, amelyek a 19–20. század fordulóján a nemzetközi kapcsolatok, a társadalom, a népességszám, a gazdaság és a földrajzi helyzet egymásra gyakorolt hatásait vizsgálták és amelyek egyre komolyabb hatást gyakoroltak az államok külpolitikai döntéshozatalára. Ezen

²⁸ Egedy, 2017: 133-138.

²⁹ Hamilton – Langhorne, 2011: 94-100.

új tudományágak közé tartozott a politikai földrajz és a *geopolitika*, amely a politikatudomány és földrajztudomány módszereit kísérelte meg összekapcsolni azzal a céllal, hogy bemutassa az állam politikai, gazdasági és történeti fejlődését, múltját, jelenét, illetve jövőjét az adott földrajzi környezetben.

A két kifejezés először a német Friedrich Ratzel (1844–1904) és svéd Rudolf Kjellen (1864–1922) műveiben jelent meg.³⁰ A *politikai földrajz* Ratzel 1897-ben kiadott munkájának cím volt (Politische Geographie), amelyben a 19. századi pozitivizmus hatására az államok viselkedését természettudományos törvényszerűségek használatával igyekezett bemutatni, helyet adva ezzel a szociáldarwinizmusnak a politikatudományban. A német tudós az államot élő organizmusként írta le, melynek határai a térben változnak, növekednek. Tekintettel azonban a tér (*élettér*) korlátozott voltára, az életerős államok növekedése csak a gyengébb államok rovására történhet. Ratzel ebből következően támogatta az 1871-ben létrejött, egyesült Németország globális térnyerését, amelynek egyik fő eszközét a német flottaépítő program beindításában látta. A *geopolitika* kifejezés 1899-ben jelent meg először az *Ymer* című folyóiratban, amelyben Kjellen egy tanulmányt jelentetett meg Svédország határaitól. A svéd professzor és parlamenti képviselő – hasonlóan Ratzelhez – az államot szerves jelenségként írta le, amely fejlődésére több „természeti törvényt” is megfogalmazott. A svéd földrajztudós a területszerzést az állami fejlődés velejárójának tekintette és Ratzel álláspontjával egyetértve kijelentette, hogy „*a már felosztott világban egyik állam csak a fegyver erejével képes teret hódítani egy másik államtól*”.³¹

A geopolitika szociáldarwinista irányzatával párhuzamosan jelent meg a *geostratégiai* megközelítés, amely elsősorban a nagyhatalmi érdekek képviseletéhez és érvényesítéséhez kötődött és a politikai uralom földrajzi aspektusait, hosszú távú folyamatait vizsgálta az adott történelmi korszakban, amelyekből stratégiai következtetéseket vont le. Ennek a szemléletmódnak két legjelesebb képviselője volt a szárazföldi hatalom elsődlegességét vizsgáló brit Halford John Mackinder (1861–1947) és a tengeri hatalom kiépítésének szükségességét hirdető amerikai ellentengernagy, Alfred Thayer Mahan (1840–1914).

A 19. századi Nagy-Britannia vezetői aggodalommal figyelték, ahogy a cári Oroszország viharos gyorsasággal növeli az ellenőrzése alá kerülő területeket az eurázsiai kontinens belsejében, egyre közelebb kerülve a brit uralom alatt álló tengerparti területekhez. Ennek az aggodalomnak adott hangot Sir Henry Rawlinson 1875-ben megjelent „England and Russia in

³⁰ Szilágyi, 2018: 13-19.

³¹ Ljubov – Gazdag, 2004: 8.

the East” című munkájában, amelyben az orosz csapatok 1860-as évekbeli közép-ázsiai előrenyomulását, illetve azok következményeit mutatta be. Az eurázsiai kontinens földrajzi adottságaiban rejlő stratégiai lehetőségekre a skót származású Sir Halford John Mackinder is rámutatott *A földrajz a történelem kulcsa* című, 1904-ben kiadott munkájában, amelyben a 19–20. század fordulójának nemzetközi tendenciáit elemezte geopolitikai nézőpontból. A szerző műve megírása előtt rendkívül széles körű tudományos és közéleti tevékenységet folytatott. Geográfiai és történelmi tanulmányai befejeztével 1887 és 1905 között az Oxfordi Egyetem földrajzprofesszora volt. Közreműködött a London School of Economics megszervezésében, amelynek 1903 és 1908 között a vezetője is volt. Részt vett az Oxfordi Egyetem Földrajzi Intézetének megalapításában, majd expedíciót vezetett a Kenya-hegységben. Parlamenti képviselője volt 1910 és 1922 között a konzervatív Liberális Unionista Pártnak és őt töltötte be brit főképviseelői posztot Dél-Oroszországban 1919-től 1920-ig. 1925. évi nyugdíjazását követően folytatta tudományos tevékenységét, számos jelentős pozíciót töltött be (a Brit Birodalmi Hajózási Bizottság elnöki posztja, Londoni Királyi Földrajzi Társaság alelnöke). Meglátása szerint Nagy-Britannia a 19–20. század fordulóján a világ vezető nagyhatalma volt, ezt a pozíciót azonban több irányból is veszély fenyegette, mert az Amerikai Egyesült Államok mellett az egységes Németország gazdasági ereje és katonai potenciálja is rohamosan nőtt, de megerősödtek olyan riválisok is, mint a cári Oroszország, illetve felbukkantak új regionális hatalmak, mint például Japán. Az iparosodás, a gazdaság és a katonai egyensúly területén bekövetkező minden változás fenyegetést jelentett, mert Nagy-Britannia, mint már létező nagyhatalom csak veszíthetett a status quo megváltozásával.³² A brit földrajztudós számára figyelmeztető jel volt, hogy Nagy-Britannia számára milyen komoly erőfeszítésbe került megnyerni a Dél-Afrikában kitört búr háborút (1899–1902), holott ebben a gyarmati összecsapásban az ellenfél nem egy rivális nagyhatalom volt, hanem a brit gyarmati uralom ellen felkelő fehér telepesek. Mindez rávilágított arra a tényre, hogy bár a brit haditengerészet számára még nincs rivális a világtengereken, a brit birodalom szárazföldi csapásmérő ereje igen korlátozott. Ezek a történelmi tapasztalatok döntő jelentőségűek voltak Mackinder geopolitikai elméletének kidolgozására.³³

Mackinder elméletének célja ezért az volt, hogy a történelem, a földrajz és az eurázsiai kontinens államai közötti kapcsolatok egységes rendszerben történő összegzésével hatékony stratégiát mutasson be a hanyatló brit birodalom védelmében. A skót geopolitikus szerint a

³² Kennedy, 1992: 215-216.

³³ Kearns, 2009: 38.

korszak technológiai fejlődése, a gőzhajózás elterjedése, a vasútvonalak gyors ütemű kiépítése lecsökkentette a fizikailag érzékelhető távolságokat és felgyorsította a vízi és a szárazföldi közlekedést. Mackinder már 1899-ben felhívta a figyelmet egy brit bankárok számára tartott előadássorozaton arra, hogy az európai kontinens középső területeit uraló Német Császárság gazdasági szempontból előnyösebb pozícióban van Nagy-Britanniával szemben, mert jól kiépített vasúthálózatát felhasználva a kontinensen bárhova el tudja szállítani a német árukat anélkül, hogy kikötőket kellene igénybe vennie.³⁴ És bár a tengerentúli teherszállítás még mindig a javarészt Nagy-Britannia által ellenőrzött kereskedelmi útvonalakon zajlott, az Oroszország területén épülő Transzszibériai Vasút rámutatott arra, hogy a tengeri és a szárazföldi hatalom közötti viszony változóban van és egy eddig alapvetően kontinentális hatalom átalakulhat szárazföldi és tengeri hatalommá. Oroszország példája mellett rámutatott a nyugat-európai kontinens centrumában fekvő Német Császárság viharos gyorsaságú gazdasági fejlődésének lehetséges következményeire is. Véleménye szerint a brit birodalom hegemoniájára komoly veszélyt jelentene, ha az említett két kontinentális hatalom között szövetségi rendszer épülne ki, mert Németország ipari termelésének, külkereskedelmi forgalmának és hadiflottájának mérete lassan megközelítette a britekét, míg Oroszország kelet-ázsiai terjeszkedése folytán kijutott a világtengerekre, sőt téve egy melegtengeri kikötőre a Sárga-tengeren és vasúthálózata fejlesztése által képessé vált arra, hogy szükség esetén több százezer főnyi haderőt küldjön a Távols-Keletre. Erre a történelmi helyzetre kívánt megoldást kínálni Mackinder az 1904. január 25-én megtartott előadásán bemutatott elméletével.³⁵ Álláspontja szerint az európai országok történelmét elsődlegesen az Ázsiából érkező nomád törzsek elleni harc formálta, amelyre a megtámadottak különféle módokon reagáltak. Az Atlanti-óceán partján fekvő államok tengeri hatalmukat kihasználva terjeszkedésbe kezdtek. Gyarmatosították Ázsia és Afrika tengerparti területeit, ellenőrzésük alá vonták az óceánokat. Oroszország azonban, mint szárazföldi hatalom más utat választott. A sztyeppei nomádokhoz hasonló életmódot folytató kozák csapatok felhasználásával fokozatosan ellenőrzésük alá vonták az Urál nyugati oldalán fekvő területeket, majd megkezdték a terjeszkedést Szibériába, fokozatosan az orosz birodalomba olvasztva ezt a Csendes-óceánig terjedő területet. Mackinder szerint a világpolitika kulcsövezete ez az eddig elzárt eurázsiai térség, amely elérhetetlen egy tengeri hatalom számára, ugyanakkor – a vasútépítések korában – jól ellenőrizhető egy szárazföldi hatalom által. Az orosz birodalom pedig pontosan ezt teszi a 19–20. század fordulóján. A skót geopolitikus szerint a kulcsövezetet (pivot area) egy belső, marginális

³⁴ Kearns, 2009: 131-135.

³⁵ Szilágyi, 2018: 52-55.

peremív (inner crescent) és egy külső, szigeti peremív (outer crescent) veszi körül. Az első övezetben található többek között Németország, Ausztria vagy Kína, míg a külső övezethez tartozik Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Ausztrália. Ezt a helyzetet borítaná fel, ha az eddig csak szárazföldi hatalommal bíró Oroszország kijutna a világtengerekre, és ezzel egyszerre válna szárazföldi és tengeri hatalommá, ez ugyanis világhatalmi státuszt jelentene számára. Ez az eset valósulna meg akkor is, ha Oroszország és Németország szövetségre lépne. A hatalmi egyensúly ilyen mértékű felborulását Nagy-Britanniának mindenképpen meg kell akadályoznia, amihez stratégiai szövetségeseket kell találnia a belső és a külső peremíven található országok között.³⁶

1. számú térkép

Mackinder világtérképe

https://www.aspistrategist.org.au/wp-content/uploads/2014/11/Map_Geopolitic_Mackinder.gif

Letöltés ideje: 2021.08.17.

Mackinder elmélete elsősorban az eurázsiai magterület irányából érkező fenyegetés bemutatásának szentelt figyelmet, nem tett javaslatot azonban arra, hogy a külső peremíven található tengeri hatalmak miként használhatnák ki saját földrajzi pozícióikat a fenyegetés elhárítására. Ezt az űrt igyekezett kitölteni a geostratégiai gondolkozás másik meghatározó alakja, az Amerikai Egyesült Államok haditengerészetének ellentengernagya, Alfred Thayer Mahan. Mahan katonatiszti családból származott, de a szakítva a családi hagyományokkal, ő maga a haditengerészetnél vállalt szolgálatot. Az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban, majd az 1880-as évektől kezdve az aktív szolgálat mellett egyre nagyobb számban tartott előadásokat a Haditengerészeti Akadémián, amelynek 1892 és 1893 között a

³⁶ Mackinder, 1904: 421-437., 433-436.

vezetője is volt. 1896-ban nyugdíjba vonult, de az 1898. évi spanyol–amerikai háború folyamán egy rövid ideig ismét szolgálatba állt haditengerészeti tanácsadóként. Oktatói tevékenysége mellett geopolitikai és haditengerészeti témájú publikációk hosszú sora került ki a keze alól, amelyek döntő befolyást gyakoroltak a korszak nagyhatalmainak flottapolitikájára és stratégiai gondolkodására. Két legjelentősebb munkája *A tengeri hatalom történelemre gyakorolt befolyása, 1660–1783 (The Influence of Sea Power upon History 1660–1783)* és *A tengeri hatalom befolyása a francia forradalomra és a birodalomra, 1793–1812 (The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793–1812)* volt, amelyeket számos egyéb tanulmány követett.³⁷

A 19–20. század fordulóján a globális hatalmi egyensúlyban bekövetkező változások egyik legmeghatározóbb folyamata az Amerikai Egyesült Államok gazdasági, illetve ennek következtében katonai erejének növekedése volt. A polgárháború és a spanyol-amerikai háború közötti három évtizedben az ország ipari és mezőgazdasági termelése megtöbbszöröződött, a rohamosan bővülő vasúthálózat pedig olcsóvá tette a szállítást az ország kikötővárosaiba, megnövelve ezzel az exportot. És bár a megtermelt javak döntő többségét a belső piacon értékesítették, fokozatosan kialakult a túltermeléstől, illetve az értékesítési válságtól való félelem, amely szükségessé tette az USA nemzetközi kapcsolatainak átértékelését.³⁸ Mahan haditengerészként egyértelműnek látta, hogy a 19. század végén, amikor az országok gazdasági fejlődését döntően befolyásolja a tengerentúli piacokhoz és nyersanyagbázisokhoz való hozzáférés, a nagyhatalmi státusz nem érhető el, illetve tartható meg megfelelő tengeri hatalom nélkül, amely alapja egy kellő csapásmérő erővel rendelkező, adott földrajzi helyen összevonható flotta. Országát földrajzi adottságaiból fakadóan egyértelműen tengeri hatalomnak tekintette, ahol a flotta a védelem első vonala. Ennek a flottának azonban szükség esetén képesnek kell lennie az ellenfél katonai erejének legyőzésére. Az Amerikai Egyesült Államok (illetve bármely más állam) geopolitikai helyzetét és lehetőségeit az ország tengeri hatalmának kiépítésére hat tényező felvázolásával mutatta be *A tengeri hatalom történelemre gyakorolt befolyása, 1660–1783* című munkájában. Az első tényező a *földrajzi helyzet*, amely szárazföldön elterülő államok és szigetországok közül általában az utóbbi számára nyújt előnyöket. Egy szigetország számára a víz védelmet jelent és emiatt nem kényszerül drága hadseregek fenntartására. Ugyanakkor egy tengerek által határolt ország az államközi és gazdasági kapcsolatok fenntartása érdekében szükségszerűen rendelkezik bizonyos

³⁷ Szilágyi, 2018: 48.

³⁸ Kennedy, 1992: 230-232.

mennyiségű hajózási kapacitással, ami magában rejti a távolabbi területek elérésének és ellenőrzésének lehetőségét. Mahan Nagy-Britanniát hozta fel példának, amely földrajzi elhelyezkedése folytán folyamatosan előnyben volt ellenfeleivel szemben az angol–holland háborúk, majd a Napóleonnal szemben kirobban konfliktus során és szükség szerint képes volt erőforrásai átcsoportosítására a háború menetének megfelelően. Egy ország tengeri hatalmát befolyásoló második tényező Mahan álláspontja szerint az *állam fizikai szerkezete*, másnéven az állam természetföldrajzi tulajdonságai. Hiába rendelkezik egy ország hosszú tengerparti sávval, ha azon nem találhatóak kikötésre alkalmas pontok. Ezzel ellentétben egy több mélyvizű öböllel rendelkező partszakasz komoly előnyt jelent, feltéve, ha az ország képes azt megvédeni. Szintén a természetföldrajzi adottságok körébe tartoznak az ország klimatikus, topográfiai és geológiai adottságai: egy olyan, gazdag termőföldekkel rendelkező ország, mint Franciaország, kevésbé érzi szükségét a tengeri terjeszkedésre, mint az ilyen szempontból kevésbé előnyös adottságokkal rendelkező Nagy-Britannia. A harmadik tényező az *állam területének kiterjedése*: a hosszú partvonal – különösen, ha az kikötőkkel is rendelkezik – növelik az állam tengeri hatalmát, feltéve, ha rendelkezik a megfelelő anyagi és emberi erőforrásokkal annak kiépítéséhez (erre nem volt képes a Konföderáció az amerikai polgárháború során). Ebből következik a negyedik tényező fontossága, a *népesség száma*. A tengeri hatalom kiépítése fejlett gazdaságot igényel, amely nem működhet megfelelő számú munkaerő nélkül. Szintén a népességszámtól függ az is, hogy a haditengerészet és a kereskedelmi flotta mekkora legénységgel foglalkozik, illetve hogy a tengeren túli területeket mekkora népesség tartja ellenőrzése alatt. Mahan szerint az ötödik tényező, a *nemzeti sajátosságok* azok, amelyek döntenek arról, hogy a fenti adottságokat miként használja ki egy adott ország. Ebből a szempontból a szerző nagy jelentőséget tulajdonít a kockázatvállalásnak, az újító szándéknak, az ipari és kereskedelmi érdekek, a vállalkozói szemlélet elismerésének és támogatásának. Végül a hatodik tényező, amely befolyásolhatja a tengeri hatalom kiépülését, a *kormányzati berendezkedés*.³⁹

A hat tényező felvázolásával és a hozzájuk csatolt példák bemutatásával Mahan mindenki számára egyértelművé tette a tengeri hatalom jelentőségét a nagyhatalmi pozíciók szempontjából. További publikációi – amelyek hatást gyakoroltak nem csak az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájára, hanem a német és az orosz flotta fejlesztésére, illetve kötelező olvasmányként szerepeltek a japán Haditengerészeti Akadémián, II. Vilmos német császár (1888–1918) utasítására pedig megtalálhatóak voltak az összes német hadihajón – ezen

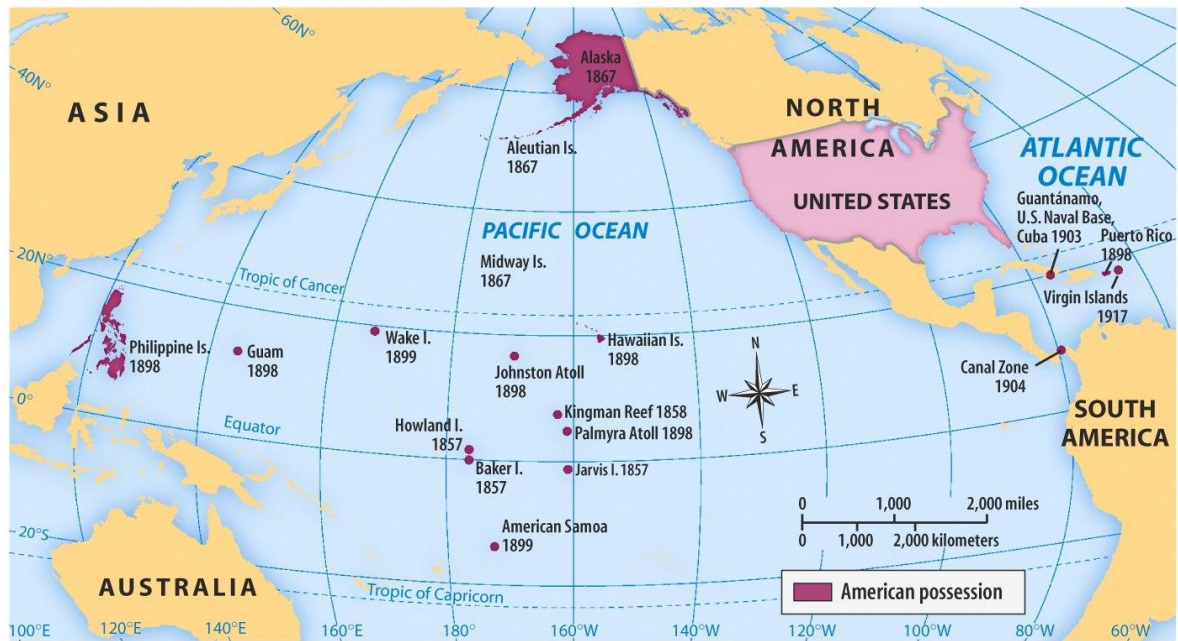
³⁹ Mahan, 1892: 29-89.

állítások kidolgozását szolgálták.⁴⁰ Az ország partvonalának biztosítása és tengerentúli területek elérése céljából döntő fontosságúnak tartotta a tengeri útvonalak ellenőrzését, mert véleménye szerint a kor technológiai szintje olyan mértékben változtatta meg az utazáshoz szükséges idő és tér viszonyát, hogy az óceánok inkább „országútjai”, semmint gátjai a szállításnak. Ezen „országutak” ellenőrzése viszont megkövetelte olyan támaszpontrendszer létrehozását, amely biztosítja az amerikai kereskedelmi- és hadiflotta számára a megfelelő logisztikai háttérrel. Mahan ezért a haditengerészet csapásmérő erejének fejlesztésén túl felszólalt a Csendes-óceán térségében fekvő, stratégiai fontosságú szigetek (Fülöp-szigetek, Szamoa, Hawaii) megszerzése mellett.⁴¹ Az admirális figyelmet fordított a Csendes-óceán túloldalán fekvő kelet-ázsiai térség geopolitikai vizsgálatára is, tekintettel a régió gazdasági jelentőségére hazája számára, és felhívta a figyelmet az orosz területek központi helyzetében rejlő lehetőségekre, amelyek előrevetítik egy konfliktus kibontakozásának kockázatát Oroszország és az ázsiai tengerparti területek jelentős részét ellenőrizni kívánó nagyhatalom között.⁴²

⁴⁰ II. Vilmos német császár egy kettős uralkodóváltásnak köszönhetően lépett Németország trónjára 1888-ban: Nagypapa, I. Vilmos, akinek uralkodása alatt létrejött az egységes Németország, idős korában elhunyt, az őt követő III. Frigyes pedig gégerákban halt meg alig három hónap múlva. Ezt követően került trónra a testi fogyatékos, szigorú vallásos nevelést kapott, több nyelven beszélő és rendkívül művelt, ugyanakkor nagyravágyó és arrogáns II. Vilmos, akinek megjelenésével egy jelentős generációváltás ment végbe Németország kormányzása tekintetében. A háború árán a német egységet létrehozó, óvatos és mértéktartó német vezetést egy olyan nemzedék vette át, amely a korábnál jóval nagyobb világpolitikai befolyást kívánt biztosítani az európai kontinens legerősebb gazdaságával és hadseregével rendelkező német birodalom számára. II Vilmos ebből következően jóval aktívabb és konfrontatívabb külpolitikát folytatott elődeinél. Uralkodása alatt sor került az Északi-tengert a Balti-tengerrel összekötő Vilmos Császár-csatorna megépítésére 1895-ben, 1898 és 1900-ban a német haditengerészet megerősítését szolgáló törvény elfogadására, német haditengerészeti bázis megszerzésére a Kínai Császárság partvidékén, majd a Konstantinápolyt Bagdaddal összekötő vasút építésének megkezdésére 1903-ban. Bebesi, 2005: 200-205., Diószegi, 1997: 202-206., Gampert, 2013: 25-31.

⁴¹ Mahan, 1905: 7-8.

⁴² Mahan, 1905: 55-63.

2. számú térkép

Az Amerikai Egyesült Államok csendes-óceáni terjeszkedése a 19. század második felében

<https://kc-johnson.com/imperialism/#jp-carousel-4230>

Letöltés ideje: 2021.08.17.

A geopolitikai gondolkodásnak azonban nemcsak Nyugat-Európában, illetve az Amerikai Egyesült Államokban voltak elkötelezett képviselői. A tér és az állam közötti viszony, illetve a földrajzi környezetnek a társadalomra gyakorolt hatásának vizsgálata igen korán megjelent már a cári Oroszországban is. Az orosz geopolitikai gondolkodásra döntő hatást gyakorolt az Európától történő vallási és kulturális elkülönülés, az állandó identitáskeresés Nyugat és Kelet között, továbbá a moszkvai állam viszonylag késői kialakulása és gyors területi gyarapodása. Vallási szempontból az orosz állam a bizánci központú görögkeleti, vagy más néven pravoszláv egyházhoz tartozott, de a nagy földrajzi távolság miatt a kijevi metropolita nagyfokú önállósággal rendelkezett.⁴³ Ezzel párhuzamosan a III. Iván (1462–1505) fegyveres erővel egyesítette az orosz fejedelemségeket, többszörösére növelve az ország területét és egész Oroszország nagyfejedelmévé nyilvánította magát. Unokája, IV. „Rettegett” Iván (1533–1584)⁴⁴ folytatta a terjeszkedést, sorra meghódította a tatár kánóságokat és hozzákezdett Szibéria

⁴³ Az orosz egyház és a nyugati kereszténység közötti távolságot csak tovább növelte a 15. századi oszmán hódítás, így amikor 1439-ben a szorult helyzetben lévő konstantinápolyi pátriárka beleegyezett a katolikus egyházzal megkötendő unióba, az orosz egyház tiltakozása jeléül 1448-ban kinyilvánította függetlenségét. Gecse, 2007: 21-22.

⁴⁴ IV. „Rettegett” Iván édesapja, III. Vaszilij moszkvai nagyfejedeleme korai halála miatt háromévesen került Oroszország élére, amelyet kezdetben az orosz főnemesek, a bojárok gyámkodása, majd 1547-től – cárrá koronázásától kezdve – önállóan kormányzott. Uralkodása alatt sor került az orosz közigazgatás korszerűsítésére

birtokbavételéhez.⁴⁵ A vallási különállás és a két kontinenst érintő területi terjeszkedés felvetette kérdést, hogy Oroszország földrajzi elhelyezkedése, társadalmi és kulturális sajátosságai alapján európai államnak tekinthető-e, továbbá, hogy a topográfiai környezete milyen befolyást gyakorolt Oroszország történelmére.

Az orosz geopolitikusok válaszaik alapján két különálló irányzatba sorolhatók. Kronológiailag elsőként a nyugatos (*zapadnyik*) geopolitikai gondolkodásmód jött létre, melynek követői felismerték I. „Nagy” Péter (1682–1721) Oroszországot európai mintára átalakító reformjainak szükségességét.⁴⁶ Elismerték, hogy nyugat-európai mércével mérve Oroszország több szempontból is lemaradt és a lemaradás csökkentése, illetve megszüntetése csak gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi változások útján lehetséges.⁴⁷ Vaszilij Nyikityics Tatyiscsev orosz geográfus már az 1730-as években kijelentette, hogy *„anyagi bőségéből, bölcsességéből, erejéből és dicsőségéből fakadóan, nem beszélve mérsékelt klimatikus adottságairól, kétségtelenül Európa uralja a világot,”* amelynek meglátása szerint Oroszország szerves részét képezi, és akárcsak Spanyolország vagy Nagy-Britannia, szintén rendelkezik az anyaországon kívüli területekkel. Az orosz geográfusok számára azonban problémát jelentett az anyaország és az azon kívüli területek elhatárolás, mert míg az európai országok gyarmatbirodalmait tengerek és óceánok határolták el az anyaországtól, Oroszország esetében nem létezett ilyen természetes földrajzi határ. A korszak orosz geográfusai így az Ural hegységben látták azt a földrajzi határt, amely alapján különbséget lehet tenni az európai és az ázsiai Oroszország tekintetében.⁴⁸ Ugyancsak a nyugatos irányzat követői közé tartoztak azok az orosz földrajztudósok, akik ideológiai megfontolásoktól mentesen, szakmai kutatásaik alapján, kizárólag Oroszország földrajzi adottságait figyelembe véve vonták le következtetéseiket. Szergej Szolovjov és tanítványa, Vaszilij Kljucsevszkij a környezeti tényezőknek az orosz államiságra és külpolitikára gyakorolt hatását mutatták be. Szolovjov *A orosz államrend megteremtésének története Nagy Péter előtt* című munkájában hangsúlyozta, hogy az orosz állam történelmét a folyamatos harc jellemezte, az erdő, a sztyeppe és a nomád

és az első állandó orosz hadsereg létrehozására, továbbá az ország északi partvidékén található Arkhangelszk kikötőjének megalapítására. <https://rubicon.hu/kalendarium/1530-augusztus-25-rettegett-ivan-szuletese>

⁴⁵ Gecse, 2007: 26-29.

⁴⁶ I. „Nagy” Péter cár 1682-ben lépett Oroszország trónjára. Nyugat-Európában tett utazási egyértelművé tették számára, hogy Oroszország megerősítése csak radikális reformok bevezetésével vihető végbe. Bevezetésre került a fejadó, amely többszörösére növelte az állami bevételeket, a védővámok és adókedvezmények hatására fejlődésnek indult az orosz ipar, erősödtek az ország külkereskedelmi kapcsolatai. Az államhatalom központosítása megerősítésé érdekében létrehozta a miniszteri munkát végző kollégiumokat, illetve a cár távollétében kormányzó Szenátust. Péter sokat energiát fektetett az orosz kultúra fejlesztésébe és 1703-ban parancsot adott Szentpétervár felépítésére a Néva folyó torkolatában. <https://rubicon.hu/kalendarium/1725-februar-8-nagy-peter-car-halala>

⁴⁷ Szilágyi, 2018: 272.

⁴⁸ Bassin, 1991: 5-6.

betörések ellen.⁴⁹ Szolovjovhoz köthető a kolonizációs teória kidolgozása, amely szerint az orosz történelem sajátossága, hogy az államterület növekedésével Oroszország nagykiterjedésű, lakatlan területeket foglalt el és népesített be.⁵⁰ Kljucsevszkij – aki az 1879-ben elhunyt Szolovjov katedráját foglalta el a moszkvai egyetemen – tovább finomította elődje álláspontját az orosz állam területi növekedésével kapcsolatban „*A kolonizáció, mint alapvető tény*” című tanulmányában.⁵¹ Mentorához hasonlóan ő is az orosz népesség évszázados mozgását tekintette az orosz gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés közös bázisának, tőle eltérően azonban nagyobb jelentőséget tulajdonított az emberi tényezőknek és a történelmi folyamatok valódi tartalmát az emberi együttélés formáinak változásában látta, amelyet a földrajzi környezet, a társadalom és az emberi személyiség kölcsönhatása befolyásol.⁵² Lev Mecsnyikov szintén szoros kölcsönhatást vélt felfedezni a földrajzi viszonyok és a civilizációs tényezők között, amelyet „*A civilizáció és a nagy történelmi folyók*” című munkájában mutatott be és több olyan jövőre vonatkozó megállapítást tett, amelyek később valóban beigazolódtak.” Mecsnyikov a földrajzi környezetet három csoportba sorolta – folyómenti, tengerparti és óceáni – amelyek egy lehetséges fejlődési utat is bemutattak. Véleménye szerint „*minden folyami civilizációnak ... meg kell semmisülnie: vagy felszívódnak a széles árban, vagy átfejlődnek az átfogóbb, a tengeri civilizációba.*” A jelenkort óceáni civilizációs periódusnak nevezte, amelyet kezdetben az Atlanti-óceán térségének primátusa jellemzett, de a 19. század második felére a Csendes-óceán partvidékének jelentősége kezdett meghatározóvá válni, amelyben szerepet játszik az kelet-ázsiai orosz terjeszkedés is.⁵³

Az orosz geopolitikai gondolkodás másik meghatározó irányzatát a szlavofilek alkották. Ők nem fogadták el a *zapodnyikok* álláspontját, miszerint Oroszország a nyugat-európai kultúrkör része és az esetleges eltérések az ország elmaradottságában keresendők.⁵⁴ Elítélték Nagy Péter reformjait, amelyek véleményük szerint súlyos csapást mértek az eredeti orosz társadalmi és politikai formákra, amelyek addig egy sajátos, eredeti fejlődési utat jártak be. Meglátásuk szerint egymással párhuzamosan létezhetnek eltérő tulajdonságokkal rendelkező nemzetek, ezért szükségtelen, sőt káros Oroszország integrálása az európai politikai, társadalmi és gazdasági rendszerbe. Oroszország már földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan is inkább eurázsiai ország, mintsem pusztán európai, az orosz politikai- és jogrendszerben megnyilvánuló

⁴⁹ Szolovjov, Szergej: Az orosz államrend megteremtése Nagy Péter előtt. In. Ljubov – Gazdag, 2004: 33-44.

⁵⁰ Szili, 2005: 116.

⁵¹ Kljucsevszkij, Vaszilij: Az orosz történelem, In. Ljubov – Gazdag, 2004: 55-70.

⁵² Szili, 2000: 8-22.

⁵³ Mecsnyikov, Lev: A civilizáció és a nagy történelmi folyók. In. Ljubov – Gazdag, 2003: 45-54.

⁵⁴ Szilágyi, 2018: 272.

sajátos orosz néplélek és világfelfogás pedig végleg egyértelművé teszi a különbségeket. A szlavofilek számára az osztatlan egyeduralom volt az egyetlen elfogadható politikai berendezkedés. Az uralkodó feladata az államigazgatás és az ország védelme, ezen feladatok megvalósításában a népnek nem kell részt vennie, lehetőséget kell ugyanakkor kapnia véleménye szabad kinyilvánítására. Ideális esetben az uralkodó és a nép nem avatkozik bele a másik munkájába és az egyeduralom csak akkor válik despotikussá, ha az állam beavatkozik a társadalom közösségi és lelki életébe. Ebből következően a szlavofilok a liberalizmust és a demokráciát tartották a legnagyobb fenyegetésnek, amely a jogszabályokat és a politikát állítaná a vallási és lelki értékek helyébe. A Nyugat-Európában végbemenő demokratikus változásokat és az alkotmányos rendszerek kiépülését az emberi értékek, az erkölcsi és társadalmi ideálok, az emberi együttérzés és a testvériség megszűnéséként értékelték és ezért nem tartották Oroszország számára követendő példának. A szlavofilok emellett választ kerestek arra a kérdésre is, hogy az orosz népnek hogyan kellene viszonyulnia a többi szláv nemzethez, amelyek körében a 19. században teret nyert a nacionalizmus és a saját nemzetállam kialakítása iránti igény, ennek létrehozását ugyanakkor akadályozta az a tény, hogy porosz, osztrák-magyar, vagy oszmán fennhatóság alatt éltek. A szlavofilek válasza a pánszláv eszme felkarolása volt, amely alapján a szláv népeknek egy konföderációban kell egyesülniük, amelynek fővárosa Konstantinápoly lesz, megoldást javasolva ezzel a keleti-kérdés megoldására is.⁵⁵ Nyikolaj Danyilevszkij volt a pánszláv geopolitikai gondolkodás egyik első jelentős képviselője, aki a fenti elgondolásokat egységes doktrínába foglalta össze. Nézeteit 1869-ben kezdte publikálni a *Zarja* nevű szentpétervári újságban, amelyeket 1871-ben könyv formában is kiadott (*Rosszija i Jevropa – Oroszország és Európa*). Véleménye szerint Oroszország déli és keleti irányú területi növekedése egy több száz éves természetes folyamat része, amely során a más államokhoz nem tartozó területek az Orosz birodalom részeivé váltak. A nagy kiterjedésű orosz állam modernizálását célzó péteri reformok egy részét elfogadta, de összességében kritikusan nyilatkozott a cár Oroszországot megváltoztatni kívánó

⁵⁵ A pánszlávizmus a 18-19. század fordulóján megszülető kulturális, tudományos, majd fokozatosan politikai színezetet öltő mozgalom volt, amely célja a szláv népek kulturális és politikai értelemben vett egységének létrehozása, illetve megerősítése volt. A 19. század első felének meghatározó pánszláv ideológusi közét tartozott az egységes délszláv állam nemzet létrehozásáért sikra szálló Ljudevit Gaj (1809–1872), illetve a szlovák származású Ján Kollár (1793–1852) és Pavel Jozef Safarik (1795–1861). A pánszláv eszme követői szükségesnek tartották az európai szlávok által létrehozott köztársaságok küldötteiből egy pánszláv parlament összehívását, lehetővé téve az idegen uralom alatt álló szlávok egy birodalomban történő egységesítését. A pánszlávizmus a cári Oroszországban a 19. század közepétől kezdett követőkre szert tenni. Gondolkodásmódjukat elsősorban az az oroszokhoz etnikai és vallási szempontból közel álló, oszmán fennhatóság alatt élő balkáni szláv népekkel való szolidaritás jellemezte. Bár az orosz birodalom külpolitikájában a pánszlávizmus soha nem vált hivatalos doktrínává, megfelelő ideológiát biztosított Oroszország balkáni expanziója számára. Gecse, 2007: 39-41.; Szilágyi, 2018: 273.; Ljubov – Gazdag, 2004: 22.; Bebesi, PTE 2003: 15-33., Hungarovox, 2005: 89-95.

tevékenységéről, mert az „nemcsak óriási kárt okozott Oroszország jövőjének (olyan kárt, amely oly mélyre eresztette gyökerét, hogy mindmáig emésztí az orosz nép teste), hanem a saját tulajdonképpeni dolgát is hiábavalóan megnehezítette: kiváltotta alattvalói elégedetlenségét.”⁵⁶ Danyilevszkij szerint Oroszország legfőbb célja a szlávok egyesülésének végrehajtása és egy olyan konföderáció létrehozása, amelynek „minden országot és népet magába kell foglalnia – az Adriai-tengertől a Csendes-óceánig, a Jeges-tengertől a Sziget-tengerig” (az Égei-tenger szigeteiig, beleértve Konstantinápolyt és a tengerszorosokat).⁵⁷ A szlavofil geopolitikus munkájában külön fejezetet szentelt Konstantinápoly kérdésének. A török főváros feletti ellenőrzés szükségességét elsődlegesen stratégiai szempontból közelítette meg: ha a város és a szorosok a cári Oroszország kezébe kerülnek, nem lenne szükség a fekete-tengeri partvidéket annak teljes hosszában őrizni, mert elegendő lenne a tengerszorosok védelmét biztosítani. Kijelenti ugyanakkor, hogy Konstantinápolynak (*Cárgárdnak*) nem Oroszország fővárosává kell válnia, „hanem az egész össz-szláv szövetség fővárosának kell lennie.”⁵⁸

Az orosz geopolitikai irányzatok bemutatásakor feltétlenül meg kell említeni az eurázsiai irányzatot, amely bár fénykorát a két világháború között élte, gyökerei a 19. század második feléig nyúlnak vissza és több helyen érintkeznek a szlavofil elgondolásokkal. Korábban Danyilevszkij maga is azt nyilatkozta, hogy földrajzi értelemben Európa nem önálló, hanem az Eurázsiai kontinens része és tekintettel az orosz állam ázsiai területeire, nem egyértelmű, hogy Oroszország Európához tartozik-e. Ennek a nézőpontnak a gondosabb kidolgozása jelenik meg Fjodor Dosztojevszkijnél (1821–1881), akit a szakirodalom a pánszláv geopolitikusok közé sorol, de halála után megjelent publikációiban már megjelennek azok a gondolatok, amelyek Oroszország jövőjét egy eurázsiai kontextusba ágyazva képzelik el. Dosztojevszkij alapvetően távolságtartó Európával szemben, amely „minket nagyon nem szeret és nem is szeretett soha, soha a magáénak, európainak, hanem mindig csak kellemetlen jövevények tekintett bennünket.”⁵⁹ Véleménye szerint az oroszok legalább annyira európaiak, mint ázsiaiak és nem szükségszerű, hogy Oroszország beavatkozzon az európai ügyekbe. Megkérdőjelezi a Napóleon legyőzésében játszott szerep hasznosságát, akinek uralkodása amúgy is bukásra volt ítélve és aminek elősegítésében az oroszok az európaiaktól hálát nem, csak mélységes gyanakvást és rosszindulatot kaptak cserébe. „Mert ma Ázsia a mi számunkra pontosan olyan

⁵⁶ Danyilevszkij, 1871: 266.

⁵⁷ Danyilevszkij, 1871: 363.

⁵⁸ Danyilevszkij, 1871: 384.

⁵⁹ Dosztojevszkij, Fjodor: Az író naplója. In. Ljubov – Gazdag, 2004: 162-200.

felfedezettlen világ, mint amilyen akkor Amerika volt Európának. Ha Ázsia felé fordulnánk, újjászületne szellemünk és erőnk is. ... Európában kegyelemkenyéren éltünk és rabok voltunk. Ázsiában azonban mi leszünk az urak. Európában tatárok voltunk, de Ázsiában mi is európaiak leszünk. Küldetésünk, civilizációs küldetésünk felpeszdti majd szellemünket, és odavonz bennünket, csak mozduljunk már végre. Tessék, kezdjék ezzel, építsenek csak két vasutat, az egyiket Szibériába, a másikat Közép-Ázsiába, s nyomban meglesz az eredménye.”⁶⁰

3. számú térkép

Orosz terjeszkedés 1533 és 1894 között

<http://tortenelemcikkek.hu/node/356> (Letöltés ideje: 2021.08.17.)

A három orosz geopolitikai irányzat így a 19. század végére az egymás közötti látásmódbeli különbségek ellenére kialakított bizonyos kapcsolódási pontokat, amelyek szerint az orosz állam alapvetően egy eurázsiai birodalom, amely a korszak fejlődési tendenciáira figyelemmel nem engedheti meg magának, hogy kizárólag európai területeire koncentrálva nélkülözze a nyílt tengerre való kijutás lehetőségét, hanem földrajzi elhelyezkedését kihasználva az ázsiai kontinens által kínált lehetőségeket is kiaknázza.

⁶⁰ Dosztojevszkij, 2004: 199.

III. A cári Oroszország befolyásának növekedése Kelet-Ázsiában a 19. század közepétől az 1904–1905-ös orosz–japán háború kitöréséig

III.1. Oroszország keleti irányú területi növekedése a 15. századtól kezdve 1875-ig

III.1.1. Szibéria meghódítása

A 19. századi európai történelem kezdetének meghatározó momentuma a napóleoni Franciaország kontinentális hegemoniájának megtörése, illetve az ezt követő új európai államrend – az „európai koncert” – létrehozása volt. Napóleon legyőzése érdekében olyan politikailag, társadalmilag és gazdaságilag gyökeresen eltérő országok léptek koalícióra egymással, mint Nagy-Britannia és a cári Oroszország. A közös ellenfél legyőzésével azonban a koalíció felbomlott és ettől kezdve a szigetország geopolitikai érdeke az volt, hogy ne jöjjön létre olyan nagyhatalom Európában, ami veszélyeztetné a brit gyarmatbirodalmat és a hozzájuk vezető tengeri útvonalakat. Az orosz befolyás ugyanakkor folyamatosan nőtt Európában. Orosz csapatok verték le a 19. század derekán kitört forradalmak egy részét és megkeresés érkezett az orosz diplomácia részéről az Oszmán Birodalom felosztása ügyében, amely a cári birodalom ellenőrzését vonta volna maga után a Boszporusz és a Dardanellák felett. A brit–orosz rivalizálásnak ideiglenesen az 1853–1856 között zajló krími háborút lezáró párizsi békeszerződés aláírása vetett véget, amely háború idejére megtiltotta az idegen nemzetek hadihajói számára az áthaladását a tengersizorosokon és kötelezte a vesztes Oroszországot fekete-tengeri haderejének semlegesítésére.⁶¹

A nyugati irányú orosz geopolitikai törekvések kudarcának hatására az orosz külpolitika fókuszsa – bár még évekig Európát tekintette a nagyhatalmi politika elsődleges terepének – fokozatosan átkerült a közép- és kelet-ázsiai térségekre. Ezt az irányváltást elősegítette, hogy a Romanov dinasztia már évszázadokkal korábban tekintélyes területekre tett szert Észak-Kelet-Ázsiában. Az orosz állam határainak keleti irányú kiterjesztése már a 15. században megkezdődött, amikor az orosz uralkodók eseti jelleggel katonai expedíciókat küldtek az Urálon túlra, adófizetésre kötelezve az ott lakókat. Az eurázsiai kontinens központi területe a 13-15. században a mongolok uralma alá tartozott, az Arany Horda birodalma azonban ekkora

⁶¹ Ormos – Majoros, 2003: 107-115.

kisebb, független kánságokra esett szét. Az orosz csapatok 1552-ben a Kazanyi, 1556-ban az Asztraháni kánságot hódították meg, az Urál keleti oldalán fekvő Szibr kánság uralkodója pedig 1555-től adót fizetett Oroszországnak, hogy megtarthassa függetlenségét.⁶² Szibr állam élére azonban az 1570-es években új kán került, aki megtagadta az adófizetést, az orosz cári követet megölette és lázadást szított a térségben a cári uralom ellen. Az orosz cár a kereskedelemről meggazdagodott Sztroganov családot bízta meg a rendteremtéssel. A Sztroganovok már 1558-ban engedélyt kaptak IV. Iván cártól, hogy elfoglalják az Uráltól keletre fekvő „uratlan” területeket, erődítéseket emeljenek, üzleti vállalkozásba kezdjenek, továbbá parasztokat és kozákokat fogadjanak szolgálatukba. A kozák csapatok 1582-ben elfoglalták Szibr fővárosát, amely az orosz historiográfiában Szibéria orosz meghódításának a kezdeti dátumává vált. A területet azonban nem tudták tartósan uralmuk alá vonni, a kozákok vezetője, Jermak pedig életét vesztette a harcban 1585-ben. Az orosz uralom megszilárdítása érdekében ezért megkezdődtek a megerősített szibériai városok (*osztrog*) építése, IV. Iván pedig felvette a „Szibéria cárja” címet. Ezt követően Szibéria meghódítása kereskedelmi vállalkozásból államilag támogatott célkitűzéssé vált.⁶³

A földterület, amelyet az orosz állam birtokba kívánt venni, hatalmas kiterjedéssel és rendkívül változatos természetföldrajzi adottságokkal rendelkezett. A földrajzi értelemben vett Szibéria az Urál-hegység és a 9000 kilométernyi távolságban fekvő csendes-óceáni partvidék, illetve a Sarki-tenger és a tőle 3000 kilométerre délebbre található kazah és mongol határ között fekszik. A hatalmas terület másfélszer nagyobb, mint az Amerikai Egyesült Államok és a Föld felszínének tíz százalékát adja. Szibéria földrajzi szempontból további három tájegységre tagolódott: az Urál-hegység és Jenyiszej folyó közötti Nyugat-Szibériára, a Jenyiszej és a Léna folyó közötti Kelet-Szibériára, illetve a Lénától keletre fekvő távol-keleti területekre. Nyugat-Szibériát elsősorban hatalmas füves sztyeppék és mezőgazdasági szempontból jól hasznosítható fekete termőtalajjal rendelkező termőterületek jellemezték, amelyek később a fő célpontjai voltak az Európából érkező orosz telepeseknek. Ehhez képest Kelet-Szibériát már nagyobb mértékben jellemezték mostoha természetföldrajzi adottságok: sűrű erdő, permafroszt uralta területek és sziklás hegyvonulatok. A három tájegység közül a legnagyobb méretű távol-keleti területek voltak a legkevésbé vonzóak: a Bering-szorostól 4000 kilométerre fekvő koreai határig terjedő területet nagyrészt magas, erdők borította hegyvidék uralta. A szibériai területek időjárását radikális kontinentális klíma jellemezte: bár a nyári hőmérséklet a déli területeken

⁶² Hartley, 2014: 2.

⁶³ Naumov, 2006: 53-60.

megközelítette az azonos szélességi fokon fekvő európai területekét, október és április között Szibéria nagy részét hó, a folyókat és a tavakat pedig jégpáncél borította.⁶⁴ A Jeges-tenger partvidéke és a szibériai folyók ugyanakkor a hajózásra alkalmas rövid időszakokban döntő jelentőséggel bírtak a belső szárazföldi területek elérésében, mert a szörmevaszok, kozák felderítők, kalandorok és kereskedők lehetőség szerint ezeket a vízi útvonalakat vették igénybe, különösen, ha nagyobb tömegű árut akartak a szárazföld belsejébe szállítani, vagy onnan Európába küldeni.

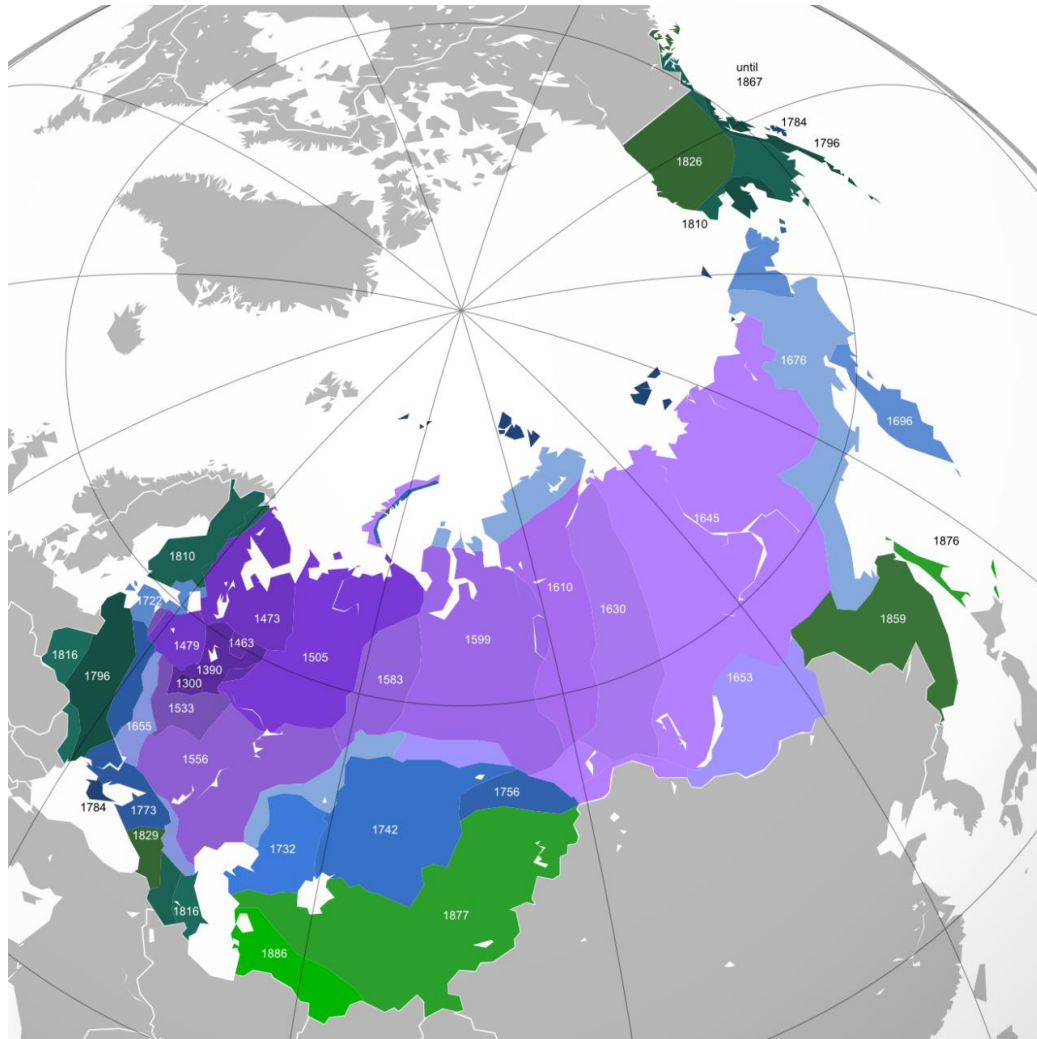
Az orosz előretörés viharos gyorsasággal ment végbe. A cári uralom terjedését ékesen jelezte a fallal megerősített helyőrségi városok megalapítása, melyek többnyire folyópartokon, vagy stratégiai szempontból fontos egyéb helyeken épültek fel.⁶⁵ Az elsők között épült fel a Tura folyó melletti Tyumeny (1586), a Tobol és az Irkutszk folyók találkozásánál Tobolszk (1600), az Ob partján fekvő Tomszk (1604), a Jenyiszej felső folyásánál fekvő Krasznojarszk (1628) és a Léna mellett található Jakutszk (1631) városa. Az orosz előrenyomulás Jakutszkból északnyugati irányba haladt tovább és a cári csapatok 1639-re elérték a Csendes-óceánnal határos Bering-tengert, később annak partján 1649-ben megalapítva Ohotszk erődjét, amely – bár északi fekvése miatt nehezen volt elérhető és kikötője telente hosszú hónapokra befagyott – kiinduló pontjává vált a Csendes-óceán északi részébe induló expedícióknak, az Aleut-szigetek és Alaszka felé. (Az orosz előrenyomulás lendületét mutatta az a tény is, hogy az észak-amerikai kontinensen az Amerikai Egyesült Államoknak csak 1811-ben sikerült állandó települést létrehozni a Csendes-óceán partján, a mai Oregon állam területén). Az orosz terjeszkedés oka és módja ugyanakkor nem volt elválasztható egy rendkívül jövedelmező üzleti vállalkozástól, a szörmekereskedelemtől. A szibériai területek legfontosabb erőforrása és az adófizetés módja az állati prémek beszolgáltatás volt, ez volt az oka annak, hogy IV. Iván hajlandó volt a prémvaszok és szörmekereskedők támogatására és az orosz állam fennhatóságának keleti irányú kiterjesztésére. A szörmek begyűjtésének, tárolásának és Európába való szállításának fontossága meghatározó volt az osztrigok felépítésében és a szállítási útvonalak kialakításában. A vadászatban és a kereskedelemben részt vevők gyorsan nagy vagyonra tehettek szert, ugyanakkor a rendelkezésre álló vadászterületek kimerülése a vadászokat és a kereskedőket folyamatos keleti irányú mozgásra ösztönözte.⁶⁶ Az új területeken állomásozó, egyre nagyobb számú csapatok utánpótlással való ellátása ugyanakkor egyre nagyobb problémává vált, ezért az orosz állam megkezdte állandó, mezőgazdasági termelésen

⁶⁴ Wood, 2011: 2-17.

⁶⁵ Varga, 2009: 143-152., Bebesi, PTE-IGYFK 2003: 37-50.

⁶⁶ Wood, 2007: 26-32.; Naumov, 2006: 45-60.; Hartley, 2014: 28-29., Bebesi, 2002: 125-136.

alapuló települések létrehozását a Jenyiszej és a Léna folyók, illetve a Bajkál-tó keleti oldalán, elsősorban lengyel, litván és más nemzetiségű száműzöttek, lázongók és politikai elítéltek letelepítésével. A Bajkál-tó nyugati partján 1661-ben megalapították Irkutszk városát, amely hamarosan a kelet-szibériai területek egyik kiemelkedő központjává vált.⁶⁷

4. számú térkép

Orosz terjeszkedés 1300 és 1914 között

<https://mapsontheweb.zoom-maps.com/post/114396754749/russian-expansion-1300-1914-by-stonecoldcrazzy>

Letöltése ideje: 2021.08.17.

⁶⁷ Narangoa – Cribb, 2014: 50.

A Bajkál-tó és a kelet-szibériai tengerpart közötti területek ellátásának másik módja a tengeren történő szállítás volt, Ohotszk kikötője azonban kedvezőtlen földrajzi adottságai miatt (a kikötő vize a téli hónapokban befagyott, lehetlenné téve a hajók be- és kifutását) szükségessé vált további, délebbre fekvő tengerparti területek megszerzése. A pacifikus partvidék elérését követően az orosz terjeszkedés ezért a déli irányba folytatódott, de hamar lefékeződött a mandzsu dinasztia által uralt Kínai Birodalom határain.

A kozák csapatok az 1640-es években megtették az első lépéseket az Amur folyó vidékének felfedezésére, felépítve Albazin erődjét az Amur folyó partján 1651-ben, majd 1656-ban a kínai határ közelében megalapították Nyercsinszket és megkísérelték megadóztatni az ott lakó törzseket. A Kínai Birodalom – amely 1644 óta a mandzsu dinasztia hatékony irányítása alatt állt és ebben az időszakban érte el legnagyobb kiterjedését – nem tűrhette, hogy az ország határán fekvő ütközőzóna más ország fennhatósága alá kerüljön. Az orosz–kínai összecsapások állandósultak a következő évtizedekben és többnyire az cári csapatok vereségével zárultak, akik az anyaországtól távol nem tudtak kellő erővel fellépni a számbeli és technológiai fölényben lévő mandzsu csapatokkal szemben, amelyek 1685-ben elfoglalták Albazint.⁶⁸ A helyzetet végül az 1689-ben Nyercsinszkben aláírt szerződés rendezte, amely a kínai fél akaratának megfelelően megtiltotta a cári csapatok számára az Amur-vidék megszállását és az Amur és az Argun folyót jelölte ki közös határnak. A kínai és mandzsu lakosságot kitelepítették az Amurtól északra fekvő területekről, kialakítva ezzel egy körülbelül 200 kilométer széles puffer zónát abban a reményben, hogy ezzel megállíthatják az orosz gazdasági és politikai befolyás előretörését. A szerződés ugyanakkor diplomáciatörténeti mérföldkőnek számított, mert ez volt az első alkalom, hogy a Középső Birodalom írásbeli megállapodást kötött egy európai országgal. A két birodalom között ezzel több ezer kilométer hosszú, a felek által hivatalosan elismert közös határ jött létre, ezt követően pedig Oroszország egy 1727-ben aláírt egyezmény alapján a következő másfél évszázadra Európa fő teaimportőrévé vált, jelentős vámbevételekhez juttatva ezzel a cári birodalmat.⁶⁹

Geopolitikai szempontból a szerződés jelentősége szintén kiemelkedő: az eurázsiai magterület jelentős részét uraló Oroszország kijutott a Csendes-óceánnal határos Ohotszki-tengerhez, létrehozva a kapcsolatot a cári birodalom és Szahalin szigete, a Kuril-szigetek, illetve a Japán szigetcsoporthoz. Az orosz–kínai megegyezés ugyanakkor kialakított egy 150 évig változatlanul fennmaradó status quo-t is: az újonnan megszerezett területektől délre fekvő

⁶⁸ Hartley, 2014: 15.

⁶⁹ Malozemoff, 1958: 11.; Lukin, 2006: 5-15.; Naumov, 2006.: 85.

Amur-vidék kínai kézen maradt és Oroszország nem használhatta az Amur-folyót a kelet-szibériai területek ellátásának biztosítására, erősen korlátozva ezzel azok katonai védelmi képességeit.⁷⁰

III.1.2. Az Amur-vidék megszállása és Vlagyivosztok megalapítása

Mivel az eurázsiai kontinens közepéről történő orosz előretörés megakadt a kelet-ázsiai peremíven található nagyhatalom határain, az orosz befolyás kiterjesztésének kísérlete egy ideig más irányban és más módon folytatódott. A kontinensen végbemenő szárazföldi terjeszkedést felváltotta a tengerentúli területek megszerzése iránti igény, amely szükségessé tette a tengeri útvonalak feltérképezését és a megfelelő hajóállomány megépítését. Ebből a célból megkezdődött Ohotszk kereskedelmi és katonai célú kikötői infrastruktúrájának kiépítése, hogy itt szereljék össze azokat a hajókat, amelyeket az orosz felfedezők használtak tengerentúli útjaikon.⁷¹ I. Péter uralkodása idején döntés született az Orosz Tudományos Akadémia felállításáról, amely az eddigi nagyrészt csak szőrmekezeskedők és kalandorok által végrehajtott felfedezőutak szervezésében és finanszírozásában egyre dominánsabb szerepet vállalt. Expedíciók indultak a Kamcsatka-félszigetre, ahol több helyőrséget alapítottak, többek között Petropavlovsk kikötőjét, amely hamarosan hosszú időre a legfontosabb csendes-óceáni orosz haditengerészeti támaszponttá vált. A dán származású felfedező, Vitus Bering vezetésével az oroszok feltérképezték az észak-szibériai tengerpartot, partra szálltak az Aleut-szigeteken, majd az 1740-1770-es években több alkalommal átkeltek Alaszkába. A további terjeszkedés megszervezése érdekében jött létre az Orosz–Amerikai Társaság 1799-ben, amely megkapta az orosz–amerikai területek vadászati és halászati jogainak monopóliumát, 1824-ben pedig megegyezés született az Amerikai Egyesült Államokkal, amely elismerte az orosz fennhatóságot Alaszka felett. Ezzel Napóleon legyőzésében és az európai rendet biztosítani hivatott Szent Szövetség⁷² megalapításában oroszlánszerepet játszó cári Oroszország a 19. század közepére több kontinensre kiterjedő birodalommal vált, ahol az európai központi területek és a távol-keleti perifériák közötti kapcsolattartást erődök láncolata biztosította.⁷³

⁷⁰ Hartley, 2014: 2-16.; Kindermann, 2001: 23-28.

⁷¹ LeDonne, 1997: 158.

⁷² A Szent Szövetséget 1815. szeptember 26-án hozták létre Párizsban az orosz, a porosz és az osztrák uralkodó személyes társulásaként, amelynek célja az európai kontinens békéjének – status quo-jának – a megőrzése volt, „a vallás, a béke és az igazságosság” eszméinek jegyében. A szövetséghez rövidesen valamennyi európai állam csatlakozott, Anglia, Törökország és a pápai állam kivételével. Ormos – Majoros, 2003: 30.

⁷³ Naumov, 2006: 6-87.

A hatalmas terület közigazgatási irányítása a 18. század elején Szibériai Kormányzóság kezében futott össze, amely 1822-ben, Mihail Mihajlovics Szperanszkij szibériai kormányzó (1819–1821) javaslata alapján Nyugat- és Kelet-Szibériai Kormányzósággá lett bontva, amelyek hét szibériai tartományt (Irkutszk, Jenyiszejszk, Jakutszk, Tengermelléki Területek, Tomszk, Tobolszk, Omszk) irányítottak. A szibériai területek fokozatosan növekvő népessége (amely körülbelül ötvenévente megduplázódott és a 19. század közepére elérte a 2,5 millió főt) két csoportra oszlott: akik önkéntesen érkeztek ide, és akik kényszer hatására. Az utóbbi csoport a népesség 10-15 százalékát jelentette, ide tartoztak a katonák és az állami tisztségviselők, akiknek itt volt a kijelölt állomáshelye, az ide menekült parasztok, katonaszökevények, bűnözők, továbbá a különböző (politikai-vallási) okoknál fogva Szibériába száműzöttek. A társadalom döntő többségét a parasztság tette ki, akik tekintettel nagyobb személyi szabadságukra és a szabadon megművelhető földek kiterjedésére, többségében magasabb életszínvonalon éltek, mint európai társaik. Egyre nagyobb részük használt modern mezőgazdasági eszközöket, ezért a szibériai termésátlagok jobbak voltak, mint az Urál nyugati részén fekvő területeké és Szibéria az élelmiszertermelés szempontjából nemcsak önellátóvá vált a 19. század közepére, de egyre nagyobb mértékű exportfelesleggel is rendelkezett (ki kell ugyanakkor emelni, hogy ezek a körülmények javarészt csak a jó életfeltételeket biztosító nyugat-szibériai területekre voltak jellemzők).⁷⁴

Komoly kihívást jelentett azonban az orosz kormány számára a kelet-szibériai területek és a katonai helyőrségek élelmiszerellátása, amely arra ösztönözte a cári vezetést, hogy fejleszteni kezdje a csendes-óceáni partszakasz hátországát és megerősítse kapcsolatait a kelet-ázsiai térség országaival. Ennek érdekében módosítani kellett a cári birodalom és a Kínai Császárság között fennálló status quo-t, amelyet megkönnyített a nemzetközi helyzet megváltozása. Nagy-Britannia gazdasági, illetve katonai/haditengerészeti kapacitása megnőtt, ennek kiaknázásával egyrészt sikeresen feltartóztatta az orosz befolyás terjedését Európában, másrészt egyre nagyobb nyomást gyakorolt Kínára annak piacára történő belépés céljából, fenyegetve ezzel az orosz kereskedelmi érdekeket. A Középső Birodalom ugyanakkor az 1800-as évek derekára már korántsem rendelkezett akkora katonai erővel, mint másfél évszázaddal korábban, az Amur-régiót érintő orosz–kínai szerződés aláírásakor. A 19. század közepén a mezőgazdasági termelés nem tudott lépést tartani a népesség növekedésével, a termőföld és az élelmiszerek ára növekedni kezdett, amit csak súlyosbított az ország egyre kedvezőtlenebb kereskedelmi mérlege és a nemesfémek kiáramlása. Az utóbbi oka az volt, hogy bár a pekingi kormány nem

⁷⁴ Hartley, 2014: 59-69.; Naumov, 2006: 95-104.

volt hajlandó hivatalos diplomáciai kapcsolatokat fenntartani a nyugati országokkal és – Kanton kivételével – kikötőit is zárva tartotta idegen országok hajói előtt, a Középső Birodalom árucikkei (elsősorban a tea és a selyem) nagy népszerűségnek örvendtek az európai piacokon. Ennek ellenértékét viszont ezüstben kellett megfizetni, amivel az európai kereskedők nem rendelkeztek kellő mennyiségben, ugyanakkor az európai ipar nem tudott olyan iparcikkeket előállítani, amelyek a kínai piacokon pénzzé tehetőek lettek volna. A megoldás végül az ópium nevű kábítószer Kínában történő eladása volt, kizárólag ezüstért cserébe. A nagyhatalmak által szállított ópiumra rohamosan gyarapodó kereslet alakult ki Kínában és ez virágzó csempészkereskedelmet hozott létre a kínai partvidéken.⁷⁵ 1839-ben azonban Peking fegyveres erővel lépett fel az ópiumkereskedelem ellen, mert az nemcsak felgyorsította az ópium ellenértékeként kifizetett ezüst Kínából való kiáramlását, de egyre komolyabb közegészségügyi kockázatot is jelentett. A kirobbanó fegyveres konfliktusban – amelyet első ópiumháború (1839–1842) néven ismer a szakirodalom – a kínai állam vereséget szenvedett a modern brit haditengerészet ellen és a 1842-ben nankingi szerződésben átadta Nagy-Britanniának Hong Kong szigetét, megnyitotta több kikötőjét a külföldi kereskedők előtt és súlyos hadisarc fizetésére kötelezte magát. A külpolitikai fiaskót csak súlyosbították az ország gazdasági nehézségei, a rossz termés, a sorozatos természeti katasztrófák és az 1850-ben kitört a tajping-felkelés, amely az áldozatok számát és az országot ért pusztítás tekintetében csak az amerikai polgárháborúhoz volt mérhető. Mire a mandzsu dinasztia 1864-re leverte a felkelést, az áldozatok száma több millió főre rúgott.⁷⁶

A másfél évtizedig tartó belháborúval egy időben, 1856-ban kitört a második ópiumháború, amely során a brit-francia szárazföldi erők Pekinget is elfoglalták és új szerződések aláírására kényszerítették a kínai kormányt. Az 1858. évi tiencsini és 1860. évi pekingi szerződések értelmében a Középső Birodalom további öt kikötőjét nyitotta meg a kereskedőhajók előtt, lehetővé tette a szabad hajózást a Jangce folyón, a külföldi nagyhatalmak követségeket létesíthettek több kínai városban, garantálták, hogy az európaiak felett csak saját konzuljaik ítélezhetnek, Pekingnek továbbá újabb hadisarcot kellett fizetnie. Az aláírt szerződések megerősítették Nagy-Britannia gazdasági pozícióit a dél-kínai tartományokban, ugyanakkor a Középső Birodalom gyengesége Oroszország számára is lehetőséget biztosított a Nercsinszki szerződés által megszabott geopolitikai keretek módosítására.⁷⁷

⁷⁵ Polonyi, 1994: 113.; Gernet, 1994: 412.

⁷⁶ Fairbank – Merle, 2006: 206-212.

⁷⁷ Diószegi, 1997: 119-120.

A cári Oroszország figyelemmel kísérte a szibériai határaitól délre folyó eseményeket, és a kínai állam erejének hanyatlását érzékelve elérkezettnek látta az időt az Amur-kérdés újratárgyalására. Oroszország számára az eddig kiépített kelet-szibériai kikötők nem adtak megfelelő logisztikai támogatást az orosz érdekek védelméhez, a Kamcsatka-félszigeten található Petropavlovszk pedig nem rendelkezett helyi utánpótlásbázissal. Az Amur folyó torkolata viszont délebbre feküdt, közel Szahalin szigetéhez. A szigetet Ázsiától elválasztó Tatar-szoroson keresztül Japán is elérhető távolságra volt, ráadásul a folyó völgyének termékeny területe gazdasági szempontból is hasznosíthatónak tűnt, ami különleges jelentőséggel bírt annak fényében, hogy a távol-keleti orosz helyőrségek ellátását eddig csak tengeri úton lehetett biztosítani. A kelet-szibériai területek biztosítása megkövetelte, hogy az élelmiszerellátást lehetőség szerint helyi forrásokból oldják meg, ami viszont mezőgazdasági művelésre alkalmas területek megszerzését tette szükségessé a térségben. Az Amur folyó és vízgyűjtő területének megszerzése ezért ígéretes megoldásnak tűnt.

5. számú térkép

Az Amur-folyó vízgyűjtő területe

<http://rg21.jp/wp-content/uploads/Amurrivermap.png> (Letöltés ideje: 2021.08.17.)

A dús vegetációjú folyóvölgy mélyen benyúlt a kelet-szibériai hátságba, vízi útvonalat biztosítva az ellátmány szállítására. Egyre elterjedtebbé vált az a nézet, hogy az Amur folyó és vidéke Oroszország számára a szibériai Eldorádó, az Ígéret Földje a Távol-Keleten, amely egyszerre szolgálhatja a terület katonai biztosítását, illetve az orosz vallás és kultúra

terjesztését.⁷⁸ Orosz politikusok szerint: „*A Japán-tenger nyugati partja hasonló jelentőséggel bír Szibéria számára, mint a Fekete-tenger partja a Péter előtti Oroszország számára ... Az Amur folyó olyan természetes csatlakozási pont Szibéria és a tengerpart között, miként a Dnyeper is összeköti Oroszország belső területeit a Fekete-tengerrel.*”⁷⁹ Ebből a célból I. Miklós cár⁸⁰ (1825-1855) 1847-ben Nyikolaj Nyikolajevics Muravjov tábornokot nevezte ki Kelet-Szibéria kormányzójának,⁸¹ 1849-ben pedig tengerészexpedíciót küldött a Távols-Keletre, hogy feltérképezzék a csendes-óceáni orosz partvidéket, illetve az attól délre fekvő területeket, elsősorban az Amur folyó völgyét. A kormányzó álláspontja szerint „*Szibériát az birtokolja, akié az Amur balpartja és a torkolat*”.⁸²

Muravjov utasítására ez expedíció 1850. augusztus 6-án kitűzte az orosz zászlót az Amur folyó torkolatában (amely a nyercsinszki szerződés szerint kínai terület volt) és tengerészeti támaszpontot hoztak ott létre, Nyikolajevszk néven. Az orosz külügyminiszter jelezte ugyan, hogy Oroszország ezen lépése ellentétben áll a nemzetközi jog rendelkezéseivel, de a cár kijelentette: „*Ahova egyszer az orosz zászlót kitűzték, azt onnan többet nem lehet levonni.*”⁸³ Muravjov ezt követően a teljes Amur-folyóvölgy megszerzését tűzte ki célul, amely meglátása szerint stratégiai fontosságú volt a távol-keleti partvidék megvédéséhez, mert biztosította volna a katonai támaszpontok élelmiszerellátását. A további lépéseknek azonban rövid időre gátat

⁷⁸ Hartley, 2014: 159-160.

⁷⁹ Bassin, 2004: 158.

⁸⁰ I. Miklós elődjét és bátyját, az 1825-ben elhunyt I. Sándor cárt követte az orosz trónon. Miután nem szánták uralkodásra, elsősorban katonai nevelést kapott. Trónralépése évében került sor a reformpárti orosz tisztek dekabrista felkelésére, amely leverését számos elítélt kivégzése, illetve Szibériába való száműzete követette. Hatalmának megerősítése céljából létrehozta az öt ügyosztályból álló Kancelláriát, amelyek közül a harmadik a politikai rendőség feladatkörét látta el. Fontos lépés volt az orosz jogszabályok kodifikációja terén, hogy a cár utasítására 1832-ben sor került az érvényben lévő jogszabályok összegyűjtésére, rendszerezésére és több kötetben történő publikálására. Az ország népességének többségét kitevő jobbágyság életminőségét javító intézkedések kidolgozás céljából létrehozta a Titkos Bizottságot, annak tevékenység azonban csak az állami jobbágyok helyzetét volt képest javítani, a magánföldesúri parasztok helyzete változatlan maradt. I. Miklós külpolitikáját ugyanakkor igen komoly aktivitás jellemezte, amelynek célja az orosz nagyhatalmiság megőrzése volt. Az orosz befolyás megerősödött a Közel-Keleten, Kazahsztán területén és a Kaukázusban, ezzel párhuzamosan ugyanakkor felerősödtek az orosz-brit ellentétek az Oszmán Birodalom felosztása kérdésében, amely 1853-ban a krími háború kitöréséhez vezetett. Niederhauser – Szvák, 2002: 206-230.

⁸¹ Nyikolaj Muravjov-Amurszkij igen fiatalon, 38 évesen kapta meg kormányzói kinevezését I. Miklós orosz cártól. Muravjov részt vett az 1820-as évek orosz-török összecsapásaiban, az 1830–31-es lengyel felkelés leverésében és több kaukázusi hadjáratban. A karizmatikus, nagy munkabírású, ugyanakkor despotikus hajlamú katonatiszt 13 évig tartó kormányzósága időszakában elsődleges céljának tekintette a cári Oroszország nagyhatalmi pozíciójának megerősítését az észak-kelet-ázsiai térségben, amelyet egyrészt az orosz közigazgatás modernizálásával és a gazdaság fellendítésével, másrészt az ehhez szükséges további földterületek meghódításával kívánt elérni, felerősítve ezzel az ellentéteket az Oroszországgal határos Kínával és Japánnal, illetve a Kelet-Ázsiában nagyhatalmi érdekekkel rendelkező nagyhatalmakkal, első sorban Nagy-Britanniával. I. Miklós cár ugyanakkor értékelte az ifjú kormányzó törekvéseit és grófi címmel jutalmazta meg az Amur-medence megszerzését követően. Bassin, 2004:106-119.

⁸² Zsukov, 1953: 27.; Muravjev-Amurszkij, 1891: 211-212.

⁸³ Kindermann, 2001: 29-42.

szabott az 1853-ben kitört krími háború. Bár a fő hadszíntér Oroszország európai területe volt, a brit és francia flottaegységek támadást intéztek a távol-keleti orosz partvidék ellen is. 1854. augusztus 18-én ellenséges hajók jelentek meg Petropavlovszk-Kamcsatkij kikötőjében és tüzérségi tűz alá vették az erődöt, majd néhány napos bombázás után csapatokat tettek partra, amelyeket azonban az orosz védők heves kézitusát követően viaszorítottak. A brit–francia flotta néhány nap múlva elhagyta a kikötőt. Az incidens tehát orosz győzelemmel zárult, de rávilágított a szibériai partvidék védelmének stratégiai gyengeségére, Muravjov ezért elrendelte a kamcsatkai erőd kiürítését és az orosz erők átcsoportosítását az Amur torkolatában fekvő kikötőbe, további indokot szolgáltatva az Amur feletti orosz ellenőrzés biztosítására.⁸⁴

Erre rövid időn belül lehetőség is adódott. A tajping-felkelés leverése és a második ópiumháború elvesztése jelentősen meggyengítette a Középső Birodalmat és ezt kihasználva, Muravjev 1858-ban orosz ellenőrzés alá vonta az Amur folyót és a kínai határnál megalapította Habarovszk erődjét. Amikor a brit–francia expedíciós erők elfoglalták Pekinget, a kínai kormány kénytelen volt elfogadni az új területek megszerzését, amely eredményeképpen a már említett 1858. évi aiguni, illetve az 1860. évi pekingi szerződés értelmében az Amur folyótól északra, és annak mellékfolyójától, az Usszuritól keletre fekvő területek – déli irányban egészen a Kínát és Koreát elválasztó Tumen folyóig – a cári birodalom részeivé váltak, a két folyóról pedig kizárták a nem orosz és kínai hajókat. A szerződés alapján Oroszország geostratégiai igencsak kedvező helyzetbe került: az Amur régió megszerzésével létrejött a szibériai partvidék hátországa, amely ráadásul három oldalról fogta közre az ásványkincsekben gazdag Mandzsúriát, az Amuron pedig megindulhatott az utánpótlás szállítása Kelet-Szibéria belseje felé, közös határa létesült továbbá Koreával, amelynek közelében megalapították Vlagyivosztk („Urald a Keletet”) kikötőjét.⁸⁵

⁸⁴ Naumov, 2006: 123-125.

⁸⁵ Kindermann, 2001: 44.

6. számú térkép

Az orosz–kínai közös határ 1689-ben és 1858–1860-ban

<https://geopoliticalfutures.com/wp-content/uploads/2017/12/china-russia-border.jpg>

(Letöltés ideje: 2021.08.17.)

III.1.3. Az orosz–japán kapcsolatok kiépülése és Szahalin szigetének megszerzése

A Csendes-óceán partvidékén az 1858–1860. évi szerződésekkel megszerzett területek biztosítása, illetve az észak-pacifikus térségben folytatott tengeri expedíciók utánpótlással történő ellátása megkövetelte, hogy Oroszország felvegye a kapcsolatot a Japán-tenger túloldalán fekvő szigetországgal és engedélyt kapjon az észak-japán kikötők igénybevételére. A Felkelő Nap országa azonban a 1603 óta a Tokugava sógunok katonai irányítása alatt állt, akik a szigetország biztonságának zálogát a határok lezárásában látták. Idegen hajók nem köthettek ki a japán kikötőkben, ez alól csak Nagaszaki volt kivétel. Nem hivatalos kapcsolatfelvételre ennek ellenére sor került a japánok és az európaiak között: a Szibérián átkelő orosz felfedezők az 1770-es években több alkalommal partra szálltak a Kuril-szigeteken és a Japánhoz tartozó Hokkaido szigetén, ahol prémben történő adófizetésre próbálták kötelezni a helyi lakosságot.⁸⁶

⁸⁶ LeDonne, 1997: 167.

II. „Nagy” Katalin cárnő (1762–1796)⁸⁷ megbízásából az Erik Laxman vezette küldöttség 1792-ben tett kísérletet a diplomáciai kapcsolatok felvételére; két japán hajótöröttel hajója fedélzetén horgonyt vetett Hokkaido szigetén, Észak-Japánban. A japán kormány – a bakufu – elutasította a két ország közötti hivatalos kapcsolatok felvételére irányuló orosz kérést, de engedélyt adott a hajótöröttek partra szállítására. 1804-ben újabb orosz kísérlet történt a kapcsolatfelvételre: az Orosz–Amerikai Társaság⁸⁸ képviselője I. Sándor cár (1801–1825)⁸⁹ levelével Nagaszakiba érkezett és az orosz uralkodó nevében ajánlatot tett a diplomáciai- és kereskedelmi kapcsolatok létesítésére, amely elől azonban a japán kormány ismételten elzárkózott. Az orosz–japán viszony a 19. század elejére fokozatosan tovább romlott, mert a Kuril-szigeteket és Szahalint mindkét fél saját befolyási övezetének tekintette, emiatt a fegyveres összetűzések száma megszorodott a két ország tengerészei, halászhajói és telepesei között. A cári Oroszország figyelmét azonban a Nagy Francia Forradalom kitörése, illetve az új európai rend kialakítása kötötte le, ezért az orosz–japán kapcsolatok rendezése csak az 1850-es években, az Amur-régió megszerzésével párhuzamosan került ismét az orosz diplomácia figyelmébe. 1853 elején Jefrimij Vasziljevics Putyatin admirális⁹⁰ egy kisebb orosz flotta élén Japánba indult azzal a céllal, hogy tisztázza a vitás kérdéseket, illetve lehetővé tegye a japán

⁸⁷ II. „Nagy” Katalin 1762-ben került Oroszország trónjára, miután népszerűtlen férjét, III. Péter cárt, félévnyi uralkodás után egy katonai felkelés lemondására kényszerítette. Az ifjú uralkodónó által 1775-ben bevezetett közigazgatási reform eredményeképpen Oroszország területét 50 kormányzóságra, azokat pedig tovább kerületekre osztották fel, egységesítve ezzel a közigazgatás rendszerét. A nemesség és a városi lakosság előjogait az 1785-ben kiadott kiváltságlevelekben szabályozta. Sikeresen megvívott háborúi és diplomáciai lépései eredményei nyomán végleg Oroszországhoz került a Krím-félsziget, továbbá a mai Fehéroroszország és Ukrajna területe. A gazdátlan területek benépesítése érdekében már az 1760-as évektől tudatos betelepítési politikát folytatott és külföldi szakembereket hívott az országba a mezőgazdaság, az ipar és a közoktatás színvonalának fejlesztése céljából. Niederhauser – Szvák, 2002: 136-178.

⁸⁸ Az Orosz-Amerikai Társaságot 1799-ben hozta létre I. Pál (1796-1801) orosz cár azzal a céllal, hogy a Társaságon keresztül ellenőrizze az észak-amerikai kontinens nyugati partvidékén található orosz kereskedelmi telepek tevékenységét, amely szörmekereskedelemről kezdve a halászaton és a bálnavadászaton át fakitermelésig terjedt. A Társaság által működtetett kereskedelmi telepek Alaszkától egészen Kaliforniáig húzódtak, de megtalálhatóak voltak ezen kívül Hawaii szigetén is. Wood, 2011: 74-76.

⁸⁹ I. Sándor cár, Nagy Katalin unokája 1801-ben került Oroszország élére. Nagyanyja trónörökösnek megfelelő neveltetésben részesítette, amely nyitottá tette bizonyos liberális reformok elfogadására. Ennek eredményeképpen vált lehetővé a nem-nemesek számára, hogy földet vásároljanak, csökkentette a cenzúra mértékét és számos politikai foglyot szabadon bocsátott, a kollégiumokat pedig az egy személy által vezetett minisztériumokkal cserélte föl. Külpolitikájának legjelentősebb lépéseit a Napóleon-elleni háborúkat lezáró békerendszer eredményeinek fenntartása érdekében tett erőfeszítések (pl. a Szent Szövetség megkötése) határozták meg. Niederhauser – Szvák, 2002: 182-205.

⁹⁰ Jerimij Vasziljevics Putyatin 1904-ben született orosz katonatiszti család sarjaként. 1819 kezdte meg tanulmányait haditengerészeti kadétként. 1922-ben hajóegységével világ körüli utat tett, majd 1827-ben részt vett a török flottát megsemmisítő navarrói ütközetben. Számos külföldi kiküldetésre kapott megbízást az 1830–1840-es években, amely eredményeképpen 1842-ben ellentengernagyi rangot kap. <https://web.archive.org/web/20070704053726/http://old.japan-assoc.ru/publics/yrbk/en/2005/texts/t4/index.html>

kikötők használatát az orosz hajók számára. Az orosz küldöttséget azonban megelőzte Matthew C. Perryt admirális⁹¹ vezette amerikai küldöttség, amely már 1853 augusztusában Japánba ért.

A japán és az amerikai kormány képviselői hosszas tárgyalásokat követően 1854. március 3-án írták alá a „japán–amerikai béke- és barátsági szerződést”, amely Nagaszaki mellett megnyitotta Shimoda és Hakodate kikötőjét is a biztonságos horgonyzóhelyet kereső és ellátmányt vételezni szándékozó idegen hajók előtt, garantálta az emberséges bánásmódot a japán partokra vetődő külföldi hajótörötteknek, megadta továbbá a „legnagyobb kedvezmény” jogosultságát és a konzulátus alapításának lehetőségét az Amerikai Egyesült Államok számára, amely utóbbira néhány éven belül sor is került.⁹² Miközben a japán partoktól nem messze Nagy-Britannia és Franciaország győzedelmeskedett a Kínai Birodalom felett a második ópiumháborúban (1856–1860), a megérkező Townsend Harris amerikai konzul⁹³ további tárgyalásokat kezdett a bakufuval a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok feltételeinek megállapításáról. A japán kormány a külföldi beavatkozás megelőzése érdekében új szerződést írt alá 1858. július 29-én, amely alapján az amerikai állampolgárok területenkívüliséget élveztek és szabadon gyakorolhatták vallásukat, további kikötőket is megnyitottak, rögzítették az export-, és importvámok mértékét és megegyeztek az ópiumkereskedelem tilalmában. Rövidesen hasonló szerződéseket írtak alá Japán és Nagy-Britannia, illetve Franciaország és Hollandia között is.⁹⁴

Ezeket a Kína és Japán életében beálló változásokat, illetve az ennek okán megnyíló lehetőségeket a nyugat-európai országok képviselői mellett Putyiatyin admirális is sikeresen a maga javára fordította. Az orosz külpolitikai irányítóit ekkor ugyan elsősorban az európai ügyek kötötték le, de nem kerülték el figyelmüket a csendes-óceáni térségben beálló változások. Azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államok 1853-ban létrehozta Oregon államot az óceán túlsó partján és ezzel egyidőben megkísérelte gazdasági és politikai kapcsolatait kiépíteni Kelet-Ázsiában, egyértelművé tette, hogy a gazdasági s kereskedelmi szempontból a pacifikus térség

⁹¹ Számos sikertelen amerikai kapcsolatfelvételi kísérletet követően Millard Fillmore amerikai elnök Matthew C. Perry-t bízta meg az amerikai-japán kapcsolatok kiépítésének feladatával. Perry haditengerészeti család sarjaként lépett be az Amerikai Egyesült Államok haditengerészetébe, több alkalommal vett részt kiküldetéseken Afrika partjainál abból a célból, hogy visszaszorítsák a rabszolgakereskedelmet és részt vett az 1846–184-as mexikói-amerikai háborúban. Makoto, 2017: 6.

⁹² Totman, 2009: 386-389.

⁹³ Townsend Harris, az Amerikai Egyesült Államok első japán konzulja ellenezte az erőszakos brit fellépést a kínai birodalom ellen és jelentős erőfeszítéseket tett a japán kormány meggyőzésére annak érdekében, hogy a szigetország határainak fegyveres erővel kikényszerített megnyitását megelőzzék. Ennek érdekében tett javaslatot a japán-amerikai diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok minél gyorsabb kibővítésére, amelyet 1858. nyarán siker koronázott. Makoto, 2017: 10-11.

⁹⁴ Mikiso – Perez, 2009: 66.

lesz „a jövő Mediterrán térsége”, ezeket a változásokat pedig Oroszország nem hagyhatta figyelmen kívül.⁹⁵ Mivel a mindeközben kitörő krími háború híre 1854 tavaszán Hong Kongba ért, egyfajta „haditengerészeti bújócska” kezdődött a túlerőben lévő brit flotta és a Putyiatyin admirális vezette orosz hadihajók között. Annak ellenére, hogy a britek uralták a térség tengereit, az orosz admirálisnak sikerült ismét partra szállni Japánban, és bár zászlóshajóját egy földrengés okozta cunami elpusztította, ez nem akadályozta meg abban, hogy 1855. február 7-én Shimodában szerződésben rögzítsék Oroszország és Japán kapcsolatrendszerét. Ennek alapján az orosz hajók és az orosz állampolgárok hasonló elbánásban részesültek, mint a többi nyugati országéi, a Kuril-szigetcsoport északi része orosz, a déli része japán fennhatóság alá került, Szahalin szigete pedig közös birtok maradt.⁹⁶ A szerződés aláírása ugyanakkor világossá tette a japán kormány számára, hogy a cári Oroszországgal való kapcsolata alapvetően különböző, mint a többi nyugati országgal fennálló viszonya: az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország nem léptek fel területi követelésekkel a Felkelő Nap országával szemben, ellentétben az Északkelet-Ázsiában egyre markánsabb igényekkel rendelkező Oroszországgal, amely Japán közvetlen szomszédjává vált. A távol-keleti orosz kormányzat területi igényei ugyanis nem csökkentek le az 1855-ös orosz–japán határszerződés aláírásával. Muravjov parancsára orosz hadihajó vetett horgonyt 1861-ben a Koreai-szorosban található Csuzima szigete előtt. Az orosz lépést azonban a térség valamennyi országa rossz néven vette és a japán kormány kérésére a Kínában állomásozó brit flotta a kérdéses szigethez hajózott, kinyilvánítva ezzel a Brit Birodalom tiltakozását Japán területi szuverenitása és a távol-keleti status quo megsértése ellen, amelyet akár fegyveres erővel is hajlandó megvédeni. Oroszországnak – tekintettel az orosz Távol-Kelet csekély katonai és gazdasági erőforrásaira – nem volt más választása, mint erőinek visszavonása.⁹⁷

A két ország közötti viszony tovább éleződött, amikor Muravjov – az Amur-vidék megszerzésének példáját követve – meg kívánta szerezni a Szahalin sziget feletti teljes ellenőrzést és 1859-ben hadihajókat küldött Jokohamába, hogy ez irányú igényét hangsúlyozza. Az orosz hadihajók megjelenése azonban nem ejtette kétségbe a japán kormányt, amely nem hajlott meg a nyomás alatt. Egyre világosabbá vált, hogy hiába sikerült Oroszországnak földrajzi értelemben új pozíciókat szereznie a térségben, gazdasági és katonai értelemben súlya továbbra is alacsony maradt és ez érdekérvényesítő képességeit is korlátozta, így Szahalin kérdése továbbra is megoldatlan maradt. Mivel a terület japán–oroszlakossága közötti

⁹⁵ Bassin, 2004: 144.

⁹⁶ Jansen, 2008: 265-271.

⁹⁷ LeDonne, 1997: 197-199.

konfliktusok intenzitása nem csökkent, többszöri sikertelen kísérlet után Japánnak sikerült megegyeznie az orosz kormánnyal: az 1875. évi Szahalin-Kuril szigetek szerződés alapján Szahalin teljes területe Oroszországhoz került, míg a Hokkaido és Kamcsatka között láncot alkotó Kuril-szigetek japán fennhatóság alá kerültek.⁹⁸

Az új területszerzések ráirányították a figyelmet arra a tényre, hogy az orosz kormány területi nyereségeit csak a térségben zajló politikai változások ügyes kihasználásával, nem pedig saját katonai erejének felhasználásával érte el. Az orosz szárazföldi erők Kelet-Ázsiába történő átcsoportosítása, illetve utánpótlással történő ellátása még mindig megoldatlan volt. A térségben továbbra is azok a nagyhatalmak rendelkeztek meghatározó erővel, amelyek képesek voltak katonai erejüket tengeri úton odaszállítani. A cári Oroszország nem tudta kielégítő módon megoldani a tengeri szállítás kérdését, a szárazföldi szállítási technológia gyors fejlődése, a vasútvonalak keleti irányú kiépítése ugyanakkor megoldást jelenthetett erre a problémára.⁹⁹

⁹⁸ Auslin, 2005: 13-16.

⁹⁹ Hartley, 2014: 156-157.; LeDonne, 1997: 181-185.

7. számú térkép

Az orosz–japán határok változásai a Kuril és a Szahalin szigetek tekintetében a 19–20. században
https://www.google.hu/search?q=sakhalin+1875&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiuyePV6rj1AhXZhP0HHcsQCLwQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1920&bih=942&dpr=1#imgrc=Ok2Oci61Lyu0oM
 (Letöltés ideje: 2022.01.17.)

III.2. A cári Oroszország kijutása a melegvizű tengerekre

III.2.1. Az orosz diplomácia kudarcai és eredményei Európában az 1870–1890-es években

A cári Oroszország távol-keleti külpolitikáját az 1850-es évek területszerzéseit követően körülbelül negyedszázadig a passzivitás jellemezte, távol-keleti helyzetének módosítására további lépéseket nem kezdeményezett. Az orosz külpolitika kelet-ázsiai aktivitásának lefékeződését több tényező befolyásolta: a távol-keleti területek nagy távolságban történő elhelyezkedése és az ehhez kapcsolódó szállítási problémák, az orosz birodalom belső átalakulásának nehézségei, továbbá az európai kontinens nagyhatalmai között fennálló viszonyrendszer és az orosz külpolitika balkáni lekötöttsége.

Bár a krími háború elvesztését követően Oroszország befolyása lecsökkent a Balkán-félszigeten, a cári külpolitika egyik fő érvényesülési területe továbbra is ez a régió volt, a „keleti kérdés” – az Oszmán Birodalom és a tengerszorosok sorsa – pedig továbbra is az európai koncert egyik fő konfliktusforrása maradt. Az orosz-brit geopolitikai érdekellentétek 1875–1878 között csúcsosodtak ki ismét, amikor a balkáni keresztények védelme ürügyén Oroszország hadat üzent Törökországnak. A háború Oroszország győzelmével ért véget, de az európai nagyhatalmak ezúttal sem egyeztek bele a cári befolyás növelésébe a térségben, ezért az 1878-as berlini konferencián erősen korlátozták az újonnan létrejött – és orosz befolyás alatt álló – bolgár királyság területi nagyságát. A török uralom alól függetlenné váló bolgár állam népessége azonban nem kívánta az oszmán fennhatóságot orosz irányításra cserélni. A kialakuló belpolitikai válság hatására a bolgár uralkodó, Battenberg Sándor – az orosz cár unokaöccse – 1886-ban lemondott a trónról és helyére 1887. július 7-én az osztrák származású Szász-Couburg Ferdinánd került, véget vetve ezzel az orosz befolyásnak Bulgáriában.¹⁰⁰

Az európai nagyhatalmi politika átalakulása miatt változások álltak be Oroszország nyugati határainak védelmi stratégiájában az 1890-es évek első felében. Az 1870–1871-es porosz–francia háborút követően létrejövő Német Császárság a 19. század végére mind gazdasági, mind katonai szempontból az európai kontinens legjelentősebb nagyhatalmává vált. Az egységes Németországot megteremtő, majd azt irányító Otto von Bismarck (1871–1890) kancellár ugyanakkor tartva Franciaország revans vágyától, nemzetbiztonsági szempontból elsődleges célnak tekintette, hogy a Német Császárság a jövőben ne kényszerüljön kétfrontos háború megvívására, ezért a cári birodalommal igyekezett minél szorosabb kapcsolatban maradni.¹⁰¹ A bismarcki Németország és Oroszország közötti jó viszonyt az 1887-ben aláírt viszontbiztosítási szerződés garantálta, amely szerint a felek semlegesek maradnak egy védelmi célú háború bekövetkeztekor. Ennek alapján Németország számíthatott arra, hogy Oroszország nem fog hadba lépni egy francia támadás esetén, ugyanakkor Oroszország nyugati határai is biztosítva voltak egy lehetséges osztrák offenzíva megindulása esetén.¹⁰² Bismarck azonban 1890-ben távozott a német kancellári székéből, II. Vilmos német császár pedig nem kívánta

¹⁰⁰ Ormos – Majoros, 2003: 164.

¹⁰¹ Otto von Bismarckot 1862-ben nevezte ki I. Vilmos porosz király Poroszország miniszterelnökévé, akinek irányítása alatt sor került a széttagolt Németország egységesítésére. A porosz irányítású egységes Németország megteremtésében fenyegetést látó Ausztria-Magyarország 1866-ban szenvedett vereséget a porosz csapatoktól, Franciaország pedig 1870-ben kapitulált a német csapatok előtt. Az Európa gazdaságilag és katonailag legerősebb országát irányító Bismarck (ekkor már a Német Császárság kancellárja) az európai nemzetközi rend konzervatív képviselői közé tartozott, akinek legfontosabb külpolitikai célkitűzése az 1870-es évekre kialakult nagyhatalmi rendszer megőrzése volt, lehetővé téve ezzel a német egység létrehozásával elért eredmények megtartását. Diószegi, 1997: 124-150.

¹⁰² Ormos – Majoros, 2003: 165.

meghosszabbítani a szerződést, mert álláspontja szerint a jó viszony Oroszországgal írásos szerződés nélkül is megőrizhető volt, a viszontbiztosítási szerződés ugyanakkor csak semlegességet ígért francia támadás esetére, katonai segítséget nem. Az új német külpolitika másik pillére a jó brit-német kapcsolatok megőrzése volt. A Német Császárság már Bismarck idején gyarmatokat szerzett Afrikában, illetve növelte gazdasági érdekeltségeinek körét Kínában, ezt azonban elővigyázatosan, a brit érdekek megsértése nélkül tette. Ennek a folyamatnak volt az egyik állomása az 1890. évi Zanzibár–Helgoland egyezmény, amely rendezte a két fél gyarmati érdekeit Afrika tekintetében, és amely Holstein szerint azzal kecsegtetett, hogy a jövőben egy oroszellenes brit–német megegyezés is létrejöhet.¹⁰³

A német–orosz kapcsolatok lazulására és a német–brit diplomácia élénkebbé válására reagálva megkezdődött a közeledés Oroszország és Franciaország között, kezdetben csak pénzügyi befektetések, majd stratégiai egyeztetések formájában. A párizsi pénzügyi szívesen fektették be tőkéjüket a lassan modernizálódó, pénzügyileg pedig egyre stabilabbá váló cári birodalom gazdaságába, a német haderőnél gyengébb francia hadsereg vezetői pedig érdekeltek voltak egy védelmi szerződés létrehozásában a nagy létszámú szárazföldi haderővel rendelkező Oroszországgal. A cári birodalom számára a legjobbkor jöttek a külföldi tőkebefektetések, mert ebben az időszakban vett új lendületet az orosz ipar fejlesztése, amely komoly megrendeléseket kapott azáltal, hogy az orosz kormány megkezdte az ország stratégiai és gazdasági célú vasútvonalainak kibővítését, illetve peremterületei felé történő meghosszabbítását. A két ország politikai és katonai szövetsége végül a Nagy-Britannia és Németország közötti diplomáciai kapcsolatok intenzívebbé válását követően került az orosz vezetők figyelmének előterébe, akik joggal tartottak az ország nemzetközi elszigetelődésétől és ennek megakadályozására csak egy Franciaországgal megkötött egyezmény létrehozásában láttak megoldást. Ennek eredményeként lépett érvénybe 1894-ben az a defenzív jellegű katonai szerződés, amely kölcsönösen segítségnyújtásra kötelezte az aláíró feleket egy német támadás esetén.¹⁰⁴

A Franciaország által nyújtott védelmi és pénzügyi támogatás birtokában, illetve a balkáni ügyek iránti érdeklődés ideiglenes elvesztésével a cári birodalom ismételten Kelet-Ázsiára koncentrálhatta figyelmét ottani helyzetének megszilárdítása érdekében, a 19. század utolsó évtizedeiben ugyanis olyan folyamatok indultak meg az Oroszországgal több ezer kilométeres

¹⁰³ Taylor, 1954: 325-330.; Ormos – Majoros, 2003: 172.; Kennan, 1984: 18-21.

¹⁰⁴ Diószegi, 1997: 196-197.

közös határral rendelkező Kínai Császárságban, amely egyre komolyabb aggodalomra adott okot a szentpétervári vezetés köreiben.

III.2.2. A Transzszibériai Vasút megépítése

Az 1870–1880-as évek visszafogott orosz kelet-ázsiai külpolitikájának egyik legfontosabb indoka – az európai ügyek elsődlegessége mellett – az volt, hogy a cári birodalom nem rendelkezett azokkal az anyagi eszközökkel, amelyek lehetővé tették volna, hogy akaratát a birodalom Csendes-óceánhoz közeli térségeiben érvényesítse. Az orosz kézen levő szibériai területekre vasút hiányában nem lehetett nagy tömegű ember- és hadianyagot szállítani, a tengeri útvonalakon pedig az orosz hajók alárendelt helyzetben voltak a jóval erősebb tengeri nagyhatalmakkal szemben. A szentpétervári kormány gondjait csak növelte, hogy míg a tengeri útvonalakat ellenőrző államok nem jelentettek közvetlen fenyegetést az orosz területekre, a Kínai Birodalomban bekövetkező változások már aggodalomra adtak okot az orosz stratégiák számára.

A tajping-felkelés és a második ópiumháború megrázkódtatásait követően a kínai kormányban ugyanis teret nyertek az „önerősítés” politikájának képviselői, akik a tradicionális kínai állami és társadalmi berendezkedés megváltoztatása nélkül, pusztán a modern nyugati technológia átvételével szerették volna elérni a Középső Birodalom katonai erejének olyan szintre emelését, amely lehetővé tette volna az ország szuverenitásának megvédését.¹⁰⁵ Ennek keretében számos reformintézkedés lépett életbe: fegyver- és lőszergyárak épültek, fokozatosan nőtt a nyugati egyetemekre küldött diákok, illetve a kínaira fordított külföldi szakkönyvek száma. 1861-ben létrejött a Külügyi Hivatal, a Cungli Jamen, amely a külföldi hatalmakkal történő kapcsolattartást irányította.¹⁰⁶ Ezen intézkedések sorába tartozott az is, hogy a Kínát vezető mandzsu dinasztia vezetője engedélyt adott a kínai nemzetiségűek számára, hogy letelepedjenek az addig számukra tiltott mandzsu területeken. A mandzsu tartományokban gyors ütemben épült ki a kínai civil és a katonai közigazgatás, amely megszervezte a gőzhajózást az Amur folyón és elvégezte a beáramló kínaiak letelepítését. Így az 1880-as évek végére az orosz–kínai határ déli oldalán fekvő, pekingi kormány ellenőrzése alatt álló Mandzsúriának már több mint 10 millió lakosa volt, míg távol-keleti orosz tartományoknak alig 100 ezer.¹⁰⁷ Hasonló volt a helyzet az orosz fennhatóság alatt álló területeken: Vlagyivosztk

¹⁰⁵ Fairbank – Merle, 2006: 217-222.

¹⁰⁶ Jordán, 2016: 17-30.

¹⁰⁷ Marks, 1991: 37.

1871-től a távol-keleti orosz hadihajók legfontosabb katonai bázisa volt, lakosságának 80 százaléka azonban kínai és koreai nemzetiségű volt.¹⁰⁸ A kínai kormány öntudatát csak növelte az 1883–1885-ös francia–kínai háború. A konfliktus Indokína feletti ellenőrzés ügyében tört ki és kínai győzelemmel végződött, amely megerősítette a Kínai Birodalmat modernizálni akaró kormánytagok és tartományi előljárók öntudatát. Az észak-kínai területek katonai erejének fokozása érdekében Li Huang csang¹⁰⁹, a pekingi kormány egyik legbefolyásosabb államférfija támogatásával 1883-ban létrehozták az Északi Kínai Flottát (amely megalakulásakor az észak-kelet pacifikus térség legerősebb haditengerészeti egysége volt), amelynek haditengerészeti bázisa a francia mérnökök irányításával megerősített Port Arthur kikötője lett, a Liaotung-félszigeten. A térség katonai erőinek gyors átcsoportosítása céljából megkezdődött a kínai vasútvonalak felépítése, amelyek a tervek szerint összekötötték volna a Sárga-tenger partvidékét a Nagy Fal mentén található területekkel.¹¹⁰

A kínai erőfeszítések a mandzsu területek megerősítésére nem voltak célzottan oroszellenesek – a pekingi kormány pusztán tanulva a dél-kínai határ mentén fekvő vazallusfejedelemségek miatt kirobbant kínai–francia fegyveres konfliktusból, meg kívánta erősíteni katonai erejét a birodalom északi részén, Mandzsúriában. Ez a terület pedig nem csak az Orosz Birodalommal, hanem a Mennyei Birodalom vazallusának számító Koreai Királysággal is határos volt, amelyre Japán ki akarta terjeszteni a befolyását. A kínai lépések tehát elsődlegesen a japán előretörés feltartóztatását szolgálták, de a szentpétervári kormány szemszögéből ezek a kelet-szibériai területek biztonságát fenyegető törekvéseknek tűntek. Oroszország igyekezett megtenni a szükséges válaszlépéseket.

A kelet-szibériai térség adminisztrációjának fejlesztése céljából az addig egységes, Irkutszkból irányított régiót 1884-ben kettéosztották irkutszki és Amur-menti kormányzóságra, az utóbbi központja Habarovszk városa lett, első kormányzója pedig a tehetséges katonatiszt, Andrej Nyikolajevics Korf tábornok. 1882-ben kormányzati pénzalapot hoztak létre a Szibériába települők támogatására, ingyenes fölbirtokot és hároméves adómentességet ígérve az orosz származású odatelepülőknek. A legnagyobb problémát azonban továbbra is a szállítási

¹⁰⁸ Narangoa – Cribb, 2014: 134-135.

¹⁰⁹ A Kínai Császárság nyugati technológiák átvételével történő megerősítése az 1860-as évektől merült fel a kínai államférfiak közötti diskurzusokban és a tajping-felkelés leverésében jelentős szerepet betöltő Li Huang csang (1823-1901) volt e törekvéseknek az egyik vezérszónoka. Az önerősítés politikája azonban – ellentétben a Japánban végbemenő reformfolyamatokkal – nem hozta meg a remélt sikereket, részben a konzervatív kínai előkelők ellenállása, részben az ország központi irányítását ellátó mandzsu dinasztia támogatásának hiánya miatt. Li politikai tehetségét ugyanakkor a mandzsu udvar elismerte, így számos esetben őt jelölték ki a külföldi hatalmakkal történő diplomáciai tárgyalások lebonyolítása céljából. Gernet, 2005:429-453.

¹¹⁰ Malozemoff, 1958: 23.

nehézségek okozták. Az orosz szárazföldi erők a Távol-Keleten csupán 15 ezer főt számláltak, ami elenyésző volt a térség többi országának haderejéhez képest, és ha az Amur-menti csapatok számára utánpótlás érkezett Európából, a Szibériát átszelő utazás tizennyolc hónapig tartott. Az irkutszki és a priamuri kormányzók ezért több levelet is küldtek III. Sándor cárnak, amelyben felvetették egy Transzszibériai Vasútvonal megépítésének szükségességét. A vasút stratégiai fontosságát az orosz uralkodó is elismerte. Korf tábornok petíciójára a következőket fogalmazta meg 1886 tavaszán: *„Több szibériai kormányzó jelentését is elolvastam és el kell ismernem, szegyenletes, hogy a kormány eddig szinte semmit nem tett azért, hogy kielégítse eme gazdag, de távoli országreszek igényeit. Hosszú idő után azonban most eljött ez a pillanat.”* Még ebben az évben megszületett a cári döntés: *„Építtessék vasútvonal Szibérián keresztül, a lehető legrövidebb időn belül.”*¹¹¹

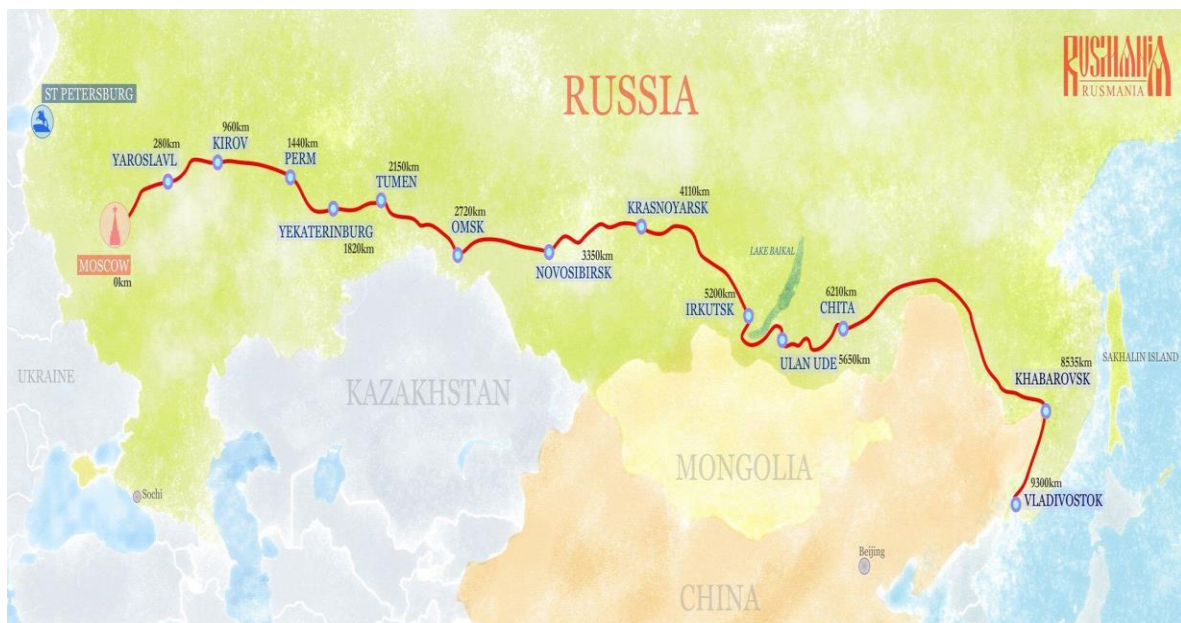
Az eurázsiai térséget átszelő vasút ötlete már a 19. század derekán felmerült, de a cári kormányzat ekkor még nem foglalkozott komolyan ezzel a kérdéssel. Az 1853–1856-os krími háború ugyan bizonyos fokig csökkentette az orosz külpolitika európai orientációját, amelynek eredményeképpen több figyelem fordult a távol-keleti orosz területek irányába, a cári Oroszország azonban még nem rendelkezett azokkal a gazdasági és katonai kapacitásokkal, amely lehetővé tette volna ennek a folyamatnak az azonnali továbbvitelét. Az orosz kormány ezért a cári birodalom belső reformjaira és európai – elsősorban balkáni – pozícióinak stabilizációjára koncentrált és Kelet-Ázsiára évtizedekig nem fordított komolyabb figyelmet, csupán a távol-keleti status quo megőrzésére törekedett. Ezt a törekvést az orosz–japán kapcsolatok szempontjából évtizedekig nem fenyegette veszély, mert a közös határok megállapítását követően a két ország között az 1880-as évek végéig nem voltak vitás kérdések. Komolyabb aggodalomra adott okot, hogy a technológiai fejlődés lehetővé tette az Európa és Kelet-Ázsia között utazás időtartalmának lerövidülését, ezért a többi nagyhatalom számára egyre könnyebbé vált, hogy gazdasági és katonai befolyásukat növelni tudják a pacifikus térségben. Oroszország számára különösen Nagy-Britannia térnyerése adott okot az aggodalomra. A gőzhajózás fejlődése és a Szezei-csatorna megnyitása 1869-ben meggyorsította a kelet-nyugati irányú szállítást (Anglia és Japán között az út 52 napra rövidült), ami csak tovább fokozódott azzal, hogy a britek által birtokolt Kanadán keresztül megépült egy transzkontinentális vasút, amely ezt az időt csak még inkább lecsökkentette, összesen 37 napra. A tengereket uraló Nagy-Britannia lehetőségei így fokozatosan nőttek, hogy egy esetleges brit-orosz konfliktus esetén ellenőrzés alá vonja Oroszország kelet-ázsiai partvidékét és blokádnál

¹¹¹ Malozemoff, 1958: 15-27.; Patrikeeff – Shukman, 2007: 29-31.

vegye Vlagyivosztokot.¹¹² Az eurázsiai magterületet uraló cári Oroszország ezzel egyre inkább a peremterületet ellenőrző Brit Birodalom erőinek harapófogójába került.

Az ország katonai vezetői számára világos volt: ha el akarják kerülni, hogy Vlagyivosztok legyen az új Szevasztopol egy távol-keleti fegyveres konfliktusban, megfelelő utánpótlási vonalat kell kiépíteni Európából Kelet-Ázsiába.¹¹³ A birodalom belső egységének megerősítése érdekében az 1880-as években megépülő vasútvonalak kezdetben csak a közép-ázsiai orosz területeket kapcsolták be az ország vérkeringésébe, de a következő évtizedben megkezdődött egy nagyságrendileg sokkal komolyabb beruházás megvalósítása: a Transzszibériai Vasúté.

A Transzszibériai Vasút alapkövének letételét III. Sándor cár trónörököse, a későbbi II. Miklós cár végezte el 1891. május 31-én Vlagyivosztokban. A vasút Cseljabinszkból (a Moszkváig tartó szakasz ekkora már készen állt) indulva Omszk és Irkutszk érintésével a Bajkál-tó déli partján haladva, északról nagy ívben megkerülve a Kínát uraló mandzsu dinasztia ősi szállásterületének számító tartományokat, Vlagyivosztoknál érte el a tengerpartot. A megépítendő vasút hossza 7200 kilométer volt, háromszor hosszabb, mint az 1869-ben elkészült, az Amerikai Egyesült Államokat átszelő első transzkontinentális vasút.¹¹⁴

8. számú térkép

A Transzszibériai Vasút nyomvonal

<https://rusmania.com/structure-of-trans-siberian-railway> (Letöltés ideje: 2021.08.17.)

¹¹² Marks, 1991: 28-33.

¹¹³ Wood, 2011: 150-151.

¹¹⁴ Wolmar, 2013: 64., Majdán, 2002: 257-265.

A Transzszibériai Vasút megépítése előtt azonban számos olyan nehézség állt, amely a projektet egyedülállóvá tette világon. A nyersanyagok döntő részét oda kellett szállítani az építkezésre, mert a sztyeppén sem a szükséges faanyag, sem a töltésekhez szükséges kő nem állt rendelkezésre. Mocsarakat kellett lecsapolni vagy feltölteni, számtalan hidat felépíteni, mindezt sok esetben a permafroszt (az örök fagy) uralta területeken, feltérképezetlen vidékeken keresztül. A fenti nehézségek ellenére a vasút az eredeti tervekhez képest alig egy évvel megkésve, 1904-ben teljes hosszában megnyílt a forgalom előtt, egyrészt létrehozva ezzel az összeköttetést a Mackinder által fémjelzett eurázsiai magterület keleti és nyugati részei között, másrészt kijáratot biztosítva a magterületet uraló cári Oroszországnak a Japán-tengerre és a Csendes-óceánra.¹¹⁵

III.2.3. Oroszország a Koreai-félszigeten

Geopolitikai szempontból Oroszország helyzete tehát erősödni látszott Kelet-Ázsiában és úgy tűnt, hogy ez a tendencia az 1890-es évek második felében folytatódni fog, mert a koreai-félszigeten 1890-es évek elején kibontakozó események további lehetőséget kínáltak a cári birodalom befolyásának kiterjesztésére.

Korea a 19. század elején belpolitikailag független állam volt, külpolitikai szempontból azonban – a térség Kína központú világképének következtében – a Kínai Császárság vazallusának tekintette magát és Kínához (illetve Japánhoz) hasonlóan erősen korlátozta a külföldiekkel való kapcsolatfelvétel lehetőségét állampolgárai számára, idegen hajók számára pedig megtiltotta, hogy befussanak a koreai kikötőkbe. A koreai kormány emiatt az 1830-as évektől több alkalommal fegyveres összetűzésbe keveredett a brit, francia és amerikai hadi-, illetve kereskedelmi hajókkal, az ország függetlenségét azonban az 1870-es évekig sikeresen megőrizte. Az ország helyzetét gyengítette, hogy a központi hatalom nem volt kellően erős, a trón betöltése és hatalma a nagyhatalmú arisztokratacsaládok közötti megegyezéseken alapult. A 19. század második felében Kodzsong király¹¹⁶ állt az ország élén, aki 1863-ban került trónra. Az országot az első tíz évben erősen konzervatív beállítottságú édesapja irányította régensként, aki a külföldi nagyhatalmakkal való politikáján annak ellenére sem volt hajlandó változtatni, hogy a konzervatív koreai államférfiak számára követendő példának tekintett Mennyei

¹¹⁵ Wolmar, 2013: 64-94.

¹¹⁶ Korea királya 1852 és 1919 között. Uralkodása folyamán igyekezett királyságát megóvni a külföldi befolyástól, de igyekezetét nem övezte siker és országát röviddel az 1904–1905-ös orosz-japán háborút követően annektálta a Japán Császárság. Kowner, 2006:187.

Birodalom vereséget szenvedett a nyugati csapatoktól az első és a második ópiumháborúban. Korea határainak megnyitását azonban nem európai, hanem japán hajók kényszerítették ki, amikor 1875. augusztus 22-én az Unyo japán hadihajó megérkezett a koreai partokhoz és tüzérségi párbajba bonyolódott a koreai parti ütegekkel.¹¹⁷ Az Unyo-incidenst 1875 novemberében újabb fegyveres konfliktus követte, a tokiói kormány pedig felszólította Szöült a diplomáciai kapcsolatok felvételére. A tárgyalások eredményeképpen 1876. február 26-án aláírták a Kanghvai Szerződést, amely alapján több koreai kikötő is megnyílt a japán kereskedőhajók előtt, a japán állampolgárok területenkívüliséget élvezhettek a Koreai-félszigeten, Korea pedig az egyezmény szerint Japánnal egyenlő, szuverén államnak minősült, nemzetközi jogi szempontból megszüntetve ezzel Szöül vazallus státuszát Peking irányában.¹¹⁸ A pekingi udvar számára azonban Korea stratégiai szerepe kiemelkedő volt az északkelet-kínai területek védelme szempontjából, ezért nem hagyhatta, hogy a félsziget irányítása kicsússzon a keze közül. A Középső Birodalom befolyásának visszanyerésére az 1882 nyarán kitört zendülés alkalmával nyílt lehetőség, amikor a zsoldjukat már hónapok óta meg nem kapó katonák fellázadtak. A megmozdulásoknak japánellenes éle is volt, és a zavargások során több japánparti tisztségviselőt, illetve japán állampolgárt megöltek, a japán konzulátust felgyújtották, ezt követően pedig a lázongók a királyi palota ellen vonultak. A zavargásoknak a megérkező kínai csapatok vetettek véget, a király uralma megszilárdult, Japán pedig kárpótlást kapott, ugyanakkor Kína pozíciói is megerősödtek a félszigeten. Az elkövetkező években a koreai király igyekezett az ország megerősítése céljából – a japán és a kínai példát követve – meghonosítani bizonyos nyugati technológiai és kormányzati vívmányokat, amelyben nagy szerepet játszott a kínai udvar által ideküldött, német származású Paul Georg von Möllendorf (a korábban Pekingben szolgálatot teljesítő német alkonzul és egyben a kínai vámhivatal tisztségviselője), illetve egy fiatal kínai tiszt, Jüan Si-kaj¹¹⁹, aki megszervezte a fővárosi rendfenntartó erőket. Korea ugyanakkor kénytelen volt rádöbbenni, hogy míg a Mennyei Birodalom egyre nagyobb mértékben kívánja irányítani az ország belpolitikai és gazdasági életét (amelyre pedig a korábbi vazallusi rendszerben nem volt példa), az ország szuverenitásának más nagyhatalmakkal szembeni megvédésére nem tesz lépéseket. Az ország helyzetét csak tovább rontotta, hogy a koreai vezetők megosztottak voltak abban a kérdésben,

¹¹⁷ Csoma, 2018: 92-96.

¹¹⁸ Chan, 2018: 133-144.

¹¹⁹ Jüan Si-kaj (1859-1916) kínai katonatiszt és államférfi. Koreai kiküldetését követően Chili tartomány kormányzójává nevezte ki a kínai kormány. Ebben a minőségben szervezte meg a korabeli Kína legerősebb tartományi hadseregét. Támogatta a modernizációt elősegítő bevezetését Kínában és az 1911. évi forradalmat követően ő lett Kína államfője. Ezt követően kísérletet tett a császári trón megszerzésére, törekvése azonban nem járt sikerrel. Kowner, 2006: 435.

hogy az ország jövőjét japán, kínai vagy egy tőlük független politikai irányvonal szolgálná-e legjobban. 1884-ben egy radikális reformista csoport (japán támogatással) puccsot próbált végrehajtani, amely során több Kínával szimpatizáló tisztségviselőt megöltek, de a királynak sikerült egy kínai helyőrségbe menekülnie. A kínai csapatok ismét levertek a lázadást, a király ismét visszaköltözött a palotába, Japán pedig a lázadásban való érintettsége ellenére kárpótlást kapott az őt ért vesztségekért. A Kínai és a Japán Császárság ugyanakkor nem volt még felkészülve arra, hogy a Koreai-félsziget feletti uralom kérdését fegyverrel döntsék el, ezért az 1885. április 18-án aláírt tiencsini szerződésben megegyeztek csapataik kivonásáról, és kötelezték magukat ez előzetes konzultációra, ha váratlan események folytán ismét katonai erőket kívánnak Koreába küldeni.¹²⁰ A japán–kínai egyezkedés folyamatát azonban megzavarta a szöuli királyi udvar egyik európai főtisztviselőjének, Paul Von Möllendorfnak a kezdeményezése, amely lehetőséget biztosított volna az orosz befolyás koreai kiterjesztésére. A német származású külügyi főtisztviselő ugyanis felhívta a koreai király figyelmét arra, hogy Korea Kínától való függetlensége érdekében tanácsos lenne szorosabb diplomáciai kapcsolatokat kialakítani a nyugati nagyhatalmakkal, elsősorban a szomszédos Oroszországgal. A koreai uralkodó a tanácsot megfogadva orosz katonai kiképzők Koreába küldését szerette volna elérni a szentpétervári kormánytól a koreai hadsereg modernizációja céljából, amelynek fejébe a cári haditengerészet koreai támaszponthoz juthatott volna a kelet-koreai partvidéken. A szöuli udvar terve azonban kitudódott és a kínai udvar az 1882-es és 1884-es felkeléseket leverő kínai hadvezért, Jüan Si-kajt küldte Koreába, hogy felügyelje az ott végbemenő belpolitikai folyamatokat, a koreai államigazgatásban pedig megnőtt a Kína-párti tisztségviselő aránya. Korea alkupozícióit tovább nehezítette az a tény, hogy az 1880-as években az orosz külpolitika még Európát és a közel-keleti/közép-ázsiai terjeszkedést helyezte előtérbe. A cári Oroszország déli irányú terjeszkedése folytán ezért ismét szembekerült Nagy-Britanniával, mert az Indiát – a brit gyarmatbirodalom ékkövét – védő pufferövezetbe, Afganisztánba orosz csapatok hatoltak be. A brit hadvezetés felkészülve a fegyveres konfliktusra ismét fel kívánta használni tengeri haderejét, és egy lehetséges Vlagyivosztk elleni támadás biztosítása érdekében 1885. március 1-jén megszállta a Koreához tartozó sziget kikötőjét, Port Hamiltont. Oroszország azonban nem kívánt fegyveres konfliktusba bonyolódni, ezért egyrészt megegyezett a brit kormánnyal az afgán határ kérdésében, másrészt elutasította a katonai

¹²⁰ Seth, 2011: 236-239.

kiképzők Koreába való küldésének a tervét, ennek fejében a britek visszavonták a Vlagyivosztokhoz fenyegetően közel eső port hamiltoni fegyveres erőiket.¹²¹

A koreai uralkodó számára azonban világossá vált, hogy Korea függetlenségét csak a nagyobb külpolitikai mozgástér biztosíthatja, ezért 1886-ban felvette a diplomáciai kapcsolatokat Franciaországgal, 1892-ben pedig az Osztrák–Magyar Monarchiával. A félsziget feletti kínai fennhatóság felszámolását, illetve az orosz befolyás megerősödését azonban nem nagyhatalmi diplomácia lépései, hanem egy újabb korai felkelés tette lehetővé.

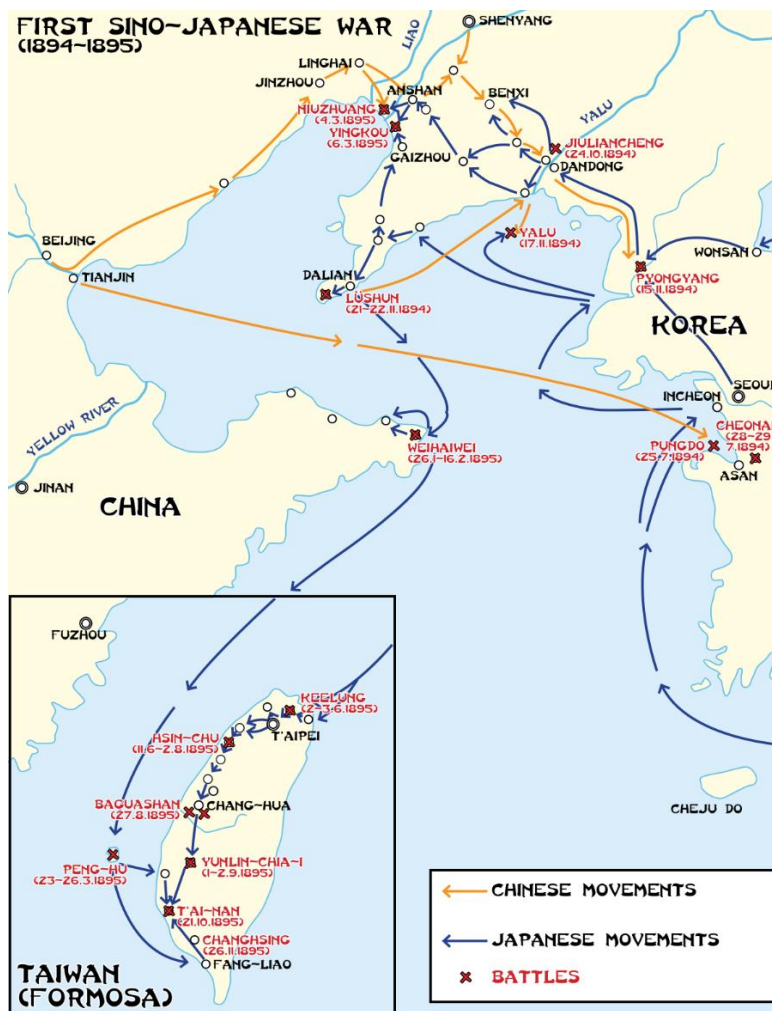
III.2.4. A Koreai-félsziget feletti uralom kérdése és az orosz–kínai védelmi szövetség létrejötte – Észak-Mandzsúria megszerzése

Az 1890-es évekre Korea gazdaságilag is egyre nehezebb helyzetbe került. A király modernizációs intézkedései, a Japán részére kifizetett hadisarcok jelentősen megterhelték az államkasszát, a vidéki hivatalnokok között elburjánzó korrupció miatt pedig csökkentek az adóbevételek. A hivatali önkényeskedéseknek egyre gyakrabban áldozatul esett parasztság életfeltételeit tovább súlyosbították az 1876. évi kanghvai szerződés által a japánok részére biztosított jogosultságok. A japán kereskedők felvásárolták a hazai rizsnél jobb minőségű koreai gabonát és hazájukba exportálták, rizshiányt idézve ezzel elő, a japán fogyasztási iparcikkek pedig a koreai kézművesipart hozták kétségbeejtő helyzetbe. A koreai vidéki népesség végül 1894 tavaszán fellázadt: kitört a Tonghak vallási mozgalom által irányított felkelés.¹²² A felkelés gyors elterjedésének megelőzésére a szöuli udvar Pekingtől kért katonai segítséget. Mivel ennek a felkelésnek is volt japánellenes éle, Tokió hadihajókat és szárazföldi csapatokat vezényelt a félszigetre saját állampolgárai és gazdasági érdekei megvédése érdekében. A Korea segítségére siető kínai csapatok már a japán katonák megérkezése előtt levertek a lázadást, de a kínai és a japán fél nem tudott megegyezni abban, hogy hosszú távon milyen módon stabilizálják a békét a félszigeten. A kérdést a Mennyei Birodalom és a Felkelő Nap országa végül a fegyverek erejével kívánta eldönteni: kitört az 1894–1895-ös kínai–japán

¹²¹ Malozemoff, 1958: 29-30.; Chan, 2018: 158-159.

¹²² A 19. századi Koreában több esetben került sor paraszti megmozdulásokra, amelyek oka többnyire a korrupt állami tisztségviselők magatartása, illetve a gazdasági nehézségek, a súlyos adók és az ezekből fakadó éhínség voltak. A Tonghak mozgalom gyökerei az 1860-as évekig nyúltak vissza. Eredetileg vallási mozgalomként jött létre, amelyben kínai, koreai és keresztény elemek keveredtek egymással, hirdetve az emberek közötti egyenlőség és az emberek jólétét szolgáló konfuciuszi állam eszméjét. A szöuli udvar tartva a társadalmi rend átalakítását célzó mozgalomtól, kivégeztette annak vezetőit, a mozgalmat pedig betiltotta. A mozgalom ezzel azonban nem szűnt meg, követői pedig Korea gazdasági és politikai helyzetének romlása következtében radikalizálódtak és 1894 tavaszán felkelést robbantottak ki Délkelet-Koreában, amely során a felkelők kormányépületeket támadtak meg és romboltak le. Seth, 2011: 243-245.

háború. Az európai nagyhatalmak valamennyien a Kínai Birodalom győzelmét várták, de a jól képzett japán haderő rövid időn belül legyőzte kontinentális ellenfelét. A japán flotta szétverte a nála nagyobb tűzerejű kínai hajóhadat, majd a japán hadsereg partra szállt az ázsiai kontinensen. Először elfoglalta az Észak-Kínai Flotta haditengerészeti bázisát, Port Arthur, majd megszállta a Sárga-tenger túloldalán fekvő Vejhaivej kikötőjét is. Ezt követően Kína 1895. április 17-én kénytelen volt aláírni a simonoszeki békeszerződést, amelyben Koreát független, szuverén országnak ismerte el, nagy összegű hadisarc kifizetésére kötelezte magát és átadta a Mandzsúriához tartozó Liaotung-félszigetet és a megszállt Port Arthur, illetve Dalnyi kikötőjét Japán részére, megerősítve a Japán Császárság ellenőrzését a Koreai-öböl és a Pohai-tenger (Gulf of Chihli) felett.

9. számú térkép

Az 1894-1895-ös kínai-japán háború

https://en.wikipedia.org/wiki/First_Sino-Japanese_War#/media/File:First_Sino-Japanese_War.svg

(Letöltés dátuma: 2021.08.17.)

Oroszország azonban nem hagyhatta annyiban, hogy kelet-ázsiai területeit egy új, az ázsiai peremvidéken megszülető regionális nagyhatalom veszélyeztesse azzal, hogy megveti a lábát a kontinensen.¹²³ A cári birodalom befolyásának déli irányú kiterjesztése a mandzsúriai tengerpartig már az 1860-as években, közvetlenül a Tengermelléki Területek megszerzését követően megfogalmazódott,¹²⁴ a japán hódítás azonban pont ezeket a területeket érintette. A Sárga-tenger északi partszakaszának japán kézbe kerülése fenyegetőleg hatott az orosz stratégiák számára, akik tartottak a japánok jövőbeli, északi irányú előrenyomulásától. Egy ilyen lépés már veszélyeztette volna a szibériai orosz területeket, amelyek a Transzszibériai Vasút elkészültéig védhetetlenek voltak egy nagy létszámú, modern hadsereg támadásával szemben. Tovább nehezítette Oroszország helyzetét, hogy az Amur vidékén folyó vasútépítési munkálatok technikai okokból erős késésben voltak, ezért felmerült annak ötlete, hogy az észak-mandzsúriai területeken vezessék keresztül a vasútvonalat, egyrészt felgyorsítva és olcsóbbá téve az építkezést, másrészt egyfajta puffer zónát hozva létre az orosz területek védelmére.¹²⁵ Alekszej Boriszovics Lobanov-Rosztovszkij külügyminiszter¹²⁶ már 1895-ben felvázolta ezirányú elképzeléseit II. Miklós cár előtt: „*Céljaink kettősek: egy jégmentes kikötő megszerzése a Csendes-óceán partján és a megszállása azon területeknek Mandzsúriában, amelyek megkönnyítik a Transzszibériai Vasút megépítését.*”¹²⁷

A Koreai-félsziget japán kézre kerülése szintén elfogadhatatlan geopolitikai helyzetet teremtett volna Oroszország számára, mert ha a Csuzimai-szoros mindkét oldala japán ellenőrzés alá kerül, az orosz hajók csak jóval északabbra, Szahalin szigetének megkerülésével juthattak volna ki a Csendes-óceánra, illetve Japán megkerülésével a kelet-ázsiai vizekre. II. Miklós cár a kínai-japán háború kitörésekor kijelentette: „*Én Koreát nem a magam számára akarom fenntartani, de azt sem tűrhetem el, hogy oda Japán tegye be a lábát. Ha megpróbálja, az Oroszország számára casus bellit fog jelenteni. Japán koreai jelenléte egy új Boszporuszt teremtene számunkra Kelet-Ázsiában. Oroszország ezt soha nem fogja akceptálni.*”¹²⁸

A cári birodalom fellépését támogatta európai szövetségese, Franciaország, illetve a Kínában egyre komolyabb gazdasági érdekeltségekkel rendelkező vilmosi Németország. A három nagyhatalom japán nagykövete jegyzékben figyelmeztette a japán kormányt, hogy álláspontjuk

¹²³ Rosen, 1922: 186.

¹²⁴ Ravenstein, 1861: 153-154.

¹²⁵ Païne, 2010: 13-36.

¹²⁶ Alekszej Boriszovics Lobanov-Rosztovszkij 1895–1896 között töltötte be a külügyminiszteri posztot. Vitte pénzügyminiszterhez hasonlóan ő is kelet-ázsiai pozíciók békés eszközök felhasználásával történő megerősítése mellett foglalt állást. Oldenburg, 1975: 50., Nish, 2014: 30-31., 36.

¹²⁷ Patrikeef – Shukman, 2007: 17.

¹²⁸ Schinnelpenninch, 2005: 23-44.

szerint a kínai területek megszállása aláássa kelet-ázsiai békét, ezért javasolták a Liaotung-félsziget megszállásának megszüntetését. A burkolt fenyegetés hatására Tokió 1895. május 8-án egy kiegészítő jegyzőkönyvben – további hadisarc fejében – lemondott a vitatott területről¹²⁹, a japán visszavonulás pedig rövidesen az orosz befolyás rohamos növekedését eredményezte Kelet-Ázsiában.

Ennek oka abban volt keresendő, hogy a háború kezdetén Koreai-félsziget Japán ellenőrzése alá került és bár a koreai király kezdetben örült a kínai befolyás megszűnésének és több japánbarát államférfit is magasabb pozíciókba helyezett, de ez a japán fennhatóság rohamos megerősödésével járt együtt. 1894 decemberében a koreai viszonyokat jól ismerő Inoue Kauro¹³⁰ lett a japán nagykövet, akinek ellenőrzése alatt az átalakított koreai kormány japán mintára modernizációs reformokat vezetett be. Inoue egészségügyi okokból azonban 1895 nyarán hazatért és helyét a jóval militánsabb Miura Goro¹³¹ vette át. Eközben a politikailag nagy befolyással rendelkező koreai királynő körül kezdtek gyülekezni a japánellenes politikusok, akik a japán befolyás feltartóztatása mellett foglaltak állást és ehhez orosz segítséget kívántak igénybe venni. Japán nem engedhette meg, hogy a Liaotung-félsziget elvesztése után Koreából is vissza kelljen vonulnia, ezért 1895. október 8-án a japán nagykövet megölette a koreai királynőt, a király pedig gyakorlatilag palotája foglyává vált. A japánpárti kormány reformjai ellen azonban ismét fegyveres felkelés robbant ki, ami lehetőséget biztosított a királynak, hogy 1896 februárjában a trónörökösrel együtt az orosz nagykövetségre szökjön, amelyet a felkelésre hivatkozva a cár nagykövete orosz haditengerészekkel erősített meg.¹³²

Oroszországnak a fentiek fényében több lehetőség is nyílt, hogy Kínával, Japánnal és Koreával fennálló kapcsolatait saját geopolitikai érdekeinek megfelelően módosítsa. A Középső Birodalomnak a simonoszeki béke értelmében nagy összegű hadisarcot kellett kifizetnie Japán részére, a kincstár azonban nem rendelkezett az ehhez szükséges tartalékokkal,

¹²⁹ Kindermann, 2001: 69-70.

¹³⁰ Inoue Kauro (1836-1915) csosui szamuráj családból származó japán államférfi. Fiatalon részt vett a sógun hatalmát megdönteni kívánó mozgalomban, majd több tanulmányutat tett Nagy-Britanniában. Részt vett a egyenlőtlen szerződések revíziója ügyében indult tárgyalássorozatban és munkája elismeréseként grófi rangot kapott. 1898-ban nyugjiba ment, de tagja maradt a Vének Tanácsának, amely munkáját az 195-ig segítette. Kowner, 2006: 160.

¹³¹ Miura Goro (1846-1926) a japán hadsereg tisztje. Részt vett a sógun hatalmát megdöntő polgárháborúban, majd a satsumai-lázadás leverésében. A koreai királynő meggyilkolásában betöltött szerepe miatt néhány éves börtönbüntetést kapott, amely azonban nem akadályozta meg, hogy később politikai pályára lépjen. Kowner, 2006: 241.

¹³² Chan, 2018: 161-165., Komura nagykövet levele a japán külügyminisztériumnak 1896. február 11-én. In. Kajima, 1979: 281.

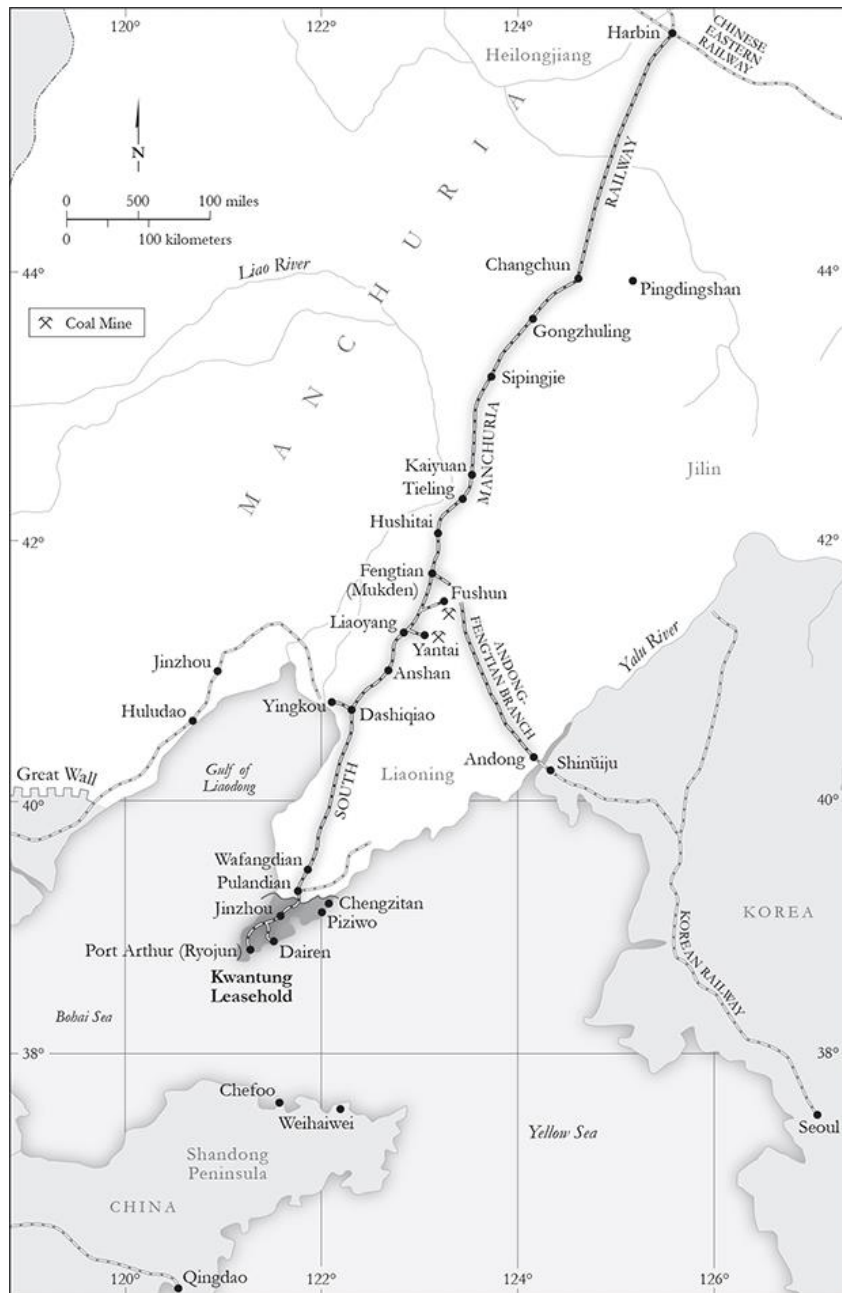
így a nemzetközi pénzpiacokon próbált hitelt felvenni. Vitte orosz pénzügyminiszter 1895 tavaszán értesült erről és a megoldás érdekében hosszas tárgyalások kezdődtek a párizsi bankárok és az orosz államférfi között. Ennek eredményeképpen egy francia-orosz bankcsoport hajlandó volt biztosítani a szükséges kölcsönt Kína számára, amely visszafizetésére Oroszország vállalta a garanciát. A szerződés aláírására 1895. július 6-án került sor, az összeg átutalását pedig az erre a célra megalapított Orosz–Kínai Bank hajtotta végre, amely ekkortól kezdve intézte Oroszország pénzügyi műveleteit Kelet-Ázsiában és támogatta az orosz érdekeltségű beruházásokat a térségben (elsősorban a Transzszibériai Vasút megépítését). 1896 tavaszán a pekingi kormány Li Hung csangot küldte Oroszországba II. Miklós koronázási ünnepségére. Az ünnepségek ideje alatt Li és Vitte tárgyalásokat folytatott a két ország viszonya ügyében, majd 1896. június 6-án Li, Vitte és Lobanov külügyminiszter aláírták az orosz–kínai védelmi szerződést. A szerződés értelmében amennyiben Oroszország, Kína, vagy Korea területét japán támadás érné, a szerződő felek együttesen lépnek fel a támadó ellen, az orosz hajók pedig ennek érdekében szabadon használhatják a kínai kikötőket a konfliktus időszakában. A szerződés engedélyezte továbbá, hogy az orosz szárazföldi csapatok mozgásának megkönnyítése céljából a jövőben az Orosz–Kínai Bank irányításával vasút épüljön Mandzsúrián keresztül, amelynek Vlagyivosztok lesz a végállomása.¹³³

A tervezett vasútvonal hatalmas előrelépés volt a cári Oroszország számára. A Kelet–Kínai Vasút nem csak több száz kilométerrel lerövidítette a Transzszibériai Vasút nyomvonalát, gyorsabbá és olcsóbbá téve annak megépítését, de átszelte Észak-Mandzsúria ásványkincsekben gazdag területeit is, jelentősen megerősítve és kibővítve a birodalom Tengeremléki Területeinek hátszágát, elősegítve annak utánpótlással való ellátását. A vasút megépítése továbbá lehetőséget biztosított az orosz befolyás kiterjesztésére a kelet-nyugat irányú vasúttól délre, a Sárga-tengerig terjedő dél-mandzsúriai régióra, illetve a Vlagyivosztokhoz közel eső Koreai-félszigetre. Mivel a vasút megépítése során az európainál szélesebb orosz nyomtávot alkalmazták, a Kínában oroszok által épített vasútvonalak nem voltak kompatibilisek a többi konkurens állam vasútvonalaival, sikeresen integrálva ezzel a megszerzett területeket az orosz vasúthálózatba.¹³⁴ Az 1890-es évek geostratégiai szempontból tehát az orosz diplomácia legtermékenyebb időszakának volt mondható: 1894-ben védelmi szövetség jött létre az orosz birodalom nyugati határainak biztosítására Franciaországgal, majd

¹³³ Malozemoff, 1958: 80.

¹³⁴ Paine, 2010: 18.

1896-ban egy hasonló defenzív szövetség alakult Kínával a kelet-ázsiai orosz területek védelmére.¹³⁵

10. számú térkép

A Port Arthur kikötőjét a Transzszibériai Vasúttal összekötő Dél-Kínai Vasút

https://www.google.hu/search?q=Chinese+Eastern+Railway&hl=hu&sxsrf=ALeKk03dAkbxhuMYRQMp91CZCWWw3aD2Iw:1629221883987&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj4s569zLjyAhWPhf0HHSWjCTIQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1920&bih=942#imgrc=9ll6EneP0Tcr1M&imgdii=JLVK0uvjG9CfVM

(Letöltés ideje: 2021.08.17.)

¹³⁵ Ormos – Majoros, 2003: 176-181.

Korea függetlensége, illetve a japán befolyás kérdése viszont még korántsem került nyugvóponttra. Az orosz nagykövetségre menekült koreai király egy évet töltött orosz védelem alatt és csak ezt követően tért vissza egy palotába (az európai követségi negyed szomszédságába). A király az oroszokra támaszkodva igyekezett a félsziget szuverenitásában minél több nagyhatalmat érdekeltté tenni, ezért nem akadályozta a különféle nyugati cégek versenyfutását a koreai koncesszióért. A szöuli kormány – akárcsak a pekingi – követséget küldött Szentpétervárra II. Miklós koronázására, amely során Oroszország védelmét kérték Korea számára.¹³⁶ Az orosz kormány válaszában csak a koreai király személyének védelmére tett ígéretet, melynek eredményeképpen megnőtt az orosz katonai kiképzők száma a koreai fegyveres erőknél, ugyanakkor orosz tanácsadók alkalmazásával orosz irányítás alá került az ország pénzügyminisztériuma is, Vitte hozzájárulásával pedig megalapították az Orosz–Koreai Bankot. Az orosz pénzügyminiszter Korea iránti érdeklődésére az adott elsősorban okot, hogy a kínai kormány ekkor még ellenezte a Kelet–Kínai Vasút egy jövőbeli nyomvonalának a Sárga-tenger valamely kikötőjéig történő meghosszabbítását, annak azonban nem kívánt gátat szabni, hogy a vasút egy koreai kikötőbe fusson be.¹³⁷

A koreai kérdés tisztázása érdekében 1896 tavaszán Japán is diplomáciai tárgyalásokat kezdeményezett Oroszországgal, amely keretében Jamagata Aritomo¹³⁸ tábornok Szentpétervárra utazott II. Miklós koronázási ceremóniájára és megbeszéléseket folytatott Lobanov-Rosztovszkij orosz külügyminiszterrel. Jamagata javaslatait a félsziget orosz és japán befolyási övezetre történő felosztásáról és a koreai király saját palotájába való visszaköltözéséről az orosz fél elutasította. Hosszas tárgyalások eredményeképpen végül 1896. május 28-án megszületett a Jamagata–Lobanov jegyzőkönyv, ami elismerte Korea függetlenségét, bizonyos reformok megkezdésének szükségességét, valamint hogy Oroszország és Japán azonos jogokkal rendelkeznek Koreában, amelynek alapján lehetőségük van azonos számú katonai erőt állomásoztatni az országban.¹³⁹ A jegyzőkönyv gyakorlatilag az

¹³⁶ Rosen, 1922: 125.

¹³⁷ Malozemoff, 1958: 91.

¹³⁸ Jamagata Aritomo alacsony rangú samurájcsalád gyerekeként született Csozú tartományban 1823-ban. Egy irreguláris fegyveres csoport parancsnokaként megsérült, amikor nyugati hajók 1864-ben tüzet nyitottak a tartományi főváros kikötőjére. A császári csapatok oldalán harcoló katonai parancsnokként később több fontos pozíciót kapott a Meidzsi-kormányzatban, 1869-ban pedig európai tanulmányútra ment. 1873-ban hadügyminiszternek nevezték ki és ő vezette a japán kormány csapatait az 1877-es Satsuma-lázadás leverésekor. 1878-ban az ő irányítása alatt jött létre a Japán Vezérkat. 1883-ban belügyminiszteri kinevezést kapott az uralkodótól, 1890-ban pedig az ő vezetésével alakul meg az alkotmánnyal rendelkező Japán Császárság első kormánya. Az 1894–1895-ös kínai–japán háborúban a japán haderő egyik parancsnokaként vett részt és támogatta az 1902-ben létrejövő angol–japán védelmi szerződés létrehozását. Okamoto, 1970: 16-17.

¹³⁹ Nishi szentpétervári nagykövet levele Saionzi külügyminiszternek 1896. június 9-én. In. Kajima, 1979: 304-307.

orosz külpolitika győzelme volt: a dokumentum aláírását követően a király még fél évig (1897 februárjáig) az orosz nagykövetségen maradt és ez időszakban számos koncesszió került nyugati nagyhatalmak kezébe – többek között ekkor szerezte meg egy orosz kereskedő, Julij Ivanovics Briner, a kínai-koreai határfolyók (a Jalu és a Tumen) völgyeiben a fakitermelés jogát – az orosz származású tisztségviselők száma pedig a koreai államigazgatásban növekedni kezdett.¹⁴⁰ A cári Oroszország koreai előretörése azonban rövidesen lefékeződött és megállt, mert 1897 őszén a Középső Birodalomban jóval nagyobb jelentőségű események lendültek mozgásba.

III.2.5. A cári Oroszország meleg-tengeri kijáratának, Port Arthurnak megszerzése

A Japán Császárság területi ambíciói elleni közös 1895. évi orosz–francia–német fellépést követően Németország egyre fokozottabb figyelmet szentelt a kelet-ázsiai térségnek és saját kikötőt kívánt létesíteni kereskedelmi- és hadihajói számára a kínai partoknál. A német–kínai gazdasági kapcsolatok az 1860-as évektől kezdtek el megerősödni, amikor az önerősítési politika jegyében Li Hung-csang egyre nagyobb arányban vásárolt német katonai technológiát, illetve bízott meg német tisztségviselőket és katonai kiképzőket, hogy segítsék a Középső Birodalom modernizációját. Ennek eredményeképpen fokozatosan nőtt a német származású alkalmazottak száma a Kína egyik legfontosabb jövedelemforrását ellenőrző Birodalmi Tengeri Vámhivatalnál, amely eddig brit irányítás alatt állt. Li és a hozzá hasonló gondolkodású kínai vezetők elismerően nyilatkoztak a Német Császárságról, amely növekvő gazdasági és katonai erejének köszönhetően pont ebben az időszakban alapozta meg nagyhatalmi státuszát Európában. A gazdasági és katonai tanácsadók mellett ugyanakkor megjelentek az első német földrajztudósok is, akik bejárva a Kínai Birodalmat, információkat gyűjtöttek annak domborzati, vízrajzi, éghajlati adottságairól.¹⁴¹ Németország kedvező megítélése hozzásegítette a német üzleti köröket, hogy az 1880–1890-es évek fordulóján Kínában Nagy-Britanniát követően ők rendelkezzenek a második legjelentősebb kereskedelmi és pénzügyi pozíciókkal, a fegyverszállításokat tekintve pedig szinte monopolhelyzetbe kerüljenek (Port Arthur kikötőjének kiépítése és nehézfegyverekkel való felszerelése javarészt német, többek között a Krupp vállalat munkájának volt köszönhető).¹⁴² Az 1890-es évek második felében ugyanakkor a német külpolitikai vezetést fokozottan a „világpolitikai” megfontolások kezdték el jellemezni,

¹⁴⁰ Nish, 2014: 32-34.

¹⁴¹ Richthofen, 1882: 265-266.

¹⁴² Schrecker, 1980: 6-11.

amely szerint a többi nagyhatalommal egyenrangú globális befolyást csak a német gyarmatbirodalom kiterjesztésével lehet elérni.¹⁴³ Az Európától távoli német érdekeltségek katonai védelme ebből fakadóan megkövetelte a haditengerészet, illetve annak infrastruktúrájának fejlesztését. II. Vilmos német császár hite a „világpolitika” szükségességében csak tovább erősödött, amikor elolvasta Alfred T. Mahan „*The Influence of Sea-Power upon History*” című munkáját. A német uralkodó élénken figyelte a Kínában folyó eseményeket és már 1894 novemberében kijelentette, hogy Németország kereskedelmi érdekei megkövetelik, hogy szilárd bázisra tegyenek szert Kínában.¹⁴⁴ A német állampolgárok és üzleti vállalkozások védelmének megszervezésében természetesen szerepet játszottak a haditengerészeti és a diplomáciai megfontolások: a német haditengerészet megkezdte a térség partvidékének a felmérését, a német külügyminisztérium pedig puhatolózni kezdett egy német kikötő kialakításának lehetőségéről a pekingi és a szentpétervári udvarban.¹⁴⁵ A kínai kormánynál már rövidesen a háromhatalmi fellépést követően, 1895 őszén érdeklődtek egy kínai kikötő Németország részére történő kibérlése ügyében, de a kínai udvar ezt arra hivatkozva utasította el, hogy egy ilyen lépés a Középső Birodalom területi integritásának további megsértéséhez vezetne a jövőben. 1897 tavaszán Alfred von Tirpitz¹⁴⁶ vezetésével egy német hajóegység érkezett a Sárga-tengerre, aki a térség partvidékének feltérképezését követően a Santung-félszigeten található Kiaocsou kikötőjét találta a legalkalmasabbnak a német hajók számára.¹⁴⁷ Ezt követően még ennek az évnek a nyarán II. Vilmos német császár meglátogatta unokatestvérét, II. Miklós orosz cárt és kikérte a véleményét a német flotta Kiaocsou kikötőjében való állomásozásának ügyében, amit a cár nem ellenzett kategorikusan, de nem is támogatta.¹⁴⁸ A kikötő elfoglalására végül az adott ürügyet, hogy 1897. november 2-án két misszionáriust meggyilkoltak a félszigeten, II. Vilmos pedig ezt kihasználva parancsot adott a közelben állomásozó német hajórajnak a kikötő megszállására. Peking az orosz–kínai védelmi szerződésre hivatkozva azonnal Szentpétervár segítségét kérte és a szükséges ellenlépések megtétele érdekében engedélyezte a kínai kikötők ideiglenes használatát az orosz hadihajók részére. Az orosz külügyminiszter – Mihail Nyikolajevics Muravjov¹⁴⁹ – arra

¹⁴³ Németh, 2017: 122-123.

¹⁴⁴ Epkenhaus, 2004: 12-36.

¹⁴⁵ Tirpitz, 1919: 91-98.

¹⁴⁶ Alfred von Tirpitz (1849-1930) A vilmosi Németország haditengerész tisztje, aki 1887. évi kelet-ázsiai kiküldetését követően haditengerészeti államtitkári megbízást kapott, amelyet 19 évig töltött be. Döntő szerepe volt a német hadiflotta nagyarányú fejlesztésében, amely eredményeképpen a német haditengerészet a második legnagyobb tengeri haderővé vált az első világháború előestéjére. Kowner, 2006: 377.

¹⁴⁷ Schrecker, 1980: 29.

¹⁴⁸ Malozemoff, 1958: 95-97.

¹⁴⁹ Mihail Nyikolajevics Muravjov elődje hirtelen halálát követően került a külügyminiszteri székbe 1897-ben. Korábban a berlini és a kopenhágai orosz nagykövetségen teljesített külügyi szolgálatot és jó kapcsolatai voltak

hivatkozva, hogy a Kiao-csou német megszállása ellenlépésre fogja sarkalni a brit haditengerészetet, javasolta egy jégmentes kikötő megszerzését a cári Oroszország számára a Sárga-tengeren, még mielőtt a brit flotta megjelenik a térségben. II. Miklós elfogadta a külügyminiszter érvelését és 1897. december 19-én orosz hadihajók érkeztek a korábban Japán által elfoglalt, majd a háromhatalmi fellépés nyomására kiürített Port Arthur kikötőjébe.

Ezt követően három szerződést írtak alá a Kínai Birodalom és Oroszország képviselői. Az 1898. március 27-én aláírt okmány rögzítette a cári birodalom 25 évre szóló bérleti jogát Port Arthurra és Dalnyijra nézve és a jogot arra, hogy egy vasúti koncesszió keretében új vonal épülhessen Mandzsúrián keresztül, amely összeköti a kikötőket a Kelet-Kínai Vasúttal, továbbá egy másik szárnyvonal, amely a part nyomvonalát követve a koreai határt kijelölő Jalu folyóig fog érni, Oroszország ezenkívül megkezdheti azoknak ez erődítményeknek a kiépítését, amelyek tengeri és szárazföldi csapatainak biztosításához szükségesek.¹⁵⁰ Az ezt kiegészítő, 1898. május 7-i szerződés kimondta, hogy a bérbe vett területeken a közigazgatás irányítása orosz kezekbe kerül, attól északra pedig kialakítanak egy semleges zónát, ahol Oroszország beleegyezése nélkül kikötők megnyitása, kereskedelmi és ipari tevékenység nem lehetséges, Mandzsúriában pedig más nagyhatalmak nem építhetnek a leendő orosz vonalat keresztező vasútvonalakat, a közigazgatás irányítása ugyanakkor a kínai állam feladata marad. Végül az 1898. július 6-án aláírt kiegészítő szerződés mondta ki, hogy a Kelet-Kínai Vasút Dél-Mandzsúriai Vasút elnevezésű szárnyvonalának létrehozása és működtetése céljából az építető további fakivágási és szénbányászati koncessziókat kap a térségben és kiépítheti az ehhez szükséges infrastruktúrát.

A cári Oroszország geostratégiai értelemben ezzel kivételesen jó pozíciókat szerzett. A vlagyivosztoki haditengerészeti bázis lehetővé tette az orosz hadihajók kifutását a Japán-tengerre, a port arthuri kikötő pedig megerősítette az orosz haditengerészet állandó jelenlétét a Sárga-tengeren, közvetlenül a kínai főváros közelében. A port arthuri bázis jelentőségét kiemelte, hogy melegvizű kikötőként – ellentétben Vlagyivosztokkal – egész évben biztos állomáshelye lehetett az orosz hajóknak, amelyek eddig idegen hatalmak (mint például Japán és Kína) kikötőjében voltak kénytelen átvészelni a téli hónapokat. Az orosz fegyveres erők lehetőségeit csak fokozta az a tény, hogy a kiépülő új vasútvonalak lehetővé tették csapataik átcsoportosítását a két tengerpart között, ráadásul a Transzszibériai Vasút elkészültével

a cári udvarral. Az kelet-ázsiai térségre vonatkozó ismeretei korlátozott jellege ellenére igyekezett a távol-keleti orosz külpolitikát saját elképzelési szerint alakítani, aminek eredményeképpen konfliktusba került Vite pénzügyminiszterrel. Nish, 2014: 36-37.

¹⁵⁰ MacMurray, 1921: 119-122.

bármikor utánpótlást kaphattak Oroszország európai területeiről. Az új vasútépítési koncesszióval Oroszország fölénye a kínai vasútvonalak megépítésében ezzel még szembeszökőbbé vált: a Mandzsúriát átszelő két orosz vasútvonal hossza körülbelül 2500 kilométer volt, ehhez képest Franciaország megközelítőleg 430, Nagy-Britannia 30 kilométer vasúttal rendelkezett Kínában.¹⁵¹ Az újonnan megszerzett területek földrajzi adottságainak minél hatékonyabb kihasználást szolgálta az 1898-ban elfogadott orosz hajóépítési program, amely a haditengerészeti erőviszonyok döntő megváltozását vetítette előre. A program 732 millió rubelt (a japán haditengerészeti költségvetés háromszorosát) irányzott elő az 1903-ig tartó időszakra azzal a céllal, hogy további csatahajók és cirkálók megépítésével az orosz tengeri erők hajóegységeik számát tekintve közvetlenül a britek és a franciák mögé kerüljenek, a Port Arthurban állomásozó Orosz Csendes-óceáni Flotta pedig egyértelmű fölénybe kerüljön a japán haditengerészettel szemben. A program sikeres befejezése így alkalmassá tette volna a távol-keleti orosz tengeri erőket arra, hogy utánpótlási igényeiket tekintve a balti- és fekete-tengeri flottától teljesen függetlenül tevékenykedjenek.¹⁵²

Az új területek biztosítása azonban további diplomáciai lépéseket igényelt. A kikötő haditengerészeti célú használatba vétele csak a megfelelő infrastruktúra kiépítését követően történhetett meg, ami magába foglalta a Transzszibériai-, a Kelet-Kínai és a Dél-Mandzsúriai Vasút üzembe helyezését. Tekintettel arra, hogy ezek elkészülte csak évekkel később volt várható, a cári diplomácia nem kívánta nemzetközi kapcsolatait további konfliktusokkal veszélyeztetni, ehelyett megszerzett pozícióinak megszilárdítására törekedett. Ebből a célból Oroszország tárgyalásokat kezdeményezett a Kínában gazdaságilag legaktívabb nagyhatalommal, Nagy-Britanniával, illetve a térségben egyre markánsabb nagyhatalmi igényekkel fellépő Japánnal.

Nagy-Britannia a német és az orosz területszerzések nyomán igyekezett biztosítani saját érdekeit az észak-kínai térségben. Tekintettel arra, hogy a brit haditengerészet Hong Kong-i bázisa messze délen helyezkedett el, megszállták Vejhajvej kikötőjét. Ezt követően brit befektetők igyekeztek megvetni a lábukat Észak-Kínában, amikor a kínai államvasutak 1898 áprilisában tárgyalásokat kezdtek egy brit bankcsoporttal, hogy azok adjanak pénzügyi támogatást a Pekingtől északra található kínai vasúthálózat kibővítésére, amely egyik szárnyvonala egészen a Liaotung-félszigetig ért volna. Oroszország – attól tartva, hogy ezt a lépést további koncessziók idegen hatalmak általi megszerzése követi – tiltakozott a kínai

¹⁵¹ Paine, 2010: 21.; Clyde, 1928: 71-73.

¹⁵² Levin, 2006: 577-580.; Kaizawa, 2007: 81-104.

kormányánál, arra hivatkozva, hogy ez a lépés sérti az 1898 májusában aláírt szerződések szellemét. Az orosz kormány Nagy-Britanniával ugyanakkor nem kívánt konfliktusba bocsátkozni és kompromisszum elérésére törekedett, amire a brit kormány is hajlott. A felek tárgyalásait siker koronázta és az 1899. április 28-án jegyzékben a két nagyhatalom elismerte a Jangce-völgyét brit, illetve a kínai Nagy Fal túloldalán fekvő területeket orosz érdekszférának és kötelezték magukat, hogy vasútépítési tevékenységet csak saját érdekszférájukon belül fognak folytatni, a másik fél ilyen célú törekvéseit pedig sem közvetve, sem közvetlenül nem akadályozzák.¹⁵³

Hasonló módon igyekezett rendezni kapcsolatait a cári udvar a Japán Császársággal. Az a tény, hogy Oroszország olyan kínai területeket szállt meg, amelyek Japán néhány évvel korábban a kínai–japán háborúban elfoglalt, de azokról orosz kezdeményezésre kénytelen volt lemondani, olyan komoly negatív hatást gyakorolt az orosz–japán kapcsolatokra, hogy az már aggodalomra adott okot Szentpéterváron. Japán növekvő katonai és haditengerészeti ereje arra ösztönözte az orosz kormányt, hogy valamilyen módon kompromisszumot kössön a szigetországgal és elfogadtassa azzal Port Arthur elfoglalásának a tényét, a tokiói kormány viszont a Koreai-félszigeten eddig megszerzett befolyását szerette volna biztosítani a további orosz lépésekkel szemben. Az egyeztetések Hayashi Tadasu¹⁵⁴ szentpétervári japán nagykövet és Muravjov orosz külügyminiszter között már 1898 januárjában megkezdődtek. A japán nagykövet 1898-ban felkereste az orosz kormányt, hogy Korea kérdésében hivatalosan is közös álláspontra jussanak. A japán kormány ekkor ajánlotta fel először, hogy amennyiben Oroszország hivatalosan elismeri Japán érdekeit Koreában, Tokió ennek fejében nem lép fel az orosz befolyás kiterjesztése ellen Mandzsúriában. A „Mandzsúriát Koreáért” doktrína, amely az érdekszférák világos elhatárolását jelentette volna, ugyan visszautasításra került a szentpétervári kormány részéről, de az egyezkedés eredményeképpen végül 1898. április 28-án Oroszország és Japán aláírták a Nishi–Rozen jegyzőkönyvet¹⁵⁵, amelyben a két fél elismerte

¹⁵³ Nish, 2014: 52-55.

¹⁵⁴ Hayashi Tadasu (1850-1913) japán diplomata. 1866–1868 között Nagy-Britanniában tanult, majd 1871–1873 között részt vett az Ivakura misszióban, amely során japán diplomaták és politikai vezetők egy csoportja követségbe ment az európai nagyhatalmakhoz. 1900-tól Nagy-Britanniában kapott nagyköveti megbízást, részt vett az 1902. évi angol–japán szerződés létrehozásában, 1907-ben pedig a francia–japán és az orosz–japán megegyezés tető alá hozásában. Kowner, 2006: 144.

¹⁵⁵ Roman Rozen először 1877 és 1883 között töltötte be Oroszország tokiói nagykövetének posztját, majd az orosz kormány 1897-ben ismét Japánba küldte, hogy korábbi kapcsolatait felhasználva konszolidálja a Port Arthur megszállása miatt megromlott orosz–japán kapcsolatokat. Rozen határozott álláspontot fogalmazott meg abban a tekintetben, hogy Oroszország távol-keleti pozícióinak biztosítása mindenképpen megköveteli a Japánnal történő békés kapcsolatok fenntartását, ez pedig csak az orosz–japán érdekek kompromisszumokon alapuló összehangolásával érhető el. Tekintettel Japán fokozódó katonai erejére, hivatali ideje alatt mindig szót emelt a katonai erővel való érdekérvényesítés ellen és támogatta a koreai japán érdekek Oroszország általi elismerését a Mandzsúriában kiépülő orosz pozíciók védelme érdekében. Rozen törekvéseit támogatta Ito japán miniszterelnök,

Korea teljes szuverenitását és függetlenségét, továbbá hogy katonai vagy pénzügyi tanácsadókat csak közös megegyezés esetén küldenek Koreába és elismerik Japán eddig kiépített ipari és kereskedelmi érdekeltségeit a félszigeten, amelyek további fejlődését az orosz kormány a jövőben semmilyen módon nem fogja gátolni. A jegyzőkönyv értelmében az orosz katonai kiképzőket és a koreai államapparátus orosz nemzetiségű tagjait kivonták az országból, az Orosz-Koreai Bank pedig beszüntette tevékenységét.¹⁵⁶

III.2.6. A boxerlázadás – Dél-Mandzsúria orosz érdekszférába kerülése

Bár Oroszországnak sikerült mandzsúriai érdekeit diplomáciai úton biztosítani Nagy-Britanniával és Japánnal szemben, a meginduló vasútépítéseket 1900 nyarán az észak-kínai és dél-mandzsúriai tartományokban fellángoló boxerlázadás zavarta meg. A Kínai Birodalom ezen a régióiban az 1897. évi nyugati térhódítás miatt rendkívüli mértékben felerősödött az európaiak tevékenysége, ami komoly hatást gyakorolt a helyi népesség mindennapjaira. A vasút- és hídépítések, az európai áruk beáramlása, a misszionáriusok megjelenése és a természeti katasztrófák egyaránt hozzájárultak a külföldiekkel kapcsolatos ellenszenv rohamos növekedéséhez. A lázongókat látványos keretek között végrehajtott harcművészeti gyakorlataik miatt boxereknek nevezték el. A növekvő elégedetlenség hatására 1899–1900 fordulóján a boxerek missziókat, kereskedelmi- és vasútállomásokat támadtak meg és romboltak le, az ott tartózkodókat pedig elüldözték vagy megölték. Pekingben 1900 júniusában a japán és a német nagykövetet a nyílt utcán megölték, majd – a kínai császári udvar támogatásával – csapataik ostrom alá vették a nagykövetségi negyedet, a pekingi kormány pedig hadat üzent a külföldi nagyhatalmaknak. A rendet végül a nagyhatalmak expedíciós hadereje állította helyre, amely 1900. augusztus 14-én ért a kínai fővárosához, átszakította az ostromgyűrűt és felmentette a nagykövetségeket. A Középső Birodalom a boxerek támogatása és az okozott kár megtérítése okán 1901. szeptember 7-én kénytelen volt aláírni a „Boxer Protokollt”, amely rögzítette a kártérítés mértékét és további különjogokat biztosított a nagyhatalmak részére.¹⁵⁷

és külügyminiszttere, Nishi is, akik azon japán államférfiak közé tartoztak, akik az orosz nagykövethez hasonlóan a kevésbé kockázatos diplomáciai lépések megtételével kívánták Japán Koreát érintő igényeit biztosítani. Az orosz külügyminisztérium elfogadta Rozen érveit és az orosz befolyás észak-kínai területekre való sikeres kiterjesztése érdekében hajlandó volt Korea kérdésében egy Japán számára is elfogadható egyezséget elfogadni. Nish, 2014: 37, 44-48., Rosen, 1922: 159

¹⁵⁶ Nish, 2014: 45-48.; Malozemoff, 1958: 106-110.

¹⁵⁷ Kindermann, 2001: 85-89.

A cári udvar kezdetben nem kívánt részt venni a Kína belügyének tekintett lázadás befolyásolásában. A szentpétervári és a pekingi kormány kapcsolatai jók maradtak Port Arthur megszállása ellenére is és Oroszország ezt nem akarta veszélyeztetni. Az orosz beavatkozást amúgy sem indokolta semmi az 1900-as év első felében, mert az észak-kínai tartományokban nem folyt orosz missziós tevékenység, az orosz gazdasági érdekeltségek minimálisak voltak, így orosz állampolgárok sem voltak veszélyben, a boxerek mozgalma pedig egészen 1900 nyaráig jelentéktelen volt és nem is volt megkülönböztethető az Oroszország–Kína–Korea közé ékelt, határvidéknek tekinthető Mandzsúria közbiztonságát eddig is állandó jelleggel veszélyeztető fosztogatók tevékenységétől. A Mandzsúriát átszelő Kelet-Kínai Vasút, illetve annak Port Arthur felé futó déli leágazása gyors ütemben épült, a vasútépítések és a munkások ellátása pedig kellő jövedelmet biztosított a térség lakosságának, így az orosz-kínai kapcsolatok helyi szinten is békések voltak. Ebből következően a pekingi orosz nagykövet nem írta alá azt a petíciót, amelyben a többi nagyhatalom képviselői erőteljesebb fellépést követeltek a kínai kormánytól a boxerek mozgalmának megfékezése érdekében. Szentpétervár álláspontjában csak akkor következett be változás, amikor már a pekingi orosz nagykövetség is veszélybe került a kínai fővárosban, illetve amikor az európai érdekeltségek elleni támadások Észak-Kínáról áterjedtek a Liaotung-félszigetre és Mandzsúriára. Alekszej Nyikolajevics Kuropatkin¹⁵⁸ orosz hadügyminiszter 1900 júliusában utasítást adott a Bajkálon túl állomásozó orosz csapatok mozgósítására, amelyek benyomultak Mandzsúriába, és felszámolták a boxerek seregeit.¹⁵⁹ A terület pacifikálását követően azonban rendezni kellett a mandzsúriai tartományokban és a kínai fővárosban állomásozó cári csapatok kérdését. Oroszország számára továbbra is egy a cári vezetéssel jó viszonyban lévő kínai központi kormány támogatása volt a megfelelő stratégia, ezért az orosz csapatok elsőként hagyták el Pekinget a nagykövetségek felszabadítását követően és támogatták az onnan a lázadás során elmenekült rezsim hatalmának mielőbbi helyreállítását. Más volt ugyanakkor a helyzet az orosz csapatok mandzsúriai tartózkodását illetően.

Bár a lázadást leverték, a feloszlott boxer csoportok a már addig is jelentős létszámú mandzsúriai rablóbandák számát növelték, tovább rontva a térség közbiztonságát, indokot szolgáltatva arra, hogy az orosz katonák egy része a mandzsúriai vasútvonalak őrzése céljából

¹⁵⁸ A. N. Kuropatkin 1897-ben nevezte ki II. Miklós cár a hadügyminisztérium élére. Kuropatkin vezérkari kiképzést kapott tisztként vett részt több közép-ázsiai katonai expedícióban, illetve az 1877–1878-as orosz–török háború során, ahol csapatokat vezetett Plevna ostrománál. Ezt követően a turkesztáni katonai körzet vezetője és a vezérkari akadémia oktatója lett. Steinberg, 2010: 40-43.

¹⁵⁹ Salgó – Balog, 1980: 98.

a helyszínen maradjon.¹⁶⁰ A kivonulás legnagyobb gátja azonban politikai jellegű volt. Az orosz kormány egy új, kétoldalú orosz–kínai szerződésben kívánta monopolizálni saját helyzetét Mandzsúriában, elutasítva, hogy a régió helyzetét a boxerlázadás leverését követően a többi nagyhatalommal egyeztetve rendezze.¹⁶¹ Pekingben azonban az oroszbarát kínai államférfiak pozíciói meggyengültek – az addigi orosz–kínai szerződések megkötése felett gyámkodó Li hosszás betegség után 1901 novemberében meghalt – és a többi nagyhatalom egyre erőteljesebben ellenezte, hogy Mandzsúria kizárólagos orosz térséggé váljon, Oroszország így diplomáciailag fokozatosan elszigetelődött.

Japán, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok számára ugyanis nem volt elfogadható, hogy Oroszország ellenőrzése a három mandzsú tartomány felett kizárólagossá váljon. A százezres létszámú cári csapatokkal szemben ugyanakkor nem volt lehetőség a sikeres fellépésre, az eddig pusztán orosz érdekszférának tekintett terület így gyakorlatilag katonai megszállás alá került. A külföldiek számára ez elsősorban Nevcsvang városa, illetve kikötője esetében volt szembeszökő, amelyet 1861-ben nyitottak meg a kereskedelem előtt és komoly nemzetközi kereskedelmi központtá fejlődött, elsősorban brit, amerikai és japán üzletemberek számára, mint a Mandzsúriából származó áruk lerakata. A kikötő jelentősége csak tovább nőtt azáltal, hogy a Dél-Mandzsúriai Vasút megépítéséhez szükséges alapanyagok fogadására az éppen kiépítés alatt álló Port Arthur és Dalnyij kikötője még nem volt alkalmas, ezért az egyetlen szóba jöhető lerakat Nevcsvang volt. A kikötő azonban a boxerlázadás során orosz megszállás alá került, a kínai köztisztviselőket pedig oroszok váltották fel.¹⁶²

¹⁶⁰ Bevrige, 1903: 23-24.

¹⁶¹ Nish, 2014: 100-101.

¹⁶² White, 1964: 22-23.

11. számú térkép

Nevesvang kikötője

<https://www.stampboards.com/viewtopic.php?f=10&t=52915> (Letöltés dátuma: 2021.08.17.)

A terület ilyen mértékű kisajátítása, illetve a cári katonai erők állandósuló jelenléte természetesen ellenlépésekre sarkallta az ott gazdasági érdekeltségekkel rendelkező nagyhatalmakat. Az Amerikai Egyesült Államokra – hasonlóan a többi nagyhatalomhoz – már a 19. század közepétől vonatkozott a „legnagyobb kedvezmény elve”, amelynek értelmében, ha egy idegen ország alacsonyabb vámtarifákat tudott kialakítani a kínai kormánytól, azok automatikusan vonatkoztak az Egyesült Államokra is. Mindez azt eredményezte, hogy miután valamennyi nagyhatalom rendelkezett ezzel a joggal, valamennyien egyenlő versenyfeltételek mellett léphettek be a kínai piacra. A rendszer fő nyertese természetesen Nagy-Britannia volt, amely uralta a kínai piac közel háromnegyedét, de kedvező volt az Egyesült Államok számára is, amely annak ellenére volt egyenlő a többi európai kereskedelmi partnerrel, hogy gazdasági

igényeit ugyan nem tudta katonai erővel támogatni, de amíg a kínai piacon az áruk és befektetések szabadon mozoghattak, addig ez számára nem jelentett versenyhátrányt. A német, francia, orosz érdekszférák kiépülése így egy oldalra állította az angolszász nagyhatalmakat és a brit kormány már az 1890-es évek második felében felvetette a közös diplomáciai fellépés lehetőségét. Amerikai részről A. T. Mahan kapitány szintén a tengeri hatalmak összefogása mellett foglalt állást a kontinentális cári birodalom megfékezésére.¹⁶³ Az amerikai adminisztráción belül komoly viták folytak, hogy Washington milyen mértékben avatkozzon be a kínai ügyekbe. William McKinley elnök¹⁶⁴ végül egy egyenlő kereskedelmi jogok biztosítását támogató állásfoglalás kiadása mellett döntött. Amikor egyértelművé vált, hogy a Mandzsúriára vonatkozó orosz igények súlyosan sértik az amerikai érdekeket, John Hay¹⁶⁵ amerikai külügyminiszter 1899-ben jegyzéket intézett a többi nagyhatalomhoz, amelyben kiállt a Kínai Birodalom területi szuverenitása mellett, és bár elfogadhatónak tartotta az európai nagyhatalmak kínai érdekszféráinak létét, ugyanakkor felszólította őket arra, hogy ne gördítsenek akadályt a többi állam kereskedelmi tevékenysége elé, ne használjanak diszkriminatív kereskedelmi és adminisztrációs mechanizmusokat, illetve kikötői illetékeket. A jegyzékben született meg ezáltal hivatalos formában a „Nyitott Kapuk elve”, amelyet 1900 őszére a többi nagyhatalom – Oroszország kivételével – nem hivatalosan támogatott.¹⁶⁶

A cári birodalom számára további figyelmeztető jel volt, hogy Nagy-Britannia és Japán 1902. január 30-án védelmi szerződést kötött egymással, ami alapján fegyveres segítségnyújtásra kötelezték magukat, amennyiben a másik fél háborúba kerülne egy harmadik féllel, és azt egy további negyedik ország támogatná. A Japán Császárság részére adott brit garancia hatására az orosz diplomácia egyeztetésekbe kezdett Franciaországgal az 1894-ben aláírt orosz–francia védelmi szerződés részleteit illetően, amely nyomán Párizs kijelentette, hogy Szentpétervár csak egy európai háború esetén számíthat a francia támogatásra.

¹⁶³ Mahan, 1905: 55-63.

¹⁶⁴ William McKinley 1897 és 1901 közt volt az Amerikai Egyesült Államok elnöke, az ő elnökségéhez köthető az Egyesült Államok belépése a nagyhatalmak sorába. Az ő elnöki időszakában kerül sor az amerikai pénzügyi rendszer aranyalapra helyezésére, Hawaii anektálására 1898-ban, a Wake-szigetek megszerzésére 1899-ben, a spanyol-amerikai háború megnyerésére és ennek eredményeképpen Guam, Puerto Rico és a Fülöp-szigetek elfoglalására 1900-ban. Külbirtokainak megszerzésével az Amerikai Egyesült Államok létfontosságú támaszpontokhoz jutott a Kelet-Ázsiába vezető kereskedelmi útvonalak mentén, ami fokozatosan lehetővé tette az ország gazdasági érdekeinek képviseletét az ázsiai kontinensen. Hahner, 1998: 403-416.

¹⁶⁵ John Milton Hay (1838-1905) amerikai államférfi és diplomata, az Amerikai Egyesült Államok államtitkáraként támogatta a „Nyitott Kapuk Elvét”, kiállta az amerikai-brit kapcsolatok megerősítése mellett és részt vett a Panama-csatorna megépítésének előkészítésében. Kowner, 2006: 143.

¹⁶⁶ Magyarics, 2014: 155-162.

Oroszország a feszült kelet-ázsiai helyzet enyhítése céljából végül 1902. április 8-án aláírta az orosz–kínai evakuációs egyezményt, amelyben arra kötelezte magát, hogy 18 hónap alatt, három ütemben kiüríti a mandzsu tartományokat. Ennek értelmében az első hat hónapban elhagyják Mukden tartomány déli részét, a következő hat hónapban Mukden fennmaradó területeit és Kirin tartomány egészét, végül az utolsó hat hónapban Heilungkiang tartományt is. A Nyitott Kapuk elvét támogató nagyhatalmak – különösen Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok és Japán – diplomáciai győzelemként értékelték az egyezmény aláírását, de hamarosan kiderült, hogy örömük korai volt. Az orosz haderő kivonása ugyanis az első fázist követően, 1902 októberében megállt és a cári csapatok továbbra is a helyükön maradtak, ugyanakkor megelénkült az oroszok tevékenysége a Koreai-félszigeten is, ez pedig már komoly aggodalommal töltötte el a japán kormányt.

A térségbeli orosz külpolitikai aktivitás felerősödésének oka alapvetően abból a tényből fakadt, hogy a távol-keleti térség megközelíthetősége a Transzszibériai Vasút kiépülésével rohamosan javult. A boxerlázadás leverését követően az új orosz nagykövet 1901 szeptemberében vasúton érkezett Pekingbe, az Észak-Mandzsúriát átszelő Kelet-Kínai-Vasút pedig 1903-ban indult. Bár a vasúti rendszer egésze még nem állt készen nagytömegű személy- és teherszállításra, geostratégiai szempontból fokozatosan olyan jelentős tényezővé vált, amely egyre komolyabb hatást gyakorolt mind a katonai, mind a diplomáciai gondolkodásra. Kísérleti jelleggel már nagyobb katonai egységeket is vasúton küldtek az orosz birodalom európai részéről a Távol-Keletre (ez történt a boxerlázadás időszakában is), nőtt az orosz haditengerészet költségvetése és megkezdődött Vlagyivosztk és Port Arthur kikötői infrastruktúrájának modernizálása, amely lehetővé tette nagyobb hajóegységek fogadását. Az orosz diplomácia, az orosz hadsereg és az orosz gazdaság egyre több képviselője látta úgy, hogy a vasútvonal új lehetőségeket tár fel a cári birodalom befolyásának kiterjesztésére Kelet-Ázsiában. Ezen diplomáták, katonatisztek és pénzügyi befektetők az orosz érdekek képviselete érdekében – bár közvetlenül nem állt érdekükben egy fegyveres konfliktus kirobbantása – hajlamosak voltak nagyobb kockázattal járó lépések támogatására és kevésbé vették figyelembe a Távol-Keleten szintén meghatározó érdekekkel rendelkező egyéb országok nézőpontjait.¹⁶⁷ Ezek a személyek és csoportok közül a Bezobrazov-kör elnevezésű tömörülés volt az egyik legmeghatározóbb, amelyet tagjai bár egymással csak laza kapcsolatban álltak, nekik volt

¹⁶⁷ Nish, 2014: 138-139., 167-168.

köszönhető, hogy a Japán érdekszférájába tartozó Koreai-félsziget határán az orosz aktivitás ismét növekedésnek indult.¹⁶⁸

A Bezobrazov-csoport tevékenységnek gyökerei az 1890-es évek második feléig nyúltak vissza. Amikor a koreai királynőt 1896-ben saját palotájában meggyilkolták és a koreai király az orosz nagykövetségre menekült, a koreai uralkodó a japán befolyása kiegyensúlyozásának érdekében több koncessziót is átadott nyugati érdekeltségű vállalatoknak és kereskedőknek, többek között az orosz származású üzletembernek, Julij Ivanovics Brinernek. Briner a koncesszió alapján jogot kapott arra, hogy a koreai–kínai határt kijelölő Jalu folyó völgyében fakitermelő tevékenységet végezzen.¹⁶⁹ A koncessziót azonban 1898-ban eladta az előbb említett Bezobrazov-csoportnak, amely nagyrészt a cári udvar arisztokratáiból és nagybirtokosaiból állt, és amely politikai befolyása az 20. század első éveiben fokozatosan nőtt.¹⁷⁰ Amikor 1903 második felében az orosz döntéshozók álláspontja fokozatosan megváltozott a birodalom kelet-ázsiai politikáját illetően, az orosz uralkodó meg kívánta erősíteni az orosz katonai jelenlétet a térségben és támogatásáról biztosította azokat a vállalkozásokat, amelyek katonai vagy politikai szempontból előnyösek voltak ezen célok eléréséhez.¹⁷¹ A cár ennek jegyében létrehozta a Kelet-Ázsiai alkirályságot, amelynek vezetője személyesen neki tartozott beszámolási kötelezettséggel és joghatósága alá tartozott minden külügyi és hadügyi politikai döntés a kelet-ázsiai területek tekintetében. Az alkirályi posztot Jevgenyij Ivanovics Alekszejev admirális¹⁷², a távol-keleti flotta és a port arthuri haditengerészeti támaszpont parancsnoka, a Bezobrazov-csoport egyik támogatója töltötte be, aki erőteljesebb fellépést szorgalmazott az általa gyengének vélt Japán Császársággal szemben.¹⁷³ Ennek a politikai folyamatnak eredményeképpen a Bezobrazov-kör tevékenysége is megélénkült és a Briner-koncesszió felhasználásával megkezdték a fakitermelő telephely kiépítését a Jalu folyó torkolatában. A japán katonai megfigyelők figyelmét nem kerülték el ezek a változások és felmerült annak veszélye, hogy a kereskedelmi tevékenység valójában a Korea irányába történő katonai lépések előfutára (a fakitermelő társaság telephelyén végbemenő építkezések inkább tűntek egy katonai támaszpont alapjai lerakásának, mint egy

¹⁶⁸ Lukoianov, 2005: 65.

¹⁶⁹ Asakawa, 1904: 289-290.

¹⁷⁰ Melgunoff, 1923: 182., Rosen, 1922: 209-210

¹⁷¹ Nish, 2014: 170-171.

¹⁷² Jevgenyij Ivanovics Alekszejev (1843–1918) Szevsztopolban született orosz katonatiszti család fiaként. 1863-ban végezte el a haditengerészeti akadémiát, majd 1895-ben a csendes-óceáni flotta tisztje, 1899-ben pedig annak vezetője lett. Részt vett a boxer-lázadás leverésében 1900-ban, 1903-tól pedig Port Arthur-ból irányította a távol-keleti alkirályságot. A Bezobrazov-kör támogatójaként a minél erőteljesebb orosz fellépésért szált síkra Japán ellenében. Kowner, 2006: 32.

¹⁷³ Kowner, 2006: 70-71.

kereskedelmi telepének, ráadásul az építkezésen dolgozók is inkább látszottak katonának, mint egyszerű munkásoknak).¹⁷⁴ Ha az oroszok új hídfőállást szereznek a Jalu folyó torkolatában, akkor a Koreai-félszigetnek az ázsiai kontinenshez csatlakozó keleti és nyugati része, továbbá az őket összekötő határszakasz is Oroszország ellenőrzése alá kerül. Ha pedig a Port Arthurt és Vlagyivosztokot Európával összekötő Transzszibériai Vasút építési munkálatai néhány év múlva befejeződnek, a cári birodalom haditengerészeti és szárazföldi katonai ereje megsokszorozódik az észak-keleti pacifikus térségben. A koreai határfolyók jelentőségét csak fokozta az a tény, hogy egyrészt a koncessziós területen áthaladó Tumen folyó torkolata közel esett Vlagyivosztok kikötőjéhez, másrészt a Jalu volt a térség az egyetlen olyan folyója, amely délről észak felé folyt, megkönnyítve ezzel a belső-mandzsúriai területek vízen történő megközelítését.¹⁷⁵

A mandzsúriai-koreai érdekek elhatárolása érdekében ezért a japán kormány egyeztető tárgyalások megkezdését javasolta 1903 nyarán, amely elnyerte Vlagyimir Nyikolajevics Lamszдорf¹⁷⁶ gróf orosz külügyminiszter támogatását. A japán kormány 1903. augusztus 12-én átnyújtott javaslata alapján a két félnek kölcsönösen el kell ismernie a másik különleges érdekeit Mandzsúriában és Koreában, és amennyiben ezen érdekek védelmében ideiglenesen fegyveres erőket kell bevetnie, a szükséghelyzet megszűntével azokat ki kell vonni a megszállt területekről.¹⁷⁷ Az orosz kormány tagjai között nem volt egyetértés az oroszot választ illetően, egyértelmű volt azonban, hogy többségben voltak a kompromisszumot elvetők. Az orosz uralkodó 1903 októberében csak annyi utasítást adott a tárgyalásokban leginkább érintett Alekszejev admirálisnak, hogy semmi esetre sem akar háborút Japánnal, a tárgyalások lebonyolítását azonban továbbra is az alkirályra bízta. Az admirális nem tartott attól, hogy Japán megtámadná Oroszországot és a legtöbb, amit hajlandó lett volna elfogadni, az Japán dél-koreai érdekeinek az elismerése volt, továbbá egy semleges zóna kialakítása a 39. hosszúsági fok és a Jalu folyó között, Mandzsúriát pedig egyértelműen kizárólagos orosz érdekszférának tekintette.

Több fordulót követően a tárgyalások 1904 januárjában végleg megrekedtek és a japán kormány kényszerhelyzetbe került. Az orosz flotta modernizációját célzó 1898. évi hajóépítési program végrehajtása ugyan késésben volt, de az orosz csendes-óceáni flotta nagyságát tekintve

¹⁷⁴ Nish, 2014: 169.

¹⁷⁵ Païne, 2010: 24.

¹⁷⁶ Vlagyimir Nyikolajevics Lamszдорf (1844–1907) orosz államférfi és diplomata. Karrierjét 1866-ben kezdte a Külügyminisztériumban, 1897-től megbízott helyettes miniszterként, 1900-tól külügyminiszterként szolgálta II. Miklós cárt. Ellentétben a cárral és a Bezobrazov-körrel, a Japánnal való kiegyezést támogatta, mert Németországot és Nagy-Britanniát tartotta Oroszország legjelentősebb ellenfelének. Kowner, 2006: 200-201.

¹⁷⁷ Malozemoff, 1958: 239.

már így is egyenértékű volt a japán haditengerészettel. A távol-keleti orosz szárazföldi erők létszáma is megnőtt, tekintettel arra, hogy a boxerláadás leverésében részt vevő csapatok nagy része a helyén maradt, ráadásul bármikor utánpótlást kaphattak Európából a befejezéshez közel álló Transzszibériai Vasúton, ezzel pedig Oroszország láthatóan a térség egyetlen, egyszerre szárazföldi és egyúttal tengeri nagyhatalmává vált.

A cselekvési lehetőséget biztosító ablak ezzel kezdett bezárulni, így a japán kormány a helyzet katonai eszközökkel történő megoldása mellett döntött. 1904. február 8-9. éjjelén a felvonuló japán flotta meglepetésszerű támadást indított a Port Arthur előtt állomásozó orosz hajók ellen, a szentpétervári japán nagykövetség személyzete pedig elhagyta az orosz fővárost és az Amerikai Egyesült Államokat kérte fel Japán képviselőjére.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Nish, 2014: 183-212.

IV. A cári Oroszország 1856 és 1905 között

IV.1. A nagy reformok kora (1855–1881)

IV.1.1. A cári Oroszország belső átalakításának kísérlete

Az 1904–1905-ös orosz–japán háború kitörésekor a világ közvéleménye nem számított arra, hogy a cári Oroszország katonai vereséget szenved a Japán Császárságtól. Az orosz birodalom a nagyhatalmi klub elismert tagja volt. Határai Németországtól a Csendes-óceánig húzódtak, gyorsan növekvő lakossága kétszerese volt a vilmosi Németországnak, ami lehetővé tette milliós hadsereg fegyverben tartását, az orosz ipari termelés a 19. század második felében évi 5 százalékkal nőtt és a század végére olyan stratégia ágazatokban, mint például az acéltermelés, maga mögé utasította Franciaországot.¹⁷⁹ A cári birodalom fegyveres erői azonban mindezek ellenére nem tudtak felmutatni egyetlen jelentős katonai győzelmet sem a Japánnal vívott háborúban, ami rámutat arra a tényre, hogy mind a világ közvéleménye, mind az orosz állam vezetői túlbecsülték Oroszország gazdasági teherbíró képességét és katonai erejét.

Az orosz állam irányítói nem először követték el ezt a hibát: a krími háború elvesztése – amely döntő mozzanat volt az orosz külpolitika Kelet-Ázsia felé történő elmozdulásában – hasonló körülmények között ment végbe. A 19. század közepén I. Miklós orosz cár elérkezettnek látta az időt, hogy beteljesítse az orosz külpolitika egyik régi törekvését – az Boszporusz és a Dardanellák megszerzését. Ha ez sikerül, az orosz katonai és kereskedelmi hajók szabad kijárást kaptak volna a Földközi-tengerre, lehetővé téve Oroszország befolyásának kiterjesztését a Balkánra és a Közel-Keletre. Az orosz nagykövet 1853 elején Londonban javaslatot tett az angol kormánynak Törökország – az Európa „beteg embere” által uralt birodalom – felosztására, Nagy-Britannia azonban elutasította a közel-keleti stratégiai helyzet radikális átalakítását célzó elképzelést. Az orosz uralkodó elég erősnek érezte az Orosz Birodalom helyzetét, hogy fegyveres erővel érje el céljait, de az Oszmán Birodalom ellen indított háborúban a cár hadserege végül nemcsak a török csapatokkal, hanem a brit és a francia haderővel is szembekerült, és akárcsak világ másik felén fekvő Japán, Oroszország is kénytelen volt ráébredni arra, hogy az orosz politikai-, gazdasági-, katonai- és társadalmi berendezkedés nem képes hatékony védelmet biztosítani a nyugat-európai országok által képviselt fenyegetéssel szemben. A cári birodalom hátrányos geostratégiai adottságai csak kihangsúlyozták a helyzet súlyosságát. Amellett, hogy Oroszország gazdaságilag nem volt

¹⁷⁹ Kennedy, 1992: 190-192.; 221-222.

felkészülve egy ilyen méretű katonai összecsapás finanszírozására, az orosz hadiipar pedig képtelen volt olyan fegyverekkel felszerelni az orosz hadsereget, amelyek egyenrangúak lettek volna az ipari forradalom legfejlettebb vívmányait alkalmazó brit és francia csapatok által használtakal, az Oroszországot támadások érték a Balti-tenger térségében, Távolság-Keleten a Kamcsatka-félszigetén, a kaukázusi határvidéken, továbbá a Fekete-tenger partvidéken, az orosz úthálózat – illetve annak hiánya – és a hatalmas távolságok pedig lehetetlenné tették, hogy az utánpótlás időben megérkezzen a támadás alatt álló régiókba. A háború befejezését követően ezért az orosz állam irányítói (hasonlóan a japán államférfiakhoz) az ország belső berendezkedésének átalakítására kényszerültek.¹⁸⁰

I. Miklós 1855-ben bekövetkezett halálát követően a birodalom megreformálása fiára, II. Sándorra hárult. A vesztes háborút követően – amely során bebizonyosodott, hogy miként Japán, úgy sem képes Oroszország saját határait megvédeni – az új uralkodó legfontosabb feladata az ország védelmi képességeinek helyreállítása volt. Az ország védelmi potenciálja azonban szorosan összefüggött egyrészt a birodalom gazdasági erejével (amely alapja a többnyire középkori módszereket alkalmazó földművelés volt), másrészt a jobbágyrendszerrel és a paraszti társadalommal, amely soraiból a hadsereg állományát besorozták. Jogos feltételezés volt, hogy az ország belső átalakítását célzó reformokat a jobbágykérdés rendezésével kell kezdeni.

A jobbágyrendszer problémái már a 18. században ismertek voltak Oroszország vezetői előtt, de tekintettel annak rendkívül összetett voltára, a megoldás is igen bonyolult volt. Amennyiben megszűnik a jobbágyrendszer, veszélybe kerülhetett volna az ország élelmiszerellátása, tekintettel arra, hogy a jobbágyok nagy része kisméretű földbirtokon gazdálkodott és az általuk alkalmazott termelési módszerekkel nem voltak képesek arra, hogy jelentős mennyiségű termékfelesleget állítsanak elő, a nagyobb gabonahozamokkal rendelkező nemesi nagybirtok rendszere pedig a jobbágyok által végzett munkaszolgálaton nyugodott, így az élelmiszerellátás biztosítása érdekében ezen termőterületek munkaerőellátottságának kérdésével is foglalkozni kellett. A jobbágyok felszabadítása esetén megszűnt volna továbbá a földesurak jobbágyok feletti igazságszolgáltatási, közigazgatási kötelezettsége, az orosz államapparátus viszont képtelen lett volna ezeket a feladatokat átvállalni. Fejlesztést kívánt volna az oktatási rendszer is, hiszen egyrészt ki kellett volna képezni a felállítandó közigazgatási apparátus személyi állományát, másrészt alapszintű oktatást kellett volna

¹⁸⁰ Bebesi, 2003, PTE: 15-33.; Kennedy, 1992: 164-171.

biztosítani a felszabadított jobbágyok számára, hogy alkalmazkodni tudjanak az új gazdasági és társadalmi körülményekhez, továbbá megfeleljenek a modern tömeghadsereg elvárásainak.¹⁸¹

Bár a bevezetni szándékozott reformok közül a jobbágyfelszabadítás bírt a legnagyobb fontossággal, végrehajtása azonban ellentétes volt több társadalmi csoport érdekével is. A nemesség nagyobbik része ellenezte annak bevezetését, és gyanakodva tekintett a cári bürokrácia tevékenységére, a parasztság ugyanakkor egyre türelmetlenebbül várta a földek ingyenes szétosztását, mert ebben látták az egyetlen lehetséges megoldást az alacsony termelékenységű mezőgazdaság és a népesség számának növekedéséből fakadó életszínvonal csökkenés megállítására. Az uralkodó a nemesek ellenérzéseire dacára elkötelezett volt a reform irányában. „*Meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb rá kell lépniünk erre az útra. ... Úgy gondolom, önök is osztják a véleményemet; következésképpen sokkal jobb, ha ez felülről megy végbe, mint ha alulról*” – jelentette ki 1856 tavaszán a moszkvai nemesség vezetői előtt.¹⁸² Az ellentétes irányú érdekek összehangolása céljából II. Sándor – aki trónörökös-ként már maga is foglalkozott ezzel a kérdéssel – bizottságot hozott létre a reform kivitelezésének megtervezésére és felszólította a nemességet, hogy küldjék el javaslatukat a végrehajtás módjával kapcsolatban. Az orosz uralodó tisztában volt vele, hogy az ellentétes érdekek lehetetlenné fogják tenni egy mindenki által támogatott kompromisszum létrehozását, így a jobbágyfelszabadítás bevezetését a húsvéti böjt időszakára, 1861. március 5-ére időzítette, a katonaságot pedig készültségbe helyezte az esetleges megmozdulások leverésére.¹⁸³

A jobbágyság eltörléséről és a földművesek felszabadításáról szóló manifesztum és a hozzá kapcsolódó tizenhét rendeletből álló törvénycsomag értelmében a földművesek jobbágyi státusza megszűnt és személyileg a korábbi földesúr joghatósága alól szabaddá váltak, házuk és a körülötte levő telek pedig automatikusan a nevükre került, az általuk megművelt föld (az osztásföld) azonban csak hosszú idővel később válhatott a tulajdonukká. A jobbágyfelszabadítás csak hosszú évtizedek alatt ment végbe és a földreform további hiányossága volt, hogy bár a földesúri szolgálatban álló jobbágyok 1863-ban szintén elnyerték szabadságukat, földet részükre nem osztottak ki, holott ők alkották a jobbágyság 6,5 százalékát.¹⁸⁴ Hátráltatta a mezőgazdaság modernizálását, hogy a törvény fenntartotta a faluközösség, az ún. obscsina intézményét, amely elhagyására csak akkor kerülhetett sor, ha a

¹⁸¹ Sz. Bíró, 2017: 51.; Chapman, 2001: 81.

¹⁸² Sz. Bíró, 2017: 57.

¹⁸³ Font – Krausz – Niederhauser – Szvák, 2001: 363-366.; Chapman, 2001: 92-93.

¹⁸⁴ Bebesi, 2005: 237.; Sz. Bíró, 2017: 70-71.

paraszt megváltotta a faluközösséggel még fennálló kötelezettségeit. Ameddig ez nem történt meg, a faluközösség együttesen birtokolta a földesúr által rendelkezésre bocsátott osztásföldeket és azokat néhány évente újraosztotta a közösség családjai között, akik együttesen feleltek adófizetési kötelezettségük teljesítéséért. A földek újraosztása lehetlenné tette a termelés modernizációját és a föld termőképességének növelése érdekében végrehajtható újításokat, hiszen annak használója csak saját rövid távú érdekeit tartotta szem előtt. Ennek eredményeképpen az agrárszektor egyre kevésbé volt képes arra, hogy kellő mennyiségű élelmiszert lássa el Oroszország gyors ütemben növekvő népességét, jelentősen hozzájárulva ezzel a társadalmi feszültségek fokozódásához a 19–20. század fordulóján.¹⁸⁵

A földreform végrehajtásához szorosan kötődött az ország alsó szintű közigazgatásának az újjászervezése, mert a jobbágyfelszabadítás földhöz juttatta ugyan a parasztságot, egyúttal azonban megszüntette a nemesek felügyeleti kötelezettségeit az orosz társadalom döntő többségét kitevő földművesek felett. A törvény értelmében a földesurak már nem voltak felelősek azért, hogy a parasztok teljesítsék az állam felé fennálló adófizetési kötelezettségeiket, nem kellett eljárniuk azok polgári és büntető ügyeikben, illetve a rendszeresen visszatérő éhínségek és járványok esetén nem voltak kötelesek gondoskodni a parasztok ellátásáról és felügyeletéről sem. Ezen közigazgatási feladatok ellátását ugyanakkor az állam működőképességének megőrzése céljából mindenképpen meg kellett oldani. A cári Oroszország középső szintjét a kormányzóságok alkották, élükön a belügyminiszternek felelős kormányzóval. A kormányzó feladatai közé tartozott a rendőri, pénzügyi és igazságszolgáltatási funkciókat ellátó szervezetek ellenőrzése, a járandóságok behajtása, beszámolók készítése a beszedett adókról és illetékekről, a hadseregbe besorozott újoncok összegyűjtése és a hadsereg részére történő átadása. A kormányzók munkáját nagyban nehezítette, hogy illetékességi területük igen nagy kiterjedésű volt, ugyanakkor az állam nem rendelkezett megfelelő mennyiségű, jól képzett hivatalnokkal, akik a közigazgatás alacsonyabb szintjein hatékonyan el tudták volna látni feladataikat, ami nagyban megnehezítette mind a központi kormány utasításainak végrehajtását, mind azok eredményeinek felmérését és az arról való jelentések visszaküldését. A létszámihiány több okra volt visszavezethető. Egyrészt az orosz állam nem rendelkezett a megfelelő anyagi eszközökkel, hogy megfizesse a megfelelő számú hivatalnokot, másrészt a hivatalnokok képzését végző intézmények száma is alacsony volt, a művelt orosz középosztály kis számú képviselője pedig nem volt képes ezt az űrt kitölteni. Ennek köszönhetően a 19. századi Oroszországban az ezer lakosra jutó hivatalnokok száma 1,3 fő volt,

¹⁸⁵ Sz. Bíró, 2017: 66-70.

míg Nagy-Britanniában ez a szám 4,8, Franciaországban szintén 4,8 volt. A kormányzók munkájának körülményei a jobbágyfelszabadítás elrendelésével tovább súlyosbodtak, mert a nemesség közigazgatási jogainak és kötelezettségeinek megszűnésével a jobbágyok helyi szintű igazgatása a már addig is túlterhelt kormányzósági adminisztrációra hárult volna, a szinte teljesen írástudatlan és a fenti feladatok ellátásához szükséges képzettséggel nem rendelkező falusi népesség pedig alkalmatlan volt ezen tisztségek betöltésére. Az oktatási intézmények fenntartása különösen nagy jelentőséggel bírt a vidéki lakosság számára, mert részben az ott szerzett iskolai végzettség alapján dőlt el, hogy a falusi lakosság férfitagjai milyen hosszú katonai szolgálatra lesznek kötelezve.¹⁸⁶

Az orosz birodalom civil társadalmának és gazdaságának átformálásával párhuzamosan ugyanis megkezdődött az ország katonai erejének újjászervezése, amelynek egyik lényeges eleme az általános hadkötelezettség bevezetése volt. Ezen célok elérése Dmitrij Alekszejevics Miljutyin¹⁸⁷ tábornokra hárult. A tábornok, akit II. Sándor 1861-ben nevezett ki a hadügyminisztérium élére, az elkövetkező húsz évben oroszánrészt vállalt a hadsereg megújításában. Az új hadügyminiszter egyik első intézkedése a hadügyminisztérium ellenőrzésének megerősítése volt a katonai adminisztráció felett és ennek lényegi eleme volt a katonai körzetek létrehozása 1864-ben. Az orosz birodalom területén 15 katonai körzetet alakítottak ki, valamennyi katonai kormányzó közvetlenül a hadügyminisztériumnak volt felelős és feladatkörébe tartozott az illetékességi területén levő csapatok kiképzése, irányítása és a harckészültség fenntartása. Miljutyin racionalizálta a hadügyminisztérium szervezetét, létrehozta a Birodalmi Katonai Akadémiát, illetve a tiszti iskolák rendszerét. A hadügyminiszter elképzeléseinek megfelelően megkezdődött a sorállományúak továbbképzése is, hogy az újoncok megszerezzék a modern hadsereg elvárásainak megfelelő írás-olvasás képességét. Szintén az 1860-as években megkezdődött a hadsereg fegyverzetének modernizációja, a krími háborúban használt előltöltős muskétákat fokozatosan felváltották huzagolt csövű, hátultöltős karabélyok. Az új fegyverek rendszerbe állítása ugyanakkor átalakította a csaták megvívásának módját, ami szükségessé tette a tiszti- és a sorállomány kiképzésének reformját is.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Polunov, 2005: 107-113.; Niederhauser – Szvák, 2002: 249-250.; Bebesi, 2005: 241-242.; Sz. Bíró, 2017: 78-79.

¹⁸⁷ Dmitrij Alekszejevics Miljutyin (1816–1912) 1836-ban fejezte be tanulmányait a katonai akadémián, 1838 és 1845 között a Kaukázusban szolgált, majd az akadémia professzora lett, 1860-tól pedig a hadügyminisztériumban dolgozott. Egy évvel később II. Sándor cár megbízta a hadügyminisztérium irányításával, majd a hadreform kidolgozásával és végrehajtásával. <https://www.britannica.com/biography/Dmitry-Alekseyevich-Count-Milyutin>

¹⁸⁸ Steinberg, 2010: 11-16.

Az orosz haderőreform legjelentősebb és egyben legtöbb előkészítést igénylő pontja a végül 1874-ben bevezetett általános sorkötelezettség volt. Ezt megelőzően az orosz katonák szolgálati ideje 25 év volt, ami több szempontból is előnytelen volt. A földesurak nem szívesen mondtak le a földek megműveléséhez szükséges munkaerőről, ezért gyakran csak az erre kevésbé alkalmasakat, a faluközösségek életébe beilleszkedni nem tudókat engedték besorozni. A hosszú szolgálati idő együtt járt a katonai állomány előregedésével, ugyanakkor lehetetlenné tette az újonctoborzást, illetve a tartalékok képzését. Végül a sorkatonákat olyan mértékben szakította ki a civil életből, hogy visszailleszkedésükre csak kevés esély volt. Ezen kívánt változtatni az 1874-évi szabályozás, amely minden huszadik életévét betöltött férfi számára kötelezővé tette a katonai szolgálatot, amely alapján a besorozottak hat évet töltöttek aktív és további kilenc évet tartalékos állományban. A sorkötelesek között sorsolás útján dőlt el, hogy ki fog ténylegesen bevonulni. Tekintettel arra, hogy a hadsereg nem rendelkezett a kellő kapacitásokkal ekkora számú újonc kiképzésére, a szabályozás lehetővé tette, hogy az iskolai végzettséggel rendelkezők, tovább az egyedüli családfenntartók csak rövidebb ideig szolgáltak, illetve mentesültek a katonai szolgálat alól. Ennek alapján az általános iskolai végzettséggel rendelkezők szolgálati ideje 4 évre, a gimnáziumi vagy egyetemi végzettséggel rendelkezőké 18 hónapra csökkent. A felmentési szabályok eredményeképpen a hadköteles orosz férfiak fele rendelkezett valamilyen fokú felmentéssel, ellentétben Németországgal, ahol ez csak kettő, vagy Ausztriával, ahol csak öt százalékra rúgott.¹⁸⁹

II. Sándor cár mindemellett jelentős reformokat vezetett be a városi közigazgatás, az igazságügy, a cenzúra és az egyetemi oktatás területén egyaránt. A városok gazdasági fejlődése, illetve a városi népesség növekedése szükségessé tette a zemsztvo-reformhoz hasonló városi önkormányzatok létrehozásával foglalkozó törvény kidolgozását, amelyet az uralkodó 1870. június 16-án írt alá. Akárcsak a vidéki önkormányzatokban, itt is cenzusos választójog alapján került sor a városi önkormányzat, a Duma képviselőinek megválasztására. A polgári átalakulást segítette, hogy a jobbágyok társadalmi státuszának rendezésével egy időben II. Sándor cár kiadta a bíróságok szervezetét és működését modernizáló törvényét. A bíróságok illetékességi területét elválasztotta a közigazgatási határoktól és gondoskodott a két hatalmi ág szétválasztásáról. Bevezette az esküdtszék rendszerét, a bírósági tárgyalásokat nyilvánossá tette, lehetőség volt ügyvéd alkalmazására és megemelte a bírák fizetését, akiket kinevezésük után nem lehetett elmozdítani pozíciójukból. Enyhült a cenzúra mértéke (meggűnt az újságok és folyóiratok kiadás előtti ellenőrzése), ugyanakkor a kiadók büntetőjogilag felelősek

¹⁸⁹ Baumann, 2002: 137-150.; Fuller, 1992: 283-285., Bebesi, ELTE, 2014: 75-82.

maradtak az általuk kiadott publikációkért, felelősségre vonásuk pedig a belügyminisztérium feladata lett.

A krími háború elvesztése miatt megindult reformfolyamatok során a cári Oroszország kormányzati struktúrájában állt be a legkevesebb változás. Az ország irányításának legfelsőbb szintjét a minisztériumok alkották, amelyek rendszerét még I. Sándor hozta létre, és amely egészen a Romanov dinasztia bukásáig fennmaradt. A minisztériumok közül a legnagyobb befolyással a Belügy- és a Pénzügyminisztérium rendelkezett. Az előbbi feladata volt a birodalom belső rendjének fenntartása, a cenzúra felügyelete, statisztikai adatok begyűjtése, a rendi intézmények, illetve az önkormányzatok ellenőrzése, míg az utóbbi a szűk értelemben vett pénzügyi feladatok mellett meghatározta az adó- és vámpolitikát, felügyelte az ipari és kereskedelmi tevékenységet, továbbá a hitelpolitikát, a kereskedelmi tengerhajózást és a vasutak díjszabását. A minisztériumok élén álló minisztereknek közvetlen bejárásuk volt az uralkodóhoz, akit szóban és írásban tájékoztattak a rájuk bízott feladatok elvégzéséről, joguk volt továbbá új jogszabályok megalkotását javasolni, illetve a mások által javasolt törvényjavaslatok megtárgyalásán részt venni. A miniszterek hatalmának és befolyásának alapja az uralkodó bizalma volt. A miniszterek kizárólag az orosz cárnak tartoztak felelősséggel és belátásukra volt bízva, hogy milyen munkakapcsolatot alakítsanak ki minisztertársaikkal, így a miniszterek, illetve az orosz kormányzati apparátus munkáját gyakran bénították meg a miniszterek közötti konfliktusok. A szaktárcák vezetői közötti ellentétek abban gyökereztek, hogy a miniszterek nem egy, az ország politikai jogokkal bíró állampolgárai többségét reprezentáló, azonos politikai nézeteket valló csoport tagjai voltak, hanem a cár akaratának végrehajtói, így a miniszterek döntéseiket saját politikai nézeteik alapján hozták meg.¹⁹⁰

Oroszország külpolitikájának meghatározásában ilyen körülmények között a legjelentősebb szerepe a cárnak volt, aki saját személyes meggyőződése alapján hozta meg döntéseit, a külügyminiszter sok esetben csak végrehajtó funkciót látott el, saját külpolitikai stratégia megalkotására és kivitelezésére nem volt lehetősége. Tekintettel arra, hogy valamennyi miniszternek lehetősége volt személyes audienciát kérni a cártól, így az orosz külpolitika meghatározásában szerepet kaphatott bármely másik szaktárca (hadügyminisztérium, pénzügyminisztérium) vezetője és amennyiben kellő mértékben bírták a cár bizalmát, sok esetben az ő álláspontjuk érvényesült. Végül ki kell emelni, hogy a cári udvarban számos nagyherceg, arisztokrata, katonatiszt és más tanácsadó kaphatott lehetőséget a cárral való

¹⁹⁰ Sz. Bíró, 2017: 310.

érintkezésre és az orosz uralkodó személyes karaktere határozta meg, hogy ezek a személyek milyen befolyást gyakorolhattak a külügyek intézésére. III. Sándor orosz cár határozott autokrataként szilárdan a kezében tartotta az ország külpolitikájának irányítását, kevés beleszólást engedve abba környezetének és csak fia, II. Miklós uralkodása alatt kapott – többek között – a külügyminiszterek személyes nézőpontja már nagyobb súlyt, anélkül azonban, hogy az meghatározóvá vált volna a külügyek irányításában. Az orosz cár központi szerepe ugyanakkor ahelyett, hogy felgyorsította volna, inkább vontatottá tette az orosz külpolitikai döntéshozatalt, mert amennyiben az uralkodó nem volt elérhető, a külügyminiszter nagyobb jelentőségű ügyekben (nemzetközi szerződések aláírásakor) nem hozhatott saját döntéseket.¹⁹¹

Mind a külpolitikai, mind a többi szakpolitikai célkitűzés meghatározásában és végrehajtásában hátráltató tényező volt az orosz kormány tekintetében, hogy a miniszterek munkáját nem fogta össze egy olyan személy (miniszterelnök), vagy testület, amely lehetőséget biztosított volna a minisztériumok közötti érdekegyeztetésre. Az orosz cárok igyekeztek megoldást találni erre a problémára és a Romanov dinasztia több uralkodója megkísérelt felállítani egy olyan testületet, amely képes összehangolni a minisztériumok munkáját és szétválasztani a törvényhozói, a bírói és a végrehajtó hatalom ágait a hatékony államszervezeti működés 19. századi elvárásainak megfelelően. Ez alapján vált Oroszország legfontosabb törvényhozási testületévé az 1810-ben létrejött Államtanács, amely fő feladata a törvényalkotás előkészítése volt, de a testület hatásköre nem terjedt ki új törvényjavaslatok benyújtására. I. Sándor cár a minisztériumok felállításával egyidejűleg felállította a Miniszterek Bizottságát, mint a tárcavezetők közötti egyeztetések fórumát olyan helyzetek megoldására, amely több államigazgatási szerv együttműködését igényelte. Bár a Miniszterek Bizottsága egészen 1906-ig fennállt, működése soha nem volt kellően hatékony, mert a minisztereknek továbbra is megmaradt a lehetősége, hogy személyesen egyeztessenek a cárral, így az adott ügy eldöntésére végül a Bizottság ülésein kívül került sor. Ebből következően a Bizottság soha nem válhatott nyugati értelemben vett egységes kormánnyá. 1857-ben a Miniszterek Bizottsága mellett megszervezték a Miniszterek Tanácsát, amelyről azonban hamarosan kiderült, hogy – a Bizottsághoz hasonlóan – nem válhat az orosz állam csúcsszervezetévé. Funkciója ugyanis pusztán annyi volt, hogy az uralkodó által meghatározott esetekben összeüljön a cár által kitűzött feladatok megvitatására, majd a meghozott döntések alapján koordinálja a résztvevő minisztériumok tevékenységét (például a reformintézkedések előkészítését és kivitelezését). A cár környezetében ugyan többen is rámutattak, hogy a reformok bevezetésében döntő szerepet

¹⁹¹ Kissinger, 1996: 169.

játszó Miniszterek Tanácsa alkalmas lenne egy nyugati értelemben vett kabinetté való alakítására, egy ilyen átalakítás együtt járt volna a miniszterelnöki tisztség létrehozásával is, II. Sándor azonban sokáig visszautasította ezt a felvetést és egyértelművé tette, hogy a politikai rendszer liberalizálása és az uralkodói jogok bármiféle korlátozása elfogadhatatlan számára. Továbbra is érvényben maradt tehát az orosz állam élén álló uralkodó jogköreinek I. Pál cár által 1797-ben kiadott meghatározása és ez a normaszöveg maradt érvényben egészen az 1906-ban létrejövő orosz országgyűlés, a Duma összehívásáig. Eszerint az orosz cár „*Az Összoroszági Imperátor egyeduralmú és korlátlan monarcha. Az Ő legfőbb hatalmának való – nemcsak félelemből, hanem lelkiismeretből fakadó – engedelmisség maga Isten parancsolata.*”¹⁹² Ebből fakadóan a cári Oroszországban nem létezett olyan jogi norma vagy testület, amely a cár hatalmát korlátozhatta volna. Az orosz cárok hatalomgyakorlás természetesen az évszázadok folyamán sokat változott és az I. Péterre jellemző, szinte despotikus egyeduralom fokozatosan visszaszorult. A cár döntései meghozatalában továbbra sem tartozott felelősséggel senkinek, de azokat rendszerint egyeztetette az államigazgatás képviselőivel és testületeivel. Ezek az egyeztetések, illetve tanácskozások nem egy esetben évekig elhúzódtak, mert ellentétben Japánnal, ahol a Vének Tanácsa képes volt közös politikai álláspontok kialakítására és végrehajtására, a pusztán a cár személye által összekötött orosz minisztériumok felett nem állt semmilyen ehhez fogható intézmény, így sok esetben nem került sor döntésre.

IV.1.2. II. Sándor külpolitikai lépései és a reformok eredményei az 1870–1880-as években

II. Sándor reformjainak eredményességét egy újabb fegyveres konfliktus megvívása tette próbára az 1870-es évek második felében. A krími háborút követő időszakban az uralkodó az ország belső átalakítását tartotta a legfontosabb célkitűzésnek és kerülte a külpolitikai konfliktusokat. Külügyminisztere, Alekszandr Mihajlovics Gorcsakov¹⁹³ teljes mellszélességgel támogatta ezt az álláspontot. „*Azt mondják, Oroszország haragszik. Nem, Oroszország nem haragszik, hanem összpontosít*” – jelentette ki és ellenezett minden olyan katonai akciót, amely ismét háborúba sodorhatta volna a cári birodalmat.¹⁹⁴ II. Sándor kezdetben támogatta külügyminisztere visszafogott álláspontját, de amikor 1863-ban

¹⁹² Sz. Bíró, 2017: 137.

¹⁹³ A cári Oroszország külügyminisztere 1856- és 1882 között. <https://www.britannica.com/biography/Aleksandr-Mikhaylovich-Prince-Gorchakov>

¹⁹⁴ Heller, 2000: 519.

Oroszország lengyel kormányzóságában felkelés tört ki és Anglia az orosz fellépés ellen foglalt állást, nemtetszése kimutatásaként engedélyt adott a cári birodalom határainak közép-ázsiai kibővítésére a britek által uralt India és Perzsia irányába. Az orosz külügy-, de főleg a hadügyminisztérium köreiben már régóta komolyan foglalkoztak a keleti expanzió kérdésével, amely lehetővé tenné az orosz birodalom presztízsének helyreállítását. Az egyre több modern tűzfegyverrel felszerelt orosz csapatok 1859-ben elfoglalták a Kelet-Kaukázust, 1865-ben meghódították Taskent, 1868-ban Szamarkand és Buhara városát, az 1870-es években Hivát és Kokandot, majd az évtized végére megközelítették a perzsa határt. A cári diplomácia ugyanakkor úgy tűnt, tisztában volt az ország képességeivel. A Távol-Keleten – bevethető haderő hiányában – csak diplomáciai lépéseket tettek a birodalom pozícióinak megerősítése érdekében, illetve igyekeztek csökkenteni a csendes-óceáni partvidék békéjét veszélyeztető kockázati tényezők számát. Már a krími háborút követően Oroszország 1858 és 1860-ban megállapodást írt alá a Kínai Birodalommal az Amur-vidék kérdésének rendezéséről. A cári vezetés számára az is egyértelművé vált, hogy a kelet-ázsiai partvidék orosz kikötői alkalmatlanok arra, hogy egész évben stabil állomáshelyei legyenek az orosz flotta egységeinek, emellett a krími vereséget követően Oroszország nem engedhette meg magának, hogy további anyagi forrásokat áldozzon a pacifikus térségbeli jelenlétének biztosítására, ezért Alaszkát 1867-ben eladták az Amerikai Egyesült Államoknak, megelőzve ezzel azt, hogy az a jövőben brit kézre kerüljön. Szintén a további konfliktusok megelőzését szolgálta, hogy 1875-ben sikeresen rendezték a közös határok kérdését Japánnal, amely értelmében Szahalin teljes egészében orosz, a Kuril-szigetlánc pedig japán kézbe került, így a következő évtizedben a két ország közötti viszonyát nem terhelték ellentétek.¹⁹⁵

A cár megfontolt külpolitikai lépéseit azonban felülírták a Balkán-félszigeten kirobbant lázongások, amely rendezéséből az orosz kormányzat nem vonhatta ki magát. A Balkán-félsziget nagy része az 1853–1856-os krími háborút követően oszmán fennhatóság alatt maradt. Bosznia és Hercegovina tartományokban 1875 nyarán azonban törökellenes felkelés robbant ki, amely 1876 tavaszára áterjedt Bulgáriára, az év nyarán pedig a független Szerbia és Montenegró is hadat üzent az oszmánoknak. Az oszmán csapatok azonban nem várt módon sikeresen, ugyanakkor rendkívüli brutalitással verték le az egymással csak alig együttműködő lázadókat. Az orosz közvélemény élénk figyelemmel kísérte az eseményeket – amit elősegített a cenzúra csökkenés, illetve a külföldről származó hírek gyors terjedése – és aktívan támogatta a felkelést. Országos adománygyűjtési akciók indultak és több ezer orosz önkéntes, köztük

¹⁹⁵ Heller, 2000: 528-531.

leszerelt katonatisztek csatlakoztak a felkelőkhöz. Az orosz közbelépést támogatta az orosz szlavofil mozgalom és az orosz geopolitikai iskola képviselői, akik egyaránt a szlávok lakta területek felszabadítása, Konstantinápoly meghódítása és a szlávok egy birodalomban való egységesítése mellett foglaltak állást.¹⁹⁶

A háborúba lépés kérdésében a fentiekkel ellentétes állásponton voltak az orosz kormány miniszterei. A hadügy-, a külügy- és a pénzügyminisztérium képviselői egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy az Orosz Birodalom nincs felkészülve egy háborúra. Az uralkodó hosszas hezitálás után végül az orosz közvélemény álláspontját fogadta el és 1877 tavaszán Oroszország hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. A konfliktus orosz katonai győzelemmel zárult, ugyanakkor élesen rámutatott az 1860–1870-es évek reformjainak hiányosságaira. Az általános hadkötelezettség bevezetése eredményeképpen az orosz hadsereg rendelkezett a megfelelő számú élőerővel a háború megvívásához, hiányzott azonban a nagyszámú hadsereg ellátásához szükséges, összehangoltan működő vasúthálózat, a hadsereg modern fegyverekkel való felszerelése sem fejeződött még be, ráadásul a tisztikar sem rendelkezett a megfelelő tudással egy modern háború hatékony megvívásához, amely eredményeképpen a háborút csak nagy véráldozat árán lehetett megnyerni, az ország gazdasága pedig – akárcsak a krími háborút követően – ismét romokban hevert. Mindemellett a fegyveres győzelem eredményeit sem lehetett konszolidálni: az 1878. június 13-án összeült berlini kongresszus¹⁹⁷ ugyan elismerte Románia, Szerbia és Montenegró függetlenségét, de az orosz nyomásra megalakult független Nagy-Bulgária csak eredeti területének töredékén jöhetett létre, erősen lecsökkentve ezzel Oroszország mozgásterét a Balkán-félszigeten.¹⁹⁸

A paraszti társadalom békés átformálásának terve kudarcot vallott, helyet adva a radikálisabb politikai nézeteknek. II. Sándor orosz cár ellen már 1866-ban merényletet kísérelt meg egy egyetemi hallgató, aki elégedetlen volt a jobbágyfelszabadítás végrehajtásával, tette azonban ekkor még elszigetelt esetnek minősült. Megkezdődött ugyanakkor a *narodnyikok* radikalizálódása. A cári államigazgatással ellenségesebb hangot megütő Mihail Bakunyin

¹⁹⁶ Heller, 2000: 533-537.; Bebesi, 2005: 89-95.

¹⁹⁷ Az Oszmán Birodalom a katonai vereséget követően 1878. január 13-án San Stefanóban békeszerződést volt kénytelen aláírni Oroszországgal, amely eredményeképpen a Balkán-félszigeten megszületett egy nagy kiterjedésű bolgár állam, amely bár az Oszmán Birodalom keretein belül maradt, nagyfokú autonómiával rendelkezett és orosz befolyás alatt állt. Egy nagyméretű, Oroszország közvetett irányítása alatt álló délszláv állam léte azonban elfogadhatatlan volt a Balkánon szintén jelentős érdekekkel rendelkező Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Nagy-Britannia számára, akik nyomást gyakoroltak Oroszországra, hogy egy nemzetközi kongresszuson rendezzék a Balkán-félsziget és az Oszmán Birodalom helyzetét. Ennek okán ült össze 1878. június 13-án a berlini kongresszus. Ormos – Majoros 2003: 159-160.

¹⁹⁸ Fuller, 1992: 308-321.; Baumann, 2002: 145-146.; Ormos – Majoros, 2003: 159-161.

(1814–1876)¹⁹⁹ – aki az orosz társadalom döntő többségét kitevő, obszcinába szerveződő parasztságban látta a cárizmust megdöntő forradalom társadalmi bázisát – a nép nevelése helyett a forradalom mielőbbi kirobbantását tűzte ki célul.²⁰⁰ 1876-ban sor került a második *Zemlja i Volja* megszervezésére, amely az állam ellen tervezett terrorcselekményeket összehangolta és ezzel megkezdődtek az államszervezet képviselői elleni merényletek, amelyek fő célpontja II. Sándor cár volt. Tevékenységük a cári csendőrség és titkosrendőrség minden erőfeszítése ellenére csak felerősödött az 1877–1878-as orosz–török háborút követően, amely nem csak komoly presztízsveszteséggel járt a cár számára, de ráébresztette a balkáni harcokban résztvevő oroszokat (akiknek soraiban az általános hadkötelezettség eredményeképpen az orosz társadalom valamennyi rétege képviseltette magát) országuk és a cári berendezkedés elmaradottságára (a Bulgárián áthaladó hadsereg tagjai például meglepődve tapasztalták, mennyivel jobb körülmények között élnek a bolgár parasztok orosz társaiknál, az ország pedig a berlini konferenciát követően még alkotmányt is kapott, amely tervezete már 1878-ban ismertté vált az orosz jogtudósok előtt).

Az orosz–török háború és annak belpolitikai következményei ugyanolyan komoly jelzésértékkel bírtak II. Sándor számára, mint a 1877. évi Satsuma-lázadás kitörése a Meidzsi császár által kinevezett japán kormány számára és miként a japán államférfiak, II. Sándor is kénytelen volt a társadalom követelésit figyelembe véve politikai reformokba kezdeni. Az ellene sorozatban elkövetett merényletek dacára az 1870-es évek második felétől kezdve enyhíteni kezdte az orosz politikai rendszer autokratikus jellegét a társadalmi béke megteremtése érdekében. Ennek egyik leglényegesebb eleme Mihail Tarielovics Lorisz-Melikov gróf²⁰¹ 1881 januárjában tett javaslata volt, amely egy olyan törvényelőkészítő testület felállításáról szólt, amely tagjai között helyet kapnának a zemsztvok és a városok által megválasztott képviselők is. A javaslat kiemelte, hogy az orosz politikai tradíciók lehetetlenné teszik bármiféle nyugati típusú népképviselői intézmény létrehozását és az abban felállítani javasolt előkészítő bizottságok csak a törvénytervezetek előkészítésében vehettek részt, ennek ellenére a tervezet Lorisz-Melikov féle alkotmánytervezetként került be a köztudatba. II. Sándor hosszas egyeztetések és több módosítást követően 1881. március 1-jén aláírta az

¹⁹⁹ Orosz nemesi családból származó anarchista politikai gondolkodós forradalmár, aki kora társadalmi erőteljese kritikának vette alá és felszólalt a centralizáldódó államhatalom és a kapitalista gazdasági rendszer kiépülése ellen. Molnár, 1988: 68-76.

²⁰⁰ Bakunyin, 1984: 274.

²⁰¹ M. T. Lorisz-Melikov örmány származású katona, majd politikus. Sikeresen harcolt az 1877–1878-as orosz–török háborúban a kaukázusi fronton, majd belügyminiszteri megbízást kapott II. Sándor cártól a forradalmi tevékenységek felszámolására, amelyet az új belügyminiszter a társadalmi reformok kiterjesztésével kívánt elérni. Niederhauser – Szvák, 2002: 265.

előkészítő bizottságok összehívásáról szóló határozatot, annak végrehajtására azonban már nem került sor, mert néhány óra múlva narodnyik terroristák bombát dobtak II. Sándor hintója elé és a robbanás olyan súlyosan megsebesítette az orosz uralkodót, hogy belehalt sérüléseibe.²⁰²

IV.2. A politikai reformfolyamatok lefékeződése az 1880–1890-es években

IV.2.1. A cári Oroszország belső stabilitásának megerősítése III. Sándor cár (1881–1894) uralkodása alatt

Az édesapja meggyilkolását követően trónra kerülő III. Sándor cár álláspontja jelentősen különbözött elődjétől Oroszország kormányzása tekintetében. Az ifjú cár már trónörökösként is jelét adta konzervatív nézeteinek és édesapja liberális reformjainak bevezetése során ennek több alkalommal hangot is adott. Több, reformokat előkészítő bizottságnak is tagja volt és részt vett az 1877–1878-as orosz–török háborúban, ahol saját szemével tapasztalhatta meg a modern fegyverekkel vívott háború sajátosságait, illetve a megreformált cári haderő lehetőségeinek határait.²⁰³ Ezen tapasztalatok meghatározó módon befolyásolták a következő másfél évtized orosz politikáját: egyrészt az új cár az államhatalom megszilárdítása céljából több, a társadalmi- és állami berendezkedés liberalizációját célzó intézkedést visszavont, másrészt miután tisztában volt az orosz fegyveres erőknek a többi nagyhatalomhoz viszonyított erejével, nem volt hajlandó semmiféle, fegyveres konfliktus kitörésével járó külpolitikai lépés megtételére.²⁰⁴

III. Sándor nagyapja, I. Miklós nyomdokaiba lépve a nacionalizmust, az ortodoxiát és az autokráciát kívánta az állam stabilitásának legfontosabb pillérévé tenni. A Lorisz-Melikov féle alkotmánytervezet soha nem lépett életbe, és hasonló sorsa jutott Nyikolaj Pavlovics Ignatyev²⁰⁵, III. Sándor belügyminiszterének országos rendi gyűlés összehívására tett javaslata, amely egy olyan tanácskozó testület felállítását indítványozta, amelyben a kormány tisztségviselői mellett helyet kaptak volna a zemsztvok és a városok küldöttei is és közösen tárgyalták volna meg a további reformok meghozatalának lehetőségeit.

²⁰² Bebesi, 2005: 244-246.; Fuller, 1992: 322.; Kornijilov, 1917: Vol. II. 235.; M. T. Lorisz-Melikov előterjesztés a lakosság képviselőinek a törvényhozói munkába való bevonásáról, 1881. január 28. In: Szvák, 2007: 269-272.

²⁰³ Chapman, 2001: 123.; Poulnov, 2005: 176-177.

²⁰⁴ Rosen, 1922: 61-62.

²⁰⁵ Nyikolaj Pavlovics Ignatyev (1832–1908), volt konstantinápolyi nagykövetet III. Sándor 1881-ben nevezte ki belügyminiszternek az államhatalom megerősítése céljából, de a rendi gyűlés összehívására tett javaslatának kudarcát követően 1882 májusában lemondott tisztségéről. Goreczky, 2016.

Az új uralkodó meg kívánta erősíteni a központi hatalmat. A nemesek választójogának vagyoni cenzusát leszállították, a zemsztvo tisztségviselőinek tevékenységét pedig egyre fokozottabban ellenőrizte a belügyminisztérium. Az orosz kormányzat egyre gyanakvóbban tekintett a zemsztvok által működtetett oktatási intézményekre, amelyre száma folyamatosan nőtt, mert a vidéki népesség is rádöbben, hogy az változó gazdasági és társadalmi környezetben a műveltség komoly előnyt jelent. (Ennek egyik legjobban érzékelhető esete volt az általános hadkötelezettség alapján teljesített katonai szolgálat, amely időtartamát jelentősen csökkentette az iskolai végzettség és ezt a lehetőséget a nemesség mellett a parasztság is igyekezett kihasználni.)²⁰⁶ A belpolitikai élet minél hatékonyabb ellenőrzése érdekében a II. Sándor által megszüntetett harmadik ügyosztály helyét átvette a III. Sándor utasítására létrehozott „*Ohrannoje otgyelenyje*”, a Társadalmi Biztonság és Rend Osztálya, az *Ohrana*. Feladata a kormányzóságok politikai rendőrségnek támogatása volt titkosszolgálati eszközökkel, amely során széles körű besúgóhálózatot építettek ki az anarchista terrorista sejtekbe, így szereztve információkat a tervezett merényletekről. Tevékenységük azonban csak részsikereket tudott felmutatni. Számos szervezkedést sikerült lebuktatniuk és azok tagjait perbe fogni, az egymáshoz csak lazán kapcsolódó anarchista csoportok teljes hálózatát azonban nem tudták felszámolni, így az orosz társadalom fokozódó elégedetlenségét kihasználó politikai csoportok szerveződését a 19–20. század fordulójára egyre kevésbé tudták figyelemmel kísérni, amelyet jól bizonyított az 1905-ben kitörő orosz forradalom, amely kirobbanása pont akkor fosztotta meg a cári rezsimet a nyugodt hátszág támogatásától, amikor arra a legnagyobb szükség lett volna: a Japánnal 1904 óta vívott háború idején.²⁰⁷

IV.2.2. Szibéria III. Sándor ellenreformjainak korában

Az 1904–1905. évi távol-keleti konfliktus kirobbanásának oka orosz részről elsősorban III. Sándor utódjának, II. Miklós cárnak a kelet-ázsiai politikájában keresendő, az azt előidéző körülmények már III. Sándor uralkodása alatt kialakultak, mert az orosz birodalom belső stabilitását célzó intézkedései nem csupán Oroszország európai, hanem az Urálon túli területeit is érintették, különös tekintettel arra, hogy szentpétervári kormánnyal szembeni szervezkedéseknek ebben a térségben évtizedes gyökerei voltak, az orosz cár pedig éppen ezeknek a politikai szervezkedéseknek kívánt gátat vetni.

²⁰⁶ Heller, 2000: 551.

²⁰⁷ Bebesi, 2005: 35-36.; Heller, 2000: 547., Menyhárt, 1984: 28-39.

Szibéria több szempontból is sajátos helyzetben volt a cári Oroszországon belül. Nyikolaj Muravjov, Kelet-Szibéria főkormányzójának tevékenysége eredményeképpen az orosz pozíciókat látszólag sikerült biztos alapokra helyezni az 1850–1860-as években: az Amur folyó völgye orosz kezekbe került, Vlagyivosztok kikötője pedig 1872-re az orosz haditengerészet legfontosabb térségbeli bázisává vált. A dús vegetációjú Amur-vidéket sokan az Ígéret Földjének, mások El Dorádónak nevezték, amely megfelelő lakóhely lesz az orosz telepések számára, míg az Amur, egyfajta orosz Mississippiként lehetővé teszi az utazást Szibéria belsejébe.²⁰⁸ Még a cári kormánnyal erősen kritikus Bakunyin is – aki két évet töltött Irkutszkban száműzetésben – a következőképpen nyilatkozott: *„Szibéria a korábbi idők elzártságát követően most először kijutott az óceánhoz... az Amur segítségével végre magához tért. Már most érezzük az óceán közelségét. Ezzel már közelebb vagyunk Európához, mint Tomszk.”*²⁰⁹

A kezdeti elvárásokkal ellentétben azonban Kelet-Szibéria nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az Amur folyó változó vízállása miatt nehezen volt hajózható és az év felében – akárcsak a térség orosz kikötőinek vizét – vastag jégpáncél borította. Az Amur-völgy talaja mezőgazdasági termelésre csak kis mértékben volt alkalmas, a földművelést pedig tovább nehezítették a radikális időjárási viszonyok, a régió gazdasági önellátása ugyanakkor nem volt megoldható a lakosság számának növelése nélkül. A térség lakosságszáma csak lassan növekedett és a 19. század közepéig mindössze 2 700 000 ember lakta az egész területet, amelyből 600 ezer őslakos volt. Tovább csökkentette a gazdaságilag aktív népesség arányát az a tény, hogy ezek komoly része katona, állami alkalmazott, vagy száműzetését itt töltő személy volt. 18. század második felétől a 19. század elejéig körülbelül 400 ezer embert deportáltak Szibériába, akik között a köztörvényes bűnözők mellett egyre nagyobb számban voltak vallási vagy politikai okokból száműzöttek (lengyel, litván, ukrán és kaukázusi származású felkelők, lázongók és a cári rezsim számára egyéb nemkívánatos felforgató elemek). Sokan közülük magasrangú, komoly műveltséggel rendelkező személyek voltak.²¹⁰ 1860-ban Irkutszkban már megjelent az első független újság, az Amur, amelyet azonban erősen kritikus hangvétele miatt a helyi kormányzat két év után betiltott. Egyre határozottabban kezdett formát ölteni az a nézet, hogy a szibériai emberek eltérő adottságokkal és érdekekkel rendelkeznek, mint az európai orosz lakosság és ezek képviselőit nagyobb politikai önállósággal kellene rendelkezniük. Tovább növelte a szibériai politikai gondolkodók önbizalmát az Amur-vidék elfoglalása, amely

²⁰⁸ Hartley, 2014: 159.; Bassin, 2004: 159.

²⁰⁹ Bassin, 2004: 158.

²¹⁰ Naumov, 2006: 99-118.

úgy tűnt, lehetőséget fog biztosítani Szibériának, hogy javítsa kapcsolatait a külvilággal, elsősorban az óceán túlsópartján fekvő, hasonló fejlődési ívet bejáró Amerikai Egyesült Államokkal.²¹¹ Az amerikai kontinens új országának szövetségi államformája, demokratikus berendezkedése és önerőből elért politikai függetlensége elgondolkodtató volt mind az orosz, mind a szibériai értelmiség számára, akik körében már felmerült az anyaországtól elszakadó „Szibériai Egyesült Államok” terve és ezzel megjelent a „*szibirszkoje oblasztnyicsesztvo*” – a szibériai regionalizmus gondolata. A cári rendszerrel való ellenszenv tovább erősödött az 1860-as években, a nagy reformokat követően. Az 1863. évi lengyel felkelés résztvevői és a *Zemlja i Volja* tagjai közül sokakat ítéltek szibériai száműzésre, növelve a cári rendszer kritikusaik számát. 1866-ban már sor került az első felkelésre a Bajkál-tó mentén, amely során a szibériai *oblasztnyicsesztvo* tagjai az ide száműzött lengyel és orosz elítéltekkel összefogva lázadtak fel abból a célból, hogy létrehozzák a független *Szvbodoszlavija* (Szabad Szlavia) köztársaságot. A lázadást azonban a helyi kormányerők gyorsan levertek, tagjait halálra, vagy kényszermunkára ítélték.²¹² Ezt követően a regionalisták hosszú ideig nem folytattak aktív ellenzéki tevékenységet, álláspontjukat azonban nem hallgatták el. Egyik szellemi vezetőjük, Nyikolaj Mihajlovics Jadrincev 1882-ben adta ki a „*Szibir kak Kolonyija*” – Szibéria, mint kolónia című könyvét, amelyben azért kritizálta a cári vezetést, mert az szándékosan gátolja Szibéria fejlődését, gyakorlatilag gyarmatként kezelve azt.²¹³

A Szibériát – és Oroszországot – minél szorosabb ellenőrzés alá vonni kívánó III. Sándor cár még egy olyan körülményt érzékelt, amely hátráltatta az orosz birodalom belső rendjének helyreállítását. Míg Nyugat-Szibéria városaiban a cári rendszer kritikusaik politikai aktivitását kellett ellenőrzés alatt tartani, Kelet-Szibériában éppen az orosz nemzetiségű alattvalók alacsony számaránya okozott gondot. A mostoha földrajzi adottságok miatt az Amur-régió nem vált vonzó célponttá az orosz telepesek számára, megkezdődött ugyanakkor a kínai, mandzsu, koreai, illetve a japán telepesek gyors betelepülése. A Középső Birodalomból viszont a Tajping-felkelés pusztításai előtt már az 1850-es évek második felében megkezdődött a kínaiak beáramlása, az aiguni és pekingi szerződés pedig közös határt hozott létre Korea és Oroszország között, ami a koreai családok betelepülését mozdította elő, amelyek a Koreai-félszigetet sújtó természeti katasztrófák, illetve az azok nyomán fellépő éhínség okán döntöttek az áttelepülés mellett.²¹⁴ Az orosz lakosság aránya az ázsiai telepesekhez képest így az orosz

²¹¹ Kropotkin, 1902: 160

²¹² Wood, 2011: 90-91.

²¹³ Bassin, 2004: 167-168.; Naumov, 2006: 143.;

²¹⁴ Jinwung, 2012: 272.

Távol-Keleten fokozatosan csökkent, a földművelés alá vont területek aránya pedig szintén az idegen telepések javára tolódott. A kínai és koreai földművesek számára természetes volt ez a mostoha földrajzi környezet és intenzív földművelést folytattak, emellett pedig gyorsan alkalmazkodtak az orosz hatóságok által kialakított szabályokhoz, többek között az adófizetés terén. Az Amur-folyón túli terület katonai parancsnoka egyik 1865. évi jelentésében a koreai betelepülőkkel kapcsolatban kiemelte: „*A kormány rövid időn belül minden anyagi ráfordítás nélkül olyan kiváló földművesekhez jutott, akik rövid idő alatt képesek kukoricával és gabonával ellátni a hadseregünket és a déli kikötőket.*”²¹⁵ Mezőgazdasági ismereteik, alkalmazkodó képességük és korábbi lakóhelyükkel fenntartott kapcsolatrendszerük segítségével hamarosan kínai és koreai kezekben összpontosult a Csendes-óceánhoz közel fekvő orosz területek élelmiszerkereskedelme, ami stratégiai szempontból egyre nagyobb kockázati tényezőnek minősült, másrészt szöges ellentétben állt III. Sándor az előbb említett „Oroszország az oroszoké” politikájával.

A cári kormány több lépést is tett a térségbeli orosz gazdasági jelenlét megerősítése céljából, de csak nagyon korlátozott eredményeket ért el. Az 1861-es jobbágyfelszabadítás nyomán a személyükben szabaddá váló parasztok számára elméletileg lehetővé vált a Szibériába való átköltözés, ráadásul egy már 1861-ben meghozott új jogszabály alapján földtulajdont, illetve ahhoz kapcsolódóan többéves mentességet kaptak az adófizetés és a katonáskodás alól. Miután az orosz-török háború 1878-ban lezárult, az addig a Fekete-tengeren szolgáló teherhajókból megszervezték az Önkéntes Flottát, amely Odesszából indulva rendszeres hajójáratokat küldött Kelet-Ázsiába, a vállalkozás azonban – bár növelte Oroszország presztízsét a Távol-Keleten – nem volt képes nyereséget termelni, és csak állami támogatással maradt fenn, mert az Ázsiába áttelepülők létszáma alacsony volt. Az orosz állam ezért megkezdte a nem orosz alattvalók gazdasági lehetőségeinek korlátozását. Idegen származású földművesek csak a kormányzó külön engedélyével bérelhettek földterületet, korlátozták a koreai származású telepéseket abban, hogy orosz állampolgárságot szerezzenek, az Oroszország európai területein nemrég eltörölt fejadót pedig ismét bevezették, de csak a kínai származású lakosokra.²¹⁶

Oroszország gazdasági aktivitása tehát a meghozott intézkedések ellenére is igen szerény maradt a Távol-Keleten. Az Európából a térség orosz kikötőibe érkező áruk nagy része német hajókon érkezett, a szibériai vizek halászati lehetőségeit amerikai és japán halászhajók aknázták ki. Az 1860-as években a kínai kikötőkbe egyetlen orosz kereskedelmi hajó sem futott be,

²¹⁵ Chang, 2016: 13.

²¹⁶ Malozemoff, 1958: 9-13., 24-26.

ráadásul a Kínával folytatott kereskedelem alig hat százaléka volt orosz kezekben.²¹⁷ Hasonló volt a helyzet Japánnal, annyi különbséggel, hogy az ottani kikötőket az orosz hajók gyakrabban keresték fel, hogy utánpótlást vegyenek fel. Az orosz–koreai kapcsolatok szintén évtizedekig alacsony intenzitásúak maradtak, holott a két ország között 1860-ban közös határ létesült. Oroszország csak 1884-ban vette föl a diplomáciai kapcsolatokat a szöuli udvarral és a két fél szerződésben rögzítette diplomáciai és kereskedelmi kapcsolataik kereteit – ez ugyan nem járt az orosz gazdasági érdekeltségek további kiépítésével, lehetővé tette viszont az orosz hajók számára, hogy igénybe vegyék a koreai kikötőket az észak-kelet-ázsiai orosz területekre tartó útjaik során. Az orosz vezérkar tisztje, Vebel százados a következőképpen foglalta össze Oroszország stratégiáját Koreával kapcsolatban: „*Nem ignorálhatjuk teljes mértékben Koreát. Mandzsúriát illető céljaink esetében ugyanis Korea biztosítja a szárnyunkat. Szövetségesnek azonban haszontalan, ellenségnek pedig gyenge.*” Oroszország számára a Koreai-félsziget sorsa nem volt tehát teljes mértékben lényegtelen, de gazdasági és katonai lehetőségeik, továbbá a koreai királyság alacsony fejlettsége erősen behatárolták az orosz diplomácia lehetőségeit. Oroszország így az 1870–1880-as években nem tehetett mást, minthogy támogassa Japán Koreát illető lépését annak érdekében, hogy Korea ne kerüljön Kína befolyása alá.²¹⁸

A kelet-szibériai orosz területek biztosítása, illetve az orosz befolyás megőrzése és kiterjesztése előtt tehát számos, egymással összefüggő akadály tornyosult. Az 1877–1878-as orosz–török háború visszavetette azokat a gazdasági eredményeket, amelyeket Oroszország a krími háborút követően elért, így a cári birodalom pénzügyileg nem volt olyan helyzetben, hogy jelentősebb mértékben fejleszthesse kelet-ázsiai területeit. Mindez kihatást gyakorolt mind a kereskedelmi kapcsolatok, mind a katonai erők helyzetére is, amelyek terén az orosz kormány nem volt képes komolyabb eredményeket elérni. Nehezen leküzdhető hátrány volt a kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedés, hiszen a kelet-szibériai partvidék 8000 kilométerre feküdt az európai területekről, ami – tekintettel a mostoha domborzati és klimatikus viszonyokra, továbbá a szállítási infrastruktúra kiépítetlenségére – lehetetlenné tette, hogy a térségbe a szárazföldön megfelelő mennyiségű utánpótlást, illetve gazdaságilag aktív, letelepíthető lakosságot szállíthassanak. A helyzet megoldása ebből adódóan szintén többrétű volt: egyszerre kellett az orosz gazdaság, különös tekintettel az ipar fejlettségét magasabb szintre emelni és ezzel egyidőben olyan eszközöket kifejleszteni, amelyek lehetővé teszik az orosz állami

²¹⁷ Marks, 1991: 30.

²¹⁸ Malozemoff, 1958: 7-9., 16-19.

célkitűzések elérését a kelet-szibériai területeken. III. Sándor végül az 1890-es évek elején megtalálta azt az embert, aki úgy tűnt, alkalmas lesz erre a feladatra, Szergej Vitte személyében.

IV.2.3. Oroszország gazdaságpolitikája III. Sándor uralkodása alatt

III. Sándor a birodalom stabilitásának visszanyerése érdekében – az államigazgatás megerősítése és az önkormányzatiság visszaszorítása mellett – folytatta elődje liberális gazdaságpolitikáját, csökkenteni akarva ezzel a nyugat-európai országok gazdasági előnyét az orosz birodalommal szemben, az ország nagyhatalmi státuszának visszanyerése céljából. Ebben a célkitűzésében kiemelt szerepe volt a cári pénzügyminiszter, Szergej Vitte munkásságának, aki a cári autokrácia meggyőződéses követőjeként, a cár által kitűzött célok elérése érdekében megkezdte Oroszország vasúthálózatának és ipari kapacitásainak nagymértékű fejlesztését.²¹⁹

Vitte pénzügyminisztériumi munkájának megkezdése előtt egy magánvasúttársaság igazgatója volt és 1889-ben került Ivan Alekszejevics Visnyegradszkij pénzügyminiszter²²⁰ támogatójaként a minisztérium egy újonnan megalakult részlegének az élére, amelynek feladata az orosz vasutak díjszabásának egységesítése volt annak érdekében, hogy ezzel olcsóbbá és kiszámíthatóbbá tegye a nagytávolságú teherszállítást.²²¹ A pénzügyminiszter célja az 1877–1878-as orosz–török háború és az 1883–1885. évi rossz termés nyomán erősen megrendült államháztartás egyensúlyba hozása volt, amit a behozatali vámok megemelésével és a gabonaexport fokozásával kívánt elérni. Adminisztratív eszközökkel elérte, hogy a parasztság egyre nagyobb mennyiségű gabonát legyen kénytelen eladni, a szállítási feltételek optimalizálása érdekében pedig megkezdte a magánkézben lévő vasutak államosítását (1900-ra az orosz vasutak 60 százaléka került állami irányítás alá), az orosz kikötőkbe szállított mezőgazdasági termékeket pedig a világpiacon értékesítette. Alekszandr Engelhardt, a korszak egyik vezető mezőgazdasági szakértője figyelmeztetett a túlzott gabonaexport veszélyeire. „*Mi nem a felesleges gabonánkat adjuk el. Mi a mindennapi kenyérünket exportáljuk, azt a gabonát, amin a létfenntartásunk alapul*”.²²² Visnyegradszkij gazdaságpolitikájának eredményeképpen az orosz gabonaexport jelentősen megnőtt (míg elődje időszakában az orosz mezőgazdasági termékek exportja 508 millió rubel értékű volt, Visnyegradszkij minisztersége idején 1886 és 1891 között 710,6 millió rubel) és az orosz államháztartás mérlege is komoly többletet mutatott.

²¹⁹ Bebesi, 2020, 333-342.

²²⁰ II. Sándor és III. Sándor cár pénzügyminisztere 1887 és 1892 között. Polunov, 2005. 181-196.

²²¹ Marks, 1991: 7.

²²² Polunov, 2005: 127.

A pénzügyminiszter terve azonban hosszú távon nem volt fenntartható. Amikor a rossz termés miatt 1891 és 1892-ben éhínség tört ki, amelyet kolerajárvány követett, az áldozatok száma elérte az 500 ezer főt. A válságot követően Visnyegradszkij súlyosan megbetegedett és posztját 1892-ben Vitte kapta meg.²²³

Vitte gazdasági programjának megvalósítása elődjének munkáján alapult, de léptékei jelentősen meghaladták azt. A pénzügyminiszter tisztában volt vele, hogy a 19. század végén a globális világban a tőke, az áruk, a munkaerő áramlása jelentősen felgyorsult és a nagyhatalmak közé csak olyan országok tartozhatnak, amelyek erős ipari bázissal rendelkeznek. Egyértelmű volt számára az is, hogy az orosz gazdaság mind az állami, mind a magánszektor tekintetében olyan hátrányban van Nyugat-Európával szemben, hogy az orosz tőke az iparosítás igényeinek megfelelő mennyiségben történő felhalmozása csak évtizedek alatt mehet végbe. Az is világos volt előtte, hogy az elmaradott mezőgazdasággal rendelkező Oroszország gyors gazdasági felzárkóztatása egy tisztán piaci alapokon nyugvó gazdasági rendszer kiépítésével nem lesz végrehajtható. Az orosz birodalom ipara csak mesterséges módon, állami beavatkozás útján állhat gyors növekedési pályára. „*Az országunk adottságai megkövetelik az állam erőteljes beavatkozását az élet különféle területein, alapvetően eltérve Anglia példájától, ahol mindent a magánkezdeményezések uralnak ... és ahol az állam csupán felügyeli a magánszektor tevékenységét.*”²²⁴ Az orosz állam bevételeinek növelését elődjéhez hasonlóan ő is a közvetett adók kiterjesztésében látta, amelyek pénzügyminiszterségének időszakában 50 százalékkal emelkedtek meg. Ennek során 1894-ben bevezették az állami vodkaeladási monopóliumot, amely kezdetben csak négy, majd fokozatosan valamennyi kormányzóság területén hatályba lépett. A modernizációhoz szükséges külföldi források biztosítása megkövetelte az orosz pénzügyi rendszer biztos alapokra helyezését is. Ennek érdekében Vitte javaslatára 1897. augusztus 29-étől az orosz állam garantálta, hogy az orosz rubel 66,6 százaléka aranyfedezetű lesz. Az orosz monetáris intézkedések következtében ezért egyrészt megnövekedett az orosz fizetőeszközbe vetett nemzetközi bizalom és beáramló külföldi – elsősorban francia és belga – tőke mértéke (1890-ben 200 millió rubelnyi külföldi tőke érkezett Oroszországba, 1900-ban már 900 millió), másrészt a rubel értékének a többi nemzetközi valutához képest alacsony szinten meghatározott értéke megkönnyítette az orosz termékek külföldön történő értékesítését.²²⁵ Ez utóbbira pedig igencsak szükség volt. Vitte ugyan igyekezett az orosz nehézipar fejlesztéséhez minden állami segítséget megadni (lazított a gyárakban történő

²²³ Lieven, 2006: 411.

²²⁴ Polunov, 2005: 196.

²²⁵ Chapman, 2001: 132.

munkavégzés feltételein, állami megrendeléseket biztosított, védővámokkal segítette az orosz termékek értékesítését belföldön), az orosz termékek versenyképesség tekintetében a brit, német, amerikai árukhoz képest minőségben és árszínvonalban erős hátrányból indultak. A pénzügyi rendszer stabilizálása vonzóvá tette Oroszországot a külföldi befektetők számára (különös tekintettel a francia pénzügyi körökre, amelyek az 1890-es években megkötött francia-orosz védelmi szerződéseket követően komoly gazdasági lehetőségeket láttak az orosz gazdaságban), amely eredményeképpen az orosz ipar a 19. század második felében 700 százalékkal nőtt (míg ezalatt a német ipar csak 500, a brit csak 200 százalékkal) és az orosz birodalom a világ ötödik ipari nagyhatalmává vált.²²⁶ Az orosz termékek számára ugyanakkor piacot kellett találni és Vitte elképzelései szerint ez az Oroszországgal közvetlenül szomszédos, nála gazdaságilag és katonailag alacsonyabb szinten álló országokban (Perzsiában, Kínában, Koreában) lett volna lehetséges, amennyiben kiépülnek a szállítást megkönnyítő és olcsóbbá tévő vasútvonalak, illetve az orosz gazdasági érdekeket szolgáló pénzügyintézetek, bankok.²²⁷ A pénzügyminiszter tervei tehát az orosz vasúthálózat nagymértékű kibővítésétől függtek, amelyben kulcsszerepet játszott egy Szibériát átszelő vasútvonal megépítése. Vitte ugyanis egyrészt egyetértett Alfred T. Mahan azon állításával, amely szerint a kereskedelmi utak fölötti kontroll a nagyhatalmi státusz egyik garanciája, másrészt tisztában volt vele, hogy a gyenge orosz flotta nem versenyképes a többi nagyhatalom hajóival szemben, ugyanakkor egy olyan orosz ellenőrzés alatt álló vasútvonal, amely összeköti Európát és a Távols-Keletet, egyenlő feltételeket teremtene a kelet-ázsiai piacok elérése szempontjából. A pénzügyminiszter kiemelte: *„A szibériai vasút új utat és új horizontot nyit a világkereskedelem előtt, globális jelentőséget adva a vasút megépítésének.”*²²⁸

Az első orosz vasutak megépítésre már az 1830–1840-es években sor került a birodalom európai felében. I. Miklós orosz cár érdeklődését felkeltették azok a lehetőségek, amelyeket a vasút biztosíthatott a birodalom rendfenntartó erőinek gyors bevetése érdekében. A vasútvonalak kiépítését ezért az állami szerepvállalás túlsúlya, illetve a stratégiai érdekeknek a gazdasági érdekek elé helyezése jellemezte. Ennek jegyében készült el többek között 1848-ra a Varsó-Bécs vasútvonal, amely gyorsabbá tette az orosz csapatok szállítását a forradalmak által veszélyeztetett európai térségekbe, 1851 novemberére a Szentpétervár-Moszkva vasút, 1863-ra pedig a Szentpétervárt Varsóval összekötő vonal. Nem került sor azonban a Moszkva és a fekete-tengeri Odessza vasúti összeköttetésének kiépítésére a gabonatermő ukrajnai területeken

²²⁶ Lieven, 2006: 414.; Bebesi, 2005: 248-249.; Kennedy, 1992: 222.

²²⁷ Lieven, 2006: 412-414.

²²⁸ Jang, 1998: 33-36.

keresztül, bár gazdaságilag igencsak indokolt lett volna. Komoly hátrányt jelentett továbbá az ország védelmi képességei szempontjából, hogy a vasútvonal hiánya miatt a krími háború során Oroszország ellenfelei gyorsabban tudtak utánpótlást küldeni a saját csapataiknak, mint ahogy a cári hadvezetés ezt képes volt megoldani saját országában.²²⁹

II. Sándor orosz cár – elődjétől eltérően – nem ellenezte a magántőke bevonását a vasútvonalak kiépítésébe, de az 1877–1878-as orosz–török háború egyértelművé tette az állami támogatással készült, de magáncégek kezében lévő orosz vasúthálózat elégtelen hatékonyságát és alacsony színvonalát. Az új uralkodó ugyanis a gazdaság liberalizálása jegyében csökkentetni kívánta az állam szerepvállalását a vasútvonalak kiépítésében és azt magántársaságokra bízta, amelyek ugyanakkor különböző formákban állami támogatást kaptak. Az így kiépült rendszer azonban egyrészt anyagilag veszteséges volt (a magántársaságok az állam által nyújtott garanciák miatt kevésbé foglalkoztak a vasútvonalak gazdaságos működtetésének kérdésével), másrészt valamennyi társaság saját vasúti tarifával és menetrenddel rendelkezett, amely komoly gátja volt a gyors vasúti szállításnak.²³⁰ Az orosz államvasutak reformját Szergej Vitte pénzügyminiszter hajtotta végre, aki jelentősen megnövelte az állami kézben levő vasútvonalak számát és olyan egységes tarifarendszert vezetett be, amely támogatta az ország gazdaságilag legjelentősebb területei közötti áruszállítás növekedését. Az orosz vasutak így fogyatékoságaik ellenére is fontos szerepet töltek be az ország irányításában, illetve az egymástól nagy távolságra fekvő országrészek közötti összeköttetés fenntartásában. Az ország vasútvonalainak hossza 1866 és 1900 között 5000 kilométerről 53200 kilométerre nőtt, az azon szállított teher mennyisége megnégyszereződött, rohamosan nőtt továbbá a személyszállítás jelentősége is, elsősorban a munkaerő áramlása terén. A vasúthálózat megtervezésében viszont továbbra is a stratégiai megfontolások voltak a legjelentősebbek. III. Sándor cár hadügyminisztere egyértelműen állást foglalt ebben a kérdésben: *„Jelenleg a vasút a háború megvívásának legfontosabb és legjelentősebb eszköze. Ebből következően tekintet nélkül a pénzügyi nehézségekre rendkívül fontos, hogy vasúthálózatunkat egyenlő szintre fejlesszük az ellenségeinkével.”*²³¹

A hadügyminisztérium stratégia megfontolásai egybeesetek III. Sándornak a belső stabilitást prioritássá emelő politikájával. Már a 19. század közepén felmerült annak ötlete, hogy a modern technikát az orosz birodalom peremterületeinek ellenőrzése céljából minél inkább igénybe

²²⁹ Wolmar, 2013: 24.; Westwood, 1986: 23-25.; Bebesi, 2005: 68.

²³⁰ Marks, 1991: 3., 6.

²³¹ Westwood, 1986: 65.

vegyék. Oroszország figyelemmel kísérte az Amerikai Egyesült Államokban folyó polgárháborút, amelyben az Észak erősebb gazdasági kapacitásait és fejlett vasúthálózatát felhasználva győzte le a szövetségi kormány ellen fellázadó szeparatista déli államokat. Az amerikai példa megfontolandó volt a cári kormány számára az 1860-as években még erőtlen, de potenciális veszélyforrásként már formálódó szibériai regionalizmus ellenében, mert az utazási feltételek javításával egyértelműen csökkenteni lehetett volna az elszigetelt szibériai területek szeparatista törekvéseit. (Szintén ezt a célt szolgálta, hogy az 1880-as évektől kezdve a korábbi, Szibéria egész területét irányító Nyugat- és Kelet-Szibériai Kormányzóságokat kisebb közigazgatási egységekre bontották szét és a 1887-re Szibéria közigazgatási egységként megszűnt létezni.)²³²

A Szibéria teljes területét átszelő vasútvonal tervét először Konsztantyin Nyikolajevics Poszjet közlekedésügyi miniszter terjesztette a Miniszterek Bizottsága elé 1875. május 2-án. Poszjet kihangsúlyozta, hogy a vasút költségeinek megtérülése csak évtizedek múlva lenne várható, ugyanakkor összekötné Oroszország európai és ázsiai területeit, és alternatív útvonalat kínálna a Szezei-csatornával szemben. Bár a Miniszterek Bizottsága elutasította a tervezetet, az orosz államapparátuson belül hosszas viták kezdődtek a vasút szükségességéről és a kivitelezés módjáról. A Transzszibériai Vasút ügye számos konfliktust hozott felszínre az egymással rivalizáló minisztériumok között, amelyet csak súlyosbítottak a felmerülő személyes és ideológiai ellentétek. Az orosz pénzügyminisztérium képviselői, akik egyrészt liberalizálni kívánta az orosz gazdaságot és csökkenteni akarták az orosz magántársaságok fejlődését gátló állami korlátozásokat, pénzügyi szempontból erősen konzervatív nézeteket vallottak és az államháztartás egyensúlyának megőrzése céljából nem kívántak állami forrásokat biztosítani az építkezéshez. Poszjet ugyanakkor (gondolkodásmódjával jelentősen megelőzve korát) úgy vélte, hogy a beruházás tervét nem piaci alapon kellene megítélni, hanem annak az állam számára egyéb okokból hasznos volta alapján.²³³ A pénzügyminisztérium liberális elveket valló képviselői és a Poszjet által képviselt eszméket követő miniszterek közötti harcot végül III. Sándor trónra lépése döntötte el. Az elődjénél autokratikusabb, erősen nacionalista gondolkodású uralkodó kormányában már nem kaptak helyet liberális gondolkodású államférfiak, így az orosz állam nagyobb arányú szerepvállalása az ország gazdaságában nem ütközött akadályba. Az orosz államapparátus egyik fő sajátossága, a miniszterek közötti kibékíthetetlen konfliktusok azonban továbbra is megmaradtak, hatékonyan gátját állva az

²³² Wolmar, 2013: 35.; Marks, 1991: 52-53.

²³³ Marks, 1991: 64-70.

építkezés megkezdésének. III. Sándor cár – elolvasva az irkutszki és Amur-folyón túli területek kormányzóinak a Szibéria feletti orosz uralom szempontjából döntő fontosságú vasút szükségességéről szóló levelét – 1886. december 16-án közölte a Miniszterek Bizottságával, hogy támogatja Transzszibériai Vasút megépítését. Az építkezés kivitelezése érdekében 1886–1887-ben négy különleges konferenciát rendeztek, de tényleges előrelépés azonban nem történt az ügyben, mert a cár környezetének reakciós tagjai Visnyegradszkijt juttatták a pénzügyminiszteri székbe, aki szintén az államháztartás egyensúlyát tartotta politikája alapkövének és befolyását felhasználva elérte, hogy a Miniszterek Bizottsága 1887-ben minden esetben elutasítsa Poszjet javaslatait a vasút finanszírozását illetően. Poszjet végül 1888. november 7-én beadta a lemondását, miután a cárt és a családját szállító vonatszerelvény balesetet szenvedett és a pénzügyminiszter a helyzetet kihasználva saját minisztériumán belül létrehozta a Vasútügyi Igazgatóságot, amely élére Szergej Vittét nevezte ki. Vitte innen került a közlekedésügyi minisztérium élére 1892-ben, majd néhány hónap múlva, Visnyegradszkij megbetegedése miatt a pénzügyminiszteri székbe. Vitte kinevezésében komoly szerepet játszott az a tény, hogy semmilyen pénzügyi fenntartása nem volt a Transzszibériai Vasút megépítésével kapcsolatban és III. Sándor cár biztos lehetett benne, hogy az irányítása alatt az addig stagnáló projekt új lendületet fog kapni.²³⁴

Vitte világosan látta, hogy egy Euráziát átszelő, 7000 kilométeres vasút megépítése nem lehetséges az orosz államapparátus különböző minisztériumai és vezető tisztségviselői között fennálló ellentétek miatt. Az orosz miniszterek azon kiváltsága, hogy munkájuk során kizárólag az uralkodónak tartoztak felelősséggel és nem létezett olyan kormányzati testület, amely hatékonyan tudta volna koordinálni a minisztériumok munkáját egy ilyen grandiózus vállalkozás érdekében, arra ösztönözte Vittét, hogy – „állam az államban” – egy olyan új kormányzati szervet alakítson ki, amely lehetővé teszi, hogy megkerülje az orosz államapparátust és saját kezébe vegye az építkezés szempontjából lényeges valamennyi fő- és melléktevékenység irányítását. Így jött létre 1892-ben a Transzszibériai Vasúti Bizottság, amely felett az Államtanács és a Miniszterek Bizottságának a felügyeleti jogköre névleges volt, mert ellentétben az orosz állam általános jogalkotási rendszerével, Vitte bizottságának jogalkotási javaslatok a hozzájárulásuk mellőzésével közvetlenül az uralkodó elé kerültek. Az elnöki székébe Vitte javaslatára a fiatal cárevics, a későbbi II. Miklós cár került, gondoskodva ezzel az ifjú cár elköteleződéséről a projekt felé.²³⁵ Vitte munkájának eredményeképpen a *de*

²³⁴ Marks, 1991: 94-128.

²³⁵ Vitte, 1921: 124-126.

facto a pénzügyminiszter irányítása alatt álló Bizottság gyakorlatilag az ellenőrzése alá vonta a szibériai területeken folyó állami tevékenységek nagy részét.²³⁶

Vitte azonban nem elégedett meg ennyivel. III. Sándor bizalmát kihasználva több alkalommal elérte, hogy az orosz kormány több minisztere az ő jelöltjei közül kerüljön ki, mert azok vagy nem rendelkeztek elég erős karakterrel, hogy ellenfelévé váljanak, vagy maguk is támogatták a Transzszibériai Vasút megépítésének tervét és jó viszonyban voltak Vittével. Így került az állami (uralkodói) vagyon kezelésével megbízott minisztérium (illetve az ebből megalakuló mezőgazdasági minisztérium) élére a nem túl erélyes Alekszej Szergejevics Jermolov, a közlekedésügyi minisztérium élére vasútirányításban jártas Mihail Ivanovics Hilkov herceg, illetve a belügyminisztérium élére Vitte közvetlen barátja, Dmitrij Szergejevics Szipjagin.²³⁷ Az orosz államapparátus felett fokozatosan magas szintű befolyást nyert pénzügyminiszter (sokak szemében „Oroszország miniszterelnöke”) ilyen politikai támogatással kezdhett hozzá a Szibériát átszelő vasút megépítéséhez.

A Transzszibériai Vasút projektet döntő mértékben meghatározta, hogy annak kivitelezését elsődlegesen nem gazdasági, hanem politikai indokok motiválták: „az orosz állam építette az orosz államnak”, biztosítva ezzel az orosz cár uralmát és a birodalom egységét Szibériában és az északkelet-ázsiai partvidéken, és bemutatva a világnak, hogy Oroszország mind gazdasági képességei, mind technológiai fejlettség szempontjából egyenértékű kora bármely más nagyhatalmával. Éppen ezért a kivitelezésben a pénzügyi megfontolások és a műszaki megoldások másodlagos szerepet játszottak, a cél ugyanis az építkezés mielőbbi befejezése volt.

²³⁶ Bár a Transzszibériai Vasút megépítése főként Vitte iparpártoló politikájának volt az eszköze, nem volt elhanyagolható szempont Szibéria orosz lakosokkal történő benépesítése sem, amely két problémára kívánt megoldást ajánlani: az európai orosz területek túlnépesedésére és a rendelkezésre álló mezőgazdasági területek egyre csökkenő voltára, illetve a gyéren lakott, Kínával határos kelet-ázsiai orosz területek benépesítésére. Ennek keretében a Transzszibériai Vasúti Bizottság megkezdte a vasút nyomvonala melletti területek feltérképezését, paraszti telkek kialakítását, és a telepéseket fogadó falvak infrastruktúrájának (iskolák, templomok, rendőrposztok, vízvezetők) kiépítését. A vasútépítés megkönnyítése céljából célszerűnek tűnt a nagy szibériai folyók igénybevétele, amelyek közül 40 000 kilométernyi volt felhasználható áruszállításra. A Bizottság ezért megkezdte a folyók vízgyűjtő területeinek feltérképezését és hajózáshoz szükséges feltételek (kikötőhelyek, raktárak, csatornák) kiépítését, hogy a Jeges-tenger és a Csendes-óceán felől megindulhasson a teherszállítás Szibéria belső területei felé. Az építkezéshez szükséges nyersanyagok biztosítása ügyében szintén megkezdődött az Urálon túli területek geológiai felmérése, új bányák és nyersanyaglelőhelyek megnyitása, de foglalkozott a Bizottság olyan feladatokkal is, mint a vasút működésének biztosítása céljából a megfelelő munkaerő képzése, mely keretében műszaki tanintézmények felállítását támogatta Tomszk és Habarovszk városában. A Bizottság telepítési és gazdaságfejlesztési tevékenységének eredményessége jól bizonyította, hogy 1896-ban külön vasúti tarifát vezettek be attól tartva, hogy az egyre nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló szibériai búza beáramlása az európai orosz területek piacaira lenyomná a helyi gabonaárakat, csökkentve a mezőgazdasági termelésben résztvevő nemesség és parasztság bevételeit. Marks, 1991: 141-167.

²³⁷ Marks, 1991: 133-135.

A kiépítendő vasútvonal háromszor hosszabb volt, mint amekkora távolságot az Amerikai Egyesült Államokat átszelő transzkontinentális vasút építőinek le kellett volna győzniük. Kritikus tényező volt az idő, mert a cár egy évtizedet adott a munka befejezésére. A határidő arra kényszerítette a kivitelezőket, hogy három szektorra és további kisebb részekre bontsák a nyomvonalat, ahol párhuzamosan folyt a vasútvonalak megépítése. Az első rész az Urál hegységtől délre fekvő Cseljabinszk városától az Ob folyóig tartó, javarészt síkságokon átvezető nyugat-szibériai szakasz volt. Ettől keletre feküdt az Ob folyó és a Bajkál-tó között elterülő közép-szibériai szakasz. A legnagyobb kihívást a Bajkál-tavat délről megkerülő szakasz jelentette, ahol számos hidat és alagutat kellett a hegyek között kiépíteni. Amíg ez a szakasz nem készült el, a tó szemközti partjain található vasútállomások között hajókkal oldották meg az összeköttetést, amíg a téli fagyok járhatatlanná nem tették a tavat.²³⁸ A Bajkál-tó és kelet-ázsiai partvidék között épült meg a kelet-szibériai szakasz, amely az Amur- és az Usszuri Vasútvonalra bomlott. A már említett transzbajkáli szakasz mellett itt is komoly kihívást jelentett, hogy a kézi erővel végzett földmunkát a fagy sok esetben lehetetlenné tette, így azt csak dinamit alkalmazásával lehetett elvégezni, ráadásul a változó vízállású folyók gyakran elmosták a már kiépített szakaszokat is, jelentősen megnövelve a költségeket. A kivitelezés során az is kiderült, hogy Oroszország nem rendelkezik sem azokkal a gazdasági kapacitásokkal, sem azzal a technikai tudással, amely lehetővé tenné Vitte tervét, miszerint az vasút teljes egészét orosz erőforrásokból kell megépíteni. A Bajkál-tavon átkelő jégtörő hajók Nagy-Britannia gyáraiban készültek, a vasúti szerelvények és egyéb fémelemek tekintélyes hányada pedig az Amerikai Egyesült Államokban, nagy megrendelésekkel látva el ezzel az amerikai nehézipart.²³⁹ A szükséges munkaerő biztosítására Oroszország szintén nem volt képes. A különösebb képzettséget nem igénylő munkák során nagy arányban alkalmaztak kínai és koreai munkásokat, a hidak, alagutak megépítésében pedig európai mérnökök segédkeztek.

Ilyen körülmények között a Transzszibériai Vasút építése időben a megfelelő ütemben haladt és 1902–1903 környékén ideális esetben az utasok már vonatkabinban utazva juthattak el Szentpétervárról Port Arthurba, a vasút azonban összességében számos gyermekbetegségtől szenvedett. A vasút egy nyomtávú volt, a kiszolgáló állomások és az egyéb szükséges infrastruktúra kiépítése sok helyen pedig még nem készült el. A hidak döntő többségükben vas és kő helyett fából készültek, így a mostoha szibériai időjárás, illetve az állandó igénybevétel hatására állandóan javításra szorultak. Mivel a pálya kijelölése túlzott gyorsasággal történt, sok

²³⁸ Wolmar, 2013: 64-94.

²³⁹ Marks, 1991: 142.; Wolmar, 2013: 95.; Gabányi, 1909: 28-29.

helyen csak nagy meredekségű, illetve szűk íven kanyarodó útvonalakat lehetett kijelölni, ami jelentősen csökkentette az utazási sebességet és a szerelvények terhelhetőségét, illetve megnövelte a balesetek kockázatát. Komoly minőségi problémák voltak az orosz gyárak által készített vasúti sínekkel, mozdonyokkal és vasúti kocsikkal, emellett nem állt rendelkezésre megfelelően kiképzett vasúti személyzet sem, mert a zord szibériai viszonyok között senki sem akart itt szolgálatot vállalni, így többségében az orosz állami vasutak azon hivatalnokai kerültek ide, akiket ez európai vonalakon valamilyen oknál fogva (megfelelő hozzáértés, vagy megbízhatóság hiánya miatt) nem tudtak, vagy nem akartak alkalmazni. Nagy mennyiségű áruszállítás ilyen körülmények között természetesen lehetetlen volt: 1904 előtt a Transzszibériai Vasút forgalmának alig tíz százalékát tette ki a nemzetközi teherforgalom, mert a tengeri szállítás Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia között jóval olcsóbbnak bizonyult, így a vasútvonal elsősorban az orosz állam számára bírt jelentőséggel, nem pedig a nemzetközi gazdasági élet szereplőinek.²⁴⁰

IV.2.4. A cári Oroszország kelet-ázsiai külpolitikája 1894 és 1902 között

A Transzszibériai Vasút megépítését annak tervezői tizenkét év alatt kívánták befejezni, amit azonban a kivitelezés közben felmerült építési nehézségek egyre komolyabban akadályoztak, vasúti összeköttetés nélkül pedig az orosz érdekek védelme a kelet-ázsiai térségben nem volt lehetséges, amit az 1894-es, Kína és Japán közötti konfliktus kirobbanása jól szemléltetett.

Amikor 1894 tavaszán az Oroszországgal szomszédos Koreában parasztlázadás tört ki, a félszigeten egyaránt érdekekkel rendelkező Kína és Japán katonai egységeket küldött a helyzet pacifikálására. Bár a megmozdulásokat sikerült leverni, a két fél nem tudott megegyezni a belpolitikai helyzet stabilizálásának módjáról és fennállt az esélye egy kínai–japán konfliktus kitörésének. Oroszország saját határainak védelme érdekében egy független Korea fennmaradásában volt érdekelt, így a status quo védelme céljából – kínai kérésre – közvetíteni próbált a felek között. Oroszország törekvései azonban nem értek célt, Japán pedig gyorsan legyőzte ellenfelét és megszerezte a dél-mandzsúriai partvidéken található Port Arthur kikötőjét. Az események kiértékelésére és a megfelelő orosz válaszlépések kidolgozására 1895. április 11-én különleges miniszteri konferencia ült össze a néhány hónappal korábban trónra lépő II. Miklós cár elnökletével, aki felvetette annak lehetőségét, hogy kihasználva Kína jelenlegi helyzetét, Oroszország tegyen lépéseket egy melegtengeri kikötő megszerzésére.

²⁴⁰ Marks, 1991: 174-200.

Lobanov külügyminiszter, Vitte pénzügyminiszter és Pjotr Szemjonovics Vannovszkij hadügyminiszter egyaránt ellenezte az elképzelést, tekintettel egy ilyen lépés nemzetközi visszhangjára, illetve arra a tényre, hogy megfelelő szállítási lehetőségek hiányában egy ilyen lépés katonailag nem kivitelezhető. A miniszteri konferencia tagjainak álláspontja ugyanakkor megegyezett abban a tekintetben, hogy Japán dél-mandzsúriai partraszállását a jövőbeli japán hódítás kezdetének tekintették, amely már jelentős mértékben sértette a cári Oroszország érdekeit, mert a japán csapatok ezzel a lépéssel az orosz határ előtti pufferzónának tekinthető Mandzsúriában szereztek hídfőállást. Mivel Oroszország nem tartotta elégségesnek saját erejét egy önálló – akár katonai lépéseket is igénylő – akcióra a Japán Császárság ellen, Lobanov külügyminiszter április 17-én hivatalos formában arra kérte a francia, a német és a brit kormányt, hogy közösen lépjenek fel a Felkelő Nap országának váratlan térnyerése ellen. Az orosz diplomácia sikerrel járt és az 1895. április 23-án Japánnak eljuttatott „barátságos figyelmeztetés” hatására a tokiói kormány hajlandó volt lemondani az ázsiai szárazföldön szerzett birtokairól. Az 1894–1895-ös kínai-japán háború ugyanakkor jelentős változást hozott az orosz távol-keleti politikában. Az 1860. évi pekingi szerződés aláírása óta ez volt az első alkalom, hogy Oroszország aktív külpolitikai lépéseket tett érdekei védelme érdekében, amely során már egy kelet-ázsiai melegvízű kikötő megszerzésének ötlete is felmerült. A cári birodalom gazdasági és katonai ereje ugyanakkor gátat szabott ezen tervek önálló megvalósításának és ismételten rámutattak arra a körülményre, hogy 1903-ig (a Transzszibériai Vasút előrelátható elkészültéig) Oroszország nem lesz képes jelentős mértékű katonai erőt bevetni a térségben.²⁴¹

A kínai-japán konfliktus ugyanakkor váratlan lehetőséget kínált Oroszország számára, hogy felgyorsítsa az építkezést. Kína nemzetközi kölcsönt szeretett volna felvenni a győztes Japán számára kifizetendő hadisarc kifizetése érdekében. Vitte jó kapcsolatokkal rendelkezett a párizsi pénzpiacokon, de tekintettel az orosz vasútépítések rohamosan növekvő költségeire, illetve az 1892–1893-as éhínségnek az orosz gazdaságra gyakorolt hatására, nem kívánt foglalkozni ezzel az ügyel. A francia bankok azonban jó befektetési lehetőséget láttak a kínai megkeresésben, 1895. július 6-án felkeresték az orosz pénzügyminisztert és egy közös francia–orosz kölcsön tervét mutatták be neki, amely szerint hat párizsi bank szolgáltatná a Kínának nyújtandó kölcsön döntő hányadát, Vitte pedig képviselné őket a Kínai Birodalommal szemben és orosz állami garanciát adna a kölcsön visszafizetésére. Vitte elfogadta a francia javaslatot és a kölcsön folyósítására 1895. december 5-én létrehozta a Transzszibériai Vasúti Bizottság

²⁴¹ Mazomezoff, 1958: 53-67.

ellenőrzése alatt álló Orosz-Kínai Bankot. A kínai kölcsön feltételeinek kidolgozásával párhuzamosan kezdődött meg a Transzszibériai Vasút egy új szárnyvonalának a megtervezése.

Vitte már 1894-ban szembesült az eredeti nyomvonalat érintő technikai nehézségekkel, különös tekintettel a kelet-szibériai, Amur menti szakaszt illetően, de ekkor még nem látott reális lehetőséget arra, hogy az eredeti tervtől eltérően kínai területeken vezesse keresztül a vasútvonalat. 1895 végére azonban ez a helyzet megváltozott, mert francia pénzből létrejött egy olyan pénzintézet, amely lehetővé tette egy Mandzsúriát átszelő vasút finanszírozását, a kínai kölcsönben játszott szerepe miatt pedig Oroszország számíthatott a pekingi kormány támogatására, ráadásul nemzetközi komplikációkra sem kellett számítani ebben a kérdésben. Így miután 1896. június 6-án sor került az orosz–kínai védelmi szerződés megkötésére Li Hung-Csang kínai különmegbízott, illetve Lobanov külügy- és Vitte pénzügyminiszter között, a két ország közötti stratégia célok elérése érdekében tárgyalások kezdtek egy Észak-Mandzsúrián átvezető vasút megépítéséről. A Kelet–Kínai Vasút megépítéséről szóló szerződést végül 1896. szeptember 8-án írták alá, a vasúttársaság élére pedig az Orosz–Kínai Bank vezetői kerültek.²⁴² A pénzügyminiszter „békés behatolás” politikája azonban nem csak az északi-kínai tartományokban nyert teret, hanem a Koreai-félszigeten is.

Az 1894–1895-ös kínai–japán háború lezárását követően a szöuli udvar a japán befolyást Oroszország segítségével kívánta visszaszorítani a Koreai Királyságban. Ennek érdekében Korea követséget küldött II. Miklós koronázási szertartására, aki magánkihallgatáson fogadta a követeket. Az orosz uralkodó ugyan nem adott garanciát Korea szuverenitásának megvédésére (mint amire Kína kapott ígéretet), az azonban lehetővé vált, hogy orosz katonai kiképzők és gazdasági tanácsadók érkezzenek Szöulba. Az orosz–koreai kapcsolatok megerősítése érdekében került sor az Orosz–Koreai Bank megalapítására, amely a kínai bankhoz hasonlóan az orosz pénzügyminisztérium irányítása alá tartozott.

Vitte monopolhelyzete Oroszország távol-keleti külpolitikájának meghatározásában azonban ezt követően fokozatosan megkérdőjeleződött. Az orosz kormány egységes, elsősorban diplomáciai és gazdasági eszközökkel operáló kelet-ázsiai politikája 1897-től kezdve egy fokozatos átalakuláson ment keresztül, amelynek első jele Port Arthur kikötőjének birtokbavétele volt. Amikor 1897 novemberében két német misszionáriust meggyilkoltak az északi-kínai Santung tartományban, a német flotta megszállta Kiaocsou kikötőjét. Kína az 1896-ban megkötött védelmi szerződés értelmében orosz segítséget kért és a cári flotta

²⁴² Mazomezoff, 1958: 72-81., Vitte, 1922: 48-49.

rendelkezésre bocsátotta a térségben található kínai kikötőket, amennyiben az orosz hajók azokat igénybe kívánják venni. A német–kínai konfliktusban az orosz kormánynak állást kellett tehát foglalnia, ezért november 26-án II. Miklós vezetésével összeült a miniszterek tanácsa. A miniszterek között új embernek számított Muravjov külügyminiszter, akit a cár 1897 áprilisában nevezett ki a külügyminisztérium élére, miután több mint egy évig nem talált megfelelő utódot az 1896 augusztusában, hirtelen elhalálozott Lobanov helyére. Muravjov ezt megelőzően 1887 és 1893 között a berlini nagykövetségen teljesített szolgálatot, Kelet-Ázsiával kapcsolatban nem rendelkezett tapasztalatokkal. Mindezek ellenére határozott álláspontot alakított ki arról, hogy kihasználva a német fellépést, Oroszországnak is birtokba kellene vennie egy melegvizű kikötőt a térségben és javasolta Port Arthur orosz megszállását. A többi miniszter egyhangúlag elvetette az ötletet. Vitte ellenezte az orosz–kínai védelmi szerződés megszegését és tartott a tokiói kormány reakciójától, tekintettel arra, hogy a japán hadsereg által elfoglalt Port Arthurt éppen orosz nyomásra ürítették ki és adták ismételtén kínai kézbe. Vannovszkij hadügyminiszter sem tartotta időszerűnek új területek meghódítását, a haditengerészt vezetője, Pavel Petrovics Tirtov admirális pedig kijelentette, hogy Port Arthur kikötője nem felel meg az orosz flotta igényeinek, ráadásul mivel csak a Koreai-félsziget megkerülésével érhető el, túl távol van a már meglévő vlagyivosztoki haditengerészeti bázistól.²⁴³ II. Miklós elfogadta a miniszterek többségének tanácsát és elutasította a külügyminiszter javaslatát. Muravjov azonban a későbbiekben azzal érvelt a cár előtt, hogy amennyiben nem lépnek, akkor a brit flotta fogja megszállni a kikötőt. II. Miklós erre reagálva megváltoztatta a véleményét és 1897 decemberében utasította az orosz flottát, hogy hajózzon be Port Arthurba. Ez még nem volt megszállás, orosz partraszállásra nem került sor, de az orosz kormányban fokozatosan megszilárdult a kikötő végleges elfoglalásának álláspontja, amelyet végül Vitte is kénytelen volt elfogadni. A kikötő és a Liaotung-félsziget 1898. március 27-án került orosz kézbe és Vitte irányításával megkezdődött a haditengerészeti bázis a Transzszibériai Vasúttal összekötő Dél–Mandzsúriai Vasút megépítése.²⁴⁴

A vasútépítés irányításával Vitte befolyása látszólag helyreállt, de Port Arthur megszállásával Oroszország kelet-ázsiai politikájában lényeges változások álltak be. Vitte pénzügyminiszter egészen 1896-ig, az orosz–kínai védelmi szövetség megkötéséig, illetve a kelet-kínai vasúti koncesszió megszerzéséig képes volt személyes kapcsolatain keresztül meghatározni Oroszország kelet-ázsiai politikáját, ez azonban a Liaotung-félsziget

²⁴³ Rosen, 1922: 156-157.

²⁴⁴ Nish, 2014: 43., Bebesi, 2014, MOSZT Könyvek 7.: 171-200.

elfoglalásával megváltozott. II. Miklós cár elkezdett egyre aktívabban szerepet vállalni Oroszország külpolitikai irányításában, így a pénzügyminiszter álláspontja egyre kevésbé érvényesülhetett. Ezt a folyamatot csak felerősítette az a körülmény, hogy egyre több olyan személy került vezető pozícióba az orosz államapparátusban, akik nem osztották Vitte nézeteit a Távol-Keleten elérendő célok és az alkalmazandó eszközök tekintetében. A diplomáciai és pénzügyi eszközökkel végbemenő „békés behatolás” politikájának helyét egy agresszívabb, katonai erőt alkalmazó orosz külpolitika vette át. Az Amur-torkolatban található erőd, Nyikolajevszk 1850-ban történt megalapítása óta 1897-ben történt meg először, hogy orosz hadihajók idegen ország területét szállták meg Kelet-Ázsiában, az 1880-as évek végén még csak az orosz területek biztosítását célzó vasútépítések pedig egyre inkább stratégiai színezetet kaptak, az orosz kézbe került dél-mandzsúriai félsziget, illetve Port Arthur parancsnoki székét pedig egy az orosz haditengerész tisztje, Alekszejev admirális kapta meg.²⁴⁵

A cári birodalom vezetői ugyanakkor tisztában voltak vele, hogy Oroszország katonai-gazdasági ereje nem teszi lehetővé egy nyílt konfrontáció felvállalását a térség többi nagyhatalmával és ebben a kérdésben az egymással rivalizáló pénzügy- és külügyminiszter is egyetértett. Japán Port Arthur orosz megszállására reagálva flottademonstrációkkal reagált és a cári vezetés tisztában volt vele, hogy a japán haditengerészet jelenleg fölényben van a Távol-Keleten állomásozó orosz hadihajókkal szemben. Tekintettel arra, hogy Oroszország számára az újonnan megszerzett meleg vizű haditengerészeti bázis megerősítése és annak vasútvonallal az orosz területekhez történő csatlakoztatása jelentős összegekbe került, Vitte 1898 tavaszán alig másfél hónappal a megalapítását követően felszámolta az Orosz–Koreai Bankot, a félszigeten tartózkodó gazdasági és katonai tanácsadókat kivonta, Roman Rosen orosz nagykövet pedig április 25-én írásban rögzítette az orosz-japán együttműködés feltételeit Korea tekintetében, elismerve abban Japán különleges gazdasági érdekeit.

Az orosz kelet-ázsiai területek katonai irányítás alá kerülése irányába hatottak az 1900-ban kitört kínai boxerlázadás eseményei. Oroszország Mandzsúrián kívül a Kínai Császárság területén csak elhanyagolható mértékű gazdasági érdekeltségekkel rendelkezett és az ott tartózkodó orosz állampolgárok száma is alacsony volt. Az orosz beavatkozás ellen szólt, hogy Szentpéterváron – az orosz-kínai védelmi szerződés megszegése és Port Arthur elfoglalása ellenére – a kormányzati körök nagy része még mindig barátinak tartotta a két ország között fennálló viszonyt és tartózkodtak beavatkozni Kína belügyeibe. Ezen az állásponton volt többek

²⁴⁵ White, 1964: 25.

között Vitte is, aki a „békés behatolás” politikája érvényesítése érdekében ellenezte katonai eszközök igénybevételét a külpolitikában, csökkentve ezzel a számára rivális katonai vezetők bevonását a Kelet-Ázsiát érintő döntések meghozatalába. A pénzügyminiszter a boxerek tevékenységének megfékezését saját eszközeinek felhasználásával kívánta elérni: 1900 júniusában egyrészt megnövelte az általa alkalmazott vasúti biztonsági őrök számát a Kelet-Kínai Vasút mentén, illetve nagyobb pénzösszegeket juttatott a három mandzsúriai tartomány kínai kormányzójának a béke fenntartása céljából („*Inkább veszítsünk a pénzünkéből, mint a presztízsünkéből*” – írta Szipjagin belügyminiszternek), másrészt meggyőzte II. Miklós cárt és Kuropatkin hadügyminisztert, hogy a boxerek megfékezésére sürgősen orosz csapatokat bevetni. Az események irányítása azonban nagyon hamar kicsúszott a pénzügyminiszter kezei közül: 1900 júliusára a boxerek tevékenysége már Mandzsúriára is kiterjedt, amely során több száz kilométernyi vasúti sínt tettek tönkre és megtámadták Mukden városát, illetve az orosz vasútépítések központját, Harbint. Vitte nem tehetett mást, kénytelen volt Kuropatkin hadügyminisztertől katonai segítséget kérni, aki 160 ezer fős orosz haderőt vezényelt Mandzsúriába, gyors győzelmet aratva a lázadók felett. Kuropatkin ugyanakkor – megkérdőjelezve Vitte „békés behatolás” politikájának eredményességét – jelezte, hogy az események ilyen szintű eszkalálódása egyértelműen a pénzügyminiszter hibája volt, aki elmulasztotta Oroszország stratégiai és katonai érdekeinek figyelembevételét az orosz befolyás kiterjesztése során (ennek egyik jele volt, hogy a kiépülés alatt álló vasútvonalak nagy mennyiségű katonai erő gyors mozgására és ellátására alkalmatlanok voltak). A hadügyminiszter ugyanakkor nem tartotta fontosnak, hogy beavatkozzon az Oroszország és Kína közötti kapcsolatok alakításába, ezért amikor Vitte és Lamszдорf külügyminiszter az orosz csapatok számának csökkentése és a mandzsu tartományok katonai kormányzásának megszüntetése mellett érvelt, Kuropatkinak nem volt ellenvetése.²⁴⁶

Az orosz külpolitika által elért eredmények szempontjából ugyanakkor komoly fenyegetést jelentett az 1902 januárjában létrejött angol–japán védelmi szerződés, amelyet a két fél Oroszország mandzsúriai tevékenységére reagálva írt alá. A boxerlázadás leverését (1900 augusztusa) követő másfél évben az orosz kormányban nem sikerült közös álláspontot kialakítani Mandzsúria kérdésében. Kuropatkin stratégiai megfontolások vezették és szükségesnek tartotta, hogy az orosz hadsereg megszállás alatt tartsa Mandzsúria északi részét, miközben Vitte viszont egyrészt ismerve Oroszország anyagi lehetőségeit, pénzügyileg fenntarthatatlannak látta az orosz hadsereg tartós jelenlétét a térségben, másrészt a Kínával

²⁴⁶ Schimmelpenninck, 2001: 60-76.; Nish, 2014: 84-91.; Malozemoff, 1958: 137-144.

megkötni kívánt szerződéstől remélte a boxerlázadás előtti status quo visszaállítását, azzal a módosítással, hogy Mandzsúriában (akárcsak Oroszország területén), vámokkal lehessen védeni az orosz gazdasági érdekeket az amerikai, német és japán üzleti érdekeltségek ellenében.²⁴⁷ A japán kormány 1901 novemberében ugyan megpróbálta a japán–orosz érdekek összehangolását Szentpétervárra küldött megbízottján keresztül, de a tárgyalások sikertelenségét látva Nagy-Britanniával kötött védelmi megállapodást.

Oroszország 1902 januárjában így egyidőben került szembe Kelet-Ázsia egyetlen modern hadsereggel és haditengerészettel rendelkező országával és a világ legerősebb hadiflottáját birtokló és az Ázsiába tartó vízi utakat ellenőrző Nagy-Britanniával, miközben az európai orosz területeken egy egyre nehezebben kezelhető gazdasági és politikai válság volt kialakulóban. A külügy-, a hadügy- és pénzügyminisztérium élén álló miniszterek számára egyértelművé vált, hogy a cári birodalom keleti határainál kialakuló konfliktushelyzetet diplomáciai eszközökkel kell megoldani, mert Oroszország katonai ereje nem tesz lehetővé egy háborút a térségben, Mandzsúria megszállása pedig jelentősen megterheli az 1900 óta egyre mélyülő gazdasági válsággal terhelt orosz államháztartást, nem beszélve az egyre mélyülő politikai válságról, amely egyre nagyobb nyomás alá helyezte a cári kormányzatot.

IV.3. A cári Oroszország válsága 1904 előtt

Bár a cári Oroszország befolyása Mandzsúriában, illetve Kelet-Ázsiában az 1900-as évek elejére megnőtt, annak kiaknázását erősen hátráltatta, hogy az orosz birodalom a 19–20. század fordulójától – a gazdasági-politikai-társadalmi reformok befejezetlensége miatt – olyan összetett válságjelenséggel nézett szembe, amely hosszú távon kérdésessé tette az orosz érdekek sikeres képviselését, illetve megvédését a térségben.

Vitte pénzügyminiszter terveinek megfelelően az aranyalapú pénzügyi rendszer, a nemzetközi pénzpiacokon alacsony értéken tartott rubel, továbbá az olcsó munkaerő (amelyet az alacsony gabonaár biztosított) vonzotta a külföldi befektetőket, akik komoly összegeket fektettek az adókedvezményekkel, állami támogatásokkal és megrendelésekkel, továbbá védővámokkal támogatott orosz iparba. Bár az orosz export háromnegyedét továbbra is a mezőgazdasági termékek és a nyersanyagok tették ki, a városokban a századfordulóra nagyméretű ipari központok alakultak ki, amelyeket nagyüzemi termelési mód jellemezett. A

²⁴⁷ Nish, 2014: 116.; White, 1964: 27.; Malozemoff, 1958: 168-169.; McDonald, 1992: 22.

több száz fős üzemek elősorban élelmiszeripari, textilipari, illetve vas- és fémipari termékeket állítottak elő. A költségek csökkentése és a befektetett tőke mielőbbi kinyerése érdekében a fizetések alacsonyak, a munkakörülmények pedig még orosz mércével is katasztrofálisak voltak. Az orosz ipari termelés ilyen körülmények között rohamos fejlődésnek indult, gyarapodásának üteme évi 8 százalék volt, az orosz gazdaság azonban Vitte minden igyekezete és a rendkívül gyors fejlődés ellenére sem tudta utolérni Nyugat-Európát. Az orosz acéltermelés még a 19. század végén is kevesebb volt, mint a brit acéltermelés egytizede, kereskedelmi többlete pedig megegyezett a jóval kisebb területű Belgiuméval. Az orosz védővámok voltak a legmagasabbak egész Európában, de egy olyan ipari szektort támogattak, amely technológiai szempontból nem érte utol nyugat-európai versenytársait, a nagy tömegben rendelkezésre álló, olcsó munkaerőn nyugodott és a külföldi befektetésektől, illetve hitelektől függött. Ennek eredményeképpen a 19–20. század fordulóján Oroszország rendelkezett a legmagasabb külföldi adóssággal a világon, amely kamatainak visszafizetése ugyanakkor a mezőgazdasági szektor teljesítményétől, illetve az alapvetően földművelésből élő orosz lakosságtól beszedett adók mennyiségétől függött. Hiába nőtt a mezőgazdasági termelés a századfordulóra 217 százalékkal, a gabonaexport növekedése 550 százalékos volt, így a lakosság életszínvonala a termelékenység növekedése ellenére csökkent. Mindezek következtében az 1899–1900-ban beköszöntő ipari válság Oroszország gazdaságát igen sérülékeny állapotban találta.²⁴⁸

A fentiek alapján elmondható, hogy az orosz birodalom fejlődésének ellentmondásait egyrészt a korai kapitalizmus gyermekbetegségei, másrészt a túlnyomórészt mezőgazdaságból élő orosz társadalom belső problémái alkották, amelyeket a gyenge hatékonysággal működő cári államigazgatási rendszer csak részben tudott orvosolni. Ezt a helyzetet pedig tovább súlyosbította, hogy az orosz állam – ellentétben a japánnal – elmulasztotta a vidéki területeket irányító társadalmi csoportok érdekeit reprezentáló képviseleti rendszer kiépítését, fokozatosan szembeállítva a cári rezsimmel az orosz társadalom egyre szélesebb rétegeit, robbanásközeli állapotot alakítva ki az 1900-as évek elejére Oroszországban.

A cári kormány tisztában volt vele, hogy az ország irányítása a helyi szintű állami közigazgatás teljes hiánya miatt nem képzelhető el a nemesség részvétele nélkül, ezért a zemsztvo-rendszer kiépítésekor fokozottan odafigyelt arra, hogy a nemesség képvisellete a helyi önkormányzatokban domináns legyen, arra számítva ezzel, hogy a nemesség a központi kormány akaratának végrehajtását fogja támogatni. Tekintettel azonban arra, hogy a zemsztvok

²⁴⁸ Font – Krausz – Niederhauser – Szvák, 2001: 376-377.; Bebesi, 2016: 11.; Kennedy, 1992: 222-224.

választott testületek voltak, ahol a nemesség saját soraiból választott tisztségviselőket a helyi érdekek képviselőjére és problémáik megoldására, a nemesség képviselői egyre inkább a lokális érdekeket tartották elsődlegesnek az állami politikával szemben, különösen, ha az utóbbi sértette a dzsentrik érdekeit. A vidéki nemesség érdeke pedig – földbirtokkal rendelkező gazdálkodóként – a mezőgazdasági termelés hatékonyabbá tétele, mezőgazdasági szektort sújtó terhek csökkentése volt, ami ellentétben állt a központi kormány ipartámogató politikájával. A nemesség aktívan részt vett a zemsztvok szervező és irányító munkájában az útépités, egészségügyi és oktatási intézmények, könyvtárak, mezőgazdasági mintagazdaságok létrehozása terén. E törekvésük különösen felerősödött az 1891–1892. évi, majd az 1897. évi éhínségek időszakában, amelyek katasztrofális hatásait a cári adminisztráció nem tudta kompenzálni és ennek eredményeképpen a cári rendszer kritikája az 1890-es évek második felében egyre erősebb lett. A vidéki nemesség legfontosabb célja egy olyan országos zemsztvo összehívása volt, amely lehetővé tett volna számukra, hogy véleményezzék a kihirdetés előtt álló jogszabályokat és módosító javaslatokat nyújthassanak be, a cár törvényhozási monopóliuma megsértése nélkül. Miután III. Sándor cár mereven elzárkózott egy ilyen testület felállításától, nagy reményeket fűztek utóda, II. Miklós trónra lépéséhez, aki azonban a következő szavakkal hűtötte le az 1895. január 17-én tiszteletére Moszkvában összegyűlt zemsztvo képviselők reményeit: *„Nagyon örülök, hogy itt látom a társadalom valamennyi rétegének képviselőit, akik azért jöttek el, hogy biztosítsanak lojalitásukról. Hiszek ezeknek az orosz emberre mindig is jellemző érzelmeknek az őszinteségében. Ugyanakkor azt is tudom, hogy az utóbbi időkben a kormányzósági és kerületi gyűléseken egyes képviselők értelmetlen ábrándoknak adtak hangot a zemsztvo-gyűléseknek az államügyekbe való beleszólási jogával kapcsolatban. Mindenkinek tudnia kell, hogy én, aki minden erőmmel a nép javát akarom szolgálni, az autokrácia alapelvét éppoly keményen és hajlíthatatlanul fogom megőrizni, mint felejthetetlen emlékezetű, elhunyt atyám.*”²⁴⁹

Mindezek ellenére a 19–20. század fordulóján egyre inkább világosabbá vált, hogy amennyiben az orosz kormány meg akarja tartani a központi hatalom egyik pilléréként a vidéki nemességet, valamilyen módon orvosolnia kell a dzsentriket érintő nehézségeket, az orosz kormány miniszterei közötti rivalizálás azonban lehetetlenné tette egy egységes koncepció kidolgozását. Az 1898–1899-ben Ivan Lugginovics Goremikin belügyminiszter²⁵⁰ támogatta volna a zemsztvo önkormányzatok hatáskörének kiterjesztését, mert álláspontja szerint

²⁴⁹ Heresch, 1995: 73.

²⁵⁰ II. Miklós cár belügyminisztere 1896 és 1899 között. Polunov, 2005: 194-195.

amennyiben a lakosság számára lehetővé válik ügyeik önerőből és önállóan történő intézése, az az állami közigazgatás helyi szintjeinek megerősödésével fog járni. A belügyminiszter ezért nem állta gátját annak, hogy a Dmitrij Nyikolajevics Sipov, a moszkvai zemsztvo elnöke (1893–1904) magánkonferenciát szervezzen 1896-ban, amelyen az ott összegyűlt zemsztvo képviselők lehetőséget kaptak az őket érintő problémák bemutatására és olyan javaslatokat próbáltak kidolgozni Oroszország vidéki területeinek gazdasági- és társadalmi problémáinak megoldására, amelyek összeegyeztethetőek voltak a cári autokráciával.²⁵¹ A belügyminiszter zemsztvokat támogató javaslata azonban a pénzügyminisztérium vezetőjének ellenállásába ütközött. Vitte 1899-ben kiadott „Autokrácia és a zemsztvo” című memorandumában ugyan elismerte: az *„állam ereje összefüggésben áll a népesség önszerveződő képességével”*, ezt ugyanakkor csak szigorú állami felügyelet mellett tartotta kivitelezhetőnek, ami kizárta a vidéki nemesség befolyása alatt álló zemsztvók önkormányzati jogosultságainak kiszélesítését. (álláspontját erősen befolyásolta az a tény is, hogy a vidék politikai erejének növekedése együtt járt volna a mezőgazdasági szektor képviselőinek megerősödésével az államigazgatásban, aláaknázva ezzel a pénzügyminiszter ipartámogatási politikáját).²⁵² A két álláspont közül 1899-ben Vitte véleménye győzedelmeskedett és Goremikin kénytelen volt lemondani belügyminiszteri posztjáról.²⁵³

Tekintettel arra, hogy a politikai témájú kérdések nyilvános megvitatására legális lehetőségek nem álltak rendelkezésre, Oroszország politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésének megreformálását célzó megbeszéléseiket elsősorban magánemberként, zárt körben szervezték meg, elgondolásaikat pedig külföldön tették közzé. A cári rendszerrel kevésbé kritikus zemsztvo képviselők vezetője továbbra is Sipov maradt. Ez a mérsékelt csoport a cári hatalomgyakorlást egy tanácsadótestület felállításával kívánta segíteni, gátat szabva ezzel az uralkodót és a népet elválasztó bürokrácia önkényének és elégségesnek tartotta pusztán olyan „nem-politikai” szabadságjogok állami elismerését, mint a szólás szabadsága. *„A hatalom gyakorlásának joga a cárhoz, de a szólás szabadságának joga a néphez tartozik.”* – hangzott el programjukban.²⁵⁴ A radikálisabb álláspontot képviselő zemsztvo tagok soraiból (akik országos tanácskozó testület helyett már törvényhozó testület összehívását látták szükségesnek) azonban kialakulóban volt egy másik politikai csoport, amely 1902-ben Stuttgartban Pjotr Berngardovics Sztruve marxista közgazdász szerkesztésében kiadta

²⁵¹ Manning, 1982: 62.

²⁵² Seton-Watson, 1967: 555.

²⁵³ Fröhlich, 1981: 18-20.

²⁵⁴ Polunov, 2005: 209.

Oszvobozsgyenyije (Felszabadulás) című újságját, amely példányaikat titokban terjesztették Oroszországban. A csoportosulás az autokratikus Oroszország alkotmányos átalakítását tűzte ki célul és 1903 szeptemberében Harkovban döntött a *Szojuz Oszvobozsdenyija* (Felszabadulás Szövetsége) megalakulásáról, amely 1904 januárjában hivatalosan is megtörtént.²⁵⁵

Oroszország vidéki területeinek ellenőrzés alatt tartását ugyanakkor erősen hátráltatta, hogy a 19. század második felétől a belügyminisztériumnak a parasztkérdés megoldásával egyidejűleg figyelmet kellett szentelnie a városi munkásság ügyének is. A munkásság életkörülményeinek javításával az orosz kormány jelentős késéssel, a 19–20. század fordulóján kezdett csak el foglalkozni. A szabályozás azt a célt próbálta megvalósítani, hogy elvegye a munkások és a munkáltatók, illetve az állam közötti konfliktusok életét. A munkások érdekeit védő intézkedések hiányosságai ugyanis arra kényszerítették a nagyüzemi munkásságot, hogy – legális önszervezési lehetőségek hiányában – illegális munkásszervezetek alakítsanak ki, amelyek az 1880–1890-es években egyre radikálisabban fordultak szembe az autoriter jellemzőket felmutató orosz állammal szemben. Az ipari munkásság politikai célú mozgósítását elősegítette a marxista eszmék elterjedése Oroszországban, amely eredményeképpen országszerte megjelentek az első baloldali politikai csoportok, mint például a Lengyel Szocialista Párt, illetve a litván, lengyel és orosz Zsidó Munkások Általános Uniója.²⁵⁶ 1898-ban Minszkben megalakult az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, amely a cárizmus megdöntését és a proletárdiktatúra kikiáltását tűzte ki célul, a forradalom társadalmi bázisának pedig a munkásosztályt jelölte ki. Julij Martov és Lenin 1895-ben életre hívta a Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáért nevű szervezetet, amely azonban azonnal a rendőrség látóterébe került, Lenint és Martovot pedig államellenes szervezkedésért öt évre Szibériába száműzték.²⁵⁷ A szociáldemokraták mellett az ellenzéki politikai csoportok közé tartoztak a narodnyikok utódai, a szociálforradalmárok (az eszerek) is, akik kezdetben több csoportra oszlottak. 1894-ben hozták létre első, Népjog nevű szervezetüket. A mérsékelt eszer csoportok mellett ugyanakkor 1901-ben Berlinben megalakult a párt radikális, terrorista eszközöket alkalmazni kívánó csoportja is, amely merényletek végrehajtásával kívánt harcba szállni a cárizmus ellen.²⁵⁸

Az orosz állammal szembeni elégedetlenség a munkásság mellett a városi lakosság egy másik csoportja, az egyetemista hallgatók körében is lángra kapott. Az állami ösztöndíjak

²⁵⁵ Florinsky, 1954: Vol II. 1168.; Charques, 1958: 87.

²⁵⁶ Polunov, 2005: 210-211.

²⁵⁷ Florinsky, 1954: 1148-1149.

²⁵⁸ Niederhauser – Szvák, 2002: 296.; Bebesi, 2016: 25.; Flonriszky, 1954: 1152-1155.

alacsony mértéke sokakat arra kényszerített, hogy rosszul fizetett állásokat elfogadva dolgozzanak, így tartva el magukat egyetemi tanulmányaik alatt és a létbizonytalanság sokukat tett fogékonná szélsőséges politikai nézetek támogatásra. Az elégedetlen diákok szervezkedése – hasonlóan a munkásokéhoz – többnyire csak a nyilvánosság előtt rejtve történhetett meg és az így létrejött egyetemista testvériségek, egyesületek, politikai csoportok általában kritikusan viselkedtek a fennálló cári rendszerrel szemben. A kemény állami fellépés csak tovább erősítette a radikális tendenciákat a diákság körében, akik közül többen is szélsőséges politikai csoportokhoz csatlakoztak. A sokasodó sztrájkokat követően 1901. február 1-jén Nyikolaj Pavlovics Bogolepov oktatásügyi minisztert, a római jog professzorát lelőtte egy Pjotr Vlagyimirovics Karpovics nevű szociálforradalmár, egykori egyetemi hallgató, 1902. április 2-án Szipjagin belügyminiszter lett áldozata egy eszer párti, diáklázadásokban való részvétel miatt egyéves katonai szolgálatra ítélt egyetemi hallgató által elkövetett merényletnek.²⁵⁹

1903 nyarán, alig fél évvel az 1904–1905-ös orosz–japán háború kitörése előtt Oroszországban a belpolitikai válság egyre kezelhetlenebbé vált. A parasztság, a vidéki nemesség jelentős része, a városi munkásság és az egyetemi diákság egyre nagyobb hányada fordul szembe a cári rezsimmel. Poltava és Tambov kormányzóságokban 1898-ban még csak 36 parasztmegmozdulásról érkezett hír, 1902–1903-ban azonban ez a szám már 300 fölé nőtt és leverése nagyobb létszámú katonai erő mozgósítását tette szükségessé, mint amekkorára Napóleon 1812. évi támadása idején volt szükség.²⁶⁰

Ilyen körülmények között került sor Vjacseszlav Konsztantyinovics Pleve²⁶¹ belügyminiszteri kinevezésére, akitől Oroszország belpolitikai helyzetének helyreállítását várták. A belügyminisztérium új vezetője – akinek tanácsaira a Vitte teljesítményével, és a gazdasági válságba sodródó Oroszország helyzetével egyre elégedetlenebb II. Miklós egyre jobban hallgatott – a parasztság, illetve a vidéki területek helyzetének szabályozását tekintette prioritásnak. Annak érdekében, hogy ellensúlyozza Vitte befolyását az agrárszektor, illetve az abból élők jogállásának szabályozása ügyében, személyesen felügyelte a még elődje által életre hívott konferencia tevékenységét és igyekezett támogatókat szerezni a vidéki nemesség körében. 1903 májusában Moszkvában Sipov vezetésével ismét összegyűlt a zemsztvok

²⁵⁹ Fröhlich, 1981: 48-51.; Charques, 1958: 66-72.; Heller, 2000: 588.

²⁶⁰ Bebesi, 2016: 12- 13.

²⁶¹ Vjacseszlav Konsztantyinovics Pleve (1846-1904) karrierjét tanárként kezdte, majd a lengyel katonai körzet adminisztrációjában dolgozott és diplomát szerzett a Moszkvai Egyetem jogi karán. 1867-től a belügyminisztérium tisztségviselője volt, 1881-től Szentpétervár rendőrfőnöke, 1885-ben pedig belügyminiszter-helyettes. A cári Oroszország belügyminisztereként dolgozott 1902 és 1904 között. Kowner, 2006: 286.

vezetőinek egy része, hogy egyeztessék álláspontjaikat a Vitte által vezetett, az agrárrendszer válságával foglalkozó konferencia ügyében, amelynek helyi bizottságaiban a zemsztvo önkormányzatok képviselői is részt vettek. Tekintettel arra, hogy Sipov és támogatói Vitte kritikussai közé tartoztak, Pleve természetes szövetségesnek tekintette őket a pénzügyminiszter ellenében. Így bár a zemsztvo vezetőket figyelmeztette, hogy a politikai célú összejövetelek még magánkörben is tiltottak és a résztvevőknek a jövőben számítaniuk kell a felelősségre vonásra, egyúttal jelezte Sipovnak, hogy hajlandó megtárgyalni a zemsztvo képviselők javaslatait, amennyiben azok elsődlegesen Oroszország – és Vitte – gazdaságpolitikájának gyenge pontjaira helyezik a hangsúlyt. Pleve számítása bevált: 1903 elejére fokozatosan az ő véleménye vált az orosz kormány hivatalos álláspontjává az ország belső rendjének helyreállítása tekintetében, figyelmen kívül hagyva a vidéki nemesség egyre nyomatékosabb igényét egy központi érdekképviseleti szerv, egy országos zemsztvo létrehozást illetően.²⁶²

Pleve igyekezett a munkáskérdést is kézben tartani, egyre kevesebb sikerrel. Az évek óta tartó ipari válság hatására az ipari termékek ára csökkent, üzemek mentek tönkre, gyárak zártak be. 1903 márciusában az Urál-vidék bányáiban lázongások kezdődtek, amely leverése több halálos áldozattal járt, egy eszer merénylő pedig bosszúból meggyilkolta a tartományi kormányzót. Ezt követően 1903 júliusában Odesszában, Bakuban, Tiflisben, majd Kijevben, Nyikolajevben és Dél-Oroszország más városaiban törtek ki zavargások, amelyek lecsillapítása érdekében 1903 szeptemberében Harkov kormányzóság zemsztvója tárgyalni kezdte a Felszabadulás Szövetségének programját. Az orosz kormány azonban nem kívánt engedményeket adni és megkezdődött a túl liberálisnak vélt zemsztvo vezetők kinevezésének megtagadása, Pleve belügyminiszter javaslatára pedig 1904 januárjában Tver kormányzóság önkormányzatának teljes vezetőségét felfüggesztették.²⁶³ A növekvő társadalmi elégedetlenség féken tartása azonban a rendelkezésre álló rendészeti eszközökkel lehetetlennek bizonyult és Pleve közölte Kuropatkin hadügyminiszterrel, hogy a forradalom megelőzése érdekében szükség lenne egy kis, győztes háborúra.²⁶⁴

²⁶² Judge, 1983: 45-71.; Fröhlich, 1981: 23-25.

²⁶³ Tsuchiya 2007: 335.

²⁶⁴ Charques, 1958: 81-87., Krausz – Szilágyi, 1992: 25.

IV.4. Oroszország kelet-ázsiai külpolitikája az 1902. évi mandzsúriai csapatkivonás felfüggesztésétől az 1904. február 8-án megkezdődő orosz–japán háború kitöréséig

IV.4.1. Oroszország kelet-ázsiai külpolitikája 1903 nyaráig

Az 1902–1903. évi események (az Oroszországot sújtó politikai- és társadalmi feszültségek, a gazdaság helyzete, illetve az orosz csapatok Mandzsúriából való kivonásának felfüggesztése által kiváltott feszültségek Kelet-Ázsiában) arra kényszerítették a cári vezetést, hogy áttekintsék azokat a lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik az ország távol-keleti pozícióinak megőrzését, illetve megerősítését. Ennek érdekében konferenciák sorozatát hívták össze 1902. év végétől, amely eredményeképpen 1903 nyarára megszületett az az új külpolitikai irányvonal, amelyet a szakirodalom „új kurzus” névvel jellemezett.²⁶⁵

Az első, előkészítő konferenciára a cár téli rezidenciáján került sor Jaltában, 1902. november 9-én, amely során a hadügy-, külügy-, és belügyminiszter meghallgatta Vitte beszámolóját, amiben a pénzügyminiszter összegezte a néhány hónappal korábban megtett mandzsúriai útjának tapasztalatait. A pénzügyminisztert erősen aggasztotta, hogy a cári birodalom nem rendelkezett olyan pénzügyi, ipari és kereskedelmi kapacitásokkal, amelyek versenyképesé tették volna az Oroszország gazdaságát a többi nagyhatalommal szemben, így fennállt a veszélye annak, hogy a „nyitott ajtók politikájának” engedélyezése esetén a kiépülőben lévő orosz vasutak – elsősorban Dél-Mandzsúriai Vasút – Nagy-Britannia és Japán üzleti tevékenységét fogják elősegíteni Oroszországgal szemben. Az egyetlen megoldás az idegen hatalmak gazdasági szereplőinek védővámokkal történő távoltartása lett volna, amely viszont növelte volna a feszültséget Oroszország és Nagy-Britannia, illetve Japán között. Vitte jelezte továbbá, hogy az európai területeken sűrűsödő parasztfelkelések, illetve a „földéhség” csökkentése érdekében fontos lenne Szibériának a Transzszibériai Vasúton keresztül történő kolonizálását felgyorsítani. A jelenlevők a jelentés meghallgatását követően egyhangúlag elfogadták, hogy Mandzsúria orosz érdekszférában történő megtartása egyértelműen orosz érdek, ugyanakkor ennek eléréséhez tárgyalásokat kell folytatni Japánnal, tekintettel a szigetországnak a Mandzsúriával határos Koreához, illetve a mandzsúriai partvidékhez fűződő gazdasági és stratégiai érdekeire, mert bár egy háború a felkelő Nap országával megnyerhető lenne, az ország jelenlegi belpolitikai és gazdasági helyzete ellene szól egy ilyen megoldásnak. Az orosz álláspont részleteinek kidolgozása érdekében került sor 1903. január 24-én egy

²⁶⁵ White, 1964: 50.

külgyminisztériumi megbeszélésre, ahol a külgyminiszter munkatársai arra az álláspontra jutottak, hogy a decemberi konferencián kitűzött célokat az orosz katonai erők mandzsúriai evakuációjának befejezésével lehetséges elérni, amennyiben a Kínai Birodalom megadja azokat a garanciákat a mandzsúriai orosz érdekek megvédésére, amelyeket a külgyminisztérium munkatársai kidolgoznak.

Az orosz kormány miniszterei között 1903. február 7-én került sor a következő értekezletre, amelyen Lamszдорf külgyminiszter elnökölt és a hadügy-, haditengerészeti- és pénzügyminiszter mellett részt vettek a Távols-Keletre delegált nagykövetek is. Az értekezlet célja annak a japán javaslatnak a megtárgyalása volt, amely a két ország Koreára és Mandzsúriára vonatkozó érdekeinek egyeztetéséről, illetve a mandzsúriai csapatkivonásról szólt. A jelenlevők álláspontja rendkívül széles skálán mozgott: Tirtov admirális a koreai Masampo kikötőjének megszerzését kívánta elérni, míg Rozen tokiói orosz nagykövet teljes mértékben ellenezte, hogy Oroszország koreai területeket szálljon meg. A résztvevők konszenzus hiányában a koreai kérdés elnapolása mellett döntöttek. Mandzsúria tekintetében szintén erősen megoszlottak a nézetek. Lamszдорf külgyminiszter és Vitte pénzügyminiszter Mandzsúria kiürítése mellett foglalt állást, félve az evakuáció leállítása által okozott lehetséges nemzetközi következményektől, Kuropatkin hadügyminiszter ugyanakkor az orosz csapatok kivonásának szüneteltetését követelte, tekintettel a mandzsúriai időjárási viszonyokra, illetve a terület közbiztonságának állapotára. A felek ugyanakkor megegyeztek annak a külgyminisztérium által előkészített jegyzéknek a tartalmában, amely az evakuáció teljesítése fejében megkapni kívánt garanciák listáját tartalmazta, és amelyet hivatalosan 1903. április 18-án adtak át a szentpétervári kínai nagykövetnek. Ennek alapján Oroszország azt követelte Kínától, hogy miután az utolsó orosz katona is elhagyta a mandzsúriai tartományokat, Peking tegyen ígéretet arra, hogy azokat a területeket nem bocsátja idegen hatalmak rendelkezésére és Szentpétervár beleegyezése nélkül nem létesít új kikötőket, illetve nem adja át a közigazgatás vezetését más külföldi tisztségviselőknek. Szintén orosz kézben maradtak volna a jegyzék alapján az eddig megszerzett gazdasági érdekeltségek, különös tekintettel Nevcsvang kikötőjére, garantálva ezzel Oroszország monopolhelyzetét Mandzsúriában bármely nagyhatalom törekvéseivel szemben. A pekingi kormány rövid időn belül választ adott az orosz megkeresésre – a kínai nagykövet kormánya nevében április 22-én visszautasította az orosz

követeléseket és egyúttal nyilvánosságra is hozta azokat, növelve ezzel a többi nagyhatalom ellenszenvét a cári kormány mandzsúriai tevékenységével szemben.²⁶⁶

A mandzsúriai helyzet diplomáciai rendezésének megghiúsulása miatt szükségessé vált a térség katonai erőviszonyinak felmérésre, ezért Kuropatkin hadügyminiszter 1903. április 28-án a Távol-Keletre utazott. Kuropatkin távollétében került sor a következő miniszteri szintű megbeszélésre 1903. május 20-án Carskoje Szelo-ban. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a béke a Távol-Keleten csak határozott fellépéssel őrizhető meg és ennek érdekében az orosz csapatok Észak-Mandzsúriában maradnak, továbbá a Koreai-félszigeten található orosz gazdasági társaságok tevékenységét sem fogják korlátozni.

A konferencia által elfogadott álláspontot azonban hamarosan módosítani kellett, mert a hadügyminiszter 1903 júniusában befejezte távol-keleti körútját és egyértelmű állást foglalt amellett, hogy a jelentős katonai erővel rendelkező Japánnal fennálló érdekellentéteket diplomáciai úton kell rendezni, csökkentve ezzel egy nemkívánatos fegyveres konfliktus kitörésének esélyét.²⁶⁷ A hadügyminiszter álláspontjának megismerését követően, további egyeztetések eredményeképpen fogalmazódott meg 1903. augusztus 14-én, az uralkodó által vezetett kormányúléseken az új, szerényebb garanciális elvárásokat tartalmazó javaslat, amelyet az orosz kormány 1903 szeptemberében megküldött Peking számára és ezzel egyidőben tárgyalásokat kezdett a tokiói kormánnyal a kelet-ázsiai érdekellentétek rendezése érdekében.²⁶⁸

A tárgyalások menetét azonban jelentősen befolyásolta, hogy az „új kurzusként” megnevezett orosz külpolitikai irány rendelkezett egy, az orosz kormányon kívül álló, nemhivatalos alternatívával is, amelyet a Bezobrazov-kör tagjai képviseltek.

IV.4.2. A Bezobrazov-csoport tevékenysége és hatása Oroszország kelet-ázsiai külpolitikájára

A kelet-ázsiai külpolitika meghatározásában döntő szerepet játszó három minisztérium között gyakoriak voltak a nézeteltérések. Vitte a Transzszibériai Vasút és szárnyvonalai kiépítése céljából igyekezett valamennyi, a térséget érintő döntést a saját maga szempontjai szerint befolyásolni. Kuropatkin tábornok álláspontját ugyanakkor a stratégiai körülmények határozták

²⁶⁶ White, 1964: 54.

²⁶⁷ Nish, 2014: 172.

²⁶⁸ White, 1964: 69.

meg, amelyek sok esetben nehezen voltak összeegyeztethetőek a hatalmi pozíciói felett féltékenyen őrködő pénzügyminiszterével. A két miniszter, illetve Lamsz dof külügyminiszter közötti hatásköri összetűzések azonban többségében egy közös álláspont kialakulásában értek véget: Oroszország legfontosabb érdeke a jelenlegi, belpolitikai válsággal is terhelt helyzetben, hogy elkerülje a fegyveres konfliktust a kelet-ázsiai térségben érdekeltségekkel (és komoly katonai potenciállal) rendelkező többi nagyhatalommal, időt nyerve ezzel a katonai felkészülésre.²⁶⁹ A hadügyminiszter álláspontja szerint, amennyiben Oroszország nemzetbiztonsági érdekeit egy piramis formájában írják le, annak alapját a nyugati határok védelme képezné a hármasszövetséggel szemben, Korea és Mandzsúria viszont csak a védelmi prioritások utolsó helyén kapnának helyet.²⁷⁰ A minisztériumok vezetői között fennálló konfliktusokkal párhuzamosan ugyanakkor megkezdődött egy további folyamat, amely a kelet-ázsiai érdekek koordinálásának útját állta. Ennek előzményei egészen az 1894–1895-ös kínai–japán háború lezárásig, illetve az orosz–koreai kapcsolatok megerősödéséig vezethetők vissza.

Ez a kelet-ázsiai konfliktus több szempontból is előnyös volt Oroszország számára: egyrészt megerősödtek kapcsolatai Kínával, aminek eredményeképpen sor került a Transzszibériai Vasút nyomvonalát lerövidítő Kelet-Kínai Vasútvonal megépítésére és az Orosz–Kínai Bank megalapítására, ezáltal pedig a térségbeli orosz befolyás megerősítésére, másrészt Korea uralkodója cári katonai kiképzőket és gazdasági szakembereket kért az ország modernizációjának elősegítésére és a japán befolyás ellensúlyozására. A cári birodalom kelet-ázsiai politikáját ellenőrzése alatt tartó Vitte pénzügyminiszter Oroszország erőforrásait elsősorban a kínai orosz pozíciók stabilizálására kívánta felhasználni, de végül hozzájárult ahhoz is, hogy a nagyságrendileg jóval kisebb gazdasági lehetőségekkel bíró Koreai-félszigeten is pénzügyi forrásokat biztosítson az orosz igények támogatására. Az orosz pénzügyminiszter Koreával kapcsolatos nézetei azonban döntő mértékben megváltoztak, amikor Port Arthur kikötője, a Liaotung-félsziget, illetve a Dél-Mandzsúriai Vasút megépítésének koncessziója orosz kézre került. Vitte tisztában volt a cári birodalom erőforrásainak korlátozott voltával és azokat az újonnan megszerzett kínai területek kiaknázására kívánta fordítani, így számára a Koreai-félsziget jelentősége erősen lecsökkent.²⁷¹ Ezt az álláspontot szilárdította meg az a körülmény is, hogy a dél-mandzsúriai területek biztosítása megkövetelte az orosz–japán kapcsolatok konszolidálását és ennek érdekében a pénzügyminiszter felszámolta az orosz állam gazdasági és politikai pozícióinak jelentős részét Koreában, tágabb teret engedve ezzel a

²⁶⁹ McDonald, 1992: 28.

²⁷⁰ Kuropatkin, 1909: 167.

²⁷¹ Lukoianov, 2005: 66-67.

japánoknak. Ennek a politikának az 1898. április 25-én aláírt Nishi–Rozen jegyzőkönyv adott hivatalos kereteket.

Vitte Koreával kapcsolatos elképzelései azonban egyre inkább ellentétbe kerültek olyan orosz érdekcsoportok nézeteivel, amelyek elérkezettnek látták az időt, hogy megerősítsék a cári birodalom gazdasági és politikai jelenlétét a Koreai-félszigeten. A Transzszibériai Vasút építési munkálatainak előrehaladása, Port Arthur kikötőjének megszerzése, az odautazási feltételek javulása, a kínai, japán és koreai küldöttségek megérkezése az orosz fővárosba egyaránt elősegítették, hogy az kelet-ázsiai térségre irányuló figyelem megnőjön. Ennek eredményeképpen egyre több diplomata, katonatiszt, bankár és más vállalkozó szellemű személy látta meg az érvényesülés lehetőségét ebben a régióban.²⁷² Ezek egyike volt a Bezobrazov-csoport, amely szűk körébe tartozott Nyikolaj Gavrilovics Matyunyin, a 25 évig az orosz Távol-Keleten szolgáló diplomata és észak-koreai alkonzul, egykori iskolatársa, a nyugállományba vonult gárdatiszt Vlagyimir Mihajlovics Vonljarljarszkij és a csoport névadója, az egykor szintén a cári gárdában szolgáló Alekszandr Mihajlovics Bezobrazov.²⁷³ Mindhárman nagy lehetőséget láttak a szentpétervári és a szöuli udvar közötti kapcsolatok megerősödésében és nem tartották legyőzhetetlen akadálynak azt sem, hogy az oroszországi magántőke nem rendelkezett kellő pénzügyi tartalékokkal ahhoz, hogy tényleges gazdasági tevékenységbe kezdjen Koreában. Vállalkozásuk alapját egy koreai fakitermelési koncesszió képezte, amely 1896-ban került a vlagyivosztoki székhelyű Julij Ivanovics Briner kezébe. A stratégiai szempontból fontos, a kínai–koreai határt jelentő Jalu és Tiumen folyók völgyére vonatkozó szerződés lehetőséget biztosított a terület faanyagának kitermelésére, illetve az ehhez szükséges infrastruktúra (utak, raktárak, kikötők) kiépítésére, azonban a koncesszió eredeti tulajdonosa már 1897-ben eladásra ajánlotta fel Szentpéterváron, mert nem rendelkezett

²⁷² Nish, 2014: 167-168.

²⁷³ Ny. G. Matyunyin (1850–1907) karrierjét az 1870-es években az Amuron túli területek határvidékén kezdte meg a határőrség kötelékében, később ugyanítt a Pénzügyminisztérium kötelékében dolgozott tovább. 1898-tól a koreai nagykövetség alkalmazottja volt és a minél erőteljesebb orosz jelenlét szükségessége mellett foglalt állást a Koreai-félsziget tekintetében, ellentétbe kerülve a Vitte álláspontjával, aki számára Kína mellett Korea csak másodlagos jelentőséggel bírt és nem kívánta az orosz gazdasági-politikai kapacitások megosztását a két terület között. 1903 és 1905 között a Távol-Keleti Alkirályságot felügyelő Különleges Bizottságnak dolgozott.

V. M. Vonlialiaszkij (1852-1940), Mutiunin gyerekkori barátja, a cári Oroszország legpatinásabb katonai alakulatában, a cári gárdában szolgált és harcolt az 1877–78-as orosz–török háborúban. Miután 188-ben megházasodott és leszerelt, családi birtokán kezdett gazdálkodni és számos sikeres mezőgazdasági, ipari és bányászati vállalkozásba szerzett részesedést, amelyek azonban valamennyien csődbe mentek.

A. M. Bezobrazov (1855–1931) szintén a cári gárdától őrnagyi rangban 1881-ben. Gárdatisztként lehetősége volt rá, hogy jó személyes kapcsolatokat építsen ki a cári udvar és az orosz nemesség legmagasabb köreiből. 1881-1882-ben a „Szent-Druzszina” tagja volt, majd rövid időre visszavonult családi birtokára, hol azonban nem bizonyult eredményes gazdálkodónak. Rendkívüli önbizalommal és kommunikációs képességekkel rendelkezett, ugyanakkor rendkívül felelőtlen, rendkívül ötletek és tervek iránt nagy érdeklődést mutató férfi volt, akit ismerősi nagy rész dilettánsnak tartott, meggyőző erejét azonban kétséget kizáróan elismerték. Lukoianov, 2005: 67-68.

a szükséges pénzeszközökkel a vállalkozás kiépítéséhez, az Orosz-Kínai Bank pedig megtagadta a beadott hiteligenylést.²⁷⁴ A bank elnöke ugyanakkor megemlítette Briner eladási szándékát Matyunyin észak-koreai alkonzulnak. Az alkonzul jó lehetőséget látott a koncesszió kiaknázására és ötletét megosztotta egykori iskolatársával, Vonliarliarszkijval. Vonliarliarszkij hasonló véleményen volt a koncesszióval kapcsolatban, mint a koreai alkonzul, de nála jóval nagyobb léptékben gondolkodott. Egy a brit Kelet-Indiai Társasághoz hasonló gazdasági szervezetet kívántak létrehozni Észak-Kelet-Ázsiában, ehhez azonban komoly állami támogatásra volt szükség. Erre látszólag megvolt a lehetőség, mert Vonliarliarszkij ekkor egyrészt az Államtanács munkatársa, másrészt ezzel egyidejűleg a Kancelláriát vezető Pleve államtitkára volt. Vonliarliarszkij tisztában volt vele, hogy amennyiben a koncesszió megvalósításához szükséges tőkét állami forrásokból kívánja megszerezni, akkor meg kell kísérelnie a pénzügyminiszter megkerülését, mert Vitte már rendelkezett egy hasonló típusú gazdasági szervezettel – az Orosz-Kínai Bankkal – Északkelet-Ázsiában és nem volt valószínű, hogy jóváhagyná egy konkurens társaság állami támogatását.²⁷⁵

Vonliarliarszkij egy másik leszerelt gárdatiszt, A. M. Bezobrazov segítségét vette igénybe, aki másfél évtizeden keresztül Illarion Ivanovics-Daskov gróf, a cári udvar miniszterének volt a munkatársa. Bezobrazov ráadásul a cári udvarral gondosan ápolta kapcsolatainak hála az ifjú uralkodóval is találkozhatott, így úgy tűnt, az állami támogatás megszerzése nem fog akadályba ütközni.²⁷⁶ Bezobrazov ugyanis gyorsan további támogatókra tett szert a cári udvarban, jó kapcsolatot alakított ki az ifjú cár édesanyjával, Marija Fjodorovnával, Alekszejev admirálissal, a Port Arthur erődjének és a Liaotung-félszigeten található orosz csapatok főparancsnokával, illetve a cári udvar több tagjával. A jó meggyőző képességekkel rendelkező Bezobrazov 1898 tavaszán még csak írásban, majd miután – Vorontsov-Daskov grófon keresztül – bemutatott II. Miklósnak, több alkalommal szóban is igyekezett meggyőzni az ifjú uralkodót a koreai koncesszió támogatásának előnyeiről. Tevékenysége eredményeképpen Koreát illetően fokozatosan két tábor alakult ki Szentpéterváron: a Vitte pénzügyminiszter, Lamsztorf külügyminiszter és Kuropatkin hadügyminiszter által alkotott triumvirátus, akik a hivatalos állami álláspontot képviselték ebben a kérdésben és elleneztek az orosz befolyás túlzott kiterjesztését Kelet-Ázsiában,²⁷⁷ illetve a nemhivatalos Bezobrazov-csoport, amely támogatóinak személyi összetétele ugyan változó volt (és a köztük fennálló érdekközösség

²⁷⁴ White, 1964: 32-34.

²⁷⁵ Malozemoff, 1958: 178-179.

²⁷⁶ Kowner, 2006: 68.

²⁷⁷ Lukin, 2006: 28-29.

elsősorban Vitte pénzügyminiszter ellen érzett ellenszenvük, illetve egy Japánnal való érdekellentétben a fegyveres erő alkalmazásának szorgalmazása állt), de tekintettel az ifjú uralkodóra gyakorolt hatásukra, egyre fokozódó jelentőségűvé vált.

Az uralkodó kezdetben miniszterei álláspontját fogadta el. Hivatalosan nem támogatta a Bezobrazov-csoportot és csak magánbeszélgetéseik során adta áldását a vállalkozásra. A két csoport közötti vetélkedés így kezdetben Vitte győzelmével zárult. A Nishi–Rozen jegyzőkönyv eredményeképpen az orosz pénzügyminiszter leépítette az orosz gazdasági érdekeltségeket a Koreai-félszigeten, 1899 novemberében pedig az orosz uralkodó kijelentette, hogy a Bezobrazov-csoport gazdasági tevékenysége számára pedig nem biztosít állami forrásokat. Voliarliarszkij és Matyunin ezt követően az orosz haditengerészetet kívánta felhasználni a kitermelni kívánt fűrészáru szállítására, illetve annak eladására, de a Haditengerészeti Minisztérium mereven elzárkózott attól, hogy orosz kereskedők használhassák fel a cári flotta hajóit magáncélokra. Állami támogatás hiányában a fakitermelő vállalkozás csődközeli állapotba került.²⁷⁸

A Bezobrazov-csoport helyzete az 1900-1901. évtől kezdett megerősödni. Ennek oka egyrészt abban volt keresendő, hogy az orosz gazdaság fejlődése megtorpant, a kelet-ázsiai térségbe fektetett hatalmas tőke nem termelt hasznot és ezzel mind Vitte gazdaságpolitikai elképzelései, mind a „békés behatolás” politikája megkérdőjelezhetővé váltak. Ugyancsak nekik kedvezett az a körülmény, hogy a boxerlázadás leverésére orosz haderő bevetésére volt szükség, ami fokozta a katonai megfontolások jelentőségét a távol-keleti külpolitikai döntések meghozatalában. Ennek eredményeképpen Bezobrazov helyzete is megerősödött a cári udvarban. Miként azt Vitte elpanaszolta barátjának és kollégájának, Szipjagin belügyminiszternek, *„Bezobrazov legalább heti két alkalommal meglátogatja a cárt és órákig nála marad, miközben természetesen mindenféle nonszensz tervekről beszél neki”*.²⁷⁹ A helyzet tovább romlott azáltal, hogy 1902-ben a belügyminiszter merénylet áldozata lett és Vitte kérlelhetetlen ellenfele, Pleve került a belügyminiszteri székbe, aki a pénzügyminiszter pozícióinak aláásása céljából támogatni kezdte a Bezobrazov-csoport tevékenységét.²⁸⁰ A két csoport közötti harcban a döntő szó azonban továbbra is uralkodóé volt, akinek viszont nem volt határozott álláspontja az ügyben. Egyrészt hajlott rá, hogy elfogadja miniszterei álláspontját Oroszország kelet-ázsiai politikáját illetően (amely a szokásos minisztériumok

²⁷⁸ Lukoianov, 2005: 73-74.

²⁷⁹ Malozemoff, 1958: 186.

²⁸⁰ Gurko, 1939: 272.

közötti torzsalkodástól eltekintve nagyrészt egységes volt), ugyanakkor nagy hatást gyakorolt rá Bezobrazov és körének intrikája is, így határozatlan személyiségéből adódóan sok esetben annak a pártját fogta, akivel a legutolsó alkalommal egyeztetett.

II. Miklós uralkodói kvalitásai és az orosz államigazgatás sajátosságai egymást kiegészítve azzal az eredménnyel jártak, hogy az 1903. évi válságos időszakban, amikor az instabil belpolitikai helyzet mellett egy egyre komolyabb konfliktus látszott kialakulni a Távol-Keleten, a cári birodalom külpolitikai döntéshozatali mechanizmusa kezdett szétesni, lehetetlenné téve az orosz–japán konfliktus megelőzését. Az ifjú uralkodóról kortársai hasonló módon nyilatkoztak: jólnevelt, kulturált, udvarias és családszerető embernek írták le, akiből azonban teljes mértékben hiányzott az ország irányítására hivatott uralkodó határozottsága. Maga II. Miklós is kijelentette, hogy mennyire megrémíti az a tény, hogy neki uralkodnia kell²⁸¹ és ez a hozzáállás, illetve személyes tulajdonságai döntő mértékben befolyásolták az ország kormányzását, illetve külpolitikájának irányítását. A sok esetben döntésképtelen, saját minisztereiben megbízni nem tudó ifjú cár a minisztériumok közötti ellentéteket inkább szítani, mint csökkenteni kívánta, hogy a későbbiekben végül egyfajta döntőbírói szerepben foglalhasson állást. Ez valósult meg Port Arthur 1897. évi megszerzésekor, amikor a cár – először elfogadva a megszállás ügyében összeült miniszteri konferencia döntését – a kikötő megszállása ellen foglalt állást, majd később engedve Muravjov külügyminiszternek, döntését megváltoztatva utasítás adott a kínai haditengerészeti támaszpont elfoglalására, (Vitte erre reagálva felajánlotta a lemondását, amelyet azonban a fiatal uralkodó nem fogadott el),²⁸² majd 1902-ben a jobbágykérdés rendezése ügyében összeült bizottságok létrehozásakor, fokozva a már fennálló ellentétet a Vitte által vezetett pénzügy- és a Szipiagin, majd Pleve által vezetett belügyminisztérium között. A külpolitika meghatározásában is fokozottan jelentkezett ez a tendencia, amely legjobban 1903-tól mutatkozott meg, kialakítva egy „hivatalos és egy nemhivatalos” távol-keleti orosz külpolitikát, amely a külvilág szemében azonban nem II. Miklós határozatlanságának, hanem Oroszország megbízhatatlanságának volt a jele.

II. Miklós objektív ítélőképességét Oroszország Távol-Kelettel való kapcsolatában egyéb körülmények is gátolták. Érdeklődése Ázsia iránt már trónörökös korában kialakult, amelyet csak fokozott, hogy 1890 szeptemberében világkörüli útra indulhatott, amely során Egyiptom, India és Kína érintésével a Felkelő Nap országába is eljutott. Japánban való tartózkodását

²⁸¹ „Engem nem készítettek fel arra, hogy cár legyek. Én soha nem is akartam az lenni. Nem tudok semmit arról, hogyan kell uralkodni. Még azt sem tudom, hogyan beszéljek egy miniszterrel.” Alexander, 1932: 168-169.

²⁸² McDonald, 1992: 15-17.

azonban egy nem várt esemény zavarta meg: Nagaszakiban egy városór rátámadt és kardjával eltalálta, könnyű sérülést okozva az orosz cárevicsnek. Bár az esetnek a trónörökös akkor nem tulajdonított komolyabb jelentőséget, uralkodóként gyakran nyilatkozott lenéző módon a szigetországról, amelynek haderejét nem tartotta egyenrangúnak ez európai nagyhatalmakéval.²⁸³ A II. Miklósnak a Kelet-Ázsiát illető nézeteire hatást gyakorló személyek közül ki kell emelni az uralkodó unokatestvérét, II. Vilmos német császárt. A francia–orosz védelmi szerződés megkötése után Németország érdekeit az szolgálta legjobban, ha Oroszország figyelme Európa helyett Ázsiára irányul, ezért II. Vilmos – aki leveleiben önmagát és II. Miklóst az Atlanti-, illetve a Csendes-óceán admirálisának nevezte – arra törekedett, hogy az orosz uralkodót kelet-ázsiai terveinek megvalósítására ösztönözze.²⁸⁴ Leveleiben hangsúlyozta Oroszország küldetését ez európai civilizáció megvédésében a sárga veszedelem ellen és támogatta az orosz területszerzéseket, így Port Arthur kikötőjének megszerzését, illetve Korea birtokba vételét.²⁸⁵

Ilyen körülmények között az orosz külpolitika iránya fokozatosan kettévált. Miközben az illetékes minisztériumok képviselői között 1903. első hat hónapjában lezajlott az a konferenciasorozat, amely az Orosz Birodalom kelet-ázsiai politikájának meghatározását tűzte ki célul, II. Miklós már 1902 decemberében azzal bízta meg Bezobrazovot, hogy utazzon a Távols-Keletre és készítsen számára írásos jelentést az ott látottakról (ellenőrizve ezzel a szintén a Távols-Keletről hazaérkező Vitte jelentését), a pénzügyminiszter pedig utasítást kapott az uralkodótól, hogy biztosítsa a cári különmegbízott utazásának pénzügyi feltételeit 2 millió rubel erejéig. Bezobrazov megnyilatkozásai és egyéb tevékenységei (amelyek a távols-keleti orosz befolyás kiterjesztését szolgálták) azonban olyan mértékben ellentmondtak a hivatalos orosz álláspontnak, hogy a triumvirátus arra kérte az uralkodót, hívja vissza az egykori gárdatisztet Kelet-Ázsiából, a fiatal cár pedig eleget tett a kérésnek.²⁸⁶ Kuropatkin naplójában a következőket jegyezte fel: „*Vitte, Lamszdorf és én szorongással és aggodalommal telve követjük Bezobrazov tevékenységét, az Uralkodó ezen kalandjával kapcsolatban ... Két politika van kialakulóban a Távols-Keleten – a „birodalmi” és a „Bezobrazov-féle.”*”²⁸⁷

Bezobrazov visszahívásával egyidőben került sor arra az 1903. április 8-án megtartott kormányülésre, ahol megtárgyalták a Jalu-koncesszió kérdését. A miniszterközi konferencia

²⁸³ Schimmelpenninck, 2001: 20.; Heller, 2000: 582.

²⁸⁴ Savinsky, 1927: 69-70.

²⁸⁵ Heresch, 1995: 85-99.; Lievin, 2006: 90-91.; 100., McDonald, 1992: 25., Levine, 1920: 44.

²⁸⁶ Lukoianov, 2005: 79.

²⁸⁷ MacDonald, 1992: 43-45.

egyértelműen a koncesszió és az orosz befolyás túlzott kiterjesztése ellen foglalt állást, amit a cár elfogadott és a Bezobrazov által előadottak felülvizsgálatára ezúttal Kuropatkin hadügyminisztert küldte a Távol-Keletre, hogy katonai szemszögből mérje fel a cári birodalom kelet-ázsiai helyzetét. Ez a fejlemény azonban meggyengítette a triumvirátust, amely ezzel Szentpéterváron ideiglenesen elveszítette „erős emberét”, miközben a visszaérkező Bezobrazovot a cár érdemei elismeréséül 1903. május 15-én címzetes államtitkárrá nevezte ki. Befolyásának eredményeképpen 1903 júniusában újjáalakult az Orosz Távol-Keleti Fakitermelő Társaság, Bezobrazov pedig ismét a helyszínre utazott, hogy irányítsa a Jalu folyó torkolatában megkezdődő munkálatokat. 1903 szeptemberére azonban az államtitkár tevékenysége már a hadügyminiszter számára is zavaróvá vált és II. Miklós ekkor Kuropatkin oldalára állt. Egy magánkihallgatáson a cár maga is elismerte, hogy egyre terhesebb számára Bezobrazov állandó kritikája Oroszország távol-keleti politikáját illetően. *„Tisztában vagyok vele, hogy eljött az ideje annak, hogy kihajtsuk.”* – közölte a cár Kuropatkinnal. A cár támogatásának hiányában az államtitkár szerepe és befolyása ezt követően meredeken csökkent, de addigi tevékenységének súlyos következményei voltak: kelet-ázsiai orosz külpolitikai irányvonal véglegesen átalakult – kezdetét vette az „új kurzus”.²⁸⁸

Bezobravisták és a triumvirátus közötti belpolitikai konfliktus legjelentősebb következménye ugyanis az volt, hogy II. Miklós egyre kevésbé bízott meg saját minisztereiben és az államapparátusban. Alekszandr Alekszandrevics Polovcev, az Államtanács feje már 1901-ben érzékelte, hogy *„a fiatal cár egyre gyanakvóbb az uralmát szolgáló intézmények iránt és autokratikus hatalmának jótékony hatásában való meggyőződésében személyesen kezdte el azt gyakorolni oly módon, hogy nem egyeztet előzetesen senkivel, ellentétes módon cselekedve ezzel az ügyek intézésének általánosan elfogadott módjával.”*²⁸⁹ Az uralkodó 1903. augusztus 12-én – pont azon a napon, amikor megkezdődtek az orosz-japán tárgyalások a kelet-ázsiai kérdéseket illetően – ukázt adott ki a Távol-Keleti Alkirályság létrehozásáról, amely értelmében a Bajkál-tótól keletre fekvő területeket érintő katonai, külpolitikai és gazdasági kérdésekről a döntés az egyedül az uralkodónak felelős alkirály hatáskörébe került. Az alkirályi pozíciót Alekszejev admirális kapta meg, akinek tevékenységét az erre a célra felállított Távol-Keleti Ügyek Különbizottsága felügyelte. A bizottság egyik alelnöke Pleve belügyminiszter, titkárságának feje Matyunyin, jelentés tevője pedig Bezobrazov unokatestvére, Alekszej Mihajlovics

²⁸⁸ Malozemoff, 1958: 222.; Nish, 2014: 170.

²⁸⁹ MacDonald, 1992: 39.

Abaza²⁹⁰ volt. Bár a keleti-ázsiai területek igazgatásának ilyen módon történő átszervezésére vonatkozólag sor került bizonyos előkészítő egyeztetésekre a cár, az admirális és a hadügyminiszter között, a végső döntésről a miniszterek csak másnap, a sajtóból értesültek.²⁹¹ A térség katonai irányításának teljes kivonását a hadügyminisztérium hatásköréből Kuropatkin nem tudta elfogadni és beadta a lemondását (amit a cár nem fogadott el), Lamszдорф külügyminiszter pedig szívinfarktust kapott.²⁹² A kormányzati válságot semmi sem bizonyította jobban, hogy II. Miklós kijelentette Kuropatkinnek, hogy ő uralkodóként leginkább akkor bízna meg a tábornokban, ha az nem lenne miniszter (akinek lemondását ugyanakkor elutasította.)²⁹³

A Bajkálon túli területek irányításának ilyen mértékű átalakítása Vitte pénzügyminisztert lepte meg a legjobban, akit a cár teljes mértékben kihagyott az előkészítő folyamatokból. És bár Bezobrazov ekkor már befolyását fokozatosan elveszítette, az általa vezetett csoport intrikái hatására a pénzügyminiszter államigazgatásra, illetve a külpolitikai döntéshozatalra gyakorolt befolyása 1903. augusztus 28-án végleg megszűnt. Ezen a napon Vittét a cár egy magánkihallgatáson fogadta és közölte vele, hogy felmenti pénzügyminiszteri pozíciójából és kinevezi a Miniszterek Bizottsága élére. Az uralkodó ezekkel a döntésekkel egyrészt megszabadult a számára, személyiségéből és világnézetéből fakadóan legellenszenvesebb személytől, Vittétől („Most már én uralkodom” – írta naplójába)²⁹⁴, akit egyre többen az Oroszországot sújtó gazdasági és politikai válság okozójának tartottak, másrészt kiemelte a kelet-ázsiai ügyek irányítását a minisztériumok kezéből és azok intézésével egyetlen személyt, Alekszej admirálist bízta meg, aki közvetlenül neki volt felelős. A külpolitikai döntéshozatali struktúra ilyen mértékű átalakítása azonban a lehető legrosszabb pillanatban jött.²⁹⁵ Az alkirályi pozíciót egy haditengerészeti tapasztalatokkal rendelkező személy töltötte be, aki nem rendelkezett a megfelelő kvalitásokkal a külpolitikai döntésekhez szükséges egyeztetések megszervezéséhez, illetve egy idegen országgal történő tárgyalások levezetéséhez. Így, amikor 1903 augusztusában megérkezett Szentpétervárra a Japán Császárság megkeresése, hogy tárgyalásos úton rendezzék a két ország Mandzsúriát és Koreát érintő ügyeit, az orosz kormányban pont azoknak az államférfiaknak a befolyása csökkent le, illetve szűnt meg, akik támogatták a Japánnal történő megegyezést, illetve akik képesek lettek volna annak

²⁹⁰ Alekszej Mihajlovics Abaza az orosz haditengerészet tisztjeként 1873 és 1898 között különféle beosztásokban szolgált. A Bezobrazov csoport tagjaként a távol-keleti orosz pozíciók megerősítése mellett foglalt állást. 1902-ben ellentengernaggyá léptették fel, majd a Távol-Keleti Ügyek Különbizottságának tagja lett. Kowner, 2006: 25.

²⁹¹ Rosen, 1922: 220-223

²⁹² Nish, 2014: 176.

²⁹³ MacDonald, 1992: 65-66.

²⁹⁴ Malozemoff, 1958: 226.

²⁹⁵ Rosen, 1922: 222-223.

kidolgozására. Az Alekszej és Lamszdorf vezette tárgyalások (amelyek során a két orosz államférfi is ellentétes álláspontot képviselt) ezért igen lassan haladtak, amit csak súlyosbított II. Miklós magatartása, aki arra hivatkozva, hogy beteg feleségével kell lennie, hetekig senkit sem volt hajlandó fogadni.²⁹⁶ Tekintettel arra, hogy az orosz birodalom külpolitikájának meghatározásában az uralkodó kezében volt a végső döntés, a tárgyalások nem voltak folytathatók a cár egyértelmű beleegyezése nélkül, így a japán féllel történő egyeztetések több mint fél évig (1904 februárjáig) tartottak, amelyet Tokió a szentpétervári kormány időnyerési taktikájának tekintett. Az alkirály eközben katonai eszközök bevetését javasolta a cárnak, II. Miklós azonban meg volt róla győződve, hogy Oroszországot nem fenyegeti veszély, tekintettel egyrészt a birodalom megnövekedett katonai erejére a Távols-Keleten, másrészt az általa jóval gyengébbnek ítélt Japán katonai erejére és egyértelműen megtiltotta a mozgósítást. Amikor Japánban megkezdődtek a csapatösszevonások, az orosz cár még az 1904. január 28-án összehívott megbeszélésen is azon az állásponton volt, hogy amennyiben Japán partra száll Koreában, az nem tekinthető casus bellinek, kivéve, ha csapatai elérik a Jalu folyó vonalát.²⁹⁷ „*Én nem akarok háborút Oroszország és Japán között és nem is fogok hozzájárulni. Tegyenek meg minden szükséges intézkedést a háború elkerülésére.*” – jelentette ki.²⁹⁸ Az események azonban nem igazolták az orosz uralkodót, mert 1904. február 9-én a japán hajóhad megjelent Port Arthur kikötője előtt és tüzet nyitott az annak előterében állomásozó orosz hadihajókra.

²⁹⁶ Nish, 2014: 189.

²⁹⁷ Nish, 2014: 210.; Savinsky, 1927: 78.

²⁹⁸ Malozemoff, 1958: 243.

V. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború – a japán hadbalépés geopolitikai háttere és a háború eseménytörténete

V.1. A Japán Császárság megalakulása és külpolitikája a 19. század közepétől 1904-ig

V.1.1. Japán külkapcsolatai a 17. századtól az egyenlőtlen szerződések rendszerének létrejöttéig

A cári Oroszországgal 1904-ben háborúba lépő Japán Császárság történelmében a 19. század közepének eseményei döntő változást hoztak, tekintettel arra, hogy a szigetország az ezt megelőző évszázadokban külkapcsolatait tekintve erősen visszahúzódó magatartást gyakorolt. Ennek oka abban volt keresendő, hogy ebben az időszakban a japán szigetcsoport a Tokugava klán irányítása alatt állt, amely egy hosszú polgárháborús időszakot követően, az 1600-ban megvívott szekigaharai csata megnyerésével vált a szigetország urává.²⁹⁹ Tokugava Iejaszu³⁰⁰ és a vezetése alatt álló kelet-japán földesurak vezette koalíció azonban nem rendelkezett közvetlen hatalommal az ország egész területe felett. A Tokugava klán és a csatlós daimjók (földesurak) a földterületeknek pusztán negyede felett rendelkeztek, viszont az ország tíz legnagyobb daimjója közül nyolc csak a szekigaharai győzelmet követően fogadta el Iejaszut az ország vezetőjeként, hűségük ezért igencsak megkérdőjelezhető volt. A Tokugavák hatékony közigazgatás kiépítésével, a japán belső piac egységesítésével és egyéb, a gazdaság felvirágoztatását szolgáló intézkedésekkel ugyan sikeresen megszilárdították hatalmukat, amely eredményeképpen a szigetországban soha nem látott ideig – 250 évig – béke uralkodott, de a politikai stabilitás korántsem volt sziklaszilárd. A Tokugava család vezetője ezért uralmának legitimálása érdekében 1603-ban megszerezte a „sei taisogun – barbárhódító nagy generális címet” (sogun), akinek legfőbb feladata az ország határainak sikeres megvédése és a belső béke fenntartása volt. Az ország határainak és a rezsím hatalmának megszilárdítása érdekében a sogun kormányzata – a bakufu – fokozatosan korlátozni kezdte Japánnak a külvilággal fenntartott kapcsolatrendszerét, mert legnagyobb nemzetbiztonsági kockázatnak a keresztény nyugati országok képviselőit – elsősorban a portugál jezsuitákat és kereskedőket –

²⁹⁹ Totman, 2009: 298.

³⁰⁰ A folyamatos polgárháborúk uralta Japánt a 16. században három egymást követő hadvezér egységesített: Oda Nobunaga, aki 1568-ban bekövetkezett haláláig egységesítette Közép-Japán legjelentősebb területeit, Tojotomi Hidejosi, a paraszti származású katonatiszt, aki befejezte a japán szigetek egységesítését, földmérést rendelt el, megkezdte egy földkataszter összeállítását, a japán pénz egységesítését, tovább megkísérelte Korea meghódítását, illetve 1587-ben bekövetkező halála után Tokugava Iejaszu, aki a Hidejosi uralmát követően 1600-ban vált a szigetország urává. Reischauer, 1995:70-71.

tartotta. A japán történelemben korábban is színre léptek olyan nagyhatalmú vallási szekták, amelyek a polgárháborús évtizedekben komoly katonai tényezővé váltak és központjaikat, kolostorerődjeiket csak hosszantartó ostrommal lehetett elfoglalni. A portugál hittérítők Japán déli részén az 1500-as évek elejétől nyertek egyre komolyabb befolyást és számos települést – például Nagaszakit – a közvetlen irányításuk alá vontak.³⁰¹ A szigetország vezetői egyre fenyegetőbbnek látták a kereszténység terjedését az országban, mert annak vezetői a sógunhoz semmilyen hűbéri kötelezettséggel nem tartozó külföldi személyek voltak, (megkérdőjelezve ezzel a keresztény hitűeknek a sógunátus iránti lojalitását is), ráadásul felmerült annak gondolata, hogy a keresztény misszionáriusok a külföldi nagyhatalmak invázióját készítik elő. Szintén aggodalomra adott okot az a lehetőség, hogy Japán bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelemben olyan komoly jövedelemhez és új katonai technológiákhoz juttatná hozzá a központi kormányzattal elégedetlen daimjókat, hogy azok ezen erőforrások felhasználásával megdönthetnék a sógunátus rendszerét (Togukava Iejaszu idejében a tűzfegyverek alkalmazása a japán hadviselésben már elérte az európai országok színvonalát és nagyban hozzáárult ahhoz, hogy Iejaszu győzelmet aratott ellenfelei felett). A bakufu ezért fokozatosan lezárta az ország határait idegen államok hajói előtt és az európai államok közül csak Hollandia kereskedői kaptak jogot arra, hogy a szigetországgal szigorúan ellenőrzött keretek között üzleti kapcsolatokat tartsanak fenn a Nagaszaki kikötőjében létrehozott mesterséges szigeten, a Dejimán. A holland kereskedők gazdasági tevékenységükön túl ugyanakkor kulturális és hírszerző funkciót is elláttak. Rendszeresen vittek könyveket és egyéb tudományos műveket Japánba, amelyet japán nyelvre fordítva egy szűkkörű réteg tanulmányozhatott és tájékozódhatott a Japánon kívüli világban folyó eseményekről.³⁰²

A Felkelő Nap országának vezetői további három kapcsolódási pontot alakítottak ki, amelyen keresztül kapcsolatot tartottak a külvilággal. Az északi határvidéken – Hokkaidó szigetén – a bakufu megbízásából a Matsumara (Matsumae) klán kereskedelmi állomásokat és halásztelepeket alapított, kitermelte a térség erdőinek faanyagát, megadóztatta az itt található őslakos ainu népeket és igyekezte kiterjeszteni az ország fennhatóságát Szahalinra és a Kuril-szigetekre. A Koreával való érintkezés Csuzima szigetén keresztül volt lehetséges. A sziget daimjó engedélyt kapott a bakufutól, hogy külpolitikai kapcsolatot tartson fenn a koreai udvarral, amelynek ugyanakkor adót is fizetett, ennek fejében viszont kereskedelmi tevékenységet folytathatott az ázsiai kontinenssel. Ennek a módszernek az alkalmazásával

³⁰¹ Totman, 2009: 289.

³⁰² Jansen, 2008: 88-93.

maradtak meg a gazdasági kapcsolatok Kelet- és Délkelet-Ázsiával Satsuma daimjóján keresztül, aki kiterjesztette befolyását a Ryukyu-szigetekre (Okinavára). A Ryukyu királyság Satsuma tartomány adófizetőjévé vált, ugyanakkor Kína vazallusállamának is tartotta magát és rendszeresen adót fizetett a Középső Birodalomnak, aminek fejében jogot kapott arra, hogy kereskedelmi tevékenységet folytasson annak déli részén. Ebből következően Okinava – akárcsak Korea – nemhivatalos minőségben, egyfajta puffer államként lehetővé tette, hogy Japán kapcsolatban maradjon a Kínai Birodalommal. Az így kialakított rendszer segítségével a japán kormány értesült a Kelet-Ázsiában végbemenő eseményekről, pontosan kialakított államhatárok helyett viszont – különösen az északi és déli területeken – csak befolyási övezetekkel rendelkezett, amely a későbbiekben külpolitikai bonyodalmakhoz vezetett.³⁰³

Az elszigeteltség politikája másfél évszázadig sikeresnek bizonyult, de a 18. század közepétől fogva egyre kevésbé volt fenntartható, mert a Csendes-óceán partvidékén egy Japán számára idegen nemzet képviselői jelentek meg: az orosz cár szolgálatában álló kozákok, illetve tengeri felfedezők. Az Európából érkező, Ázsiát átszelő orosz csapatok az 1770-es években már a Kuril-szigetcsoport valamennyi tagján partra szálltak és kapcsolatba kerültek azok ainu lakossággal. 1771-ben a magyar származású gróf, Benyovszky Móric társaival hatalmába kerítette egy orosz hajót és megszököve a kamcsatkai fegyenctelepről Japánba hajózott, ahol arról tájékoztatta a japánokat, hogy az oroszok a Kuril-szigetek irányából Hokkaidó megtámadását tervezik. A támadásra ugyan nem került sor, de a japán partok közelében feltűntek az első orosz kereskedelmi és halászhajók. 1792-ben Adam Laxman vezetésével megérkezett az első orosz diplomáciai követség, amely – két japán hajótöröttet hazaszállítása mellett – a diplomáciai kapcsolatok felvételét kérte a bakufutól, amely azonban elutasította azt és az oroszok dolguk végezetlenül távoztak. Kevésbé volt békés a következő orosz–japán kapcsolatfelvételi kísérlet. 1804-ben Nyikolaj Rezanov kapitány, az Orosz–Amerikai Társaság megbízottja érkezett meg Nagaszaki kikötőjébe és át kívánta adni a japán kormánynak I. Sándor cár levelét, amelyben a kereskedelmi kapcsolatok felvételét kérte. Miután kérését elutasították, Rezanov távozott Japánból, de hadnagyai – Nyikolaj Kosztov és Gavril Davidov – több büntetőakciót vezettek japán telepek ellen Szahalinon és a Kuril-szigeteken.³⁰⁴

³⁰³ Takashi 2006: 5-14.; Eskildsen, 2019: 25-27.

³⁰⁴ Jansen, 2008: 94.; Mikiso – Perez, 2009: 63.; Auslin, 2005: 3-21.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1786_majus_23_grof_benyovszky_moric_halala

Az északi irányból érkező orosz fenyegetésen túl, amely egyértelműen Japán területi szuverenitását fenyegette, további fejlemények is súlyosbították a Tokugava sógunátus helyzetét: az ország keleti partjai közelében amerikai hajók tűntek fel, déli irányból pedig brit hajóegységek érkeztek. A sógun kormánya – amely a Nagaszakiban székelő holland kereskedőkön és egyéb forrásokon keresztül informálva volt a nyugati nagyhatalmak kelet-ázsiai tevékenységéről – így azonnal egy hármass geostratégiai fenyegetéssel szembesült: keleti irányból az Amerikai Egyesült Államok, északról Oroszország fogta harapófogóba, kikötői megnyitását követelve tőle, Nagy-Britannia pedig legyőzve a Kínai Birodalmat az első ópiumháborúban, megszerezte Hong Kong szigetét (1842), amely biztos bázisa lett a brit befolyás keleti irányú kiterjesztésének.

Az Amerikai Egyesült Államok hadihajói 1853. július 2-án futottak be a tokiói öbölbe. A Perry admirális vezette amerikai flotta megjelenésének célja az volt, hogy egyrészt az ázsiai kontinens irányába tartó kereskedelmi hajók számára mielőbb biztos kikötőket találjon a pacifikus térségen történő átkelés során, másrészt a Csendes-óceán északi részén a mostoha időjárási viszonyok elől japán kikötőkben menedéket kereső, illetve a hajótörést szenvedett bálnavadászhajók legénysége számára biztosítsa az emberséges bánásmódot, amelyet eddig a japán hatóságok megtagadtak.³⁰⁵ A gőzmeghajtású, nagy tűzerejű fegyverekkel felszerelt hadihajók láttán a Tokugava-kormányzat, illetve az ország daimjói számára egyértelművé vált, hogy Japán katonai ereje épp úgy nem elégséges a modern tűzfegyverekkel felszerelt nyugati nagyhatalmak ellen, mint ahogy Kínának sem volt az az ópiumháború idején. A bakufu és a földesurak között heves politikai vita folyt az amerikaiak számára megfogalmazandó válasz tartalmáról, de végül abból a célból, hogy időt nyerjenek az ország védelmi képességeinek növelésére, hajlandók voltak megnyitni néhány, az ország központjától távol eső kikötőt egy olyan ország előtt, amely sem gazdasági nagyhatalom nem volt, sem területi követelései nem voltak a szigetországgal szemben. Az 1854 márciusában, Yokohama külvárosában, Kanagavában aláírt egyezmény úgy tűnt, mindkét fél számára előnyös lesz: Japán elkerülte, hogy Kína sorsára jusson, Perry pedig elérte, hogy az amerikai állampolgárok megfelelő bánásmódban részesüljenek a japán szigeteken, továbbá ígéretet kapott a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére.³⁰⁶ Az amerikai kormány ebből a célból Townsend Harrist küldte Japánba, mint az ország első konzulját. Harris hosszas tárgyalások során meggyőzte a bakufut, hogy elkerülhetetlen a kereskedelmi kapcsolatok felvétele Japán és a

³⁰⁵ Mikiso – Perez, 2009: 64.; Makato, 2017: 4-6.

³⁰⁶ Nester, 1996: 28-38.; Jansen, 2002: 277-278.

nyugati országok között, amely megtörténhet katonai nyomás hatására, kényszerből – mint Kína esetében – vagy ezt megelőzendő, kialakíthatnak egy olyan kereskedelmi szabályozást, amely nem sérti olyan drasztikusan Japán szuverenitását és példaként állhat a nagyhatalmakkal történő tárgyalások során. A japán kormány tudatában volt az ázsiai szárazföldön lezajló második ópiumháború eredményének és a Kínára rákényszerített szerződésnek, ezért tanácsosnak vélte kapcsolatait elsőként a mérsékeltebb igényeket támaztó Amerikai Egyesült Államokkal rendezni. Ennek eredményeképpen került sor az 1858. évi japán–amerikai kereskedelmi szerződés megkötésére, illetve az azzal hasonló tartalmú megállapodások aláírására a többi európai országgal. Az „egyenlőtlen szerződések” rendszere lehetővé tette a nyugati országok számára, hogy hivatalos diplomáciai képviselőt tartsanak fenn Japánban, állampolgáraik területenkívüliséget élveztek (csak saját országaik törvénye vonatkozott rájuk) és sor került a kereskedelmi vámtarifák megállapítására, továbbá az ópiumbehozatal tilalmának kimondására.³⁰⁷

Az 1858. évi kereskedelmi szerződések aláírásával azonban megbomlott a Tokugava sógunátus és az elégedetlen daimjók közötti béke. Az ország megnyitása a külföldiek előtt egyértelművé tette, hogy a sógun képtelen megvédeni az ország határait, ezzel pedig megszűnt a bakufu legitimitásának egyik legfontosabb alapja. A bakufuval elégedetlen nagybirtokosok és alacsonyabb rangú nemesek felkelést robbantottak ki a Tokugavák ellen, a császári udvar arisztokratái – Iwakura Tomomi³⁰⁸ vezetésével – pedig támogatták a bakufu-ellenes erőket. Többéves polgárháborús időszakot követően a sógunátus rendszere összeomlott és 1867-ben 14 évesen trónra lépő Meidzsi császár mögött egyesülve a lázadó daimjók és udvari nemesek a „*fukoku kyohei* – gazdag ország, erős hadsereg” jelszavát követve új politikai, társadalmi és gazdasági alapokra akarták helyezni a Felkelő Nap országát.

Fő céljuk az egyenlőtlen szerződések rendszerének megszüntetésével az ország szuverenitásának helyreállítása volt, amelyet kiegészített az a törekvés, hogy biztosítsák a Japán Császárság fejlődéséhez szükséges nemzetbiztonsági, gazdasági és politikai feltételeket a 19. századi nemzetközi nagyhatalmi rendszerben. Az így lezajlott reformfolyamatokat a modernkori historiográfia a császár nevéből fakadóan Meidzsi-restaurációnak nevezte el.³⁰⁹

³⁰⁷ Makato 2017: 10-12.; Jansen, 2008: Vol. 5. 280.

³⁰⁸ Iwakura Tomomi (1825–1883) a japán császári udvar egyik nemesi családjába született és a császári hatalom támogatója volt az 1850-es években a sógunátussal vívott küzdelemben. Az ország nyugati típusú átalakítása mellett foglalt állást, különös tekintettel az alkotmány bevezetésére. <https://www.britannica.com/biography/Iwakura-Tomomi>

³⁰⁹ Mikiso – Perez, 2009: 78-83.; Totman, 2009: 391-400.

V.1.2. Japán politikai, gazdasági és társadalmi átalakulása a Meidzsi-restauráció során

A szigetország belső átalakítása felé tett első lépések egyike az volt, hogy Japán diplomaták és diákok csoportjait küldte a nyugati országokba, felmérve azok politikai, gazdasági és katonai berendezkedését. Ez a folyamat már az 1850-es években megindult és részben ennek eredményeképpen jutottak a Tokugava-ellenes daimjók azokhoz a modern fegyverekhez, amelyekkel megdöntötték a sógunátust. A külföldre küldött diplomáciai és tudományos missziók száma az 1867-ben meginduló Meidzsi-restauráció idején tovább növekedett. A legjelentősebb ezek közül az Ivakura vezette küldöttség volt, amely 1871–1873 között felkereste az Amerikai Egyesült Államokat, illetve Európa jelentősebb országait. A küldöttség tagjai között számos, a polgárháborúban és az azt követő reformok bevezetésében résztvevő politikus volt, akik számára a misszió lehetőséget adott olyan tapasztalatok megszerzésére, mint például a vasúthálózat fejlesztésének hatása az ország politikai és gazdasági egységének helyreállítására egy polgárháború után (mint ahogy ez történt az USA-ban), vagy a politikai, gazdasági, oktatási reformok hatása a hadviselésre és ezen keresztül a külpolitikára (mint ahogy ez látható volt az egységes Németország megteremtésekor). A fentiekén túl az Ivakura által vezetett küldöttség célja az 1858-as egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata volt. Bár ezt a célt nem érték el, a tárgyalások során szerzett tapasztalatok nagy segítséget jelentettek a japán kormány számára hosszútávú politikai céljaik kidolgozásában és az ahhoz vezető lépések megtervezésében. A legfontosabb prioritást Japán szuverenitásának visszaszerzése, illetve függetlenségének megvédése kapta, amelyet elsősorban az ország belső viszonyainak nyugati típusú átalakításával, második lépésben pedig az érdekszférájába tartozó szomszédos területek biztosításával kívántak elérni. Bár a japán kormány tervei előtt számos akadály tornyosult, az ország számos előnyös tulajdonsággal rendelkezett. Ezek közé sorolható többek között a samurájok magas száma (akik egyrészt megfelelő írástudással rendelkeztek és akik számára az előjárók iránti hűség természetes volt, másrészt nagy részük alacsony jövedelemmel rendelkezett, így motiváltak voltak a kiépítés alatt álló modern államapparátusban található hivatalok betöltésére)³¹⁰ illetve az a tény, hogy a termőföldek nagy része már akkor az azt megművelők tulajdona volt, így nem volt szükség a birtokviszonyokat felborító és társadalmi elégedetlenséget szülő földosztásra, ráadásul a társadalom termelő munkát végző lakosai számára a technológiai innovációk követése, a takarékoság és a munkafegyelem természetes volt.³¹¹

³¹⁰ Muraközy, 2015.

³¹¹ Jansen, 2008: Vol. 5. 336.; Paine, 2016: 4-8.; Totman, 2009: 400.

Japán politikai és kormányzati rendszerének nyugati típusú alkotmányos monarchiává történő átalakítása körülbelül két évtized alatt lezajlott. 1871-re a daimjók és a szamurájok nemesi előjogait eltörölték, a földesurak földbirtokai magas életjáradék fejében az állam tulajdonába kerültek, amely az országot prefektúrákra és körzetekre osztotta. Az 1880-as években német mintájú közigazgatási rendszert vezettek be, ahol a pozíciók betöltését egyetemi végzettség és alkalmassági vizsga elvégzéséhez kötötték. A parasztok számára szabaddá vált a földtulajdon megszerzése, illetve annak adásvétele. Az adókat az állami tisztségviselők szedték be és azt pénzben kellett megfizetni. Törvényben szabályozták az általános sorkötelezettséget, francia szakemberek tanácsait követve új polgári- és büntetőtörvénykönyvet adtak ki, bevezették a tankötelezettséget, és 1871-ben létrehozták az Oktatásügyi Minisztériumot, amely megalkotott egy országos, az alapszinttől az egyetemi szintig tartó szekularizált oktatási rendszert. A japán kormány az oktatás fejlesztésével két célt kívánt elérni: egyrészt kiképezni azokat a szakembereket, akik hatékonyan tudják alkalmazni a modern nyugati ismereteket, másrészt felismerték, hogy az oktatás lehetőséget biztosít szabálykövető, kötelességtudó és központi hatalomnak engedelmessé alattvalók kinevelésére. Az 1872-ben kiadott oktatási ediktum célul tűzte ki az írástudatlanság teljes felszámolását és nyolcéves kortól bevezette a tankötelezettséget. Ennek eredményeképpen a 19. század végére Japán férfilakosságának 70 százaléka részesült alapfokú képzésben.³¹² A nyugati technológiák bevezetésével jelentősen növekedtek a mezőgazdasági termelésbe bevont területek és a mezőgazdasági terméskötelességek, aminek eredményeképp Japán az 1880-as évek végéig élelmiszert exportált külföldre. A kormány nagy hangsúlyt fektetett a bányászat, a szállítási infrastruktúra és a külkereskedelem fejlesztésére. A japán kormány, illetve a japán befektetők magánvállalkozásai több száz külföldi szakembert alkalmaztak, akik segítségével nyugati típusú ipari és kereskedelmi vállalkozásokat alapítottak.

Az ország külpolitikai érdekeinek és határainak biztosítása megkövetelte a Japán Császárság fegyveres erőinek újjászervezését. 1871-re a daimjók magánhadseregeit felszámolták és helyükre az általános hadkötelezettségen alapuló tömeghadsereg lépett, amelyben minden behívott japán férfinak hét évet kellett szolgálnia. A tisztikar kiképzését az 1850-60-as években megtett európai tanulmányutakon szerzett tapasztalatok alapján kezdetben francia mintára szervezték meg, később azonban a több európai – az 1866-os porosz–osztrák és 1870–1871-es porosz–francia – háborúban győztes porosz hadsereget kérték fel, hogy küldjön kiképzőket a japán hadsereg részére. Német mintára 1878-ban megalakították a katonai vezérkart, amely

³¹² Mikiso – Perez, 2009: 11.; Totman, 2009: 412.

vezetőjének szabad bejárása volt a császárhoz, és amely független volt a parlamenttől. A vezérkart tehát nem korlátozta tevékenységében semmilyen civil hatalom, így fokozatosan a hadsereg kiképzésének, felszerelésének, taktikai és stratégiai irányításának legfőbb szerve lett, míg a hadügyminisztérium pusztán adminisztratív feladatokat látott el.³¹³ A német modell meghonosításában elévülhetetlen érdemeket szerzett Klemens Wilhelm Jakob Meckel vezérkari őrnagy, aki a német kormány megbízásából 1885-ben Japánba érkezett porosz katonai misszió feje volt, és aki kiemelte, hogy a katonai győzelem nem csupán a fegyverzet fejlettségétől, hanem a harci szellemtől is függ és sikert csak támadással lehet elérni. Tekintettel arra, hogy Meckel őrnagy elképzelései egybecsengtek a tradicionális japán harci erényeket, azok integrálása a japán tisztképzés alapelvei közé nem ütközött semmilyen akadályba.³¹⁴

A Japán Birodalmi Flotta kiépítése a hadsereghez képest csak később indulhatott meg, mert a modern haditengerészet megszervezése jóval nagyobb befektetést igényelt, mint amennyibe a szárazföldi haderő került. A kikötői infrastruktúra kiépítése, a hadihajók megvásárlása, majd azon iparágak fejlesztése, amelyek a későbbiekben lehetővé tették, hogy Japán saját maga gyárthassa hadihajóit, hatalmas mennyiségű tőkét és magas szintű szaktudást igényelt, amelyek Japánnak a Meidzsi-restaurációt követő időkben még nem álltak rendelkezésre. Ráadásul a katonai vezetést is „a hadsereg áll az élen, a haditengerészet pedig követi” elv vezérelte, a flottának így pusztán a japán partok védelmét szánták feladatául, ezért a flotta költségvetésének növelése, illetve az önálló haditengerészeti vezérkar létrehozása az 1890-es évek végéig váratott magára. Akárcsak a hadsereg esetében, a külső szakértők igénybevétele a haditengerészet számára is döntő jelentőségű volt. A japán flotta számára a brit királyi haditengerészet, a Royal Navy szolgált példaképként, így mind a kiképzés, mind a hajók megvásárlása terén meghatározó volt Nagy-Britannia szerepe. Komoly befolyást gyakorolt a japán flotta kiépítésére és az ott szolgálók kiképzésére John Inglis kapitány, aki 1887-ben érkezett Japánba. Tanácsait követve a japán haditengerészet tisztképzésében komoly súlyt helyeztek a tudományos tantárgyak (matematika, fizika, mérnöki tudományok) elsajátítására, az eddig szolgálatban álló vitorlášhajókat pedig elkezdték felváltani a nagysebességű, közepes méretű, gyorstüzelő ágyúkkal felszerelt hajóegységek. A kiképzés fontosságát még jobban kihangsúlyozta, hogy míg a kínai flotta már az 1880-as években megengedhette magának, hogy nagyméretű, tekintélyes páncélzattal és tüzérvél rendelkező csatahajókat vásároljon (és azokat demonstratív céllal látogatóba küldje a japán kikötőkbe), Japán pénzügyi okokból kifolyólag

³¹³ Lone, 1994: 21.

³¹⁴ Drea, 2009: 59.

ezt nem tehette meg. A kínai legénység fegyelem- és kiképzésbeli hiányosságait azonban kiaknázható lehetőségnek látta a japán hadvezetés, ezért úgy vélte, a kínai hajók fizikai adottságait a japán haditengerészek megfelelő kiképzésével ellensúlyozni lehet. Japán tengeri haderejének hatékony irányítása, illetve az ország tengeri stratégiájának kidolgozása céljából – szintén a brit haditengerészet példáját követve – a japán flotta vezetői elérték, hogy 1893-ban létrejöjjön a független haditengerészeti vezérkar.³¹⁵

A Meidzsi-restauráció végső eleme az alkotmány megalkotása volt. Az ország modernizációjával, a magas adókkal és a nyugati mintára létrehozott hadseregben történő kötelező katonai szolgálattal elégedetlen parasztok és samurájok több felkelést robbantottak ki az 1860–1870-es években, amelyek közül az 1877. évi Satsuma-lázadás volt a legjelentősebb. A japán kormány vezetői számára egyre világosabbá vált, hogy az ország belpolitikai stabilizációja csak akkor érhető el, ha bizonyos fokig lehetőséget biztosítanak a lakosság számára az országot érintő kérdések megvitatására, egy választott, jogalkotási hatáskörrel felruházott érdekképviselői szerv keretein belül. A miniszterelnök irányítása alatt álló kabinetrendszer már 1885-ben megvalósult, amelyet az 1888. évi, helyi közigazgatásról szóló reform követett. Ez utóbbi keretében a falvak és a vidéki városok jogot kaptak egy választott testület létrehozására, a helyi közügyek irányítása céljából. A helyi önkormányzatok választásain ugyanakkor csak meghatározott vagyoni cenzus alapján lehetett részt venni, amely eredményeképpen csak a vidék vagyonos rétegei, a japán népesség egy százaléka kaptak választójogot, annak a társadalmi csoportoknak adva ezzel politikai jogokat, amelyek gazdaságilag megerősödtek a Meidzsi-restauráció első két évtizedében.³¹⁶ A politikai rendszert átforgató reformokat a japán alkotmány kiadása és a parlament felállítása tetőzte be. A porosz mintát követő, 1889-ben elfogadott alaptörvény szerint – „amely az uralkodó ajándéka volt a japán népnek” – a Japán Császárság alkotmányos monarchiává vált. Az létrejövő politikai rendszer legfontosabb célkitűzése az volt, hogy olyan módon tegye lehetővé egy országos érdekképviselői rendszer létrejöttét, hogy az nem veszélyezteti az ország átalakításának menetét, megőrizvén annak politikai stabilitását. A császár személye volt az újonnan felálló rezsím legitimitációjának alapja, akit munkájában több, hivatalos és nemhivatalos tanácsadó testület is támogatott munkájában. Ezek közül a legjelentősebb a kis létszámú, az alkotmányban nem nevesített, hivatalosan nem is létező Vének Tanácsa (genro) volt, amely tagjai elsősorban azok a sógunátus ellen fellázadó Satsuma és Csoszu tartományból származó samurájok voltak,

³¹⁵ Even – Peattie, 1997: 23.

³¹⁶ Mikiso – Perez, 2009: 130.

akik a sógun hatalmának megdöntését követően Meiji császárt hatalomra segítették és az ország modernizálását irányították.³¹⁷ A Vének Tanácsával szemben az alkotmány az uralkodó hivatalos tanácsadó testületeként hivatkozott a miniszterekből álló kabinetre. A kabinetet (a miniszterelnököt és a kilenc minisztert) a császár nevezte ki és ők személyesen neki tartoztak felelősséggel, az uralkodó által meghozott döntések ugyanakkor csak miniszteri ellenjegyzéssel léphettek érvénybe. A kabinet hatáskörét – különös tekintettel a külpolitikai döntésekre - ugyanakkor erősen korlátozta, hogy az uralkodó egyrészt vétójoggal rendelkezett a törvényhozás területén, másrészt a kabinet soha nem kapott ellenőrzési jogosultságot az ország fegyveres erejének irányítása felett, annak vezetői ugyanis (a miniszterekhez hasonlóan) szintén személyesen az uralkodónak voltak csak felelősek. A japán kormányhoz hasonlóan az újonnan létrehozott Belső Tanács sem tartozott felelősséggel a parlamentnek annak ellenére, hogy az ország külpolitikájának meghatározásában fontos szerepe volt: ez a testület véleményezte a nemzetközi szerződéseket, mielőtt azok az uralkodó elé kerültek. Tagjait a császár a miniszterelnök javaslatára nevezte ki élethossziglan, illetve teljes jogú tagoknak minősültek az aktuális kormány miniszterei. Az alkotmány által életre hívott, választások útján létrejött kétkamarás parlament befolyása a (kül)politikai döntésekre mindebből következően korlátozott volt, mert bár kérdőre vonhatták a kabinet tagjait, azok nem voltak felelősek az országgyűlésnek. A parlament ugyanakkor megkerülhetetlen volt a jogszabályok meghozatalában, így például az új adónemek bevezetése, illetve a költségvetés elfogadása terén, lehetőséget biztosítva a képviselőknek, hogy képviselhessék a választók és a politikai közvélemény akaratát a kormánnyal szemben. A fentiek eredményeképpen Japánban lehetővé vált a politikai kérdések nyílt megvitatása és a választások által a parlamentben történő képviselete, az uralkodó hatalmát ugyanakkor a parlament semmilyen formában nem korlátozta. A legtöbb hatalom továbbra is az uralkodót támogató Vének Tanácsának a kezében maradt, akik a kabinettel és a Belső Tanáccsal együttműködve, személyes kapcsolataikon keresztül azt gyakran befolyásolva, ugyanakkor a parlamenti erőviszonyokat figyelembe véve irányították az országot.³¹⁸

³¹⁷ A genro tagjai közötti kohéziót nagyban növelte, hogy többségük harcolt a japán parti városaira tüzet nyitó európai hajók ellen, részt vettek a sógun hatalmát megdöntő polgárháborúban és szinte valamennyien hosszú tanulmányutakat tettek Európában a Japán politikai, gazdasági és társadalmi átalakításához szükséges ismeretek megszerzése érdekében. Valamennyien komoly kormányzati tapasztalattal rendelkeztek, több alkalommal közülük kerültek ki Japán miniszterelnökei és miniszterei, a Belső Tanács tagjai, vagy a japán fegyveres erők vezetői. A közösen leküzdött nehézségek, az azonos érdekek, továbbá a katonai és civil adminisztrációban szerzett tapasztalataik jelentősen megnövelték az ország hosszútávú stratégiai érdekeinek sikeres meghatározását és végrehajtásának összehangolását. Okamoto, 1970: 14-21.

³¹⁸ A parlamenti választáson való részvétel joga magas vagyoni cenzushoz volt kötve, amely alapján Japán népességének egy százaléka jutott szavazati joghoz, lehetővé téve a vidéki lakosság azon művelt és tehető

A japán lakosság műveltségi szintjének emelkedése és a politikai jogok birtokosainak lassú bővülése együtt járt a politikai közvélemény fontosságának növekedésével. A 19. század végén Japánban gyorsan nőtt a politikai pártok és csoportok, továbbá a napilapok és folyóiratok száma. Tekintettel a választásra jogosultak szűk körére, a politikai csoportosulások egy része a politikai jogok kiterjesztése mellett foglalt állást és a sajtón keresztül adott hangot gyakran kormányellenes követeléseiknek, ugyanakkor a sajtó volt az a fórum, ahol a politikai közvélemény megfogalmazhatta külpolitikai elképzeléseit. Az oktatási reformok bevezetése, az analfabetizmus fokozatos visszaszorulása, a városi lakosság növekedése és a modern távközlési technika elterjedése, a választott parlament létrehozása egyaránt hozzájárult, hogy a japán politikai közvélemény jelentősége növekedni kezdett és egyre nagyobb szerepet játszhatott az ország külpolitikájának meghatározásában. Tekintettel arra, hogy politikai közvélemény diplomáciai és kormányzati tapasztalatokkal nem rendelkezett, a japány kormány óvatos, a nyugati nagyhatalmakkal való konfrontációt sokáig elkerülő külpolitikája sokáig népszerűtlen maradt. Ezt az álláspontot képviselte a sajtó is, amelyben igen gyakran adott helyet a keményebb, radikálisabb külpolitikai fellépést követelő politikai csoportok, illetve személyek véleményének.³¹⁹

Az alkotmány bevezetése több szempontból is támogatta azt a törekvést, hogy Japán – gazdasági és katonai erejének növekedésével arányosan – egyre aktívabb szerepet vállaljon a kelet-ázsiai térség nagyhatalmi politikájában. A szigetország alkotmányos berendezkedése egyrészt növelte a császár uralkodásának legitimitását, másrészt a politikai jogokkal bíró társadalmi rétegek bizonyos fokú érdekérvényesítési és véleménynyilvánítási lehetőséget kaptak az országot érintő ügyekről, többek között annak külpolitikájáról, amely növelte az aktív külpolitikai lépések támogatóinak táborát. Japán külpolitikai célkitűzéseinek meghatározása és végrehajtása a japán alkotmány alapján az uralkodó felségjoga volt, aki dönt a háborúba lépésről, a békekötésről és a nemzetközi szerződések aláírásáról. A külpolitikai döntéshozatalban a segítségére voltak a kormányzati szervek, hivatalos és nem hivatalos tanácsadók, míg a parlamentnek a költségvetés megszavazásán és a miniszterek interpellációján túl nem voltak hatalmi jogosultságai ezen a területen. Gyakorlatban az uralkodó döntései a Vének Tanácsa és a kabinet közötti egyeztetések alapján születtek meg, amelyekre azonban a 19–20. század fordulóján fokozódó befolyást gyakorolt az egyre nagyobb erőre szert tevő japán

rétegeinek érdekképviselőit, amelyek támogatására az ország irányításához a kormánynak szüksége volt (Totman, 2009: 403-422.; Mikiso – Perez, 2009: 132.; Reischauer, 1995: 125.; Okamoto, 1970: 21-24).

³¹⁹ Okamoto, 1970: 41-54.

hadsereg, illetve a japán haditengerészet vezérkara, továbbá az egyre határozottabb külpolitikai fellépést támogató politikai közvélemény.³²⁰

V.1.3. A Japán Császárság külpolitikai stratégiája az 1894–1895-ös kínai–japán háborút megelőző időszakban

Japán vezetői az ország modernizációjával párhuzamosan, ugyanakkor rendkívül körültekintően megtették a szükséges lépéseket az ország területi integritásának és nemzetbiztonsági érdekeinek biztosítása érdekében, amelyeket az 1890-ben Jamagata Aritomo miniszterelnök akként összegzett, miszerint Japánnak elsőként biztosítani kell az ország területi szuverenitását („line of sovereignty”), hosszú távon azonban ez csak akkor valósítható meg, ha emellett biztosítja Japán külpolitikai érdekeinek érvényesülését is („line of advantage”).³²¹ *„Törekednünk kell érdekeink megvédésére és előnyös pozíciók megszerzésére... Egy nemzet, amely képtelen érdekszféráinak megvédésére, saját határait szorul vissza és csak reménykedhet abban, hogy külföldi segítséggel elkerülhet egy inváziót és soha nem éri el a teljes függetlenséget.”*³²²

Az első lépések ezért az ország északi és déli határainak pontosítását, illetve biztosítását szolgálták. A kettő közül az északi határ kérdésének rendezése volt a legsürgetőbb, tekintettel a Japánnal közvetlen határos cári Oroszország kelet-ázsiai jelenlétének fokozódására, illetve az orosz fél korábbi területi követeléseire. Első lépésként a japán kormány – miként a kínai vezetés Mandzsúria esetében – megkezdte a legnagyobb északi japán sziget, Hokkaido benépesítését és az ehhez szükséges infrastruktúra kiépítését.³²³ A két ország közös határait az 1855-ben megkötött szerződés ugyan rögzítette – a Kuril szigetcsoport északi része orosz, a déli japán fennhatóság alá került, Szahalin szigete pedig közös birtok volt – de Szahalinon állandósultak a konfliktusok a japán és az orosz telepesek között, a tokiói kormány pedig meg kívánta előzni a helyzet elmérgesedését. Japán részről már az 1860-as években születtek javaslatok a helyzet megoldására: először a sziget megosztásának tervét nyújtották át az orosz kormánynak, majd az Oroszországhoz tartozó Alaszkának az Amerikai Egyesült Államok részére történő eladásának példáját követve felmerült Szahalin megvásárlásának az ötlete is. Az orosz fél sokáig elutasította a japán megkereséseket, de amikor Európában az 1870-es évek derekán

³²⁰ Okamoto, 1970: 12-13., 57-68.

³²¹ Auslin, 2005: 19.

³²² Lone, 2000: 26.

³²³ Vogel, 2019: 91.

kiújultak a nagyhatalmi ellentétek a Balkán-félsziget kérdésében, a cári kormány is érdekeltté vált a távol-keleti határok rendezésében. A két ország között megszületett kompromisszum jegyében Japán lemondott a Szahalinra vonatkozó területi igényeiről és az teljes egészében a cári birodalom kizárólagos területévé vált, ennek fejében azonban ellenőrzése alá vonhatta a teljes Kuril szigetláncot. Ezzel az 1875-ös Szahalin–Kuril szigetek csereszerződés értelmében a Hokkaidó és a Kamcsatka-félsziget között elnyúló szigetek a Felkelő Nap országának részévé váltak. A szerződés aláírásával a japán kormány komoly hazai népszerűsége tett szert, mert ez volt az első olyan nyugati országgal kötött megegyezés, amelyben Japán egyenlő félként vett részt, geostratégiai szempontból pedig a megegyezés egyértelműen Japán győzelme volt: a Kuril-szigetek megszerzésével ellenőrzése alá vonta az Ohotszki-tengerről a Csendes-óceánra irányuló hajóforgalmat.³²⁴

A Japán Császárság déli határainak kijelölése szintén több lépésben történt meg. A japán kormány az ország déli része, Kjúsú szigete és Tajvan között található Ryukyu szigeteket saját birtokának tekintette, ezt a követelést azonban Kína nem ismerte el. Amikor azonban a tajvani bennszülöttek 1871-ben lemészároltak több tucatot, a partjaikra tévedt Ryukyu-ról származó halászt, Japán a szigetek felett szuverenitással rendelkező hatalomként lépett fel és kártérítést követelt a Tajvan felett szuverenitást gyakorló Kínától. Kína vitatta a követelést, ezért Japán 1874-ben büntetőexpedíciót küldött Tajvan szigetére, majd 1879-ben annektálta Ryukyu királyságát és Okinawa prefektúráként betagotha a Japán Császárságba, biztosítva ezzel déli határait és egyúttal bázist szerezve ezzel a japán befolyás déli irányú kiterjesztésére. (Fontos megjegyezni, hogy a japán katonai vezetés az expedíció végrehajtása során értékes tapasztalatokra tett szert egy tengeren túli hadművelet megtervezése, logisztikai lebonyolítása és egy távol fekvő hadműveleti területen történő akció kivitelezése terén).³²⁵

Az ország határainak végleges meghatározását követően a tokiói kormány megkezdte a Japán nemzetbiztonsága és gazdasági érdekei számára legfontosabb érdekszférák kijelölést és azon belül a japán befolyás kiterjesztését. A szigetország szempontjából – Japán legjelentősebb geostratégája, Jamagata Aritomo szerint – a földrajzilag a Japán–Kína–Oroszország közé beékelte Koreai-félsziget bírt a legnagyobb jelentőséggel, amelyet a japán hadvezetés „*egy Japán szívének szegezett tőrnek*” tekintett.³²⁶ Japán és a kelet-ázsiai szárazföldet uraló Kínai, illetve Mongol Birodalom között több alkalommal is voltak komoly katonai összetűzések,

³²⁴ Akagi, 1936: 61-65.; Jansen, 2008: 741.; Auslin, 2005: 13-16.; Szunomár, 2013: 195.

³²⁵ Vogel, 2019: 93.

³²⁶ Lone, 2000: 26.; Yamada, 1897: 1.; Auslin, 2005: 18.

amelyek többnyire Korea területére összpontosultak, de az 1274–1281 között lezajló mongol invázió már Japán partjait is elérte. A történelmi tapasztalatok tehát egyértelművé tették, hogy a japán nemzetbiztonság számára a koreai állam helyzete döntő jelentőséggel bír.

A Meidzsi-restauráció folyamán már 1869-ban kísérletet történt a koreai udvarral történő kapcsolatfelvételre, amelyet azonban – a Középső Birodalommal vazallusi viszonyban álló – szöuli kormány arra hivatkozva utasított el, hogy Japán vezetője nem adhat magának olyan címet („császár”), amellyel kizárólag a Kínai Birodalom vezetője rendelkezhet, a két ország közötti diplomáciai érintkezés elfogadott módja pedig csak Csuzima szigetén lehetséges, így nem engedélyezte, hogy a japán követség koreai földre lépjen. A koreai visszautasítás hatására az 1870-es évek elején a japán államvezetés középső és alsó szintjein fokozatosan terjedt az a meggyőződés, hogy Korea megnyitását katonai erővel kell kikényszeríteni. Az Ito Hirobumi³²⁷ vezette japán kormány azonban tisztában volt vele, hogy egy ilyen lépést diplomáciailag megfelelő módon elő kell készíteni. 1875-ben egyeztetés kezdődött a Kínai Birodalom és a Japán Császárság között a koreai kérdés ügyében. Kínát már ekkor aggodalommal töltötte el az a lehetőség, hogy a zavaros koreai belpolitikai helyzetet kihasználva a cári Oroszország befolyása esetleg megerősödik a térségben, Japán viszont jelezte, hogy tiszteletben kívánja tartani Szöul területi integritását és a japán igények pusztán gazdasági természetűek. Az egyeztetések eredményeképpen a Középső Birodalom nem gördített akadályt az elé, hogy a Felkelő Nap Országa nyomást gyakoroljon Koreára és elérje az ország határainak megnyitását a japán kereskedők és befektetők előtt.³²⁸

A Szöul és Tokió közötti kapcsolatokat a két ország képviselői által 1876. február 22-én a koreai fővárosba vezető víziút torkolatában fekvő Kanghva szigetén aláírt államközi szerződés, illetve a hat hónappal később aláírt Kiegészítő Kereskedelmi Szabályozás rögzítette, amely egyrészt kimondta, hogy a szerződő felek egyenjogú és szuverén országok, másrészt a japán partokkal szemben elterülő Pusan, majd kelet-koreai partvonalon fekvő Wonsan és a Szöulhoz szintén közel fekvő Incheon (Chemuplo) kikötője megnyílik a japán hajók előtt.³²⁹

³²⁷ Ito Hirobumi (1841-1909) a Meidzsi-restauráció egyik kiemelkedő államférfija, Vének Tanácsa egyik vezető tagja, az 1904–1905-ös orosz-japán háborút követően Korea kormányzója. Alacsony származású samuráj családba született, részt vett a sogunátus legyőzésében, majd az Ivakura misszióban. Az alkotmány bevezetését követően ő volt Japán első miniszterelnöke. Kowner, 2006: 163.

³²⁸ Seth, 2011: 232.; Chan, 2018: 140-144.; Vogel, 2019: 95-97.

³²⁹ Jinwung, 2012: 287.; Paine, 2003: 44.

V.1.4. Az 1894–1895-ös kínai–japán háború

A khangvai szerződés által létrehozott kapcsolatrendszer hatására a Japán megkezdhette Koreát illető gazdasági céljainak megvalósítását, a szöuli kormányzat bizonytalan helyzete azonban nem csökkentette az orosz jelenlét okozta geopolitikai fenyegetést. A kereskedelmi kapcsolatok szorosabbra válását mutatja, hogy alig egy évtizeddel a koreai határok megnyitását követően a koreai export 90 százaléka japán kikötőkbe irányult, a félszigetre érkező külföldi áruk döntő többségét pedig japán hajókon szállították. Az egyre növekvő japán népesség körében mind inkább nőtt a kereslet a koreai rizs, szója és egyéb mezőgazdasági termékek iránt, Japán pedig sikeresen értékesítette rohamosan növekvő textiliparának termékeit az újonnan megnyílt koreai piacokon, messze meghaladva ezzel a többi nagyhatalom Koreával folytatott kereskedelmének együttes forgalmát.³³⁰ A félsziget politikai stabilitásának növelése, illetve az ott végbemenő politikai folyamatok befolyásolása céljából a japán kormány, politikusok, befektetők, katonatisztek és tudósok csoportjai kezdték el pártfogolni azokat a koreaiakat, akik Japán mintájára modernizálni kívánták saját országukat. Ennek keretében tanulni vágyó koreaiak érkeztek Japánba és japán szakemberek, többek között katonai kiképzők mentek a Koreai-félszigetre.

A rendkívül megosztott állami vezetés azonban nem tudott hatékonyan reagálni a Japánból és a nagyhatalmak részéről érkező politikai és gazdasági hatások kezelésére. A szöuli udvarban a király és felesége környezetében japán-, orosz- és Amerika-párti, illetve ezekkel szembenálló hatalmi csoportosulások léptek fel egymással szemben, a helyzetet pedig csak tovább rontotta a rendkívül korrupst és nehezen irányítható közigazgatási rendszer, amely az udvar ellen hangolta a társadalom kevésbé jómódú tagjait. A félsziget politikai instabilitása tehát csak tovább fokozódott, ami lehetőséget kínált arra, hogy a Japán katonai vezetők legrosszabb álma valósuljon meg: Korea valamelyik szomszédos állam – a cári Oroszország vagy a Kínai Birodalom – befolyása alá kerüljön.³³¹ Mindezek fényében a japán vezérkar köreiben még annak a gondolata is felmerült, hogy a stratégiailag nagyobb veszélyt jelentő cári Oroszországgal szemben valamilyen fajta együttműködésre kerüljön sor Kínával, megőrizve ezzel Korea függetlenségét.³³²

Japán gazdasági dominanciája a fentiek ellenére is megkérdőjelezhetetlen maradt, de a félszigeten kínai csapatok állomásoztak és Szöul egyre inkább a Peking által odaküldött

³³⁰ Asakawa, 1904: 26.

³³¹ Paine, 2003: 33-36.; Jansen, 2008: 751.,

³³² Lone, 2000: 26.

tisztviselők befolyása alá került. A helyzetet tovább rontotta, hogy 1883-ban a koreai király szolgálatában álló német származású Paul Von Möllendorf Szentpétervárt is bevonta a koreai ügyekbe azzal, hogy katonai kiképzőket kért az orosz cártól és ennek fejében lehetővé tette volna, hogy az orosz és a koreai hajók kölcsönösen használhassák a másik nemzet kikötőit. A koreai belpolitikai helyzet ráadásul továbbra is meglehetősen viharos maradt és két év múlva, 1884-ben újabb puccskísérletre került sor. Ezúttal egy progresszív, japánpárti csoport próbálta átvenni a hatalmat a szöuli japán nagykövetség segítségével és a konzervatívok kérték fel a Koreában állomásozó kínai csapatokat a rendteremtésre. A puccskísérlet ismét összeomlott, az abban részt vevők jelentős részét pedig ismét lemészárolták.³³³ Tekintettel arra, hogy a japán fegyverkezési- és flottaépítési program még csak akkor kezdődött meg, a japán vezetők diplomáciai úton akarták rendezni Korea kérdését a Középső Birodalommal. A két ország az 1885-ben aláírt Li–Ito megegyezés alapján kivonta csapatait a félszigetről és ígéretet tettek, hogy amennyiben a körülmények csapatok újbóli bevetését követelnék meg, arról előzetesen tájékoztatni fogják a másik felet.³³⁴

A Kínai Birodalom határozott fellépése mellett a japán stratégák számára legrosszabb lehetőség is körvonalazódni kezdett: az 1880-as évektől a hadseregét és flottáját modernizáló Középső Birodalom mellett a Japánnal közvetlen szomszédos cári birodalom is hatalmi tényezővé kezdett válni a térségben. A szöuli udvar ugyanis abból a célból, hogy ellensúlyt keressen a pekingi és tokiói kormány növekvő befolyása ellen, Von Möllendorf javaslatát követve javaslatot tett Szentpétervár számára, hogy amennyiben az garanciát ad Korea területi integritásnak megvédésére, akkor az orosz haditengerészet rendelkezésére bocsátanák a kelet-koreai partvidéken található melegvízű Port Hamilton kikötőjét. Japán és Kína nem rendelkezett a koreai kikötők orosz kézre adásának megakadályozásához szükséges katonai erővel, de a két ország szerencséjére a kiújuló angol–orosz ellentétek, illetve az azok feloldására tett diplomáciai lépések megoldották a problémát. A brit és az orosz birodalom között 1885-ben ugyanis konfliktus alakult ki a két nagyhatalmat elválasztó Afganisztán határait illetően és a brit haditengerészet nyomásgyakorlás céljából 1885. április 26-án megszállta Port Hamilton kikötőjét, hogy ellátó bázist alakítson ki egy lehetséges, Vlagyivosztok ellen intézett támadás előkészítése céljából. Az afgán határvita végül megegyezéssel zárult, a brit hajók elhagyták a kikötőt, Von Möllendorf pedig kínai nyomásra kegyvesztetté vált a korai udvarban.³³⁵

³³³ Akagi, 1936: 126-129.

³³⁴ Paine, 2003: 56-59.; Vogel, 2019: 100-115.

³³⁵ Akagi, 1936: 132-133.; Malozemoff, 1958: 29-33.

A cári diplomácia kelet-ázsiai tevékenysége azt eredményezte, hogy a japán hadvezetés számára a Japán Császárság és az Orosz Birodalom közötti fegyveres összecsapás lehetősége az 1880-as évek végétől kezdve egyre határozottabb formát öltött. A Felkelő Nap Országának számára ugyanis nem Korea vagy Kína jelentette a legjelentősebb fenyegetést, hanem a nyugati nagyhatalmak, közülük is elsősorban a cári Oroszország, amelynek a kelet-ázsiai partvidék irányába mutatott vasútépítési tervei ezekben az években egyre pontosabban kirajzolódtak. 1891-ben megkezdődött a Transzszibériai Vasút építése, 1892-ben pedig az orosz távol-keleti flotta használatba vette a vlagyivosztoki haditengerészeti támaszpontot. A cári birodalom katonai infrastruktúrájának ilyen ütemű fejlődése a kelet-ázsiai térségben lépéskényszerbe hozták a japán stratégiákat: Japán érdekeit még azt megelőzően biztosítani kellett, mielőtt a transzkontinentális vasutat üzembe helyezik, mert ezt követően a cári csapatok létszámbeli fölénye már nem lesz ellensúlyozható.³³⁶

Az orosz veszély fokozódása ellenére Japánnak elsőként a Kínai Birodalommal kellett rendeznie Korea kérdését. A Koreai-félszigeten az 1890-es évek első felében a belpolitikai helyzet ismét feszültebbé vált: 1894-ben kitört a Tonghak-felkelés. Az eredetileg vallási csoportként megalakuló mozgalom tagjai többségükben paraszti származásúak voltak, akiknek az életminősége fokozatosan romlott a közigazgatásban egyre inkább elburjánzó korrupció és az egyre magasabb adóterhek miatt. Az ország határainak megnyitása által okozott gazdasági és társadalmi változásoknak is elsősorban ők voltak kitéve: a japán kereskedők felvásárolták a koreai rizst, amely az élelmiszer- és a termőterületek áremelkedésével járt, az országba beáramló olcsó iparcikkek a kézművesek megélhetését veszélyeztették. Az 1894 áprilisában kitört és viharos gyorsasággal elterjedő felkelést a szöuli kormány megint nem tudta ellenőrzése alatt tartani, és ismét kénytelen volt katonai segítséget kérni Kínától, amelyet Peking teljesített és a parasztfelkelést rövid időn belül megfékezte.³³⁷

Az események hatására ugyanakkor Japán egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy Korea „bukott állam”, amely képtelen saját erejéből megőrizni belső egységét és megvédelmezni szuverenitását.³³⁸ Tekintettel arra, hogy a felkelések állandó fenyegetést jelentettek a félsziget stabilitására, Japán geopolitikai érdekei pedig megkövetelték, hogy Korea kormánya egyértelműen uralja a félszigetet és megőrizze a semlegességét a Japán számára fenyegetést jelentő nagyhatalomakkal szemben, közvetlenül a felkelést követően japán

³³⁶ Lone, 2000: 26-28.

³³⁷ Kim, 2012: 299-302.; Asakawa, 1904: 257.

³³⁸ Paine, 2016: 22.

csapatok szálltak partra a félszigeten. Az akció célja a további felkelések megakadályozása és az ország belpolitikai stabilitásának megerősítése volt, emellett Tokió felkérte Pekinget, hogy támogassa egy Koreát érintő, széleskörű modernizációs reformcsomag végrehajtását. A reformprogram leglényegesebb céljait Mutsu japán külügyminiszter négy pontban foglalta össze az 1894. június 15-én megtartott kormányülésen:

1. Korea pénzügyeinek felülvizsgálata;
2. A központi és helyi közigazgatás létszámának racionalizálása;
3. Rendőség felállítása a rend fenntartása érdekében;
4. Az állami kiadások leszorítása a bevételek szintjére.³³⁹

A koreai udvar nem foglalt állást a kérdésben, Kína ugyanakkor visszautasította a reformok támogatását célzó felkérést, ezért Japán támadást indított a kínai csapatok ellen.³⁴⁰ 1894. július 25-én a Togo Heihachiro³⁴¹ vezette japán hadihajók kínai csapatszállító hajókat támadtak meg, majd néhány nappal később a japán hadsereg fegyveres erői elfoglalták Szöült. A kínai hadsereg szeptember 15-én vereséget szenvedett Pjongiang-nál, a japán flotta pedig szeptember 17-én a Sárga-tengeren mért vereséget az Észak-Kínai Flottára. Ezt követően a japán hadsereg megostromolta és december 5-én elfoglalta a legyőzött kínai flotta bázisát, Port Arthurt. 1895 januárjában hasonló sorsra jutott a Sandong-félszigeten található Vejhajvej kínai haditengerészeti bázis is.³⁴² A Felkelő Nap országa ezzel a győzelemsorozattal sikeresen megverte a kelet-ázsiai szárazföld nagyhatalmát és megvetette lábát a kontinensen.

A japán kormány számára ugyanakkor komoly geostratégiai és diplomácia problémát okozott az elért eredmények stabilizálása. Katonai szempontból nem lett volna kivitelezhetetlen Peking elfoglalása és a mandzsu dinasztia hatalmának megdöntése, de egy ilyen lépés csak növelte volna a növekvő hatalmi vákuumot a térségben, ami tovább súlyosbította volna Japán helyzetét. Az önálló koreai állam eleste mellett ugyanis a Kínai Birodalom is összeomlott volna és a gyenge lábakon álló Csing dinasztia helyett a térségben nagyhatalmi ambíciókkal rendelkező országokkal kellett volna egyezkedni, akik nagy valószínűséggel saját pozícióik megerősítésére használták volna a kínai kormány bukását. *„Ha ez megtörténik (a mandzsu*

³³⁹ Kajima, 1979: 6-7.

³⁴⁰ Akagi, 1936: 140-141.

³⁴¹ Toho Heihachiro (1847–1934) satsumai származású haditengerésztiszt, aki részt vett Kagosima védelmében, amikor a brit flotta 1864-ben megostromolta. A Meidzsi restaurációt követően 1871-ben Nagy-Britanniába ment továbbképzésre. 1878-ban tért vissza Japánba. Részt vette az 1894–1895-ös kínai-japán háborúban, majd 1903 végén kinevezték az egyesült japán flotta élére. Kowner, 2006: 377-378

³⁴² Vogel, 2019: 118-121.

dinasztia bukása) *Japánnak a békéről nem Kínával kell majd megegyeznie, hanem a Nyugattal.*” – jelentette ki Ito japán miniszterelnök.³⁴³ Japán számára nemzetbiztonsági szempontból tehát az volt a kívánatos cél, hogy a háborúban elért nyereségek stabilizálása mellett a nagyhatalmakat – és közülük elsősorban Oroszországot – távol tartsák a legyőzött Kínai Birodalomtól. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a japán döntéshozók között sem volt egyetértés a békefeltételeket illetően. A hadsereg vezetői a kiépülő Transzszibériai Vasút által képviselt orosz fenyegetés megállítása céljából a Liaotung-félsziget és Port Arthur megtartását követelték, a haditengerészet Tajvan megszállása mellett foglalt állást, a háború költségeinek megtérítése érdekében pedig szükséges volt egy pénzügyi kompenzáció kikényszerítése is.³⁴⁴

Ito helyzetértékelése sajnálatos módon helyesnek bizonyult: a háború által elért területi eredmények elfogadtatása a nagyhatalmakkal komoly komplikációkkal járt. A Kínai Birodalom megbízottjaként Li Hung-csang 1895. március 19-én érkezett meg Simonoszeki kikötőjébe és a japán miniszterelnökkel lefolytatott tárgyalások eredményeképpen április 17-én aláírták a békeszerződést, amely alapján Kína Koreát független államnak ismerte el (megszüntette ezzel Korea Kínához fűződő kötöttségeit), Japán megkapta a Liaotung félszigetet, Tajvant és a Pescador szigeteket, Kína továbbá 200 millió tael hadisarcot fizet Japán részére, amely a jóvátétel megfizetéséig megszállás alatt tarthatta Vejhajvei kikötőjét, Japán pedig ezen kívül további kereskedelmi jogosultságokat kapott Kína területén. A Japán Birodalom területfoglalása a kelet-ázsiai partvidéken, a kínai főváros közvetlen közelében több nagyhatalom számára is elfogadhatatlan volt, különösen Oroszországnak, amely attól tartott, hogy a japán előretörés folytatódni fog az észak-kínai területeken, veszélyeztetve a cári birodalom szibériai hódításait és az épülő Transzszibériai Vasutat.³⁴⁵ Oroszország, a vele szövetségi viszonyban álló Franciaország és a Kínában gazdasági pozícióit megerősíteni kívánó Németország közös fellépése a szerződés módosítására érdekében nem lepte meg a japán kormányt, amely az európai országokban található nagykövetségein keresztül pontos információkkal rendelkezett a nagyhatalmak háborúval kapcsolatos álláspontjáról. A háromhatalmi fellépésre reagálva Ito japán miniszterelnök három lehetséges alternatívát vázolt fel a szigetország döntéshozói előtt: a fegyveres konfliktus felvállalását a nagyhatalmakkal, egy nemzetközi konferencia összehívását a kérdés rendezése érdekében, illetve az ultimátum elfogadását. A háború felvállalása az előerőben és anyagilag kimerült Japán Császárság számára nem volt járható út. Egy nemzetközi konferencia összehívása szintén komoly

³⁴³ Paine, 2003: 248.

³⁴⁴ Vogel, 2019: 124.

³⁴⁵ Paine, 2003: 281-283.

kockázatokat rejtett: Japán számára tanulságos volt a berlini konferencia végkimenetele, amely arra kényszerítette az 1875–1878-as orosz–török háborút megnyerő Oroszországot, hogy lemondjon háborús hódításainak nagy részéről. A japán kormány ezért a harmadik megoldást választotta: a hadisarc összegének megemlése fejében lemondott a Liaotung félszigetről.³⁴⁶ A japán vezetők álláspontját a helyzetről Mutsu külügyminiszter a következőképpen foglalta össze: „*A háborúban győztünk, a diplomáciában vereséget szenvedtünk.*”³⁴⁷

V.1.5. Az orosz–japán szembenállás kiéleződése – felkészülés a háborúra

A kínai–japán háború – amely a nagyhatalmak várakozása ellenére nem Japán vereségével ért véget – rámutatott az önmaga modernizálására képtelen Középső Birodalom gyengeségére és egyúttal új lehetőségeket kínált a nyugati országoknak gazdasági és stratégiai érdekeik kiterjesztésére. Japán számára a háború pénzügyi szempontból – a kínai hadisarcnak köszönhetően – nyereséges volt a szigetország presztízse a nagyhatalmi politikában megnőtt és tengerentúli területek megszerzésével megkezdődött a japán gyarmatbirodalom kiépülése, rövid távon azonban a győzelem japán pozícióinak meggyengülésével járt, mert valamennyi nagyhatalom fokozni kívánta gazdasági és katonai jelenlétét a Kínai Birodalomban és nem csupán néhány kikötő, hanem teljes tartományokra kiterjedő koncessziókat kívántak kicsikarni a pekingi kormánytól. Franciaország már 1895 nyarán koncessziós engedélyeket kapott az indokínai gyarmatai szomszédságában fekvő három dél-kínai tartományban, Jünnanban, Guangxiban és Guandongban. A kínai piacokra betörni kívánó Német Birodalom számára szintén adódott lehetőség, hogy megerősítse gazdasági érdekeltségeit Kínában, amikor 1897 novemberében két német misszionárius meggyilkolásának ürügyén német hadihajók szállták meg a Santung-félszigetet és annak Kiaocsou nevű kikötőjét. Berlin ezt követően a területet 99 évre „bérbe vette” a kínai kormánytól, modern haditengerészeti támaszpontot hozott létre, rövidebb később pedig további bányászati és vasútépítési koncessziókat kapott Pekingtől.³⁴⁸

A kínai–japán háború legnagyobb nyertese azonban kétségtelenül a cári Oroszország volt. Az Orosz Birodalom befolyás kezdetben gazdasági téren nyilvánult meg, amikor Vitte orosz pénzügyminiszter tudomására jutott, hogy a Kínai Birodalomnak komoly nehézséget okoz a japán hadisarc kifizetése, orosz-francia bankkonzorciumot létrehozva – orosz állami garanciával – Kína rendelkezésére bocsátotta a szükséges összeget. A tranzakció

³⁴⁶ Chitoshi, 1949: 250-252.

³⁴⁷ Nish, 1966: 35.

³⁴⁸ Németh 2017: 118-120.; Tirpitz, 1919: 91-99.

lebonyolítására 1895. december 4-én megalapították az orosz pénzügyminisztérium felügyelete alatt álló Orosz–Kínai Bankot.³⁴⁹ Ezt követően az ifjú II. Miklós cár koronázási ceremóniáján a Kínai Birodalmat képviselő Li Hung-csang és Vitte pénzügyminiszter között tárgyalások kezdődtek, amely eredményeképpen az Orosz–Kínai Bank engedélyt kapott arra, hogy Mandzsúrián keresztül vasutat (Kelet-Kínai Vasút) építsenek Vlagyivosztokba, gyorsabbá és olcsóbbá téve egyrészt ezzel a Transzszibériai Vasút megépítését, másrészt több száz kilométerre délebbre tolva ezzel az orosz befolyási övezet határait. Az orosz–kínai kapcsolatokat csak tovább mélyítette az a védelmi szerződés, amelyet a két ország egy jövőbeli japán agresszió elleni védelem jegyében kötött. Az orosz birodalom geopolitikai szempontból még fenyegetőbbé vált Japán számára, amikor 1898-ban megszállta a Liaotung-félszigetet és Port Arthur kikötőjét, melegvizű haditengerészeti támaszpontot szerezve ezzel a Sárga-tenger partvidékén és koncessziót kapott egy a kikötőt a Transzszibériai Vasúttal összekötő szárnyvonal, a Dél-Kínai Vasút megépítésére. A Felkelő Nap országa így látszólag hiába nyerte meg a háborút Kína ellen, mert a hanyatlófélben levő mandzsuk helyébe néhány év alatt az egyre jobb földrajzi pozíciókat megszerző Romanovok léptek.³⁵⁰

A Koreai-félszigeten szintén a japán érdekekkel ellentétes folyamatok indultak meg a kínai befolyás megszűnését követően. A háború kitörésekor a japán hadsereg megszállta az országot, megsemmisítette a Tonghak-felkelés megmaradt gócpontjait, a koreai királyra pedig nyomást gyakorolt egy reformpárti kormány kinevezés céljából, amely megkezdte Korea gazdasági, politikai és társadalmi átalakítását, a japán modellt véve alapul. A reformfolyamat társadalmi támogatottsága azonban vegyes volt, és a simonoszeki békeszerződést ellenző háromhatalmi fellépés pedig súlyos csapást mért a Japán Császárság tekintélyére. A konzervatív, illetve japánellenes koreai csoportok fokozatosan aktivizálódtak és a koreai királynőtől vártak támogatást. Japán nagyköveti posztját viszont ekkor nem egy tapasztalt diplomata, hanem egy katonatiszt, Miura Goro töltötte be, akinek hozzájárulásával japán és koreai merénylők betörték a királyi palotába és meggyilkolták a királynőt. A preventív csapásnak tervezett akció azonban csak rontott Japán helyzetén. A következő év tavaszán az ismét kiújuló koreai lázongások megfékezésére további japán csapatok érkeztek a félszigetre, ezzel egyidőben azonban az orosz kormány is haditengerészeti egységeket küldött szülői nagykövetsége védelmére. Ezt kihasználva a koreai király az orosz nagykövetségre menekült, a japánok által megkezdett reformok egy részét visszavonta és orosz tisztségviselőket helyezett az államigazgatás

³⁴⁹ Malozemoff, 1958: 69-71.

³⁵⁰ Paine, 2016: 42-44.; Nish, 2014: 31.

kulcspozícióiba.³⁵¹ Ezzel Japán Koreában elért eredményei gyakorlatilag a háború előtti szintre zuhantak vissza: gazdasági befolyása továbbra is megkérdőjelezhetetlen volt, a politikai ellenőrzést azonban elveszítette a félsziget felett. Az orosz–japán kapcsolatok rendezése céljából ezért Szöulban már 1895-ben egyeztetések kezdődtek, majd kihasználva a II. Miklós cár koronázási ünnepege kínálta alkalmat, a japán kormány Szentpétervárra küldte Jamagata Aritomo tábornokot, aki tárgyalásokba kezdett Lobanov külügyminiszterrel. A két fél által 1896. május 28-án aláírt megegyezés szerint a két fél elismerte Korea kormányának függetlenségét és az ország területi integritását, továbbá a felek biztosították a másik számára egyenlő számú haderő állomásoztatását a félszigeten. Ezt követően a koreai király 1897 elején elhagyta az orosz nagykövetséget, de több koreai katonai egység orosz katonai kiképzők irányítása alatt maradt, a koreai vámhatóság élére orosz tisztségviselő került, Vitte hozzájárulásával pedig létrejött az Orosz–Koreai Bank.³⁵² Az orosz befolyást végül az fékezte le, hogy egyrészt a koreai társadalom és a politikai elit egy része ugyanolyan ellenséges volt az orosz törekvésekkel szemben, mint ahogy ellenezték a kínai és a japán befolyás növekedését, másrészt amikor 1897-ben Port Arthur kikötője orosz kézre került, a cári birodalom vezetését lekötötte a mandzsúriai szerzemények biztosítása, ezért felszámolta koreai érdekeltségei nagy részét, ideiglenesen teret engedve ott a Felkelő Nap országának, hogy gazdasági érdekeltségeit tovább növelje.³⁵³

Port Arthur kikötőjének orosz megszállása Japán számára egyszerre jelentett geostratégiai fenyegetést és diplomáciai lehetőséget. A kikötőnek az orosz haditengerészet általi elfoglalása hatalmas felháborodást keltett Japánban, amely hadserege 1895-ben már elfoglalta az erődítményt, de orosz–francia–német nyomásra kénytelen volt kiüríteni. A nemzeti felháborodáson túl növelte az ország vezetőinek aggodalmát az a tény, hogy a melegvizű, egész évben használható orosz haditengerészeti bázis a tervek szerint a Dél-Mandzsúriai Vasúton keresztül össze lesz kötve a Transzszibériai Vasúttal, ezáltal ellátása nem csak tengeren, de szárazföldön keresztül is megoldható lesz.³⁵⁴ A Liaotung-félsziget megszállása és a Koreai-félsziget kikerülése az orosz külpolitikai látóköréből ugyanakkor lehetőséget is kínált arra, hogy a japán diplomácia megkísérelje koreai érdekei elismertetését az orosz féllel. A tokiói kormány – amelyet ekkor az oroszokkal való megegyezést pártoló Ito miniszterelnök vezetett – kerülni kívánta a nemzetközi konfliktusokat és tárgyalásokat kezdeményezett Szentpétervárral. Nishi

³⁵¹ Komua szöuli nagykövet jelentése Szounzi japán külügyminiszternek, Pusan, 1896. február 13. In. Kajima, 1979: 281.; Seth, 2011: 245-250.

³⁵² Malozemoff, 1958: 86-91.; Nish, 2014: 32-34.

³⁵³ Paine, 2016: 66-67.

³⁵⁴ Kindermann, 2001: 74-75.

Japan külügyminiszter egyik levelében ekkor fogalmazta meg a „*Man-Kan kokan*” (Mandzsúriát Koreáért) doktrínát, amely alapján megkezdődtek a tárgyalások a két fél között, az érdekszférák elhatárolása céljából. A Nishi és Roman Rozen tokiói orosz nagykövet által 1898. április 25-én aláírt jegyzőkönyv alapján a felek ismételt elismerték Korea függetlenségét, ígéretet tettek a koreai belügyekbe történő beavatkozástól való tartózkodásra, katonai és pénzügyi tanácsadóik visszahívására, illetve Japán különleges kereskedelmi és gazdasági érdekeinek elismerésére a Koreai-félszigeten. A jegyzőkönyv aláírását követően az Orosz-Koreai Bank beszüntette tevékenységét, Japán pedig engedélyt kapott egy Puszan kikötőjét Szoullal összekötő vasútvonal megépítésére.³⁵⁵

Japán számára ugyanakkor világos volt, hogy a jegyzőkönyv aláírásával csak időt nyert a jövőbeli orosz–japán érdekellentétek kiéleződésére való felkészülésre, mert a Transzszibériai Vasút, illetve annak mandzsúriai szárnyvonalainak elkészültét, a port arthuri és vlagyivosztoki haditengerészeti támaszpontok kiépítését, továbbá az orosz flottaépítési program befejezését követően az orosz befolyás növekedésének minden alapja meglesz és azt Japán akkor már nem lesz képes ellensúlyozni. Tokió ezért az 1898. évi szerződés aláírásával nyert időt az egyre elkerülhetlenebbnek tűnő katonai összecsapásra való felkészüléssel töltötte. Az Oroszországgal szembeni sikeres fellépés szempontjából nélkülözhetetlen volt a megfelelő katonai potenciál kiépítése, amelyet ironikus módon éppen a cári Oroszország tett lehetővé. A japán kormány 1895-ben döntést hozott a hadsereg hadosztályainak megduplázásáról, 1896-ban pedig tízéves flottafejlesztési programot hirdetett meg, amely alapján négy modern csatahajó és hat cirkáló épült a brit hajógyárakban. A modernizáció útján éppen megindult japán gazdaság azonban önmagában nem lett volna képes a program finanszírozására. Miután azonban az 1894–95-ös kínai–japán háborút követően a Középső Birodalom orosz segítséggel kifizette a 350 millió yen hadisarcot Japán részére, elhárult az akadály a terv kivitelezése elől.³⁵⁶ A hajóépítési programot végül hét év alatt sikerült befejezni és 1903-ra a japán flotta 12 (6 csatahajó és 6 csatacirkáló) vadonatúj, egységes tervek alapján, a legmodernebb technológiával elkészült hadihajó birtokába jutott. A nagyméretű japán csatahajók méltó ellenfelei voltak bármely nyugati hadihajónak, amelyek azonban – méretükből fakadóan – rendelkeztek egy lényeges hátránnyal: a hatalmas hajótestek nem tudtak áthaladni a Szezei-csatornán, ezért a Távols-Keletet csak Afrika megkerülésével érheték el, amely komoly logisztikai kihívást jelentett bármely gőzmeghajtású hajóhad számára.³⁵⁷ A fejlesztések eredményeképp a

³⁵⁵ Inouye, 2000: 131-158.; Malozmenoff, 1958: 110.

³⁵⁶ Giichi, 1922: 97-100., 118-120.

³⁵⁷ Evans – Pealitie, 1997: 57-64.

szigetország hadseregének erejét megkétszerezte (a már meglévő 7 hadosztály számát 13-ra növelte), hadiflottáját pedig megháromszorozta. A haditengerészet fontosságát, illetve megerősítésének szükségességét támasztotta alá Mahan admirális *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783* című, a világ geostratégiai gondolkodására meghatározó hatást gyakorló munkája, melynek japán fordítása 1896-ban jelent meg a japán könyvpiacra és azonnal hatalmas népszerűségre tett szert. (Mahan műveit a későbbiekben nagyobb számban fordították japán nyelvre, mint bármelyik másakra a világon.) A japán haditengerészet vezetői belátták az amerikai admirális álláspontjának helyességét, miszerint a 19–20. század fordulóján a világtengerek nem elválasztják, hanem – egyfajta „főútvonalként” – összekötik a világ országait és lehetővé teszik a kereskedelmi kapcsolatok megerősítését, amely felértékeli a kereskedelmi útvonalak védelmében meghatározó szerepet játszó tengeri haderő szerepét.³⁵⁸ Miután a mahani stratégia alapján a jövő tengeri háborúit az ellenséges flotta döntő ütközetben történő legyőzése fogja eldönteni, ez megkövetelte a nagy tűzerejű hadihajók egy csapásmérő flottában történő koncentrációját. Ennek érdekében a szükséges kikötői infrastruktúra kiépítésén túl 1903-ban a szárazföldi vezérkar mintájára létrejött az önálló haditengerészeti vezérkar is, az eddig több egységben szolgáló japán hajókból pedig létrehozták az Egységes Flottát, amely élére Togo Heihachiro admirális került.³⁵⁹

A kínai-japán háború és az azt követő háromhatalmi fellépés ugyanakkor világossá tette, hogy Japánnak katonai ereje mellett nemzetközi kapcsolatait is fejlesztenie kell, amennyiben sikerrel akar fellépni a korabeli világ egyik nagyhatalmával szemben. Japán szerencséjére az 1894–95-ös háború, illetve a nagyhatalmi politikában bekövetkező változások nem csak a távol-keleti orosz terjeszkedés számára nyitottak meg új kapukat, de a Felkelő Nap országát is más fényben tüntették fel a nemzetközi politikában. A háború egyértelművé tette, hogy Japán a kelet-ázsiai térség olyan szereplője, amivel számolni kell a régiót érintő külpolitikai tervek kidolgozásakor. A szigetország már a háború előestéjén sikeres tárgyalásokat folytatott Nagy-Britanniával az egyenlőtlen szerződések megszüntetéséről. A japán alkotmány életbelépése 1889-ben, az ország belső stabilitásának és jogrendjének megszilárdulása, a japán jogrendszer – többek között a polgári és kereskedelmi jog – fejlődése lehetővé tették, hogy 1894. április 14-én aláírják azt a megegyezést, amely alapján Nagy-Britannia és Japán viszonylatában a területenkívüliség és a konzuli bíraskodás rendszere 1899-ig fokozatosan érvényét veszti. A többi nagyhatalom szintén követte a brit példát és felszámolták a Japán szuverenitását csorbító

³⁵⁸ Mahan, 1892: 25-26.

³⁵⁹ Kowner, 2006: 255-256.

egyezményeket.³⁶⁰ Az ország katonai kapacitását erősítette az a körülmény is, hogy 1897-ban a japán pénzügyi rendszert aranyalapra helyezték, amely stabilizálta az ország pénzügyi helyzetét és nagyban megkönnyítette a hosszú távú külföldi kölcsönök felvételét a nemzetközi pénzpiacon.³⁶¹

A brit–japán gazdasági kapcsolatok átalakítása mellett azonban Londonnak fokozatosan újra kellett gondolnia a brit gyarmatbirodalom védelmi stratégiáját is. 1895-ben a Kínai Birodalom, amelynek piacát addig a brit kereskedelem uralta, védelmi szerződést kötött Oroszországgal, amely ezt követően rohamosan kiépítette a Mandzsúriát keleti és déli irányba átszelő vasútvonalait, így a cári csapatok előreláthatólag néhány éven belül kijuthattak a Sárga-tengerhez, illetve az annak partján 1897-ben megszerzett haditengerészeti bázishoz. Másrészt Északkelet-Ázsiában megjelent egy új, modern haditengerészettel és szárazföldi csapatokkal rendelkező új szereplő (Japán), amelynek geopolitikai érdekeit az orosz lépések szintén komolyan veszélyeztették. Elgondolkodtató volt a brit vezetés számára az is, hogy az 1895-ös háromhatalmi fellépés során Nagy-Britannia három kontinentális ellenfele egy jól összehangolt diplomáciai fellépéssel döntő mértékben befolyásolta a kelet-ázsiai térség politikai viszonyait és tekintettel egy hasonló jövőbeli fellépésre (akár a brit érdekekkel szemben), szükségesnek látszott egy olyan hatalommal szorosabb kapcsolatba lépni, amely külpolitikai érdekei megegyeznek a Brit Birodaloméval és rendelkezik olyan katonai erővel, amely megállíthatja távol-keleti partvidék status quóját fenyegető változásokat.³⁶²

Egy lehetséges brit–japán szövetség előnyeit a boxerlázadás emelte ki. A kínai eseményekkel egyidőben a brit gyarmati hadsereg a Dél-Afrikában dúló búr háborúban volt lekötve, a brit kormánynak ezért nem volt bevethető fegyveres ereje, így Japánt kérte fel a szükséges haderő rendelkezésre bocsátására és felajánlotta az expedíció költségeinek megtérítését. A fő problémát ugyanakkor nem maga a lázadás, hanem annak lehetséges következményei okozták. Salisbury brit miniszterelnök kifejtette, hogy Nagy-Britannia számára „*Oroszország, nem Kína az, amely pillanatnyilag a legnagyobb veszélyt jelenti.*” Japán fegyveres erejének Kínában történő bevetése tehát kettős brit célkitűzést szolgált volna: a lázadás leverését és a cári nagyhatalom fegyveres erejének ellensúlyozását. A japán kormány ugyanakkor, tartva a nyugati nagyhatalmak fellépésétől (ahogy az megtörtént az 1894–1895-ös kínai-japán konfliktus idején), kezdetben nem kívánt csapatokat küldeni a pekingi követségi

³⁶⁰ Nish, 1977: 29-33.

³⁶¹ Miller, 2005: 468-469.; Drea, 2009: 95-96.

³⁶² Paine, 2003: 301.

negyed felmentésére, de amikor az európai kormányok biztosították támogatásukról, mobilizálta az ország fegyveres erejét.³⁶³

A japán fegyveres erők teljesítménye ismételten kihangsúlyozta a szigetország katonai potenciálját. A Brit Birodalom nagyhatalmi elsőbbségét ráadásul a 19–20. század fordulóján több irányból is veszély fenyegette. A Német Császárság gazdasági teljesítmény tekintetében kezdett felzárkózni Nagy-Britanniához, népessége – és ebből következően a hadrafogható férfilakossága – rohamosan nőtt, ezek a tényezők pedig lehetővé tették, hogy II. Vilmos német császár egyre aktívabb és konfrontatívabb külpolitikába kezdjen.³⁶⁴ A német külpolitika egyik legfontosabb eleme a Tirpitz admirális nevéhez köthető flottaépítési program volt, aki a mahani geostratégiai koncepciót követve a Német Császárság haditengerészetének csatahajókkal történő felszerelése mellett tört lándzsát.³⁶⁵ Tekintettel az épülőfélben levő német flotta jelképezte jövőbeli kockázatra az európai vizeken és a növekvő, Franciaország által támogatott orosz aktivitásra Kelet-Ázsiában (amely magában hordozta akár a két eurázsiai kontinensen található nagyhatalom közötti szövetség lehetőségét is), Nagy-Britannia számára egyre sürgetőbbé vált megszüntetni haditengerészeti erőinek megosztását és távol-keleti érdekeinek védelmét egy szövetségesre bízni.³⁶⁶ Ezt az álláspontot képviselte Lord Selborne, a brit admirális első lordja, aki 1901. szeptember 4-én kelt jelentésében kifejtette, hogy a brit nemzetbiztonság szempontjából kulcsfontosságú „two-power standard” – amelyet 1889-ben fogalmaztak meg és amely szerint a brit flottának erősebbnek kell lennie, mint az azt követő két legnagyobb tengeri haderő együttese – nem tartható tovább, mert Kelet-Ázsiában az orosz-francia hajóegységek száma már meghaladja a britet, miközben ezzel egyidejűleg hajókat kellene visszavonni az európai vizekre. Álláspontja szerint ezt a stratégiai hátrányos helyzetet csak egy Japánnal megkötött védelmi szerződés tudná megoldani.³⁶⁷ A brit külügyminisztérium támogatta a haditengerészet álláspontját: amennyiben az orosz hajók száma tovább növekszik, a brit érdekek csak japán támogatással lesznek biztosíthatók Kelet-Ázsiában.³⁶⁸

Az angol–japán szövetség ötlete a japán kormány köreiben is felmerült, de a szigetország vezetői megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy miként rendezzék Mandzsúria és Korea

³⁶³ Nish, 1966: 80-91.

³⁶⁴ Németh, 2017: 122-124.

³⁶⁵ Abrams, 2006:68-69.; Röhl, 2008: 129-133.

³⁶⁶ Kennedy, 1992: 201-203.; Bebesi, 2005: 203-204.

³⁶⁷ Nish, 1966: 174-175.

³⁶⁸ Landsowne márk levele Sir C. MacDonalddhoz 1901. december 16-án. In. British Documents of the War. 1927. 108.

ügyét Oroszországgal.³⁶⁹ A Meidzsi-restauráció időszakának idősebb, vezető politikusai az Oroszországgal való kiegyezést pártolták. Erre látszólag megvolt a lehetőség, mert az 1890-es évek végén az orosz külügyminisztérium képviselői több egyezmény aláírásával biztosították a japán kormányt, hogy elismerik a szigetország különleges érdekeit a Koreai-félszigeten és a 19. század végére felszámolták politikai érdekeltségeiket Koreában. A cári kormánykörök magatartása a boxerlábadást követően változott meg, amikor a felkelés leverése után az erről szóló 1902-es evakuációs megegyezés ellenére sem vonták ki katonai erőiket Mandzsúriából. Tartva a cári birodalom expanziójától, az Oroszországgal kiegyezést kereső politikusok mellett fokozatosan teret nyertek azok a fiatalabb, kockázatvállalóbb államférfiak és katonatisztek, akik a katonai eszközök alkalmazásában látták a megoldást, tekintettel arra, hogy a már a térségben tartózkodó százezres nagyságrendű cári csapatok a Transzszibériai Vasút elkészültével bármikor erősítést kaphatnak Európából és ezzel a két ország fegyveres ereje közötti egyensúly végérvényesen az orosz fél javára fog eltolódni.³⁷⁰ Véleményük szerint az elkerülhetetlen jövőbeli konfliktus kirobbanásakor Japánnak – ha el akarja kerülni, hogy ismét európai nagyhatalmak koalíciójával kerüljön szembe – szövetségesekre van szüksége. Ezt az álláspontot képviselte az angol–japán megegyezés ötletének egyik fő képviselője, Hayashi Tadashu londoni japán nagykövet is, aki már 1900-ben felvetette a két szigetország közötti szövetség gondolatát.³⁷¹ Ennek a külpolitikai stratégiának értelmében indult meg az a tárgyalássorozat, amely alapján 1902. január 31-én aláírták az angol–japán védelmi szerződést. Az öt évre megkötött paktum értelmében az aláíró felek ígéretet tettek a status quo megőrzésére Kínában és Koreában, Nagy-Britannia és Japán érdekeinek védelmére a jelzett területeken, továbbá védelmi szövetséget arra az esetre, hogy amennyiben az egyik fél háborúba bocsátkozik, a konfliktusba pedig egy harmadik ország is bekapcsolódna és a szerződő fél ellen lépne fel, akkor a másik szerződő fél katonai támogatást fog nyújtani számára.³⁷²

A katonai és diplomácia előkészületek tehát egyaránt megtörténtek annak érdekében, hogy Japán szükség esetén fegyveres erő alkalmazásával szorítsa vissza az ázsiai kontinens belsejébe a cári birodalom ambícióit az orosz befolyás kiterjesztését illetően, a japán kormány azonban még mindig bízott a vitás kérdések tárgyalásos rendezésében. Tokió a brit–japán megegyezésre elsősorban védelmi szerződésként tekintett, amely célja egy orosz–japán konfliktus megelőzése

³⁶⁹ Pooley, 1915: 63.

³⁷⁰ Okamoto, 1970: 25-33.

³⁷¹ Pooley, 1915: 115-116.

³⁷² Shigeru, 2000: 159-196.

lett volna, ezért a Katsura Taro³⁷³ tábornok vezette japán kabinet abban reménykedett, hogy a szövetség megkötését követően a cári vezetés hajlandó lesz egy mindkét fél részére elfogadható egyezmény megkötésére Mandzsúria és Korea ügyében. Erre 1902-ben látszólag meg is volt az esély, mert Oroszország 1902. áprilisában szerződésben kötelezte magát, hogy három szakaszban, 18 hónapos határidőt betartva kivonja csapatait Mandzsúriából.³⁷⁴

Oroszországban ugyanakkor egy olyan politikai csoport vette át a külpolitika irányítását, amelynek tagjai nem mutattak hajlandóságot a japán érdekek figyelembevételére és az ő álláspontjukat fogadta el II. Miklós orosz cár is. Az uralkodó 1903. augusztus 12-én létrehozta a Távolsági alkirályságot, amely élére Jevgenyij Ivanovics Alekszej admirálist nevezte ki, kivéve a térség külpolitikai és katonai irányítását a minisztériumok hatásköréből, majd még ezen év augusztus 28-án menesztette hivatalából a megfontoltabb kelet-ázsiai politika legfőbb szószólóját, Vitte pénzügyminisztert. A japán kormány aggodalmát csak tovább növelte, hogy egyrészt az 1902. évi evakuációs egyezmény alapján megkezdett csapatkivonást Oroszország felfüggesztette, ugyanakkor a Koreát Kínától elválasztó Jalu folyó torkolatában egy a szentpétervári udvarhoz közel álló befektető – a Bezobrazov-csoport – fakitermelő tevékenységbe kezdett, amit a japán katonai vezetők egy megerősített orosz katonai telep létrehozásának tekintettek.³⁷⁵

Ezen körülmények között kezdődtek meg az orosz-japán tárgyalások a mandzsúriai és koreai érdekek elhatárolása ügyében. Oroszország 1903. augusztus 12-én kapta meg Japán javaslatát, amelyben a következők szerepeltek:

- Kína és Korea függetlenségének, illetve területi egységének elismerése és egyenlő gazdasági jogosultságok, illetve lehetőségek biztosítása valamennyi nemzet számára.
- A már megszerzett koreai japán érdekeltségek, illetve különleges mandzsúriai orosz vasúti érdekeltségek elismerése azon jövőbeli lépésekkel együtt, amelyek megtétele ezek védelme érdekében szükségesek.
- A két ország kölcsönösen lehetővé teszi azokat az ipari és kereskedelmi tevékenységeket, amelyek nem akadályozzák a fent említett speciális gazdasági

³⁷³ Katsura Taro (1847–1913) részt vett a sogunátus megdöntésében, majd Németországba ment tanulmányútra, ezt követően pedig katonai attaséként szolgált. 1896-ban Tajvan kormányzója volt, 1898-tól hadügyminiszter, 1901-ben miniszterelnök. Kowner, 2006: 179.

³⁷⁴ White, 1964: 91-95.; Kajima, 1979: 2.

³⁷⁵ Baron Kentaro Kaneko, 1904: 29.

érdekeket. Csapatok küldése a fent nevezett területekre a felek érdekeinek megvédése céljából és azok azonnali kivonása, ha a veszélyeztető körülmények megszűntek.

- Japán különleges, Koreát illető jogainak elismerése az ország belső reformjainak kivitelezése során, beleértve a katonai segítséget is.³⁷⁶

Az orosz kormány hosszas egyeztetéseket követően, 1903 októberében adott csak választ a japán javaslatra. Tekintettel arra, hogy Szentpétervár ellenjavaslata semmilyen formában nem kívánta korlátozni a japán kormány számára aggasztó orosz aktivitást Mandzsúriában, ugyanakkor nem volt hajlandó elismerni Tokió Koreára vonatkozó javaslatainak jelentős részét, a japán kormány nem fogadhatta el az orosz választ. A tárgyalás első fordulóját három másik követte, de az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, ugyanakkor a japán félben egyre erősödött a gyanú, hogy Oroszország csak az időt húzza annak érdekében, hogy a Transzszibériai Vasút, illetve a cári haditengerészet fejlesztési programjának befejezésével erősebb pozícióból tárgyalhasson a tokiói kormánnyal. A japán diplomaták gyanúját megerősítették az orosz külügyi döntéshozatal azon lépései, amely során az orosz cár – látszólag indokolatlanul – hetekig nem reagált a japán fél megkeresésére, az orosz külügyminiszter pedig a távol-keleti alkirályal történő egyeztetés körülményességére hivatkozva tette ugyanezt. Az utolsó japán javaslatra adott orosz válasz 1904. február 2-án érkezett meg Tokióba és világossá tette, hogy a cári birodalom nem hajlandó korlátok közé szorítani a kínai területeken folytatott tevékenységét, de elvárja Japántól, hogy ne használja fel Koreát saját stratégiai céljainak biztosítására.³⁷⁷

A tárgyalások alakulását látva a japán kormány 1903. december 21-én a háborús előkészületek megkezdése mellett döntött. A japán fegyveres erők vezetői számításaik szerint a győzelem esélyeit Oroszországgal szemben a japán flotta felének elvesztése mellett legjobb esetben is 50 százalékra becsülték, és már ekkor jelezték, hogy a katonai győzelemmel elért eredmények megtartása kizárólag diplomácia segítség – lehetőség szerint egy harmadik fél közvetítésének – igénybevételével biztosítható. Tekintettel arra, hogy a tárgyalások 1904. év első hónapjaira sem hoztak eredményt, az orosz haderő hadművelési képességei ugyanakkor az idő múlásával – és a Transzszibériai Vasút elkészültével – rohamosan nőttek, Japán a háború megkezdése mellett döntött és a japán haditengerészet 1904. február 8-9. éjjelén

³⁷⁶ Báró Komura levele Mr. Kurinonak 1903. augusztus 3-án. In. Imperial Diet, 1904: 7-9.

³⁷⁷ Nish, 2014: 206-210.

meglepetésszerű támadást indított a Port Arthur kikötőjének előterében állomásozó orosz hajóhad ellen.³⁷⁸

V.2. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború hadműveletei

Az 1904 februárjában a cári Oroszország és a Japán Császárság között kitört konfliktus a felhasznált katonai technológia fejlettsége és a bevetett katonai erő nagysága szempontjából az I. világháború előfutárának volt tekinthető.³⁷⁹ A szárazföldön a szemben álló felek egyaránt bevetettek többlövetű karabélyokat, géppuskákat, gyorstüzelő ágyúkat és alkalmaztak szögesdrótot. A tengeri csatákban megjelentek a nehézpáncélzattal és nagy kaliberű ágyúkkal felszerelt csatahajók, amelyek tevékenységét ugyanakkor torpedónaszádok és tengeri aknák veszélyeztették. A hadviselő felek két és fél millió katonát állítottak fegyverbe, amelyek ellátása jelentősen megnövelte a hátszág, illetve az ellátó vonalak jelentőségét, így Japán számára elsődleges fontosságú volt a tengeri fölény megszerzése. Mivel az Oroszország központi területeit a birodalom peremén fekvő Kelet-Szibériával összekötő Transzszibériai Vasút Bajkál-tavat megkerülő szakasza ekkor még nem készült el³⁸⁰, ezért kellő erejű haderő Európából történő átcsoportosításának becsült ideje csaknem fél év volt, míg a japán csapatszállító hajók három napon belül elérték az ázsiai hadszínteret és partra teheték az utánpótlást. A japán haditengerészet fő feladata ezért a Sárga-tenger és a Koreai-szoros feletti kontroll megszerzése és megtartása volt, míg az orosz flottának ezt kellett volna megakadályoznia. Az időzítés tehát létfontosságú volt: a japán tengeri és szárazföldi erőknek még azelőtt döntő győzelmet kellett aratniuk, mielőtt a nagyobb tartalékokkal rendelkező ellenfél képes lenne erőinek átcsoportosítására Európából a Távols-Keletre.³⁸¹ A hadműveleteket döntő módon befolyásolta az a tény, hogy a régióban a tél októbertől márciusig tartott, ebben az időszakban ezért az orosz hadsereg mozgatása a behavazott utak és a befagyott kikötők miatt lehetetlen volt, a március–áprilisi olvadás pedig szinte járhatatlanná tette az amúgy is rossz állapotban lévő utakat, nehezítve a közlekedést, a kommunikációt és a hadsereg ellátását. A fenti körülmények a japánokat is érintették, de azok a japán hadvezetés előtt egyáltalán nem voltak ismeretlenek és ellentétben az oroszokkal, felkészültek rá.

³⁷⁸ Okamoto, 1970: 101.; Nish, 1977: 71.

³⁷⁹ Steinberg, 2005: 105-106.

³⁸⁰ Marks, 1991: 200-205.

³⁸¹ Bird, 1909: 18-19.; Steinberg, 2005: 105.

A japán flotta 1904. február 6-án Togo admirális vezetésével hagyta el a japán partokat, majd kettévált. A kisebbik egység behajózott Szöul kikötőjébe, Csemulpóba, és megkezdte a szárazföldi erők partra szállítását. A kikötőben található két orosz hadihajó (A *Varjag* cirkáló és a *Korejecz* ágyúnaszád) tűzpárbajba bonyolódott a japán erőekkel, amely során mindkettő súlyosan megsérült, ezért a legénység elsüllyesztette azokat. Az orosz ellenállás megszüntetését követően Szöul japán fennhatóság alá került, a kialakult hídfőn keresztül pedig zavartalanul folytatódott a japán szárazföldi erők partraszállása.

Ezalatt a japán flotta nagyobbik része Togo admirális irányításával 1904. február 9. hajnalán váratlanul rajtaütött a Port Arthur külső kikötőjében állomásozó orosz flottán. A támadás azonban csak részben érte el célját, mert – bár megrongálta a *Retvizan* és a *Cárevics* csatahajót, illetve a *Pallada* cirkálót, de az orosz flotta visszahúzódott a biztonságos belső kikötőbe, ahol a japán flotta tüzérségi tüzétől védve volt. A japán hajók ezt követően blokád alá vették a kikötőt. Ezzel patthelyzet alakult ki: az orosz flotta parancsnoka, Oszkar Viktorovics Sztark³⁸² nem kívánt megkockáztatni egy összecsapást Togo admirális hajóhadával, ugyanakkor az orosz hajók továbbra is potenciális fenyegetés jelentettek a japán csapat szállítókra. Az orosz flotta veszteségei nem voltak súlyosak, az orosz fél harci morálja azonban erősen lecsökkent, így a kezdeményezés továbbra is japán kezébe maradt. A támadást követően a japán kormány február 11-én hadat üzent Oroszországnak, és megkezdte csapatai behajózását a szárazföldre.³⁸³

³⁸² Oszkar Viktorovics Sztark (1846-1928) 1866-ben lépett az orosz haditengerészet kötelékébe és 1874-1989 között számos hajón teljesített parancsnoki szolgálatot. 1898-ban Port Arthur kikötőjének parancsonkává nevezték ki, majd 1902 februárjától ő lett a Csendes-óceáni Flottaparancsnoka. Kowner, 2006: 358.

³⁸³ Gabányi, 1909: 8-16.

12. számú térkép

Az 1904–1905-ös orosz–japán háború színtere

Jukes, Geoffrey: *The Russo–Japanese War 1904–1905*. Osprey Publishing. 2002. 6.

A japán támadás teljesen váratlanul érte az cári vezetést, amely nem feltételezte, hogy a kis szigetország ilyen radikális lépésre szánja el magát. II. Miklós cár február 20-án Sztjepan Oszipovics Makarov³⁸⁴ admirálist bízta meg a kelet-ázsiai orosz tengeri haderők vezetésével, a mandzsúriai hadsereg élére pedig Kuropatkin hadügyminisztert helyezte, aki 1904 márciusában meg is érkezett a hadszínterre. Itt azonnal konfliktus alakult ki közte és az egy évvel korábban kinevezett Alekszejev alkirály között, aki saját magát tekintette a távol-keleti orosz haderők főparancsnokának, és azonnal offenzívát kívánt indítani a japán csapatok visszaverésére. Ezzel szemben Kuropatkin tisztában lévén az ellenfél katonai erejével, csak a megfelelő mennyiségű orosz haderő koncentrációja esetén tervezett támadást indítani.³⁸⁵ A két eltérő állásponton levő katonai vezető konfliktusa bénítólag hatott a hadsereg vezetésére, a japán csapatok azonban

³⁸⁴ Sztjepan Oszipovics Makarov (1848-1904) 15 évesen került a Csendes-óceáni Flottához, ahonnan tanulmányai befejezését követően 1866-ban átvétezték a Balti Flotta egységeihez. Az 1877–1878-as orosz–török háborúban elért sikerei miatt számos kitüntetésben részesült, hazájában valóságos háború hősnak tekintették. A következő két évtizedben az orosz flotta modernizációjának egyik fő szószólójává vált, több tudományos kutatást is végzett, amely eredményeit több tucatnyi publikációban ismertette. 1890. évi előléptetésének eredményeként ő lett Oroszország legfiatalabb altengernaggyá, 1894-ben a Mediterrán Flotta élére került, 1897-től megbízást kap az orosz flotta modernizációs terveinek kidolgozására. Kowner, 2006: 217.

³⁸⁵ Paine, 2016: 57-58.

1904. április végére megérkeztek a kínai–koreai határt jelképező Jalu folyóhoz és ezzel sor került a szembenálló hadseregek első összecsapására.³⁸⁶

Az oroszok védelmi állásokat foglaltak el, ezért a támadás a japánokra hárult. A japán felderítők tevékenységének hála, a japán hadvezetés pontos információk alapján tervezhette meg a hadműveletet. A tüzérség bemérte az álcázás nélküli orosz ütegeket, majd szétlőtte azokat, végül a gyalogság többszöri rohammal elfoglalta az orosz állásokat. Bár az ellenfél üldözésére a japánoknak már nem volt ereje és így a cári csapatok nem szenvedtek súlyos vereséget, a csata eredményképpen az amúgy sem erős orosz morál tovább zuhant, miközben a japánoké tovább nőtt, a csata eseményeit pedig az ott összegyűlt közel száz katonai megfigyelő és újságíró azonnal a világ közvéleménye elé tárta.³⁸⁷

A jalui győzelmet követően a második japán hadsereg sikeresen partra szállt, de a Port Arthurba, illetve Dalnyiba vezető úton csatát kellett vívnia az oroszokkal Nanshannál (1904. május 25.). A japán hadvezetés nem várta be a tüzérséget, hanem frontális rohamra küldte a gyalogságot. A cári csapatok ezzel szemben tanultak a jalui példából és megerősített állások rendszerét építették ki, amelyekből sorra visszaverték a japán támadásokat. Végül a balszárnyon sikerült áttörni az orosz lövészárkokon, de az ellenség ismét sikeresen visszavonult. Bár a csatát megnyerték, most a japán hadsereg vezetése döbbsent meg: a nanshani csatában annyi lőszeret használtak el, mint az 1894-es kínai–japán háború alatt összesen³⁸⁸, a veszteséglista pedig akkora volt, hogy a japán vezérkar először elírásra gyanakodott.³⁸⁹ Mindez előrevetítette, hogy a háború az előzetes számításoknál jóval komolyabb anyagi és emberi erőforrásokat fog igénybe venni.

A nanshani győzelmet követően már semmi nem állta útját annak, hogy a japán csapatok körbezárják Port Arthur erődjét, ráadásul Dalnyi kikötője is japán kézre került. Bár a visszavonuló oroszok a vasúti hidakat és néhány nagyobb mólót tönkretettek, a kikötő infrastruktúrája nagy részét nem érte kár. Miután a város jól kiépített kikötőjét megtisztították a tengeri aknáktól, szinte naponta lehetett partra szállítani új csapatokat és az utánpótlást.³⁹⁰ Az

³⁸⁶ Connaughton, 2003: 68.

³⁸⁷ Az orosz és a japán csapatok morálja és hozzáállása közötti különbséget jól példázza, hogy amikor a japán tisztok orosz katonaszökevényeket kérdeztek ki, azok sokszor azt sem tudták, hogy a világ melyik pontján vannak, miért harcolnak, vagy hogy mi a parancsnokuk neve. „Azt sem tudják, miért áldozzák fel az életüket” állapították meg a japán tisztok (Sakurai 1907: 73.; Steinberg, 2005: 111).

³⁸⁸ Edgart, 1999: 139.

³⁸⁹ Drea, 2009: 104.

³⁹⁰ War Department, 1907: 22-23.

ideérkező csapatokból létrehozták a harmadik japán hadsereget, amely Nogi Maresuke³⁹¹ tábornok vezetése alatt parancsot kapott Port Arthur elfoglalására, míg az első és a második japán hadsereg tovább nyomult a szárazföld belseje felé.³⁹² A teljes tengeri fölény megszerzése érdekében az erőd elfoglalása és az orosz flotta legyőzésének kényszere egyre jobban nyomasztotta a japán hadvezetést. A parti tüzérség hatékonyan védte az erőd kikötőjében rejtőző orosz hajókat, Anatolij Mihajlovics Sztjesszel³⁹³ tábornok, a szárazföldi erők parancsnoka pedig utasítást adott a város védműveinek megerősítésére. Sztark admirálist leváltották, mert nem tartotta bevethető, illetve védekezésre képes állapotban az orosz flottát. Helyét a március 8-án megérkezett Makarov admirális, az orosz haditengerészet egyik legkiválóbb parancsnoka vette át, aki még az 1877–78-as orosz–török háború idején alapozta meg hírnevét. Megjelenése jelentősen megnövelte a harci kedvet és javította az oroszok kezdeményező képességét. Erősödött az orosz járőrtevékenység, fokozatosan javult a hajók kifutási ideje és az új parancsnok maga is részt vett a flottaegységek kihajózásában. Az orosz aktivitás ilyen szintje elfogadhatatlan volt a japánok számára, akik megpróbálták kővel megrakott hajók elsüllyesztésével lezárni a kikötőt, sikertelenül. Ám április 12-én a *Petropavlovszk* csatahajó fedélzetén Makarov admirálissal kihajózott a kikötőből, majd annak bejáratánál aknára futott és elsüllyedt. Ezzel vége szakadt az orosz flotta aktív tevékenységének, de mivel eközben több japán hajó is aknára futott, a haditengerészeti erőviszonyok továbbra sem változtak: az oroszoknak volt egy bevethető, ugyanakkor passzív flottájuk Port Arthurban, amellyel továbbra is számolni kellett.³⁹⁴

Eközben a japán hadsereg megkezdte az előrenyomulást észak felé, amelyet Kuropatkin tábornok Liaojang-nál kívánt megállítani. Az orosz tábornok nem volt tudatában annak, hogy számbeli fölényben van ellenfelével szemben (158 ezer fős orosz haderő állt szemben 125 ezer japán katonával), ezért három vonalból álló, 70 kilométer széles védelmi pozíciót vett fel annak reményében, hogy az azon szétforgácsoló japán erőket majd egy jól irányzott ellentámadással fogja visszaszorítani. A terveknek megfelelően az orosz védekezés többször

³⁹¹ Nogi Maresuke (1843-1912) csosui samurájcsalád leszármazottjaként született Tokióban és apjával együtt a sógun csapatai ellen harcolt a császári hatalom helyreállítása érdekében. Ezt követően tiszti rangban szolgált a frissen megalakuló császári hadseregben és több Japánban kitört lázadás leverésében részt vett. Németországi katonai továbbképzését követően részt vett az első kínai-japán háborúban és az irányítása alá rendelt csapatok élén elfoglalta Port Arthur erődjét. Ezt követően Tajvan kormányzójának nevezték ki, majd 1901-ben nyugdíjba ment, amelyből 1904-ben reaktíválták. Kowner, 2006: 265-266.

³⁹² Paine, 2016: 61.

³⁹³ Anatolij Mihajlovics Sztjesszel (1848-1815) 1866-ban fejezte be katonai tanulmányait. Részt vett az 1877–1878-as orosz–török háborúban. 1899-ben egy szibériai ezred élére nevezték ki, amely az ő vezetésével hajtott végre katonai műveleteket a boxerlázaadás leverésében. 1903-ban bízták meg Port Arthur erődjének vezetésével. Kowner, 2006: 360.

³⁹⁴ Steinberg, 2005: 109.

visszaverte a támadókat, de a megfelelő hírszerzési adatok hiányában Kuropatkin több alkalommal is habozott az ellentámadást megkezdeni és helyette fokozatosan visszavonult, amikor pedig a japánoknak sikerült az egyik szárnyat bekeríteni, parancsot adott a teljes visszavonulásra és a győztes japánoknak adta át a csatateret. A győzelemnek azonban magas ára volt. A 125 ezer fős japán hadsereg elveszítette katonáinak negyedét, a kimerült csapatok pedig képtelenek voltak az oroszok üldözésére, akik így elkerülték a bekerítést.³⁹⁵

1904 augusztusában, a Mandzsúria belsejében folyó ütközetekkel egyidőben megkezdődött Port Arthur erődjének ostroma is. Az ostrom nem képezte részét az eredeti hadműveleti terveknek. Az 1903-ban kialakított elképzelések szerint Japán kihasználva az utánpótlási vonalak rövidegét, gyors ütemben partra szállította volna szárazföldi erejét és még azelőtt elfoglalta volna Mandzsúria stratégiai pontjait, mielőtt a számbeli fölényben lévő orosz haderő felfejlődhetett volna a térségben. Ennek érdekében a japán csapatoknak Koreából és Dél-Mandzsúriából erőltetett menetben észak felé kellett volna tartaniuk az orosz vasútvonalak mentén, elfoglalva először Mukdent, majd Harbint.³⁹⁶ Harbin elfoglalásával Kelet-Szibéria és az Orosz Távol-Kelet között megszakadt volna a kapcsolat, ami a tervek szerint ellehetetlenítette volna az orosz ellencsapást. Ebből a szempontból Port Arthur erődjének nem lett volna stratégiai jelentősége, mert amennyiben Togo admirális támadása sikeresen megsemmisítette volna a cár távol-keleti tengeri erőit, a haditengerészeti támaszpont elveszítette volna jelentőségét és csak egy kisebb japán erő őrizte volna az erődben ragadt helyőrséget.

A japán flotta támadása azonban nem semmisítette meg az orosz csendes-óceáni flottát. Az orosz hajók vesztesége a várakozásokhoz képest nem volt olyan jelentős, és miután visszahúzódtak a kikötő belsejébe, védve voltak a japán hajók tüzérségi tüzétől. A japán flotta irányítói ugyanakkor felhívták a figyelmet arra a lehetőségre, hogy amennyiben az oroszok ideküldik a balti flottát, az egyrészt egyesülhet a kelet-ázsiai egységekkel, másrészt Port Arthur szolgálhatna az orosz tengeri erők bázisául. Ráadásul a japán flotta sem térhetett vissza a honi kikötőkbe, hogy elvégezzék a szükséges javításokat a balti flotta megérkezése előtt, mert blokádnak kellett tartani a port arthuri támaszpontot.³⁹⁷ A japán haderő tehát kétfrontos harcra kényszerült, amit megnehezített, hogy az eredeti hadműveleti tervek nem tartalmaztak adatokat

³⁹⁵ Steinberg, 2005: 119-120.

³⁹⁶ Matsusaka, 2005: 181.

³⁹⁷ Paine, 2016: 66.

Port Arthur legújabb erődítéseiről, az addigi szárazföldi csatározások ugyanakkor rávilágítottak a modern technikával vívott harcok magas embervesztésére és lőszerigényére.³⁹⁸

Az első általános támadásra augusztus 19. és 25. között került sor és a japánok számára véres kudarccal zárult. Az ostrom megkezdésének azonban megvolt az a haszna, hogy az orosz hadvezetés kénytelen volt döntést hozni a veszélyeztetett csendes-óceáni flotta további sorsáról. A cár kifejezett parancsára a hajók augusztus 10-én hajnalban kifutottak a port arthuri kikötőből és Vlagyivosztk felé vették az irányt. Togo admirális azonban útját állta a flottának és ezzel megkezdődött a Sárga-tengeri csata. Az összecsapásban Togo admirális hajója is súlyos sérüléseket szenvedett, az orosz flotta vezérhajójának hídját viszont közvetlen találat érte, megölve a parancsnokot, Vilgelm Karlovics Vitgeft³⁹⁹ admirálist, illetve tisztikarát. Ezt követően a csatában több orosz hajó elsüllyedt, a legtöbb azonban visszamenekült a kikötőbe, ahol lövegeiket áttelepítették a parti erődökbe, legénységüket pedig átvezényelték a város védelmét ellátó csapatokhoz.⁴⁰⁰

Az erőd ostroma eközben tovább folytatódott. Szeptemberben megérkeztek a japán ostromlövegek, amelyekkel el lehetett kezdeni az erődök lövetését, ugyanakkor folytatódtak a véres gyalogsági rohamok is. Két további eredménytelen általános támadást követően a japán hadvezetés változtatott a taktikán. Erejüket a „203 Méteres Hegy” elfoglalására koncentrálták, mert onnan egész Port Arthur belátható volt és az oda telepített lövegekkel az erőd bármely pontját támadni lehetett. Ezzel azonban az oroszok is tisztában voltak és a véres küzdelmek során a magaslat többször is gazdát cserélt. A „Halottak Dombja” végül december 5-én délben került véglegesen a japánok kezére, akik onnan azonnal megkezdték az erőd lövetését. December 11-ére a japán nehéztüzérség az orosz flotta kikötőben állomásozó egységeit sorra kilőtte. Az orosz erődítések egy részét japán földalatti aknák rombolták le, másokat a japán gyalogság rohammal foglalt el. Végül Nogi tábornok 1905. január 2. reggel levelet kapott Port Arthur parancsnokától, amelyben az orosz tábornok az erőd megadásáról szóló tárgyalások megkezdését javasolta. A tárgyalások eredményeképpen az erőd még aznap délután japán kézre került.⁴⁰¹

³⁹⁸ Matsusaka, 2005: 181-184.

³⁹⁹ Vilgelm Karlovics Vitgeft (1847-1904) 1868-ban fejezte be tanulmányait a Haditengerészeti Akadémián. Több évtizedes szolgálati idő, illetve számos különböző beosztást követően 1899-ben ellentengernaggyá nevezték ki és Alekszejev admirális beosztottjaként irányította a Port Arthurban állomásozó orosz flottát. Kowner, 2006. 410.

⁴⁰⁰ Connaughton, 2003: 207-212.; War Deapartment, 1907: 150-151.

⁴⁰¹ War Department, 1907: 39-40.; Connaughton, 2003: 254.

A szárazföld belsejében ezalatt szüneteltek a hadi cselekmények. A mandzsúriai tél még az orosz katonákat is téli állásokba kényszerítette, a japánok pedig Port Arthur elestére és az ott harcoló csapatok északra szállítására vártak. Kisebb összecsapások történtek ugyan, de komolyabb ütközetre februárig nem került sor. Az oroszok helyzetét különösen megnehezítette, hogy a Transzszibériai Vasút volt az egyetlen útvonal, amelyen ember- és hadianyagot szállíthattak Európából a kelet-ázsiai hadszíntérre, de a vasút áteresztő képessége ehhez nem volt elegendő. Kuropatkin 1903-ban még csak napi tíz pár vasúti szerelvény áthaladását tartotta szükségesnek a megfelelő méretű hadsereg felvonultatásához, az 1904. év végén viszont már 16-ra lett volna szükség, holott a valós kapacitás a háború kitörésekor napi négy pár volt.⁴⁰² További problémát jelentett, hogy a Bajkál tavat megkerülő rész még nem volt kész és a nyári hónapokban hajóval szállították az utánpótlást a tó két partján végződő vasútvonalak között, a téli hónapokban azonban ez szünetelt, mert a jégtörő hajók tehetetlenek voltak a szibériai téllal szemben. Ezzel a japán hírszerzés tisztában volt, ezért időzítették a háború megkezdését februárra. A kérdés megvitatására a cár 1904 januárjának közepén különleges bizottságot hívott össze. Kilkhoff közlekedésügyi miniszter javaslatára az oroszok átmeneti megoldásként a tó jegére síneket fektettek, amelyen a mozdony nélküli szerelvényeket lovak húzták, a katonák pedig gyalog keltek át a tavon.⁴⁰³ Az átkelés biztosítása érdekében fűtött pihenőházak sorát és elektromos világítást telepítettek a tó jegére. Ezzel ugyan elérték, hogy a vasút változatlan kapacitással működjön, de az így is messze elmaradt az elvárttól. A vasútvonalon a haladási sebesség sok helyen továbbra is átlagosan 12 km/óra volt és ezért az orosz mozgósítás nyolc hónappal volt elmaradva a tervezettől, ami különösen a háború első felében teremtett kritikus helyzetet.⁴⁰⁴

Végül 1905 elejére gyűlt össze akkora haderő Kuropatkin vezénylete alatt, hogy a tábornok rászánta magát a döntő ütközet megvívására és védelmi állások kiépítésére adott parancsot Mukdennél. A japánok szintén megkezdték az előkészületeket: a Port Arthurnál használt és onnan a frontra szállított nehézlövegeket beásták, a lőszer szállítása érdekében pedig keskeny nyomtávú vasútvonalat építettek. A csatatér méreteit jó mutatja, hogy a japán védelmi vonal 65 kilométer hosszú volt és az egyes parancsnokságokat távíró, illetve telefonvezeték kötötte össze. Az egymással szemben kialakított lövészárokszerben fekvő csapatok (a két hadsereg létszáma körülbelül 300-300 ezer katona volt) végül 1905. február 23-án ütköztek meg egymással. A küzdelem kimenetele egészen a hónap végéig döntetlenre állt, március elején

⁴⁰² Marks, 1991: 202.

⁴⁰³ Kuropatkin, 1909: 245-248.

⁴⁰⁴ Marks, 1991: 202-203.

azonban megérkeztek Nogi tábornok csapatai és nyugaton megkezdték az orosz csapatok megkerülését, ezért végül Kuropatkin tábornok március 9-én parancsot adott a visszavonulásra. A végkimerülésig harcoló és súlyos veszteségeket elszenvedő japán csapatok ismét győzelmet arattak, az oroszok pedig sietve elhagyták a harcteret. Ennek eredményeképpen ismét sikerült elkerülni a bekerítést, de morális és fizikai értelemben is olyan veszteségeket szenvedtek, amelyek a háború folytatását lehetetlenné tette.⁴⁰⁵

Vissza volt még azonban a háború utolsó ütközete, amelyet a tengeren vívtak meg. A cár Makarov admirális halálát követően még 1904 áprilisában Zinovij Petrovics Rozsesztvenszkij⁴⁰⁶ altengernagyot nevezte ki a Második Csendes Óceáni Flotta parancsnokának,⁴⁰⁷ amelyet a Balti-tengeren állomásozó különböző típusú hadihajókból állítottak össze, ezért azt a későbbiekben röviden csak „Balti Flottának” nevezték. Az eltérő korú, méretű és harcértékű hajókból kellett Rozsesztvenszkij altengernagynak olyan ütőképes tengeri haderőt formálnia, amely képes átszelni a fél világot és legyőzni a japán haditengerészetet. Bár Port Arthur ostroma egyre fenyegetőbb helyzetet teremtett, az előkészületek több okból is lassan haladtak. A Balti Flotta gerincét négy új Borogyinó osztályú csatahajó alkotta volna, de ezek egy része még építés alatt állt. A rendelkezésére álló tisztikar lojális volt, de felkészültsége nem volt megfelelő. Ugyanez jellemezte a gyors kiképzésen áteső legénységi állományt, ahol sok esetben képzetlen parasztokból és ipari munkásokból kellett tengerészeket és gépészeket nevelni.⁴⁰⁸ Komoly logisztikai gondot jelentett, hogy a nemzetközi jog értelmében a 33 ezer kilométeres úton a flotta nem köthetett ki semleges államok kikötőjében, Oroszország pedig nem rendelkezett olyan bázisokkal, ahol a hajók szén és utánpótlást vehettek volna fel, vagy megjavíthatták volna a felmerülő hibákat.⁴⁰⁹ A helyzetet végül úgy sikerült megoldani, hogy Franciaország, mint Oroszország szövetségese engedélyezte a kikötést a francia gyarmatok kikötőiben, a német Hamburg-American Line szállítványozási cég pedig vállalta, hogy útközben szénrel – amelyet minden egyes alkalommal a nyílt tengeren kellett átrakodni a szállítóhajókról – látja el a Balti Flottát.⁴¹⁰ Az

⁴⁰⁵ Gabányi, 1909: 192-215.

⁴⁰⁶ Zinovij Petrovics Rozsesztvenszkij (184-1909) 17 évesen kezdte meg haditengerészeti tanulmányait. 1868-ban befejezte a Haditengerészeti Akadémiát, 1873-ban tüzértiszti képesítést szerzett, az 1877–1878-as orosz–török háborúban egy torpedórombolón, majd egy cirkálón szolgált. A háborúban tanúsított helytállása miatt kitüntették. Részt vett az új bolgár állam haditengerészet tüzérségének újjászervezésében, majd 1885-től katonai attaséként szolgált Londonban. 1895-ben a Csendes-óceáni Flottánál teljesített szolgálatot. Egy 1902-ben II. Vilmos német császár jelenlétében lezajlott hadgyakorlaton bemutatott kiváló teljesítményéért altengernagyi rangot kapott, 1903-an pedig II. Miklós cár őt nevezte ki a haditengerészet vezérkarának az élére. Kowner, 2006: 326.

⁴⁰⁷ Levine, 1920: 118.

⁴⁰⁸ Luntinen – Menning, 2005: 245.

⁴⁰⁹ Morison. 1951: 1129.

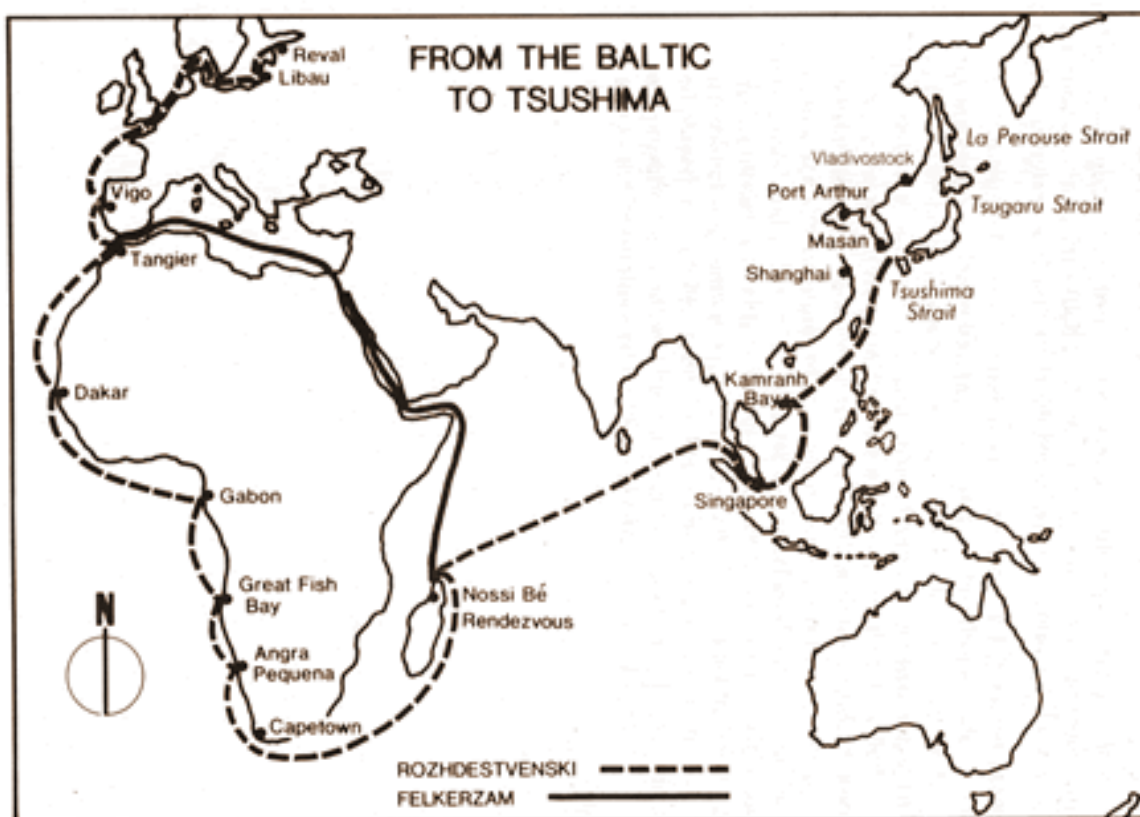
⁴¹⁰ Pleshakov, 2002: 56-59.

amúgy is komoly logisztikai és technológiai kihívást jelentő utazást tovább nehezítette a Dogger Bank-i incidens, amely majdnem háború kitöréséhez vezetett Nagy-Britannia és Oroszország között. Az incidenst követően a Balti Flotta délnek vette az irányt és Gibraltár előtt két részre vált. A nagyméretű csatahajók nem tudtak volna átkelni a Szezi-csatornán, ráadásul továbbra is fennállt egy lehetséges japán támadás gyanúja, ezért ezek a hajóegységek a nyílt óceánon maradva megkerülték a Jóreménység-fokát és franciák ellenőrzése alatt álló Madagaszkáron horgonyoztak le. Itt várták meg a flotta csak később útnak induló, kisebb hajókból álló egységeit, amelyek a Földközi-tenger, a Szezi-csatorna és a Vörös-tenger érintésével érkeztek meg. Az ismét egyesült Második Csendes Óceáni Flotta kelet felé indult. Rozsesztyenszkij útközben értesült Port Arthur elestéről, ezért a flotta kénytelen volt Vlagyivosztok felé venni az irányt. A japán szigeteket meg lehetett volna kerülni keleti irányból, de a viharos Csendes-óceánon nem lehetett volna szemet átrakni a hajókra, ezért az orosz admirális a Koreai-szoroson történő átkelést választotta. Az éjjeli átkelés ötletét elvetette, mert nem bízott saját tisztjei navigációs képességeiben, és csak abban reménykedett, hogy a flotta tüzerejét kihasználva utat tud lőni magának Vlagyivosztok irányába és a japán hajókkal történő konfrontáció mellett döntött. A japán és az orosz flotta Csuzima szigeténél ütközött meg, ahol Togo admirális 1905. május 27-én súlyos csapást mért az cári tengeri erőkre. Az orosz hadihajók döntő többsége elsüllyedt, több mint 5000 tengerész pedig meghalt.⁴¹¹

A háború utolsó katonai összecsapására Szahalin szigetén került sor. A japán haderők már 1905 tavaszán az ellenőrzésük alá vonták a teljes Koreai-félszigetet, egyre közeledve Vlagyivosztokhoz. Az orosz-koreai határhoz közeledve a szembenálló felek összecsapásai fokozódtak, de döntő ütközetre nem került sor közöttük. Július 7-én azonban japán expedíciós csapatok szálltak partra Korszakov, Szahalin orosz közigazgatási központja közelében. Az oroszok visszavonultak, de előtte felrobbantották a part védőműveit és felgyújtották a középületeket. Ezt követően a japánok elfoglalták a várost, majd további csapatokat tettek partra a szigeten és minden nehézség nélkül megszállták a szigetet.⁴¹²

⁴¹¹ Luntinen – Menning: 252-258.

⁴¹² War Department, 1907: 166.

13. számú térkép

A Balti Flotta útvonala

Connaughton, Richard: *Rising Sun and Tumbling Bear*. 2003. London. 292.

A háború ezzel véget ért. Kuropatkint Nyikolaj Petrovics Linyevics⁴¹³ tábornok váltotta fel, akinek ekkor már közel háromszor akkora haderő állt rendelkezésére, mint a japánoknak, pontos felderítés híján azonban erről nem volt tudomásuk, ugyanakkor a demoralizált orosz csapatok semmilyen támadó hadműveletre sem voltak alkalmasak.⁴¹⁴ A japán haderő szintén kapacitásainak határáig jutott: Ojama tábornok jelentésében közölte a japán kormánnyal, hogy a hadsereg mind élő erőben, mind anyagiakban olyan komoly veszteségeket szenvedett, hogy további hadműveletek folytatására nem alkalmas. Jamagata hadügyminiszter ennek alapján javaslatot tett a háború diplomáciai eszközökkel történő lezárására.⁴¹⁵ A japán kormány így nem tehetett mást, mint hogy Theodore Rooseveltt amerikai elnök közvetítését igénybe véve tárgyalóasztalhoz ült Oroszországgal.

⁴¹³ Nyikolaj Petrovics Linyevics (1938-1908) lengyel katolikus családban született, katonai szolgálatát 1855-ben kezdte meg. Részt vett az 1877–1878-as orosz–török háborúban és a boxerlázadás elverésében. 1903-tól ő volt az Amur-menti kormányzóság feje. Kowner, 2006: 210.

⁴¹⁴ Paine, 2016: 68.

⁴¹⁵ Drea, 2009: 109.

VI. A hadban álló felek belpolitikai és diplomáciai lépései a konfliktus kitörésétől a háborút lezáró 1905. évi portsmouth-i békekötésig

VI.1. Oroszország

VI.1.1. Oroszország külkapcsolatai a háború folyamán

A háború kitörése váratlanul érte a szentpétervári kormányt, amely ugyanakkor nem számolt a konfliktus elvesztésének lehetőségével. A jóval nagyobb népességgel és haderővel rendelkező cári Oroszország számára a kihívást a fegyveres erejének összegyűjtése és Kelet-Ázsiába való átcsoportosítása jelentette, amely erőteljes pénzügyi tartalékokat igényelt, ezzel viszont az ország nem rendelkezett, mert bár Vitte pénzügyminisztersége alatt az államháztartás bevételei jelentősen megnöttek és pénzügyi tartalékok is rendelkezésre álltak, ez nem volt elégséges több százezer katona elszállítására és ellátására egy több ezer kilométerrel távolabb fekvő hadszíntérre. A megoldást a hitelfelvétel jelentette, ezért Vitte utódja, Vlagyimir Nyikolajevics Kokocov a nemzetközi pénzpiacokhoz fordult. Oroszország pénzügyi megítélése az 1890-es évek második fele óta kiváló volt, így nem okozott gondot előnyös feltételek mellett (4-5 százalékos kamatra) nagyobb összegű kölcsönökhöz jutni a párizsi pénzpiacon, ami megoldotta a háború finanszírozását 1905 elejéig. Ezzel egyidőben kellett újratárgyalni az orosz–német kereskedelmi egyezményt, amit egykor éppen Vitte hozott tető alá. Kokocov ezért elődje segítségét kérte az egyezmény megújításához, amit Vitte elvállalt és Oroszország meggyengült gazdasági pozíciói ellenére sikerült az egyezményt a korábbi feltételeknek megfelelően hatályban tartani, ráadásul egy német bankszindikátus támogatását is elnyerte, amely 500 millió márkás kölcsönrel támogatta Oroszország háborús erőfeszítéseit.⁴¹⁶

Az orosz–francia kapcsolatokat a háború alatt számos kihívás érte. Az 1902. évi angol–japán védelmi szerződés aláírását követően Franciaország és Oroszország kiegészítő záradékkal látta el a két ország közötti védelmi szerződést a távol-keleti status quo megtartása érdekében, a záradék azonban – eltérően annak európai megfelelőjétől – nem tartalmazta a fegyveres erők bevetésének kötelezettségét, amennyiben a másik szerződő felet támadás érné. A háború kirobbanás pillanatában a francia közvélemény, illetve a francia befektetők megnyugtatósa

⁴¹⁶Anan'ich – Lebenev, 2005: 109-131.; White, 1964: 171.

érdekében a Theophile Delcassé külügyminiszter⁴¹⁷ kijelentette, hogy Franciaország a háborúban szigorúan semleges magatartás fog tanúsítani, amíg a konfliktusba harmadik fél nem avatkozik be Japán oldalán és támogatni fogja orosz szövetségét minden olyan módon, ami nem sérti a semlegesség határait. A francia diplomácia számára fennálló mozgásteret tovább szűkítette, hogy a századfordulótól kezdve Franciaország kapcsolatai fokozatosan fejlődtek Oroszország egyik fő ellenfelével, Nagy-Britanniával, amely eredményeképpen sor került az angol–francia entente aláírására 1904 áprilisában, elhatárolva egymástól Észak-Afrikában a brit és a francia érdekszférákat. Az angol–francia közeledésnek azonban véget vetett volna, ha Franciaország aktívan beavatkozik Oroszország oldalán a Nagy-Britanniával szövetséges Japán elleni harcba, így a francia semlegesség betartása a párizsi kormány számára kulcsfontosságú volt. Ebből következően Franciaország igyekezett közvetíteni Oroszország és Nagy-Britannia között, amikor a Balti Flotta távol-keleti útja során tévedésből tüzet nyitott egy brit halászhajó flottára, továbbá – a tokiói kormány tiltakozása ellenére, a tisztességes és megkülönböztetésmentes elbánás elvére hivatkozva – lehetővé tette, hogy az orosz hadihajók Kelet-Ázsiába tartó útjuk során francia kikötőket vegyenek igénybe szén, víz és élelmiszer vásárlás céljára, de egyéb lépéseket nem tettek a cári Oroszország támogatására.⁴¹⁸

Franciaországnál nagyobb mozgástérrel rendelkezett II. Vilmos császár Németországa. A német uralkodó állandó támogatója volt unokatestvére, II. Miklós orosz cár kelet-ázsiai terveinek, mert a német császár egyrészt megpróbálta távol tartani a cárt az európai ügyektől, csökkentve ezzel a konfliktus lehetőségét Oroszország és Németország szövetségese, az Osztrák–Magyar Monarchia között, másrészt ő maga is tartott az ázsiai nemzetek felemelkedésétől, a „sárga veszedelemtől” és Oroszországban az európai keresztény kultúra egyik fő bástyáját látta.⁴¹⁹ Németország és Oroszország uralkodóit összekötötte továbbá, hogy mindkettő nemzetbiztonsági kockázatként értékelte a brit flotta erejét és ezért már a Balti-tenger más országok hadihajói előtt történő lezárásának gondolta is felmerült bennük.⁴²⁰ Az orosz–japán háború kitörését követően Németország hivatalosan nem állt egyik fél oldalára sem, ugyanakkor nem nyilvánította magát semlegesnek, helyette a német uralkodó a francia–oros szövetség közé igyekezett éket verni. Ennek érdekében a Hamburg-American Line német hajózási vállalat vállalkozott arra, hogy biztosítsa a Balti Flotta szénutánpótlását, amely

⁴¹⁷ Franciaország külügyminisztere 1898 és 1905 között, az angol-francia kapcsolatok elmélyítésének egyik fő szószólója, aki az erősödő Német Császársággal szemben a Nagy-Britanniával való mielőbbi kiegyezést pártfogolta. Kowner, 2006: 99-100.

⁴¹⁸ Beillevaire, 2007: 124-136.

⁴¹⁹ Letters of Prince Bülow, 1930: 1904. február 14. 37., Patyomkin, 1948: 116.

⁴²⁰ Letters of Prince von Bülow: To Baron von Schoen, Berlin, Nov. 13. 1903, 18-19.

megfelelő számú haditengerészeti támaszpont, illetve szállítási kapacitás hiányában nem lett volna képes eljutni a távol-keleti hadszíntérre.

Az Osztrák–Magyar Monarchia volt az egyetlen európai nagyhatalom, amely nem rendelkezett kelet-ázsiai érdekeltségekkel, ezért legfőbb külpolitikai törekvése és célja a Balkánon fennálló status quo megőrzése volt, ennek pedig tökéletesen megfelelt, ha a cári birodalom Kelet-Ázsiára irányítja figyelmét. Oroszország kelet-ázsiai orientációjának fenntartása céljából Aehrenthal osztrák külügyminiszter közös nyilatkozatot írt alá Lamsdorf orosz külügyminiszterrel 1904 októberében, amelyben az Osztrák–Magyar Monarchia kötelezte magát arra, hogy a cári birodalom európai érdekeit figyelembe fogja venni Európában és a folyó konfliktusban semleges magatartást fog tanúsítani (lehetővé téve, hogy a közös orosz–osztrák–magyar határt őrző orosz csapatokat, közel háromszázezer főt, a Távol-Keletre lehessen átcsoportosítani.)⁴²¹ Külpolitikai és pénzügyi szempontból tehát Oroszország európai pozíció szilárdnak látszottak, az orosz hátország belső stabilitása ugyanakkor gyorsan összeomlott.

VI.1.2. Az 1905. évi orosz forradalom kitörésének hatása a külpolitikai döntéshozatalra

A háború kitörése váratlanul érte mind a cári kormányzatot, mind az orosz társadalmat és az utóbbi reakcióiból kezdetben úgy tűnt, hogy Pleve belügyminiszternek igaza lesz: a Japánnal kitörő háború egyrészt eltereli a figyelmet az ország belső problémáiról, másrészt összekovácsolja annak lakosságát a külső veszély leküzdésében. Bár a forradalmi pártok többnyire kritikus álláspontot képviseltek a háborút vívó kormányzattal szemben, a zemsztvok képviselői és a városi önkormányzatok támogatásukról biztosították az orosz cárt és kormányát. Több helyen került sor istentiszteletek és demonstrációk megtartására, adománygyűjtésre. Az orosz kormányval való szolidaritás kinyilvánításán túl gyakorlati lépések is történtek: az ország háborús erőfeszítései céljából a zemsztvok komoly összegeket gyűjtöttek össze, amellyel nemcsak a bevonult, megsérült, elesett katonákat és családjaikat kívánták segíteni, de juttatni akartak belőle a fronton szolgálatot ellátó kórházaknak és támogatták az orosz flotta hajóinak háborúra való felkészülését is. A zemsztvok ezen tevékenysége nyomán csak a háború első másfél hónapjában több mint ötmillió rubel gyűlt össze. A háború társadalmi támogatottsága azonban a továbbra is fennálló belső nehézségek és az elmaradó katonai győzelmek hiányában gyorsan csökkent, a folyamatot pedig Pleve belügyminiszter tevékenysége tovább fokozta. A

⁴²¹ Diószegi, 2001: 112.

belügyminiszter számára továbbra is elfogadhatatlan volt a zemsztvo önkormányzatok önálló tevékenysége, ami a háború alatt csak fokozódott. A sorozással érintett családok és a harcokban megsérült katonák hatékony ellátása céljából ugyanis Sipov és a moszkvai zemsztvo vezetői igyekeztek összehangolni tevékenységüket a többi tartományi önkormányzattal. 1904. február 10-én a moszkvai zemsztvo külön bizottságot állított fel erre a célra Sipov elnöklétével, aki további tizennégy tartományi önkormányzatot vont be a munkába és felvette a kapcsolatot a Vörös keresztel. A szervezőmunka eredményeként állt fel a Zemsztvok Általános Szervezete, melynek első ülésére 1904. március 10-én került sor Moszkvában. Pleve azonban politikailag veszélyesnek találta a tartományi önkormányzatok ilyen fokú együttműködését, Sipov zemsztvo elnöki újráválasztását érvénytelenítette és megtiltotta a zemsztvoknak, hogy csatlakozzanak a szervezethez. A belügyminiszter ezzel a lépésével azonban csak növelte az orosz kormánnyal szembeni társadalmi ellenállást, elidegenítve magától az eddig mérsékelt zemsztvo önkormányzatokat is.⁴²² A munkásság és a parasztság reakciója ugyancsak visszafogott volt. Összehasonlítva az 1903. évvel, a gyári munkások sztrájkjainak száma 1904-ben elhanyagolható volt, és a forradalmi pártok tevékenysége sem haladta meg a háború koloniális jellegének az elítélését. A társadalom visszafogott magatartása azonban 1904 nyarán fokozatosan megváltozott.

Az elmaradó katonai sikerek a mandzsúriai harctéren, továbbá a belügyminisztérium autokratikus magatartása csak fokozták az agrár- és a munkáskérdés megoldatlansága miatt fennálló társadalmi elégedetlenséget. 1904 nyarán a Szociáldemokrata Munkáspárt bolsevik és mensevik szárnya Londonban és Genovában megszervezte következő kongresszusát, a szociálforradalmárok pedig sikeres merényletet követtek el Pleve belügyminiszter ellen.⁴²³ Szintén merénylet áldozata lett a belügyminiszter által kinevezett Nyikolaj Ivanovics Bobrikov, Finnország kormányzója. II. Miklós 1904 augusztusában a liberális nézeteiről ismert Pjotr Mitrievics Szvjatopolk-Mirszkij herceget nevezte ki belügyminiszternek, aki szakítva elődje politikájával, folytatni kívánta a II. Sándor cár idején megkezdett reformokat. Erőfeszítéseket tett a bürokratikus visszaélések csökkentése érdekében, számos politikai okból száműzött büntetését csökkentette, vagy felfüggesztette és nem állta útját az 1904. novemberben megszervezett zemsztvo-konferencia megtartásának. Álláspontját jól tükrözte az az 1904 novemberének végén II. Miklós cár elé tárt jelentése, amelyben növelni kívánta mind a zemsztvo-önkormányzatok hatáskörét, mind a képviselők megválasztására jogosultak számát,

⁴²² Tsuchiya, 2007: 326-337.

⁴²³ Charques, 1958: 104., Bebesi, 2014, PRO PUBLISCO BONO: 79-87.

javaslatot tett a faluközösségek felszámolására és az etnikai és vallási kisebbségek helyzetének javítására. A cári udvar reakciós elemei azonban elutasították a reformokat. Az ultrakonzervatív Konsztantyin Pobedonoszcev⁴²⁴ szerint a cári autokrácia nem csupán politikai, de vallási karakterrel is bír, ezért elfogadhatatlan, hogy az isteni akaratból kormányzó uralkodó tevékenységét jogszabályok korlátozzák, II. Miklós nagybátyja, Moszkva főkormányzója, Szergej Alekszandrovics nagyherceg pedig kijelentette, hogy Oroszország alaptörvényei eleve lehetlenné tesznek egy ilyen politikai átalakítást. Az 1904 decemberében született birodalmi határozatok így teljes egészében mellőzték egy országos képviselőtestület felállításának említését, csak homályos utalásokat tettek a jövőbeli reformokra, ugyanakkor elítélték a liberálisok magatartását, akik aláássák az országnak a háború megnyerésére tett erőfeszítéseit és hangsúlyozzák a cári autokrácia fenntartásának szükségességét. Az uralkodó és a szentpétervári udvar így továbbra sem rendelkezett semmilyen konkrét, előremutató programmal a belpolitikai válság megoldása érdekében, az ország politikai rendszerének megreformálást kezdeményezőkkel pedig továbbra sem volt hajlandó tárgyalni.⁴²⁵

A zemsztvo-képviselők tevékenységével párhuzamosan, 1904. szeptember 30. és október 9. között Párizsban (a szociáldemokraták kivételével) cári autokrácia elleni sikeres harc megszervezése érdekében tárgyalóasztalhoz ültek Oroszország ellenzéki politikai csoportjai. Jelen voltak a liberális Szövetség a Felszabadításért, a szociálforradalmárok, továbbá a lengyel, finn, litván, örmény és grúz kisebbségek képviselői is és arra az álláspontra jutottak, hogy *„a jelenlegi helyzet különösen alkalmas a háborús kalandorpolitika borzalmas következményei által diszkreditált autokratikus rezsim elleni harc megkezdésére”* abból a célból, hogy létrejöhessen egy Oroszország valamennyi nemzetiségét képviselő választott kormány.⁴²⁶

Az orosz belpolitikai helyzetet végül a háborús események lendítették ki a holtpontról. A port arthuri haditengerészeti bázis védői 1904. december végén megadták magukat a japán ostromlóknak és ez sokakban az ötven évvel korábbi krími háborút, Szevasztopol elestét idézte fel, amely rámutatott az Orosz Birodalom megreformálásának szükségességére. A változás irányába hatott a rendkívül hideg 1904–1905-ös tél és a rossz mezőgazdasági termés. A kormány és az orosz társadalom közötti összecsapásra kerül sor, amelyet a historiográfia „véres vasárnapként” tart számon. A szentpétervári Putyilov gyárból

⁴²⁴ Konsztantyin Pobedonoszcev III. Sándor és II. Miklós cár nevelője volt, akit III. Sándor 1880-ban a Szent Szinódus főügyészévé nevezett ki. Pobedonoszcev mereven ellenezte az orosz társadalmat képviselni kívánó politikai szervezetek felállítását és jelentős szerepe volt abban, hogy II. Sándor cár meggyilkolását követően utódja a liberális reformok felfüggesztése mellett döntött. (Heller, 2000: 546.; Polunov, 2005: 213).

⁴²⁵ Polunov, 2005: 212-213.; Chargues, 1958: 106-110.

⁴²⁶ Kowner, 2007. Global Oriental LTD: 61.; Chargues, 1958: 107.; Florinsky, 1954: 1170.

1904 végén néhány munkást elbocsátottak és az egyeztető tárgyalások elmérgesedését követően a munkások sztrájkot kezdtek szervezni. Az Orosz Gyári Munkások Gyülekezetének vezetője, Gapon pópa (az Ohrana titkosügynöke, akit a rendőrszocializmus politikáját követve szerveztek be a munkások közé) igyekezett a szociáldemokrata agitátorok által felizgatott tömegeket oly módon lecsendesíteni, hogy békés tüntetést szervezett, amelynek célja egy gazdasági- és szociális igényeket tartalmazó petíció átadása lett volna a cár számára. A Téli Palota őrsége azonban nem volt tájékoztatva a titkosszolgálati akcióról és tüzet nyitott az egyházi dalokat énekelve közeledő tömegbe. A cári kormány és az orosz társadalom közötti konfliktus ezzel radikális módon kiszélesedett: 1904-ben még csak a különféle ellenzéki csoportok adtak hangot elégedetlenségüknek, 1905 januárjától azonban már tömeges megmozdulásokra került sor a munkásság és a parasztság körében Oroszország központi területein és határvidékein egyaránt. A forradalom kitört és ezáltal a cári kormányzat arra kényszerült, hogy katonai erejét megossza és egyszerre álljon helyt a Távol-Keleten dúló háborúban, illetve a hátszág feletti ellenőrzés visszanyerése érdekében folytatott harcban.⁴²⁷

Az 1905. január 9-i sortűzet követően sztrájkhullám kezdődött az orosz városokban, a falvak lakossága több helyen kifosztotta a nemesi birtokokat, a szociálforradalmár csoportok pedig ismét terrortámadásokba kezdtek a cári rezsim képviselői ellen. A merényletek elsősorban alacsony és közepes rangban álló cári tisztségviselőket és rendőröket érintettek, de 1905. február 4-én a terrorhullám elérte a cár közvetlen környezetét is: a cár nagybátyja, Moszkva főkormányzója, Szergej Alekszandrovics szintén merénylet áldozatává vált.⁴²⁸ Kevésbé radikális eszközökkel, de egyre összehangoltabbá vált az ellenzéki csoportok tevékenysége. A zemsztvok a rendőrségi tiltás ellenére havi rendszerességgel szervezték meg konferenciáikat, amely eredményeképpen a júliusi moszkvai találkozón sor került egy alkotmánytervezet megfogalmazására. A Felszabadulás Szövetsége egy olyan törvényhozó testület összehívását követelte, amely megválasztása általános, közvetlen, titkos és egyenlő választójogon alapul. 1905 májusában a különféle szakszervezetek képviselői létrehozták a *Szozuz Szozuzov*-t, Szövetségek Szövetségét, amely szintén az ország alkotmányos átalakítását tűzte ki célul, vidéken pedig a parasztság képviselői kezdték meg az Összorosz Parasztszövetség felállítását. A cári hatalom ugyanakkor nem volt képes elfogadható választ adni az ellenzéki erők követeléseire. II. Miklós cár 1905 februárjában felszólította Alekszand Grigorjevics Buligin belügyminisztert, hogy dolgozzon ki alkotmánytervezetet egy tanácsadói jogkörrel rendelkező

⁴²⁷ Bebesi, 1999: 65-68.

⁴²⁸ Bebesi, 2019: 101-102.

képviselőtestület felállítása céljából, de az a gesztus ekkor már nem elégítette ki a törvényhozói jogkörrel rendelkező Állami Duma összehívását követelő ellenzékét. A cári hatalmat tovább gyengítette, hogy az 1905 márciusában elveszített mukdeni csata, illetve a Balti Flotta Csuzimánál május 27-én történő legyőzése tovább rombolta az autokratikus állam tekintélyét, amely ugyanakkor kénytelen volt további katonai egységeket küldeni Mandzsúriába. Mindez különösen kockázatos lépés volt, mert a társadalmi megmozdulások miatt a katonai körzetek közel felében nem volt tanácsos további mobilizálást végrehajtani, mert az csak növelte volna a lázongások veszélyét, ráadásul tovább gyengítette volna az ország belső rendjét megőrizni hivatott fegyveres erők kapacitásait. A megmozdulások fokozódtak, különösen a nyugati tartományokban, a balti területeken és a határvidéken. 1905. június 28-án terrortámadás áldozatává vált Moszkva katonai kormányzója, Pavel Pavlovics Suvalov gróf. II. Miklós végül 1905 augusztusában hajlandó volt egy választójogi törvény kiadására az Állami Duma összehívását illetően, azonban a választási jogosultság magas cenzushoz való kötése elfogadhatatlanná tette a politikai ellenzék számára.⁴²⁹

A távol-keleti konfliktus aktivizálta a Romanov birodalom fennhatósága alatt élő nem-orosz népeket. A japán győzelmeket követően Finnországban több megmozdulásra is sor került, ahol a résztvevők kinyilvánították nemtetszésüket a cári kormányzattal szemben. Lengyelországban az ellenzék még ennél is tovább ment: felvette a kapcsolatot a japán titkosszolgálattal, hogy közösen harcoljanak Oroszország ellen. A párizsi japán nagykövetségen megkezdődött a szabotőrök kiképzése azzal a céllal, hogy bombákat robbantsanak a Transzszibériai Vasút nyomvonalán, akadályozva ezzel az orosz utánpótlásnak a mandzsúriai hadszíntérre való eljuttatását. Ilyen akcióra végül azonban nem került sor. Varsóban több alkalommal oroszellenes tüntetésekre, sztrájkokra és orosz tisztségviselők elleni gyilkosságokra is sor került. Az 1904. évi Jalu folyó menti győzelem örömeire felvonulást szerveztek, ahol a résztvevők „banzai”-t kiáltoztak Varsó utcáin. A megmozdulások csak erősödtek az 1905. évi forradalom idején, amire az orosz kormányerők szintén fokozódó erőszakkal válaszoltak.⁴³⁰

A belpolitikai válság és a sorozatos katonai vereségek hatására a háború folytatásának lehetősége már 1905 tavaszán, a mukdeni vereséget követően megkérdőjeleződött. Buligin belügyminiszter jelezte, hogy a további mozgósítások növelnék a társadalmi megmozdulások esélyét, ráadásul a Mandzsúriába küldött csapatokra szükség van a közrend fenntartására az európai területeken és ezzel az érveléssel a hadügyminisztérium illetékesei sem szálltak vitába.

⁴²⁹ Florinsky, 1954: 1173-1176.

⁴³⁰ Crowley, 2008: 50-69.

Vlagyimir Kokovcov pénzügyminiszter számításai szerint ráadásul az ország gazdasága 1905 őszére csödközeli állapotba fog jutni.⁴³¹ II. Miklós azonban ennek ellenére nem volt hajlandó érdemi lépéseket tenni a lehetséges békefeltételek kidolgozása érdekében, egészen a Balti Flottát megsemmisítő csuzimai vereségig. Ezt követően (1905. május 24-én) került sor arra a tanácskozásra, ahol a cár elnökletével a résztvevők áttekintették a katonai helyzetet. A mandzsúriai szárazföldi haderők főparancsnoka szerint a kimerült japán csapatokat lehetséges lett volna legyőzni, különösen Japán kétségbeejtő gazdasági helyzetére tekintettel, de ehhez további utánpótlásra volt szüksége. Vlagyimir Alekszandrovics, a szentpétervári katonai körzet parancsnoka viszont a belső rend megszilárdítása mellett érvelt a háború győzelemig tartó folytatása helyett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a vert hadsereg hazahozatala csak növelte volna a cári rendszerrel elégedetlenkedők számát, akiknek féken tartása már így több helyen kicsúszott a helyi hatóságok kezéből. Oroszország helyzetét tovább súlyosbította, hogy Franciaország pénzügyi körei nem voltak hajlandóak tovább finanszírozni a vesztes háborút, továbbá aggodalommal tekintettek az orosz állam ingatag állapotára és a forradalmi megmozdulások felerősödésére, amely a francia befektetések visszafizetését veszélyeztette.⁴³² Párizs a csuzimai csatavesztést követően egyértelműen jelezte, hogy a további francia pénzügyi támogatás elengedhetetlen feltétele a háború befejezése. A cár végül a béketárgyalások részleteinek kidolgozása mellett döntött, ugyanakkor a mandzsúriai haderő megerősítése is tovább folyt.⁴³³

VI.2. Japán diplomáciai lépései a háború alatt

A Felkelő Nap országa számára a háború kirobbanását követően két célkitűzés volt létfontosságú: a háború megvívásához szükséges pénzügyi eszközök előteremtése, továbbá az addig kiépített szövetségi és diplomáciai kapcsolatok fenntartása háborúban elért eredmények biztosítása érdekében.

A fegyveres konfliktus első hónapjaiban a tokiói kormány számára – a szentpétervárihoz hasonlóan – gyorsan világossá vált, hogy a háború jóval költségesebb lesz, mint azt előre feltételezték. A Bank of Japan képviselői ezért elsőként New York-ban próbáltak nemzetközi kölcsönhöz jutni, és bár a japán–amerikai kapcsolatok diplomáciai szempontból barátinak

⁴³¹ Kowner, Routledge, 2007: 65.

⁴³² Ananich, 2005: 449-464.; Romanov, 1928: 352.

⁴³³ Bushnell, 2005: 340-342.

voltak mondhatók, az amerikai befektetők számára Japán egyrészt ismeretlen terület volt, másrészt pénzállományukat már befektették a karibi- és a dél-amerikai térségben. A japán kormány képviselői ezt követően – 1904 márciusában – Londonban próbálták hitelt szerezni, de a brit bankok nem tartották még reális lehetőségnek, hogy a szigetország legyőzheti a világ legnagyobb létszámú hadseregével rendelkező országát, ráadásul a gyorsan javuló angol–francia kapcsolatokat is megterhelte volna, ha Nagy-Britannia hitelt biztosít Franciaország szövetségese, a cári Oroszország ellen vívott harchoz. A japán hitelfelvételt végül egy váratlan magánkezdeményezés tette lehetővé. A zsidó tulajdonú Kuhn, Loeb and Co. New York-i magánbank képviselői váratlanul megjelentek Londonban és felajánlották szolgálataikat Japán számára. A bank vezetője, Jacob H. Schiff a cári rezsim elkötelezett ellenfele volt, aki az 1903. évi zsidóellenes progromokat követően igyekezett elérni az amerikai kormánytól, hogy hivatalosan is tiltakozzon a mérsárlás ellen, majd az 1904–1905-ös orosz–japán háborút követően igyekezett az orosz hitelfelveteleknek útját állni az Egyesült Államokban. Amikor tudomására jutott, hogy Japánnak újabb pénzügyi forrásokra van szüksége a háború folytatásához, Schiff felhasználva baráti kapcsolatait Roosevelttel, az amerikai elnökkel, illetve befolyását az angolszász üzleti világban, 1904 májusára 50 millió dolláros hitelt szerzett a japán kormány számára, amelyet novemberben egy újabb követett. Ezek a hitelkonstrukciók meglehetően kedvezőtlenek voltak Japán számára (míg Oroszország számára a francia és német bankok jóval alacsonyabb, 4-5 százalékos kamatokkal biztosítottak kölcsönöket, Japán tíz százalékra kapott csak hitelt), de Port Arthur bevételét és a mukdeni csata megnyerését követően, majd a béketárgyalások megkezdésének kiszivárgásakor Japán a már az eddig felvett összegek többszörösét (összesen 350 millió dollárt) is képes volt az amerikai és brit pénzpiacokon beszerezni, egyre jobb feltételekkel. Az orosz–japán háború „pénzügyi frontján” a tokiói kormány győzedelmeskedett.⁴³⁴

A japán győzelmek által elért eredmények megőrzése érdekében Japán a diplomáciai kapcsolatok terén is megtette a szükséges lépéseket. A már 1902-ben aláírt angol–japán védelmi szerződés elvileg kellő biztosíték volt arra, hogy harmadik fél nem fog katonailag beavatkozni az orosz–japán háborúba, ugyanakkor Nagy-Britannia számára jelentős kockázatot jelentett az a lehetőség, hogy francia beavatkozás esetén akár egy európai háború kitörésére is sor kerülhet, amelyet a londoni kormány mindenképpen el akart kerülni. Ennek érdekében már a háború előestéjén felmerült annak ötlete, hogy francia, illetve amerikai segítséggel egy olyan diplomáciai megoldásra vegyék rá Oroszországot, amely Japán számára is elfogadható

⁴³⁴ Miller, 2005: 465-483.; Jacob, 2018: 94.

Mandzsúria kérdésében, elkerülve ezzel a fegyveres konfliktust. A francia külügyminisztérium hasonló állásponton volt, de a cári kormány merev magatartása ezt lehetetlenné tette, Japán pedig 1904 februárjában megtámadta Oroszországot, kész helyzet elé állítva ezzel a brit kormányt. Mivel Nagy-Britannia és Franciaország egyaránt érdekelt volt a két ország közötti gyarmati konfliktusok csökkentésében, a két ország kormánya 1904 áprilisában kölcsönösen elfogadta a másik fél különleges érdekeit Egyiptom és Marokkó kérdésében, de amikor fél évvel később, 1904. október 21-én sor került a Dogger Bank-i incidensre, a brit közvélemény nyomására felmerült a brit hadbalépés lehetősége. Az ügyet végül sikerült tárgyalásos úton elintézni, (amely eredményeképpen Oroszország hivatalosan bocsánatot kért és kártérítést fizetett) de a brit flotta egészen a spanyol vizekig kísérte az orosz hajókat.⁴³⁵ További lépéseket ugyanakkor Nagy-Britannia nem tett Japán szövetségese támogatása ügyében, így a távol-keleti szigetország háborús erőfeszítésének hitelekkel való támogatására is csak az amerikai példát követve, erősen megkésve került sor.⁴³⁶

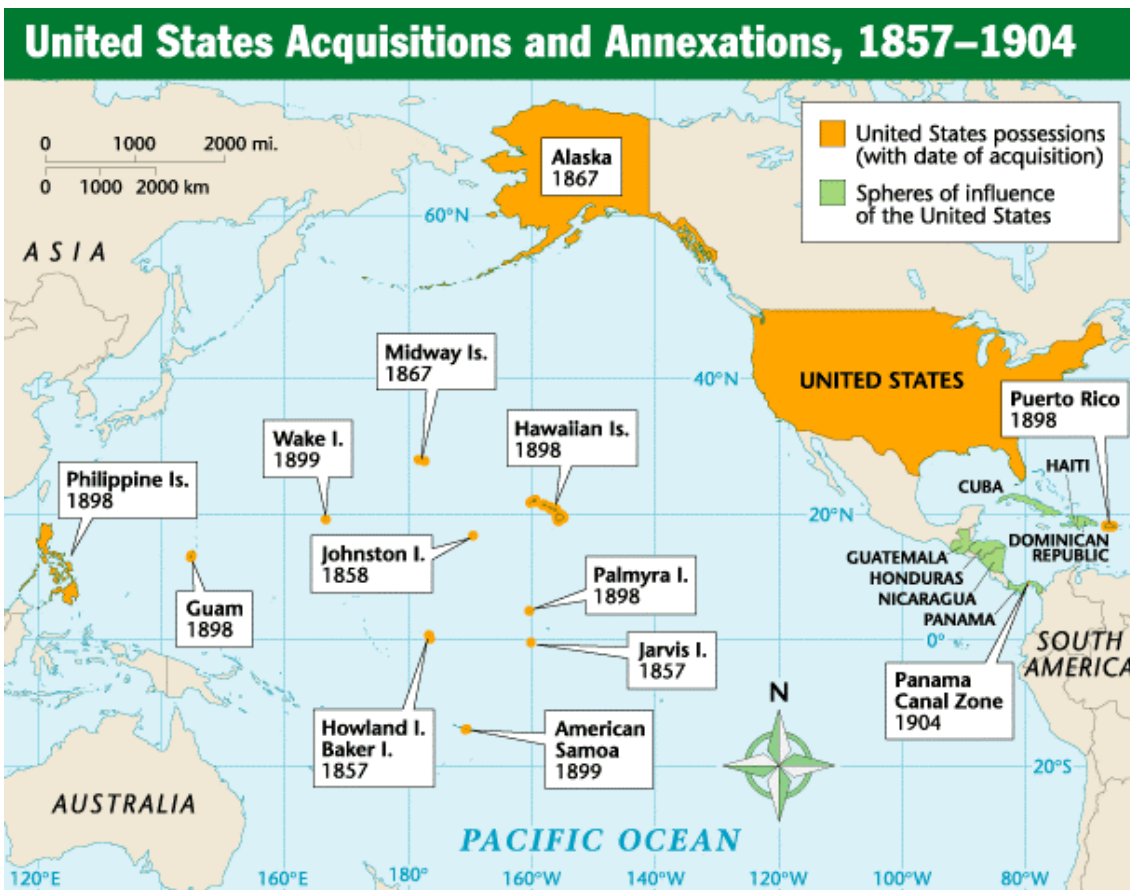
Jóval komolyabb reményeket fűzött a japán kormány az Amerikai Egyesült Államok által nyújtott támogatáshoz. Bár az USA döntő szerepet játszott Japán és az európai nagyhatalmak közötti kapcsolatok formálásában az 1850-es években, az amerikai politikusok számára a pacifikus térség és a kelet-ázsiai partvidék csak a 19–20. század fordulóján értékelődött fel igazán, amikor az Amerikai Egyesült Államok az 1898-as spanyol–amerikai háború révén a tengeren túli birtokokkal rendelkező nagyhatalmak sorába lépett. A „ragyogó kis háború” eredményeképp (miként John Hay londoni nagykövet akkoriban nevezte) amerikai fennhatóság alá került a Fülöp-szigetek, Guam és Puerto Rico, Kuba pedig bár névleg függetlenné vált, gyakorlatilag amerikai ellenőrzés alá került.⁴³⁷ Albert J. Beveridge szenátor, aki maga is részt vett a háborúban, 1900 januárjában a következő szavakkal indokolta meg a háború szükségességét: *„és a jövő kereskedelmének színtere a Csendes-óceán. A jövő háborúi kereskedelmi konfliktusok lesznek. A Csendes-óceán felett uralkodó hatalom az egész világ fölött uralkodó hatalom. S a Fülöp-szigetek megszerzésével ez a hatalom mindörökké az Egyesült Államok lesz.”*⁴³⁸ A távol-keleti spanyol gyarmatok megszerzésével az Amerikai Egyesült Államok tehát új kikötőket szerzett a kínai piacokhoz vezető kereskedelmi utak biztosításához.

⁴³⁵ Neilson, 2007: 307-318.

⁴³⁶ Otte, 2007: 91-108.

⁴³⁷ Magyarics, 2014: 84-92.

⁴³⁸ Congressional Record, 56th Congress, 1st session, 704-712.

14. számú térkép

Az Amerikai Egyesült Államok tengerészeti bázisai a Csendes-óceán térségében a 19. század második felében
https://www.google.hu/search?q=usa+pacific+ocean+19th+century&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEWjk7ay9iYT0AhXgi_0HHSL4BE8Q_AUoAXoECAEQAw&biw=1920&bih=942&dpr=1#imgrc=sqAaS0LteiSRIM&imgdii=5VD3ww4vRrRbCM (Letöltés dátuma: 2021.11.06.)

Az amerikai külkereskedelemnek ekkor csak alig öt százaléka származott a Kínával folytatott kereskedelemről, de a 400 milliós népességű piac nagy vonzerőt gyakorolt az amerikai vállalkozókra. Az amerikai kormány McKinley elnök vezetése alatt ezért azt próbálta elérni, hogy valamennyi ország egyenlő feltételek mellett folytathasson gazdasági tevékenységet Kína teljes területén („Nyitott Kapuk Elve”), de ebbe a többi nagyhatalom csak feltételesen és nem hivatalosan egyezett bele. Az amerikai elképzelés kivitelezését alapvetően két körülmény gátolta. Egyrészt az Amerikai Egyesült Államok nem rendelkezett olyan katonai erővel, amivel kellő nyomatókat adhatott volna szavainak (Hay külügyi államtitkár nemes egyszerűséggel összegezte a helyzetet Theodore Roosevelt elnöknek, aki McKinley meggyilkolását követően, annak alelnökeként került az elnöki székbe: „Mandsúriában azon

egyszerű oknál fogva nem fogunk háborúzni, hogy nem tudunk.”⁴³⁹) Oroszország megszállta Mandzsúriát és a felkelés leverése után sem volt hajlandó kivonulni onnan, a többi nagyhatalom gazdasági befolyását pedig igyekezett visszaszorítani. Az amerikai érdekek mellett ez brit és japán érdekeket is sértett. Az Amerikai Egyesült Államok számára ugyan Japán is potenciális ellenfél volt, de az amerikai vezetők az orosz előretörést fenyegetőbbnek látták, ezért örömkre szolgált mind az 1902-es angol–japán oroszellenes szövetség megkötése, mind 1904-ben Japán és Oroszország közötti konfliktus kitörése.⁴⁴⁰

Az egyre jobban elmérgesedő mandzsúriai amerikai–orosz érdekellentétek miatt a háború kirobbanásakor az Amerikai Egyesült Államok hivatalosan semleges álláspontot foglalt el, de az amerikai közvélemény Japán oldalán foglalt állást. Theodore Roosevel, mint egy felemelkedőben levő nagyhatalom vezetője, kezdetben szintén szimpátiával figyelte a japán háborús sikereket, amit 1904 júniusában a brit nagykövethez, Cecil Arthur Spring Rice-hez intézett levelében következőképpen fogalmazott meg: *„Japán helyet fog foglalni a világ nagy, civilizált nemzeteinek sorában, aminek során világossá teszi mások és a mi számunkra is, hogy a Sárga-tenger térsége elsődleges fontosságú számára, akárcsak Karibi-térség az Egyesült Államok számára.*”⁴⁴¹ Az amerikai elnök mindemellett jelezte, elképzelhetőnek tart egy olyan lehetőséget is, hogy a szembenálló felek kölcsönösen kimerítenék egymás erejét, megszüntetve ezzel mind a sárga, mind a szláv „veszedelem” rémét, és megteremtve ezzel a békekötés lehetőségét.⁴⁴²

Az Egyesült Államok szemszögéből a béke megteremtésének szükségessége egyenes arányban nőtt a japán katonai sikerek számával. Az Amerikai Egyesült Államok érdekekeivel, illetve a „Nyitott Kapuk Elvével” ellentétes helyzet állt volna elő, ha a nyomasztó kelet-ázsiai orosz befolyást a japán váltotta volna fel. Ennek elkerülése érdekében az amerikai elnök már 1905 tavaszán szót emelt a háború befejezése érdekében, különösen miután a japán kormány kijelentette, hogy tiszteletben kívánja tartani a Nyitott Kapuk Elvét az oroszok által megszállt Mandzsúriában, a háború lezárását követően pedig helyre kívánja állítani az említett területen a kínai szuverenitást. Ugyancsak ösztönzően hatott az amerikai diplomáciára, hogy William

⁴³⁹ Rappaport, 1975: 209.

⁴⁴⁰ Magyarics 2014: 110-116.

⁴⁴¹ Morison, 1951: 830.

⁴⁴² Morison, 1951: 760.

Howard Taft⁴⁴³ hadügyi államtitkár és Katsura Taro⁴⁴⁴ japán miniszterelnök sikeresen elhatárolták egymástól az amerikai és a japán érdekszférákat Korea és a Fülöp-szigetek vonatkozásában (Katsura–Taft memorandum).⁴⁴⁵

A japán kormány tagjai tisztában voltak az amerikai elnök álláspontjával és már a háború megkezdése előtt számítottak Roosevelttel támogatására a konfliktust lezáró békekötés létrehozásában. Japán el akarta kerülni, hogy a nagyhatalmak dönthessenek a béke feltételeiről, mert az európai hatalmak 1895. évi ázsiai fellépésével kapcsolatban Japánnak keserű tapasztalatai voltak.⁴⁴⁶ Sokkal kiszámíthatóbbnak és biztonságosabbnak tartották egy a szembenálló felek által megkötött szerződés létrehozását, amelyhez ugyanakkor szükség volt egy közvetítőre, egy mediátorra, aki lehetővé teszi, hogy rajta keresztül a két fél tekintélyének megőrzése mellett tárgyalhat a békefeltételek kidolgozásának kérdéséről. Japán számára Franciaország és Németország nem volt elfogadható partner és világosan látszott, hogy Oroszország Nagy-Britannia közvetítését utasítaná el. Az Amerikai Egyesült Államok maradt az egyetlen olyan nagyhatalom, amelyet a japán kormány elfogadhatónak talált erre a célra és ezért azonnal, a háború kitörését követően Washingtonba küldte különmegbízottját, az amerikai Harvard egyetemen végzett Kaneko bárót, hogy vegye fel a kapcsolatot a szintén ezen az egyetemen végzett amerikai elnökkel.⁴⁴⁷ Japán számára világos volt, hogy az ország gazdasági és katonai képességei nem teszik lehetővé egy elhúzódó háború megnyerését, ezért a kitűzött célok elérést követően a konfliktus gyors lezárásában volt érdekelt.

VI.3. A portsmouthi béke megkötése

A béketárgyalások megkezdéséhez a japán fél hozzájárulása mellett természetesen szükség volt az orosz kormány beleegyezésére is, amely hasonlóan japán ellenfeléhez, történelmi tapasztalatai alapján – az Oroszország számára diplomáciai kudarcot jelentő 1878. évi berlini konferenciára emlékezve – erősen szkeptikus volt egy több nagyhatalom részvételével

⁴⁴³ William Howard Taft (1857-1930) a Yale Egyetemen szerzett jogi diplomát és a Fülöp-szigetek civil kormányzója volt 1901-től, majd 1904-ben államtitkári pozíciót kapott Roosevelttel kormányában. Kowner, 2006: 367.

⁴⁴⁴ Katsura Taro (1847-1913) Csosú tartományban született és a császári csapatok oldalán harcolt a sógun hatalmának megdöntése érdekében megvívott polgárháború során. Ezt követően Németországban tanult, illetve katonai attaséként az európai országok hadseregeinek fejlesztését követte figyelemmel. Ezt követően hazatért Japánban, ahol több magas beosztás mellett a hadügyminiszteri pozíciót is betöltötte, 1901-ben pedig miniszterelnöki megbízást kapott a császártól. Kowner, 2006: 179.

⁴⁴⁵ Deconde, 1963: 368-370.

⁴⁴⁶ Dennett, 1925: 170.

⁴⁴⁷ White, 1964: 157.; Kolonits, 2003: 91.

megrendezett békekonferenciát illetően. Erre a helyzetre kínált megoldást az amerikai elnök javaslata: Rooseveltnél már a mukdeni csatát követően felajánlotta jószolgálatát az orosz cárnak, de a szentpétervári amerikai nagykövet, George Meyer, aki az 1904. április 12-ei cári audiencián adta át az amerikai elnök üzenetét az orosz uralkodónak, jelezte, hogy II. Miklós továbbra is töretlenül bízik a háború megnyerésében.⁴⁴⁸ Rooseveltnél elnök nehezen tudta elfogadni az orosz uralkodó makacsságát, aki még a háború legnagyobb, Mukdennél megívott szárazföldi csatájának elvesztését követően sem változtatott álláspontján. *„A cár százötven millió alattvaló abszolút uralkodójaként egy igazán abszurd figura. Ugyanúgy képtelen volt elkezdni a háborút, mind ahogyan képtelen békét kötni.*⁴⁴⁹

Az 1905. május 27-28-án, Csuzimánál aratott japán tengeri győzelem végleg eloszlatta a cár minden reményét a háború megnyerését illetően. A német császár maga is levélben figyelmeztette orosz „kollégáját”, hogy az orosz flotta vereségét követően már nincs értelme a győzelemben reménykedni, lehetséges lenne viszont amerikai segítséggel békét kötni, Rooseveltnél ugyanis esetleg képes lenne előnyös feltételeket kicsikarni a japánoktól.⁴⁵⁰ Komura külügyminiszter három nappal a csuzimai győzelmet követően hivatalosan felkérte Theodore Rooseveltnél, hogy saját belátása szerint tegye meg a szükségesnek vélt lépéseket a béke létrehozása érdekében (elkerülve ezzel annak látszatát, hogy a győztes Japán kezdeményezi a béketárgyalásokat a legyőzött Oroszországgal).⁴⁵¹ Erre reagálva az amerikai elnök megbízottjain keresztül felhívást intézett a hadban álló felekhez: *„Az elnök ilyenformán arra kéri az orosz és a japán kormányt, hogy nem csak a saját, de az egész civilizált világ érdekeit szem előtt tartva, lépjenek egymással közvetlen kapcsolatba a béketárgyalások megkezdése érdekében. ... Tekintettel arra, hogy az elnök nem tartja szükségesnek további felek bevonását a béketárgyalások folyamatába, teljes egészében a felek akaratától teszi függővé, hogy milyen módon nyújthat segítséget a tárgyalások helyének és idejének tárgyában történő megállapodás létrehozásában.*”⁴⁵²

Többszöri egyeztetést követően a békekonferencia végül 1905. augusztus 10-én kezdődhetett meg az amerikai Portsmouth városában, New Hampshire-ben. A béketárgyalások sikere döntő mértékben függött a résztvevő országokat képviselő diplomaták személyétől. A japán kormány számára nem okozott gondot a megfelelő személyek kiválasztása (a

⁴⁴⁸ White, 1964: 203.

⁴⁴⁹ Morison, 1951: 1158.

⁴⁵⁰ Lepsius, 1925: 422.; Gooch – Temperley, 1929: 80., 85.

⁴⁵¹ Treat, 1928: 380.; White, 1964: 208.

⁴⁵² Haus-, Hof und Staatsarchiv, 44 P.A.XXXIII USA Ber., Weis., Varia 1905

szigetországot Komura Jutaró⁴⁵³ külügyminiszter és Takahira Kogoro washingtoni nagykövet képviselte a tárgyalásokon), II. Miklós számára azonban komoly nehézségbe ütközött az orosz béke delegáció vezetőjéről való döntés. Oroszország békés szándékait bizonyítandó olyan személyt kellett küldeni, aki nem diszkreditálta magát a háború kirobbanásában, illetve a nemzetközi kapcsolatok terén kellő elismertséggel rendelkezik. Lamszдорф külügyminiszter szerint erre a békés kelet-ázsiai kapcsolatok korábbi fő képviselője, Vitte lett volna a legalkalmasabb, de az egykori pénzügyminiszter személye elleni érzéseire hallgatva az orosz cár a következőképpen reagált a kinevezési javaslatra: „*Bárkit, csak Vittét nem.*” A további jelöltek (Alekszandr Ivanovics Nyelidov párizsi, illetve Nyikolaj Valerianovics Muravijov olaszországi orosz nagykövet, továbbá Alekszandr Petrovics Izvolvszkij, későbbi külügyminiszter) azonban különböző – hozzáértésbeli, vagy egészségügyi – okokra hivatkozva visszautasították, hogy vállalják a felelősséget egy ilyen jelentőségteljes feladat ellátásáért, így végül Oroszországot a Szergej Vitte, korábbi pénzügyminiszter és Roman Rozen egykori japán nagykövet által vezetett delegáció képviselte.⁴⁵⁴

Újszerű jelenség volt a tárgyalások során a sajtó és az amerikai közvélemény szerepe, amelyek végig nyomon követték a béketárgyalás folyamatát. A japán küldöttek nem szívesen nyilatkoztak a sajtó képviselőinek, ezzel szemben a közel két méter magas, közvetlen modorú, államférfiúi képességeiről Európában már közismert Szergej Vitte szinte bárkivel szóba állt, készségesen nyilatkozva a béketárgyalásokkal kapcsolatos nézőpontjáról, minden alkalmat megragadva ezzel az amerikai közvélemény oroszellenességének megváltoztatására. „*Tevékenységem folyamán fokozatosan állítottam a sajtót a magunk, illetve az Uralkodóm akaratából általam képviselt ügy oldalára, így amikor elhagytam az Atlanti-óceán túloldalán fekvő köztársaságot, az egész sajtó a mi oldalunkon állt.*” – írta emlékirataiban.⁴⁵⁵ Törekvését elősegítette az a körülmény, hogy az amerikai sajtó a japán fél határozott kérésére nem tudósíthatott közvetlenül a konferencia helyszínéről, amit az amerikai újságírók meglehetősen nehezményeztek.

Az előzetes egyeztetések alapján a tárgyalások során az oroszok francia, a japánok pedig angol nyelven beszéltek, a tárgyalásról készült jegyzőkönyvek, illetve a későbbi békeszerződés szintén ezen a két nyelven íródott.⁴⁵⁶ A tárgyalások menetét döntő módon befolyásolta, hogy a

⁴⁵³ Komura Jutaró (1855-1911) a Harvard Egyetemen végzett 1878-ban. Ezt követően az Igazságügyi Minisztériumban kezdett dolgozni, majd 1884-től Külügyminisztériumban. Több külföldi kiküldetést követően 1901-ben külügyminiszteri megbízást kapott. Kowner, 2006: 188.

⁴⁵⁴ Dennett, 1925: 239.; Rosen, 1922: 11.; Isvolvsky, 1921: 7-8.

⁴⁵⁵ Vitte, 1921: 140-141.

⁴⁵⁶ J. J. Korostovetz, 1920: 48.

belpolitikai, illetve a gazdasági adottságaik egyik fél számára sem tették lehetővé a háború folytatását, így lényegében a tárgyalóasztalnál történő egyeztetés olyan pókermérkőzéshez hasonlított, ahol egyik fél sem rendelkezett jó lapokkal, ezért csak blöffölni volt képes, veszíteni pedig az fog, aki előbb otthagyja az asztalt.

A béketárgyalások első ülésén, 1905. augusztus 10-én, Komura felvázolta Vittének a japán követelések listáját, amelyek a következők voltak:

- I. Oroszország ismerje el Japán különleges érdekeit Koreában.
- II. Oroszország vonja ki csapatait Mandzsúriából, mondjon le ottani koncesszióiról, különleges jogosultságairól, amelyek sértik Kína szuverenitását, vagy ellentétesek az egyenlő jogok elvével.
- III. A megszállt területeket engedje át Kínának, a Liaotung-félsziget kivételével.
- IV. Oroszország ne gátolja a Kína és más országok közötti azon törekvéseket, amelyek célja Mandzsúria iparának és kereskedelmének fejlesztése.
- V. Szahalin átadása Japán részére.
- VI. A Liaotung-félsziget átadása Japánnak, beleértve Port Arthurt és Talient.
- VII. A Dél-Mandzsúriai Vasút Harbin és Port Arthur közötti szakaszának átadása Japán részére, a hozzá tartozó szénbányákkal együtt.
- VIII. A Kelet-Kínai Vasút orosz kézen marad, azzal a kitételrel, hogy csak kereskedelmi és ipari célokra használható.
- IX. Japán háborús költségeinek megtérítése.
- X. A semleges kikötőkbe menekült orosz hajók átadása Japánnak.
- XI. Az orosz haditengerészeti erők csökkentése a Távols-Keleten.
- XII. Halászati jogok garantálása Japán számára a szibériai partvidéken.⁴⁵⁷

Az orosz fél a japán követelések többségét elfogadta, négyet azonban teljes egészében visszautasított. Nem volt hajlandó a semleges kikötőkben tartózkodó hadihajókat átadni, nem egyezett bele a távol-keleti orosz haditengerészeti erők csökkentésébe és teljes mértékben elutasította mind Szahalin átadását, mind bármilyen mértékű hadisarc kifizetését.⁴⁵⁸ Az orosz küldöttség titkára, Ivan Jakovlevics Korosztovec fel is jegyezte naplójában, hogy Vitte már a tárgyalások kezdetén kijelentette: „*Oroszország vereséget szenvedett, de nem győzték le és hadisarcot csak a legyőzött országok fizetnek. Ha Japán elfoglalja Moszkvát, akkor majd esetleg*

⁴⁵⁷ Hershey, 1906: 350-351.

⁴⁵⁸ Saul, 2005: 501-502.

*hajlandóak leszünk tárgyalni erről a kérdésről.” „Hadisarcot csak legyőzött országok fizetnek, Oroszországot pedig nem győzték le”.*⁴⁵⁹

A tárgyalások során az álláspontok sokáig változatlanok voltak a vitás kérdésekben, a tárgyalófelek pedig erős nyomás alatt álltak azáltal, hogy legjobb meggyőződésük ellenére sem térhettek el az anyaországból érkezett instrukcióktól. A cár határozott utasításainak megfelelően Vitte nem volt hajlandó feladni az orosz területeket és elutasította a hadisarc megfizetését is.⁴⁶⁰ Egy alkalommal Komura meg is jegyezte, hogy Vitte olyan tónusban tárgyal, mintha a győztes felet képviselné. Vitte erre úgy reagált, hogy itt nincsen győztes fél, ebből következően legyőzött sem.⁴⁶¹ Az egykori orosz pénzügyminiszter a tárgyalásokkal párhuzamosan interjúk sorozatát adta a sajtó képviselőinek, amelyben az Oroszország békevágyát hangsúlyozta és azt a látszatot keltette, hogy a béke megkötésének legnagyobb gátja a japán fél pénzéhisége, amely miatt ragaszkodnak a hadisarchoz, csökkentve ezzel a japán delegáció tekintélyét.⁴⁶²

Akárcsak a hadisarc esetében, az orosz fennhatóság alatt álló, de a japán csapatok által megszállt Szahalin szigetének átadásában sem sikerült meggyőzésre jutni. Bár Vitte a sziget megtartását nem tartotta elsődlegesnek a háború lezárása szempontjából, II. Miklós nem volt hajlandó lemondani semennyi orosz területről sem és hajthatatlansága miatt Vitte már a tárgyalások megszakításától tarott. Mindeközben Roosevelt elnök igyekezett csökkenteni a feszültséget és több alkalommal magánbeszélgetésre invitálta a feleket, majd ennek eredménytelensége láttán felvette a közvetlen kapcsolatot az orosz és a japán kormánnyal, mérsékletre intve őket.⁴⁶³ A szembenálló felek befolyásolása céljából kapcsolatba lépett továbbá Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Németországgal is, támogatásukat kérve.⁴⁶⁴ Igyekezete nem volt hiábavaló, mert valamivel később a német császár üzenetet küldött az orosz cárnak, rugalmasabb hozzáállásra ösztönözve a békekötés kérdésében.⁴⁶⁵ A japán kormány szintén módosított az álláspontján: a béke megkötése érdekében hajlandónak mutatkozott lemondani a hadisarcról és újratárgyalni Szahalin kérdését, miközben Meyer amerikai nagykövet szintén személyes audienciát kért az orosz uralkodótól és Szahalin szigetének megosztására tett javaslatot.⁴⁶⁶ Az egyeztetések eredményeképpen végül az orosz uralkodó

⁴⁵⁹ Korostovetz, 1920: 84.

⁴⁶⁰ Gooch – Temperley, 1929: 93.

⁴⁶¹ Vitte, 1921: 152.

⁴⁶² Bourne – Watt, 2012: 304.

⁴⁶³ Letter to Kentaro Kaneko, In. Morison, 1951: 1312-1313.

⁴⁶⁴ Lepsius, 1925: 619-621.

⁴⁶⁵ Levine, 1920: 188.

⁴⁶⁶ Az amerikai elnök és a német császár olajozott együttműködése jól nyomon követhető George Meyer amerikai nagykövet naplójában. 1905. augusztus 25-i feljegyzése szerint például maga az orosz cár is megemlítette neki

késznek mutatkozott a sziget déli felének átadásába, de a hadisarc kérdésében továbbra sem volt hajlandó semmiféle engedményre.⁴⁶⁷ A tokiói kormány Nagy-Britannia japán nagykövetén keresztül értesült minderről és a japán béke delegáció vezetőjének szabad kezet adtak a hadisarc és a területi követelés megtárgyalása kérdésében a béke megkötése érdekében. A japán kormányt képviselő Komura 1905. augusztus 29-ének reggelén, a tárgyalások utolsó napján még egy kísérletet tett Szahalin teljes területének megszerzésére: felajánlotta a hadisarcról történő lemondást a sziget teljes területének átadása fejében, de ezt Vitte határozott visszautasította. Ezt követően a japán fél felajánlotta a sziget 50. hosszúsági fok mentén történő felosztását a hadisarcról való lemondás fejében, amit az orosz fél is elfogadhatónak tartott és ennek eredményeképpen 1905. szeptember 5-én sor került a békeszerződés aláírására⁴⁶⁸

Oroszország ugyan a háborúban vereséget szenvedett, a béketárgyalásról azonban az orosz béke delegáció – nem csekély mértékben Vitte tárgyalási képességeinek köszönhetően – győztesként távozhatott.

A békeszerződés fogadtatása vegyes volt. Oroszországban csak csekély visszhangra lelt, tekintettel a forradalmi helyzetre és az orosz–japán háború népszerűtlen voltára. II. Miklós cár köszönetet mondott Roosevelt elnöknek a közvetítésért, Szergej Vitte-nek pedig grófi címet adományozott. Gyökeresen más volt a helyzet Japánban. A japán közvélemény többsége támogatta a háborút, bár a rohamosan növekvő adók, az infláció, a nem várt harctéri veszteségek komoly megpróbáltatást jelentettek, különösen a vidéki népesség számára, amely férfilakossága adta a japán haderő nagy részét.⁴⁶⁹ A sorozatos katonai győzelmek nyomán komoly elvárásokkal tekintettek a béketárgyalásokra (az oroszok által fizetendő hadisarcot szinte biztosra vették), amelyet japán sajtó útján szinten nyomon követtek. Emiatt számukra a japán küldöttség, illetve áttételesen a japán kormány meghátrálása elfogadhatatlan volt. A napilapok a kormányt hibáztatták, a városokban lázadások és utcai zavargások törtek ki, amelyek során több rendőrörsöt felgyújtottak. A belügyminiszter ellen merényletet kíséreltek meg és a házáat is megpróbálták felgyújtani.⁴⁷⁰ A zavargásoknak halálos áldozatai is voltak, a sérültek száma pedig több százra rúgott. A kormány végül szeptember 7-én kénytelen volt hadiállapotot bevezetni, a miniszterelnök pedig lemondott.⁴⁷¹

egy alkalommal, miszerint minő érdekes egybeesés, hogy valahányszor ők ketten találkoznak, neki a kezébe kerül a német császár egy személyes távirata is, amelyben a béke megkötését szorgalmazza (Howe, 1920: 199).

⁴⁶⁷ Saul, 2005: 505.

⁴⁶⁸ Trani, 1969:154-155.

⁴⁶⁹ Partner, 2007: 179-209.

⁴⁷⁰ d'Anethan, 1912: 453.

⁴⁷¹ McLaren, 1916: 297-301.

VII. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború globális következményei

A portsmouthi béke megkötésével az orosz–japán háború lezárult és a hadviselő felek elsődleges feladata országaik politikai–társadalmi–gazdasági stabilitásának helyreállítása volt, amely figyelemmel a két ország súlyos eladósodására, hosszú évekbe telt. A konfliktus azonban nem csupán Oroszország és Japán sorsát tekintve volt kiemelkedő fontosságú esemény, hanem jelentős hatást gyakorolt a pacifikus térség, a közel-kelet és az európai kontinens jövőjére is.

Már röviddel a háborút követően világossá vált a világ közvéleménye számára, hogy a csendes-óceáni térség két fiatal, feltörekvő nagyhatalma, az Oroszország felett győzedelmeskedő Japán és a Csendes-óceánon stratégiai pozíciókat – Hawaiiit, a Fülöp-szigeteket, a Salamon-, Guam- és Wake- szigeteket – megszerző Amerikai Egyesült Államok között a jövőbeli ellenségeskedés elkerülhetetlen.⁴⁷² Az Theodore Roosevelt amerikai elnök számára is világos volt (akinek a békeszerződés során végzett mediációs tevékenységét elősorban az amerikai nemzetbiztonsági érdekek befolyásolták), hogy a kettő, háborúban kimerült fél között olyan kompromisszum jött létre, amely nem tette lehetővé a japán befolyás gyors növekedését. Tokió térségbeli megerősödését az Amerikai Egyesült Államok azonban legfeljebb csak fékezni tudta, megállítani nem. Bár a két ország képviselői 1905 júliusában szerződésben ismerték el egymás érdekszféráit Korea és a Fülöp-szigetek tekintetében (Taft–Katsura szerződés), a békeszerződés aláírását követően viszonyuk folyamatosan elhidegült és a szakirodalom erre a folyamatra helyenként már egyenesen az Amerikai Egyesült Államok „első hidegháborújaként” hivatkozik. A háborút követően az amerikai hadvezetés fokozatosan átértékelte a kelet-ázsiai hatalmi helyzetet, amelyben Japánt jelölték meg az amerikai érdekekre legnagyobb veszélyt jelentő geopolitikai tényezőnek. Ennek eredményeképpen kezdődött meg a „War Plan Orange” kidolgozása, amely egy Japánból érkező támadás elleni intézkedések tervezetét tartalmazta.⁴⁷³ Szintén ennek a törekvésnek a diplomácia megközelítését jelentette az 1921–1922-es washingtoni konferencia, amely egyrészt nemzetközi szinten ismerte el a „nyitott kapuk elvét” Kína tekintetében, másrészt az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Japán, Franciaország és Olaszország tekintetében rögzítette a tengeri haderők fegyverkezésének szabályait, csökkentve ezzel az 1920-as évek elején megkezdődő fegyverkezési versenyt és ezzel együtt a japán haditengerészet növekedésének ütemét.⁴⁷⁴ Ezek

⁴⁷² Nónay, 1908.

⁴⁷³ Miller, 2007: 3-24.; Tovy – Halevi, 2007: 137-152.

⁴⁷⁴ Diószegi, 1997: 31.

a lépések azonban nem hozták meg a kívánt eredményt és „Amerika első hidegháborúja” Pearl Harbor megtámadásával 1941. december 7-én fegyveres konfliktussá eszkalálódott.

Japán katonai erejének és kockázatvállalási készségének ilyen mértékű növekedése több körülménynek volt köszönhető. Egyrészt az európai nagyhatalmak – 1907-ben Franciaország, majd Oroszország is nemzetközi szerződésekben rendezte kapcsolatait Japánnal, Nagy-Britannia pedig 1905-ben és 1911-ben meghosszabbította kelet-ázsiai szövetségével az 1902-ben megkötött védelmi paktumot. Az első világháború során Japán elfoglalta a Kínában található német gyarmatokat, majd részt vett a versailles-i békekonferencián és állandó tagságot kapott az 1919-ben megalakult Népszövetségben, megerősítve ezzel helyzetét a nemzetközi politikában. A háború ugyanakkor megnövelte a hadsereg és a haditengerészet politikai érdekérvényesítő erejét, miközben a Japán addig legbefolyásosabb politikai testületének, a Vének Tanácsának ereje csökkent, valamint a korai Meidzsi-korszak államférfiainak helyét egy új generáció vette át, amely az orosz-japán háború tapasztalatai alapján nem tartotta kivitelezhetetlennek, hogy Japán sikeres háborút vívhat egy nála demográfiai, gazdasági és katonai potenciál tekintetében erősebb ellenféllel szemben. A korlátozott célokért vívott háború koncepciója – amely alapján a kínai-japán, majd az orosz-japán háborút megtervezték – fokozatosan háttérbe szorult és átadta a helyét annak az álláspontnak, hogy a többek között Port Arthurnál alkalmazott, nagy vérvesztésekkel járó, agresszív taktika alkalmazásával próbáljanak győzedelmeskedni a nagyobb katonai erővel rendelkező Amerikai Egyesült Államok felett.⁴⁷⁵

Az orosz-japán háború Ázsiát érintő hatásai azonban nem korlátozódtak a nagyhatalmakra. Ez a konfliktus volt a gyarmati korszak első olyan háborúja, amikor egy saját országát sikeresen modernizáló ázsiai nemzet katonai győzelmet aratott egy európai nagyhatalom felett, ez pedig jelentős hatást gyakorolt a nagyhatalmak gyarmatbirodalmaiban élő ázsiai nemzetekre. Nehru, a független India első miniszterelnöke számára egy meghatározó fiatalkori élmény volt a japán győzelem, amely jelentősen csökkentette az indiaiak kisebbségi érzését a gyarmattartó britekkel szemben.⁴⁷⁶ Hasonló véleményen volt Gandhi is, aki Japánt követendő példának nevezte. A háború eredményeképpen az Indiai Nemzeti Kongresszus tagjai, akik az indiai érdekek képviselőit, illetve érvényesítését igyekeztek összehangolni a brit birodalom érdekeivel, fokozatosan radikalizálódni kezdtek és olyan politikai eszközöket használtak, mint például az idegen, elsősorban a brit áruk bojkottja (a japán termékek természetesen nem tartoztak ebbe a

⁴⁷⁵ Wilson, 1999: 180-193.; Kowner, 2007: 29-46.

⁴⁷⁶ Nehru, 1956: 25-26.

kategóriába). Egyre nagyobb számú indiai hallgató utazott japán egyetemekre, ahol kapcsolatokat építettek ki a többi gyarmati sorban álló ázsiai nemzet diákjaival. Tekintettel a brit–japán szövetségre, a japán kormány semmilyen hivatalos támogatást nem adott a külföldi diákok szervezeteinek, az indiai brit kormány számára ezek a fejlemények komoly aggodalomra adtak okot.⁴⁷⁷

Az orosz–japán háborúnak volt továbbá egy olyan következménye is az ázsiai nemzetekre nézve, amelynek hatásai csak fél évszázaddal később váltak igazán jelentőssé; ez pedig a baloldali eszmék megjelenése és elterjedése Kelet-Ázsiában. A szocializmus eszméi, amelyeket a szigetország kormánya az újonnan kiépülő, piacgazdaságon alapuló gazdasági és politikai rendszerre veszélyesnek minősített és igyekezett minél inkább korlátozni, már az 1890-es években ismertté váltak a Japánban. Mindezek ellenére 1904 novemberében sor került a Kommunista Kiáltvány japán fordításának publikálására, illetve Marx és Engels mellett olyan baloldali szerzők nézeteinek bemutatására, mint Ferdinand Lassalle.⁴⁷⁸ Bár a japán kormány sikeresen elejét vette a baloldali eszmék széleskörű terjedésének, annak már nem szabott gátat, hogy a Japánban élő ázsiai hallgatók és politikai menekültek ezen eszmék jegyében szervezzenek forradalmakat az ázsiai kontinensen. Tokió már a 19. század végén találkozóhelye volt egyrészt a modern oktatásban részt venni kívánó ázsiai diákoknak, másrészt az orosz, kínai és koreai politikai menekülteknek, akik körében gyorsan terjedtek a különféle szélsőséges forradalmi, anarchista és kommunista eszmék, amelyeket hazatértükkor magukkal vittek szülőhazájukba is, sok esetben gyengítve ezzel a demokratikus állameszmény erejét és népszerűsítve az erőszak alkalmazását és a szocialista berendezkedést többek között Kínában és Vietnámban. A forradalmi ideológiák ázsiai térnyerését csak fokozta, hogy azok oroszországi képviselői 1905-ben sikeresen a politikai rendszer megváltoztatására kényszerítették a cári kormányt, amely egy évtizeddel később kitört második orosz forradalomban össze is omlott, helyére pedig a Lenin irányítása alatt álló, Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt által kormányzott Szovjetunió lépett.⁴⁷⁹ A forradalmi ideológiák azonban nem csak a baloldali politikai menekültekre gyakoroltak hatást. Szintén Tokióban alakult meg 1905-ben több kínai ellenzéki csoportból a Kínai Forradalmi Szövetség Szun Jatszen vezetésével, akit 1911-ben a Kínai Köztársaság elnökévé választottak, a Szövetségből

⁴⁷⁷ Sareen, 2007: 239-250.

⁴⁷⁸ Jacob, 2018: 48-51.

⁴⁷⁹ Shichor, 2007: 199-218.

pedig létrejött a Kínai Nemzeti Párt, a Kuomintang, amely egészen az 1949. évi kommunista hatalomátvételig Kína kormánypártja maradt.⁴⁸⁰

Az orosz–japán háború nem csak a kelet-ázsiai és a pacifikus térség lakóinak életére gyakorolt hatást mind rövid, mind hosszú távon, hanem az eurázsiai kontinens nyugati részén elhelyezkedő országok vezetőire és politikai közvéleményére is.

Oroszországban a forradalom által kiváltott politikai válság tovább mélyült, az ország kormányzati rendszere és infrastruktúrája a szétesés szélén állt. A fellázadt munkások munkástanácsokat hoztak létre az üzemekben, amelyek egyaránt funkcionáltak politikai, gazdasági, majd a válság mélyülésével katonai szervezetként is. A vasúti közlekedés szintén akadozott, amely lehetetlenné tette, hogy a hadügyminisztérium által felállított gyorsreagálású, ún. „repülő osztagok” eljussanak a legveszélyeztetettebb helyszínekre. A monarchia védelme érdekében ugyanakkor megalakult az ultrakonzervatív, szélsőségesen jobboldali orosz párt, az Orosz Emberek Szövetsége. A szakirodalomban „feketeszásas” mozgalomként említett politikai csoport tagjai bármilyen eszköz (gyűjtogatás, gyilkosság, megtorlások, terrorakciók) alkalmazását elfogadhatónak tartották a cári rendszer védelme érdekében, tovább növelve ezzel az országban uralkodó zűrzavart és annak áldoztainak számát, amely a forradalom végére megközelítette a tízezret. II. Miklós cár végül 1905. október 17-én kiadta a Szergej Vitte iránymutatásai alapján megfogalmazott Októberi Manifesztumot, Oroszország történelmének első alkotmányát, amely alapján létrejött a miniszteri kabinet. A kormány élére a cár Szergej Vittét nevezte ki miniszterelnökként. A manifesztum garantálta az alapvető polgári jogokat (a szólás, a gyülekezés és a sajtó szabadságát), továbbá cenzusos választójog alapján 1906. januárjára összehívta az orosz parlamentet (Duma). A szigorú feltételeket támastó cenzus ellenére az első дума összetétele túl radikális volt II. Miklós cár számára, ezért azt hat héttel később feloszlatta és új választásokat írt ki, egy leszűkített cenzus alapján. A második Duma politikai nézetei és követelései azonban nem voltak mérsékeltőbbek elődjénél, ezért 1907. június 3-án feloszlatta a parlamentet, majd a választójogi rendelkezések további szigorítását követően összehívta a harmadik Dumát, amely már mentes volt a radikális követelésektől, ezért kitölthette mandátumát. Ezzel az 1905. évi orosz forradalom lezárult és kezdetét vette a júniusi monarchia (1907–1917) időszaka.⁴⁸¹

Az orosz–japán háború azonban nem csak Oroszország belpolitika viszonyait változtatta meg, hanem az európai kontinens számára is gyökeresen új geostratégiai helyzetet teremtett.

⁴⁸⁰ Polonyi, 1994: 150-151.; Gernet, 1994: 467., 471-47.; Jordán – Tólas, 2005: 44.

⁴⁸¹ Bebesi, 2001: 149-153.

Németország vezető politikusai és katonai vezetői számára már az 1870-ben Franciaország felett aratott győzelem óta komoly stratégiai fenyegetést jelentett a kétfrontos háború lehetősége, amely az 19. század végén létrejövő orosz–francia védelmi szerződés létrejöttével egyre határozottabb alakot öltött. A kelet-ázsiai hadszíntereken bekövetkező orosz vereségek sorozata ugyanakkor látszólag gyökeresen új helyzetet teremtett mind a német katonai gondolkodás, mind a német külpolitikai lehetőségek tekintetében. Az orosz hadsereg teljesítményét figyelembe véve egyértelművé vált, hogy az ország hadereje nem rendelkezik egy modern háború megvívásához szükséges képességekkel, az orosz hadsereg modernizálása és újjászervezése pedig hosszú évekbe fog telni. A német stratégák számára szinte kizártnak tűnt, hogy a világ legerősebb hadseregével rendelkező Németország keleti határait a közeljövőben támadás érheti. Ennek az álláspontnak eredményeként alkotta meg 1905-ben a német vezérkari főnök, Alfred von Schlieffen Franciaország lerohanásnak tervét (Schlieffen-terv), amely alapján az első világháborúban a német offenzívát végrehajtották.⁴⁸² Oroszország katonai veresége azonban nemcsak katonai, hanem külpolitikai szempontból is új helyzetet teremtett, amelyet Németország igyekezett kihasználni. Tekintettel a katonai vereségekre és az azzal párhuzamosan egyre instabilabb orosz belpolitikai helyzetre, II. Vilmos 1905. július 24-én Björköben szövetségi szerződés megkötését ajánlotta fel II. Miklós orosz cárnak, amelyet az orosz uralkodó alá is írt (a szerződés azonban az orosz külügyminisztérium tiltakozása miatt nem került ratifikálásra).⁴⁸³

Oroszország katonai meggyengülésének jelentősége azonban nem pusztán abból állt, hogy Németország keleti határai katonai szempontból tehermentesültek: a cári hadsereg gyengeségének egyértelművé válása az európai erőegyensúlyt is felborította. Az európai kontinens békéjének garanciája azon az elképzelésen nyugodott, hogy a központi hatalmak (Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia), illetve az orosz–francia védelmi szövetség katonai szempontból közel egyenrangú, ezért egy katonai konfliktus kirobbanása jelentős kockázatot rejt magában valamennyi fél számára. Az orosz nagyhatalmi státusz megkérdőjeleződése mozgásba hozta a brit diplomáciát, amely a Franciaországgal 1904-ben megkötött Entente Cordiale után 1907-ben sikeresen megegyezésre jutott Oroszországgal az ázsiai érdekszférák elhatárolásának kérdésében, jelentősen lecsökkentve az esetleges összeütközések lehetőségét a cári birodalom és Nagy-Britannia között. A brit érdekeket eddig veszélyeztető Oroszország helyébe azonban a jóval nagyobb gazdasági és katonai potenciállal rendelkező

⁴⁸² Mombauer, 2001: 73-80.

⁴⁸³ Seligmann, 2007: 109-123.

Németország lépett, amely levonva az orosz–japán háború tengeri ütközeteinek tanulságait, csatahajókból álló flotta építésébe kezdett bele. A brit királyi haditengerészet hiába bocsátotta vízre az első modern, kizárólag nehéztüzérséggel felszerelt, erősen páncélozott és nagy sebességgel manőverező Dreadnought nevű csatahajóját, a német ipari kapacitások, illetve a növekvő állami bevételek lehetővé tették a német admirálisok számára, hogy a német haditengerészetet brit szempontból fenyegető nagyságú tengeri haderővé változtassa az 1907 és 1912 között lezajlott fegyverkezési versenyben.⁴⁸⁴

Az orosz–japán háború tapasztalatainak hatására megélenkült az oszmán birodalom politikai ellenzéke is. A külföldi oszmán diaszpórák által támogatott, a Balkán-félszigeten állomásozó oszmán csapatok fiatal tisztjeinek egy csoportja (az ifjú törökök) 1908 nyarán forradalmat robbantottak ki, amely megdöntötte II. Abdülhamid szultán (1876-1909) hatalmát.⁴⁸⁵ Az oszmán birodalomban alkotmányt vezettek be és az ifjú törökök nemzeti parlament összehívása mellett döntöttek, amelybe a birodalom valamennyi területének küldöttjei meghívást kaptak. A lázadó török katonatisztek célja az oszmán birodalom területi integritásának és nagyhatalmi szerepének visszaállítása volt. A követendő példa számukra elsősorban azok a japán szamurájok voltak, akik vezetésével a szigetország nem csupán modernizálni tudta politikai és gazdasági rendszerét, de legyőzte Törökország legnagyobb ellenfelét, a cári Oroszországot. Vezetői kijelentették, hogy ők akarnak „a Közel-Kelet japánjai lenni”. A török parlament összehívásának híre azonban mozgásba hozta az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai gépezetét is, tekintettel arra, hogy a Monarchia 1878 óta megszállva tartotta az egyik török tartományt, Bosznia-Hercegovinát és a tartomány török parlamentben történő képvisellete magában hordozta annak veszélyét, hogy az Ifjú Törökök által modernizálni kívánt Törökország nem fogja elfogadni az okkupáció fenntartását.⁴⁸⁶ Hasonló veszély fenyegette a török szultán által 1907-ben engedélyezett koncessziót, amely lehetőséget biztosított volna a Monarchia számára, hogy vasutat építsen a Balkánon át Szaloniki kikötőjéhez, amely felvetette az okkupált török területnek Ausztria–Magyarországhoz való csatolását. A Monarchia és a cári Oroszország között már megindult az egyeztetés, amely szerint a tengerszorosok státuszának megváltoztatás kérdésében (miszerint az orosz hadihajók szabad kijárást kapjanak a Fekete-tengerről a Földközi-tengerre) a Monarchia támogatni fogja Oroszország ezirányú igényit, cserébe pedig a cári birodalom hozzájárul Bosznia-Hercegovina Ausztria–Magyarország által történő annexiójához. A tengerszorosok kérdésében azonban még korántsem született

⁴⁸⁴ Otte, 2007: 91-108.

⁴⁸⁵ Goldschmidt, 1997: 197-201.

⁴⁸⁶ Lönhart, 2007.

semmilyen nemzetközi megegyezés, amikor az ifjú török forradalom sikere miatt a Monarchia Bosznia-Hercegovina anektálása mellett döntött anélkül, hogy Oroszország ezért bármilyen kompenzációt kapott volna. Ennek hatására a két nagyhatalom kapcsolatai egyre feszültebbé váltak, jelentősen megnehezítve, hogy a két, a Balkán-félszigeten egyaránt fontos érdekekkel rendelkező nagyhatalom megegyezésre jusson a vitás kérdésekben.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Ahmad, 2005: 5-30.; Bridge, 2005: 31-50.; Zürcher, 2004: 89-90.; Ormos – Majoros, 2003: 197-200.

X. Konklúzió

A disszertációban megfogalmazott hipotézisekre a következő válaszokat adom.

1. A geopolitika tudománya képes volt bemutatni azokat a kereteket, illetve érdekeket, amelyek alapján földrajzi szémszögből tekintve a cári Oroszország mozgásba lendült. A mackinder-i értelemben vett eurázsiai magterület központjában fekvő birodalom valóban megkísérelte elérni a peremterületeket és állandó hídfőállást kiépíteni a kelet-ázsiai partvidéken, majd azt vasúttal összekötve az ország központi régióival, katonai erőinek átcsoportosításával uralma alá vonni az észak-kelet-ázsiai térséget. Szintén helytállóan bizonyult Alfred Thayer Mahan geostratégiai megközelítése, amely kiemelte a kellő csapásmérő erővel rendelkező haditengerészeti potenciál kiépítésének szükségességét, jelezve ugyanakkor, hogy ennek sikeres bevetése nem remélhető a logisztikai támogatást biztosító haditengerészeti bázisok hálózatának kiépítése nélkül. Az angolszász geopolitikai megközelítés ugyanakkor adós maradt olyan lényeges tényezők bemutatásával, mint az adott ország gazdasági és katonai potenciáljának vizsgálata, így végeredményben a cári birodalom tartós terjeszkedését illetően nem volt képes helytálló előrejelzések kialakítására.
2. Oroszország a 19. század második felében nem rendelkezett azokkal a gazdasági erőforrásokkal, amelyek lehetővé tették volna a kelet-szibériai térség olyan fokú fejlesztését, hogy az gazdasága és népessége alapján biztos háttérrel lehessen a tengerparti területeknek. Ennek oka az orosz gazdaság tökeszegénységében, a népesség élelmiszerellátásáról gondoskodó agrárszektor alacsony termelékenységében és az iparnak az ország területéhez, illetve népességéhez mérten elégtelen fejlettségében volt keresendő. Fokozottan igaz volt ez az Urál-hegység és a Csendes-óceán között elterülő szibériai területekre, amelyek ellátása kezdetben az Oroszországgal ellenséges nagyhatalmak által uralt tengeri útvonalakon, illetve nehezen járható szárazföldi területeken keresztül valósult meg. A távol-keleti orosz jelenlét fenntartásához szükséges utánpótlás célba juttatására azonban megoldást kellett találni, amelyet végül a technológiai fejlődés hatására a vasútvonalak kibővítése és meghosszabbítása tett lehetővé.
3. Miként a „Selyemút Gazdasági Övezet és 21. századi Tengeri Selyemút” projekt kiépítése pontos céljának és hatásának megítélése megosztja korunk politikai és gazdasági elemzőit, a Szibériát átszelő és Szentpétervárt a kelet-ázsiai partvidékkel

összekötő vasútvonal létrehozása ugyancsak kétségeket ébresztett a 19. századi államférfiak és katonai vezetők körében az építkezés valódi céljai tekintetében. A III. Sándor döntése nyomán megépülő Transzszibériai Vasút elsődleges célja a terrorcselekményeket elkövető forradalmárok, lázongó nem-orosz nemzetiségek, szibériai szeparatista tendenciák által fenyegetett Oroszország belpolitikai stabilitásának visszanyerése és az orosz nemzetiség pozícióinak megerősítése volt. Ez a célkitűzés találkozott Vitte gazdaságélénkítő terveivel, amely érdekében a pénzügyminiszter személye a vasútvonal megépítésének fő mozgatórugójává vált. A vasút elsődlegesen támadó katonai célokra való felhasználása ugyanakkor nem szerepelt sem az orosz uralkodó, sem pénzügyminisztere terveiben, mert mindketten tisztában voltak azzal, hogy Oroszország teherbíró képessége nem bírna el egy komolyabb katonai konfliktust. Bár az orosz–japán háború elejére a vasúti forgalom megindult, Oroszország gazdasági (és ezzel katonai) pozíciói a többi nagyhatalomhoz képest semmivel sem voltak erősebbek Kelet-Ázsiában, mint néhány évtizeddel korábban, kivéve a haditengerészeti jelenlétet, amely valóban egyre fenyegetőbbé vált Port Arthur megszerzése, illetve az orosz flottafejlesztési program nyomán.

4. Ellentétben Oroszországgal, Japán sikeresen használta fel az egyenlőtlen szerződések aláírása és az orosz–japán háború kitörése között eltelt közel fél évszázadot. Az addig középkori fejlettségű szigetország a 19-20. század fordulójára olyan regionális nagyhatalommá vált, amely rendelkezett modern háborúk megvívására kiképzett olyan tömeghadsereggel és haditengerészettel, amelyek alkalmasak voltak tengeren túli területeken történő hadviselésre is. A 19. század második felében bevezetett reformok eredményeképpen az ország pénzügyi rendszere aranyalapra került, a lakosság műveltségi szintje emelkedett, a mezőgazdaság és az ipar modernizálása hatására az ország gazdasági teljesítménye növekedett, a külkereskedelem volumene megsokszorozódott. Ezen eredményekre támaszkodva – komoly anyagi befektetések árán – került sor egy európai mércével mérve is modernnek számító haditechnikával felszerelt, magasan képzett tisztikar által vezetett tömeghadsereg, illetve haditengerészet kiépítésére. Kétségtelen tény, hogy a Meidzsi-reformok az 1860–1870-es években még komoly összeütközésekhez, lázadásokhoz vezettek, de Japán vezetői az ország választott parlamenttel rendelkező alkotmányos monarchiává való alakításával sikeresen összefogták a japán társadalom különböző érdekekkel rendelkező rétegeit, amelyek egyre fokozottabban támogatták a kormány külpolitikai törekvéseit.

Az 1894–1895-ös kínai-japán, illetve az 1904–1905-ös orosz-japán háborúban elért sikerek bebizonyították, hogy a japán kormány képes volt a társadalom, illetve a helyi politikai vezetők és gazdasági érdekcsoportok érdekeinek felismerésére és kielégítésére, biztosítva ezzel a külpolitikai célkitűzések eléréséhez szükséges belpolitikai, katonai és pénzügyi stabilitás alapjait.

5. Oroszországban II. Sándor cár meggyilkolását követően egy ezzel ellentétes folyamat indult meg. A merénylet áldozatává vált cár utódai nem folytatták azokat a politikai átalakításokat, amelyek lehetővé tették volna a társadalom vezető rétegei, illetve a zemsztvok és a városok képviselői számára a részvételt a politikai döntések meghozatalában, így a 19. század végén Oroszországot sújtó gazdasági válság fokozatosan politikai válsággá súlyosbodott. A fentiek oka alapvetően abban volt keresendő, hogy a cár nem volt hajlandó együttműködni a kiegyezést kereső, az orosz politikai közvélemény legjelentősebb részét képviselő vidéki nemességgel, amely több alkalommal is jelezte, hogy igényt tart érdekeinek képviseletére és azoknak a cári akarattal való összehangolására egy erre alkalmas képviseleti szerv keretében. Japánnal ellentétben, Oroszországban továbbá nem került sor olyan átfogó oktatási reform bevezetésére, amely lehetővé tette volna az orosz társadalom műveltségi szintjének jelentős mértékű megemelését, ami viszont visszahatott nemcsak az ipari és a mezőgazdasági termelés, de a katonai reformok hatékonyságára. Az orosz kormány nem fordított kellő figyelmet a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, miközben a döntő többségében a mezőgazdasági termelésből élő, ugyanakkor érdekképviselettel nem rendelkező orosz népesség volt kénytelen finanszírozni az iparosítás, a hadsereg- és flottafejlesztés, továbbá a vasútépítések költségeinek tetemes hányadát. A vidéki nemesség ajánlatának elutasítása, párhuzamosan a gazdasági válság által leginkább súlytott parasztság és munkásság növekvő elégedetlenségével, 1905-re gyakorlatilag egy olyan háború megvívására kényszerítette a cári kormányt, amelyben egyszerre kellett volna helytállnia kelet-ázsiai és a hátszágban kialakuló „fronton”. A japán kormánnyal ellentétben, amely képes volt a nemzeti egység létrehozására a szigetország külpolitikai céljainak támogatása céljából, Oroszország társadalmának jelentős része inkább kárvallottja, mint haszonélvezője volt az évtizedes reformfolyamatoknak és nem érzett érdekezést a cári udvar külpolitikai törekvéseivel. Egy ilyen válsághelyzet megoldására csak egy hatékonyan működő kormány lett volna képes, Oroszország kormányzását azonban a minisztériumok munkáját egy politikailag egységes,

miniszterelnök által irányított kormány hiányában a miniszterek állandó hatásköri vitái jellemezték. Az orosz kormányt alkotó miniszterek nem tartoztak felelősséggel tevékenységükért semmilyen népképviselői szervnek, kizárólag az uralkodónak. Ebből fakadóan az orosz cár személyi adottságai, uralkodáshoz való hozzáállása, politikai nézetei döntőnek bizonyultak az ország irányításában és II. Miklós cár ennek a feladatnak nem tudott megfelelni, inkább súlyosbítva, mint enyhítve az orosz kormányzati rendszer hiányosságait.

6. Az 1853–1856-os krími háborút követően Oroszország külpolitikai érdeklődése egyre erősödő mértékben a távol-keleti térségre irányult, amellyel egyenes arányban csökkent a cári birodalom aktivitása az európai nagyhatalmi politikában. Ennek a folyamatnak az iránya az 1904–1905-ös orosz–japán háború elvesztésével gyökeresen megváltozott. Oroszország rövid idő belül megegyezésre jutott a kelet-ázsiai érdekekkel rendelkező nagyhatalmakkal a térséget érintő politikai és gazdasági kérdésekben és ezt követően az orosz külpolitika fókuszja ismét Európára irányult, ami lépéskényszerbe hozta a kontinens katonailag és gazdaságilag domináns nagyhatalmát, Németországot, amely az ellene kiépülő szövetségi rendszer túlzott megerősödésétől tartva 1914-ben kirobbantotta az első világháborút. Ennek a folyamatnak egyik legjelentősebb kezdő lépése már a kelet-ázsiai háború során megtörtént, amikor 1904. április 8-án Nagy-Britannia és Franciaország aláírta az entente cordiale-t, növelni kívánva ezzel a két ország közötti érdekegyeztetések lehetőségét a gyarmati kérdésekben. Ezt követően 1907-ben került sor a brit és az orosz ellentétek rendezésére az egymással határos ázsiai érdekszférák tekintetben. A brit-francia-orosz, illetve a német-osztrák-magyar hatalmi tömb közötti viszony elmérgesedésében jelentős szerepet játszott, hogy a Németországgal szövetségi viszonyban álló Osztrák–Magyar Monarchia 1908-ban annektálta Boszniát és Hercegovinát anélkül, hogy a Balkán-félszigeten szintén nagyhatalmi érdekekkel rendelkező, illetve a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel összekötő tengerszorosok státuszában érintett Oroszország bármilyen kompenzációt kapott volna. A vilmosi Németország a kelet-ázsiai orosz katonai kudarcok fényében nem tartotta kockázatos lépésnek a Monarchia támogatását ebben a kérdésben és a cári haderő képességeinek alábecsülése pedig továbbra is a német hadműveleti tervek (Schliffen-terv) része maradt, ami döntően befolyásolta a későbbiekben az 1914. évi katonai eseményeket.

XI. Felhasznált irodalom

Primer és publikált források

- Alexander, Grand Duke of Russia: Once a Grand Duke. Quinn & Boden Company. 1932. New York
- Asakawa, K.: The Russo-Japanese Conflict. Its Causes and Issues. Houghton, Mifflin and Company. 1904. Boston. New York
- Bakunyin: Államiság és anarchia. 1984. Budapest
- Baron Kentaro Kaneko: The Situation in the Far East. 1904. Cambridge
- Bevridge, Albert J.: The Russian Advance. New York. London 1903. Harbr & Brothers Publishing.
- Bird, W. D. Brevent-Major: Lectures on the Strategy of the Russo-Japanese War. Hugh Press Ltd. 1909. London
- Bourne, Kenneth – Watt, Cameron D.: British document on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Vol. 8. University Publications of America. 2012.
- British Documents of the War. 1894-1914. Vol. II. 1927. London
- Clyde, Paul Hibbert: International rivalries in Manchuria 1689-1922. Ohio State University Press. 1928. Colombus
- Congressional Record, 56th Congress, 1st session, 704-712
- d'Anethan, Berones Albert: Fourteen of Diplomatic Life in Japan, Leaves from the Diary of Baroness Albert d'Anethan. 1912. London
- Danyilevszkij, N. Ja.: Rossija i Jevropa. 1871. Szanktpetyerburg
- Dosztojevszkij, Fjodor: Az író naplója. In. Ljubov – Gazdag, 2004. 165-200.
- Gabányi János: Az orosz-japán háború, 1904-05. Vitéz A. Ut. Könyv-. Kő- és Műnyomda. 1909. Kassa
- Giichi Ono: Expenditures of the Sino-Japanese War. 1922. New York
- Gooch, G. P. – Temperley, Harold (Eds.): British Documents on the Origins of the War. 1898-1914. Vol. IV. 1929. London
- Gurko, I. V.: Features and Figures of the Past: Government and Opinion in the Reign of Nicholas. University Press. 1939. Stanford
- Haus-, Hof und Staatsarchiv, 44 P.A.XXXIII USA Ber., Weis., Varia 1905

- Hershey, Amos S.: *The International Law and Diplomacy of the Russo-japanese War*, Macmillan. 1906. New York
- Howe, M. A. DeWolfe: *George von Meyer, his life and public service*. 1920. New York
- Imperial Diet: *The Negotiation between Japan and Russia (1903-1904)*.
- Isvolsky, Alexander: *Recollections of a Foreign Minister. Memoirs of Alexander Isvolsky*. Doubleday, Page & Company. 1921. New York
- J. J. Korostovetz: *Pre-War Diplomacy, The Russo-Japanese Problem, Treaty signed at Portsmouth, U.S.A. 1905 – Diary of J. J. Korostovetz*. 1920. London
- Kljucsevskij, Vaszilij: *Az orosz történelem*. In.: *Ljubov – Gazdag*, 2004: 55-70.
- Kornilov, Alexander: *Modern Russian History*. Vol. II. Alfred A. Knop. 1917. New York
- Kropotkin, P. A.: *Zapiski Revoljucionyera*. Kommissionsverlag von J. H. V. Dietz. 1902. Stuttgart
- Kuropatkin, Alekszej Nyikolaevics: *Zapiszki Generálá Kuropatkina á russzka-jáponszkoj vájné*. Bühnen- und Buchverlag russischer Autoren. 1909. Berlin
- Lepsius, Johannes/Batholdf, Albrecht Mendelssohn/Thimme, Friedrich (Eds.): *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Bd. 19., 1925. Berlin
- Letters of Prince von Bülow, A selection from Prince Bülow's official correspondence as Imperial Chancellor during the years 1903-1909, including, in particular, many confidential letters exchanged between him and the Emperor. Hutchinson & Co. 1930. London
- Levine, Isac Don: *Letters from the Kaiser to the Czar*. Frederick A. Stokes Company. 1920. New York
- M. T. Lorisz-Melikov előterjesztés a lakosság képviselőinek a törvényhozói munkába való bevonásáról, 1881. január 28. In: Szvák Gyula: *Az újkori orosz történelem forrása*. XIX. század. Pannonica Kiadó. 2007. Budapest. 269-272.
- Mahan Alfred Taylor: *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*. Sampson Low, Marston, Searl & Rivington. 1892. London
- Mahan, Alfred Taylor: *The Problem of Asia and its Effect upon International Policies*. Little, Brown, and Company. 1905.
- Mackinder, H. J.: *The Geographical Pivot of History*. *The Geographical Journal*. Vol. 23, No. 4 (Apr., 1904), 421-437.
- MacMurray, John (ed.): *Treaties and Agreements with and concerning China 1894-1919*. Oxford University Press. 1921. New York
- McLaren, Walter Wallance: *A Political History of Japan during the Meiji Era 1867-1912*. 1916. New York

- Mecsnikov, Lev: A civilizáció és a nagy történelmi folyók. In: Ljubov – Gazdag, 2004: 45-54.
- Melgunoff, S.: Das Tagebuch des letzten Zaren. Von 1890 bis zum Fall. Verlag Ullstein. 1923. Berlin
- Morison, Elting E. (ed.): The Letters of Theodore Roosevelt. Vol. 4. Harvard University Press. 1951. Cambridge, Massachusetts,
- Muravjev-Amurszkij, Nyikolaj Nyikolajevics, Graf: Pa evo Piszmam, Officialnüm Dokumentam. 1890. Moszkva
- Nehru, Dzsavahal: Önéletrajz. Szikra Kiadó. 1956. Budapest
- Nónay Dezső: Tanulságok az orosz-japán háborúról. In: Magyar Katonai Közlöny. 1908.1. 525-540
- Pooley, A. M. (ed.): The secret Memoirs of Count Tadashu Hayasi. 1915. New York and London
- Ravenstein, E. G.: The Russians on the Amur. Trübner. 1861. London.
- Richthofen, Freiherr von: China. Ergebnisse eine Reise. Band II. Das nördliche China. Verlag von Dietrich Reimer. 1882. Berlin
- Romanov B. A.: Russia in Manchuria (1892-1906). 1928
- Rosen, Baron: Forty years in Diplomacy. George Allen & Unwin Ltd. 1922. London
- Sakurai Tadayoshi - Okuma Count: Human Bullets a Soldier's Story of Porth Arthur. Houghton, Mifflin and Company. 1907. Boston
- Savinsky, Alexander: Recollections of a Russian Diplomat. Hutchinson & Co. Ltd.1927. London
- Szolojov, Szergej: Az orosz államrend megteremtése Nagy Péter előtt. In: Ljubov Siselina – Gazdag Ferenc: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó. 2004. Budapest. 33-44
- Tirpitz, Grand Admiral Von: My Memoires. Dodd, Mead and Company. 1919. New York.
- Vitte, Szergej Juljevics: The Memoris of count Witte. Doubleday, Page & Company, Garden City, 1921. NY and Toronto
- Vitte, Graf S. Ju.: Voszpominanija. Slovo-Verlag. 1922. Berlin
- Yamada Yoshi-Aki: Heroic Japan. A History of the War Between China&Japan. 1897.
- War Department, Office of the Chief of Staff: Epitome of the Russo-Japanese War. Government Printing Office. 1907. Washington

Monográfiák

- Abrams, Lynn: Bismarck and the German Empire 1871-1918. (2. ed.) 2006. New York
- Akagi, Roy Hidemichi: Japan's Foreign Relations. 1936. London.
- Bassin, Mark: Imperial Visions. Nationalist Imaginations and Geographical Expansion in the Russian Far East, 1840-1865. Cambridge University Press. 2004. Cambridge
- Bebesi György: A feketeszázak. Magyar Russzisztikai Intézet. 1999. Budapest
- Bebesi György: A cári monarchia védőszentjei. Pogromlovagok és szürke kardinálisok Pécsi Tudományegyetem, Kelet-Európa és a Balkán története és kultúrája kutatóközpont. 2001. Pécs
- Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Comenius. 2005. Pécs,
- Bebesi György: Birodalom összeomlás előtt. IDResearch Kft./Publikon Kiadó. 2016. Pécs
- Bíró Gáspár: Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába. Osiris Kiadó. 2003. Budapest.
- Chan, Robert Kong: Korea-China Relations in History and contemporary Implications. Springer International Publishing AG. 2018. Switzerland
- Chang, John K.: Burnt by the Sun – The Koreans of the Russian Far East. University of Hawai'i Press. 2016.
- Chapman, Tim: Imperial Russia 1801-1905. Routledge. 2001. London and New York
- Charques, Richard: The Twilight of Imperial Russia. London. Oxford University Press. 1958.
- Chitoshi Yanaga: Japan since Perry. 1949. New York
- Clark, Ian: The Hierarchy of States. Reform and resistance in the international order. Cambridge University Press. 1989. Cambridge
- Connaughton, Richard: Rising Sun and Tumbling Bear, Russia's War with Japan. Cassel. 2003. London
- Csoma Mózes: Korea története. A két koreai állam történelemszemléletének összehasonlításával. Tudásközpont Tankönyvműhely. 2018. Budapest
- Deconde, Alexander: A History of American Foreign Policy. 1963. New York
- Dennett, Tyler: Roosevelt and the Russo-Japanese War – A critical study of American policy in Eastern Asia in 1902-1915, based upon the private papers of Theodore Roosevelt. Doubleday, Page & Company. 1925. New York
- Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada (1789-1939). História, MTA Történettudományi Intézete. 1997. Budapest
- Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája, 1867-1918. Vince Kiadó. 2001. Budapest

Drea, Edward J.: Japan Imperial Army, Its Rise and Fall, 1853-1945. University Press of Kansas. 2009.

Edgart, Robert B.: Warriors of the Rising Sun. Basic Books. 1999.

Egedy Gergely: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletbe. HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2017. (Harmadik kiadás) Budapest

Eskildsen, Robert: Transforming Empire in Japan and East Asia. The Taiwan Expedition and the Birth of Japanese Imperialism. Palgrave MacMillan. 2019. Tokyo

Evans, David C. – Peattie, Mark R.: Kaigun. Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941. Naval Institute Press. 1997. Annapolis, Maryland

Fairbank, John King – Goldman, Merle: China. A New History. The Belknap Press of Harvard University Press. 2006. Cambridge, Massachusetts

Florinsky, Michael T.: Russia. A History and an Interpretation. Vol. II., Macmillan Publishing Co. 1954. New York

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó. 2001. Budapest

Fröhlich, Klaus: The Emergence of Russian Constitutionalism 1900-1914. Martinus Nijhoff Publishers. 1981. Hague

Fuller, William C. Jr.: Strategy and Power in Russia 1600-1914. The Free Press. A Division of Macmillan Inc. 1992. New York

Gampert, David C.: Sea Power and American Interests in the Western Pacific, RAND Corporation. 2013. Santa Monica

Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó. 2007. Budapest

Gernet, Jacques: A kínai civilizáció története. Maecenas Kiadó. 1994. Budapest

Gibler, Douglas M.: International Military Alliances 1648-2008. CQ Press. 2009. Washington D. C.

Goldschmidt, Arthur J.: A Közel-Kelet rövid története. Maecenas Könyvek. Budapest. 1997.

Hahner Péter: Az Amerikai Egyesült Államok elnökei. Maecenas Könyvkiadó. 1998. Budapest

Hamilton, Keith – Langhorne, Richard: The Practice of Diplomacy. Its evolution, theory and administration. Routledge. 2011. (2. ed.) New York

Hartley, Janet M.: Siberia – a History of the People. Yale University Press. 2014. New Haven, London

Heller, Mihail: Orosz Történelem. I. kötet. Oroszország története. Osiris Kiadó. 2000. Budapest

Heresch, Elisabeth: II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás. Az utolsó orosz cár élete és halála. Magyar Könyvklub. 1995. Budapest.

Jacob, Frank: The Russo-Japanese War and its Shaping of the Twentieth Century. Routledge. 2018. New York

Jang, Eun-Ju: Korea und die Mandschurei in die Beziehungen zwischen Rußland, China und Japan von 1894 bis 1904. 1998. Kiel

Jansen, M. B.: The Making of Modern Japan. First Harvard University Press. 2002 (harmadik kiadás), Cambridge, Massachusetts

Jansen, Marius B.: The Cambridge History of Japan, Vol. 5. Cambridge University Press. 2008.

Jinwung, Kim: A History of Korea. 2012. Bloomington

Jordán Gyula: A kínai modernizáció alternatívái a XIX-XX. században. In.: Jordán Gyula: Kína XX. századi története. Válogatott tanulmányok. 2016. Budapest

Jordán Gyula – Tóth Barna: Kína a modernizáció útján a XIX-XX. században. Napvilág Kiadó. Budapest, 2005.

Judge, Edward H.: Plehve. Repression and Reform in Imperial Russia 1902-1904. Syracuse University Press. 1983. New York

Kajima, Morinosuke Dr.: Geschichte der japanische Aussenbeziehungen. The Japan Times Ltd. 1979. Tokyo

Kearns, Gerry: Geopolitics and Empire. The Legacy of Halford Mackinder. Oxford University Press. 2009. Oxford

Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László (szerk.): Nemzetközi Jog. Wolters Kluwer Hungary. 2018. (második kiadás) Budapest

Kennan, George F.: The Fateful Alliance. France, Russia, and the Coming of the First World War. Pantheon Books. 1984. New York

Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémia Kiadó. 1992. Budapest

Kim, Jinwung: A History of Korea. From „Land of the Morning Calm” to States in Conflict, Indiana University Press. 2012. Bloomington

Kindermann, Gottfried-Karl: Der Aufstieg Ostasiens in der Weltpolitik 1840-2000, 2001, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, München

Kiss J. László: Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében. Osiris Kiadó. 2009. Budapest

Kissinger, Henry: Diplomácia. Panem Könyvkiadó. 1996. Budapest

Kowner, Rotem: Historical Dictionary of the Russo-Japanese War. The Scarecrow Press. 2006. Lanham, Maryland

Kowner, Rotem: Impact of the Russo-Japanese War. Routledge. 2007. London and New York

Kowner, Rotem (Ed.): Rethinking the Russo-Japanese War 1904-05. Vol. I. Centennial Perspectives. Global Oriental LTD. 2007. Folkstone

Krausz Tamás – Szilágyi Ákos (szerk.): Oroszország és a Szovjetunió képes történeti kronológiája 1900-1992. Akadémia. 1992. Budapest

Kukorelli István: Alkotmánytan. Osiris Kiadó. 1994. Budapest.

LeDonne, John P.: The Russian Empire and the World, 1700-1917. Oxford University Press. 1997. New York, Oxford

Lievin, Dominic: The Cambridge History of Russia. Vol. II. Imperial Russia 1689-1917. Cambridge University Press. 2006. Cambridge

Ljubov Siselina – Gazdag Ferenc (szerk.): Oroszország és Európa – Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Zrínyi Kiadó. 2004. Budapest

Lone, Stewart: Japan's First Modern War – Army and Society in the Conflict with China, 1894-1895. St.Martin's Press. 1994. New York

Lone, Stewart: Army, Empire and Politics in Meiji Japan. Three Careers of General Katsura Taro. 2000. New York

MacLaran, McDonald David: United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914. Harvard University Press. 1992. Cambridge. Massachusetts

Magyarics Tamás: Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának története – Mítosz és valóság: érdekek és értékek (2. kiadás). Antall József Tudásközpont. 2014. Budapest

Makato, Iokibe (ed.): The History of US-Japan Relations. From Perry to the Present. Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2017. Singapore

Malozemoff, Andrew: Russian Far Eastern Policy 1881-1904, with special emphasis on the causes of the Russo-Japanese War. University of California Press. 1958. Berkeley and Los Angeles

Manning, Roberta Thomson: The Crisis of the Old Order in Russia. Gentry and Government. Princeton University Press. 1982. Princeton

Marks, Steven G.: Road to Power. The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia 1850-1917. Cornell University Press. 1991. New York

McDonald, David, MacLaren: United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914. Harvard University Press. 1992. London

Menyhárt Lajos: Orosz vihar. Kossuth. 1984. Budapest

Mikiso, Hane – Perez, Louis G.: *Modern Japan – A Historical Survey* (4th. ed.). Westview Press. 2009.

Miller, Edward S.: *War Plan Orange. The U.S. Strategy to Defeat Japan, 1897-1945*. Naval Institute Press. 2007. Annapolis

Mombauer, Annika: *Helmuth von Moltke and the origins of the first world war*. Cambridge University Press. Cambridge, 2001.

Narangoa, Li – Cribb Robert: *Historical atlas of northeast Asia, 1590-2010: Korea, Manchuria, Mongolia, Eastern Siberia*. Columbia University Press. 2014. New York

Naumov, Igor V.: *The History of Siberia*. Routledge. 2006. New York

Németh István: *Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében*. L'Harmattan. 2017. Budapest

Nester, William R.: *Power across the Pacific. A Diplomatic History of American Relations with Japan*. Palgrave MacMillan. 1996. New York

Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *A Romanovok*. Pannonica Kiadó. 2002. Budapest

Nish, Ian: *The Anglo-Japanese Alliance. The Diplomacy of Two Island Empires 1894-1907*. 1966. London

Nish, I: *Japanese Foreign Policy 1869-1942*. Routledge. 1977. London, New York

Nish, Ian: *The Origins of the Russo-Japanese War*. Routledge. 2014. New York

Okamoto, Shumpei: *The Japanese Oligarchy and the Russo-Japanese War*. 1970. New York

Oldenburg, S. S.: *Last Tsar. Nicholas II, His Reign & His Russia*. Academic International Press. 1975.

Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó. 2003. Budapest

Paine, S. C. M.: *The Shino-Japanese War of 1894-1895. Perceptions, Power, and Primacy*. Cambridge University Press. 2003. New York

Paine, S. C. M.: *The Japanese empire. Grand strategy from the Meiji Restoration to the Pacific War*. Cambridge University Press. 2016. Cambridge, New York

Patrikeeff, Felix – Shukman, Harold: *Railways and the Russo-Japanese War*. Routledge. 2007. New York

Patyomkin V. P.: *A diplomácia története*. Szikra. 1948. Budapest

Pleshakov, Constantine: *The Tsar's Last Armada. The Epic Journey to the Battle of Tsushima*. Basic Books. 2002.

Polonyi Péter: *Kína története*. Maecenas Kiadó. 1994. Budapest

Polunov, Alexander: *Russia in the nineteenth century. Autocracy, Reform, and social Change, 1814-1914*. M. E. Sharp. 2005. Armonk, New York.

Rappaport, Armin: A history of American diplomacy. Macmillan. 1975. New York

Reischauer, Edwin O.: Japán története. Maecenas Könyvkiadó. 1995. Budapest

Röhl, John, C. G.: Wilhelm II. into the Abyss of War and Exile 1900-1941. 2008. München

Sz. Bíró Zoltán: Az elmaradt alkotmányozás. Oroszország a XIX. század második felében. Osiris Kiadó. 2017. Budapest

Salgó László – Balogh András: A gyarmati rendszer története. Kossuth, 1980. Budapest

Schimmelpenninck, van der Oye David: Toward the Rising Sun. Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan. Northern Illinois University Press. 2001.

Schrecker, John E.: Imperialism and Chinese Nationalism. Germany in Shantung. (2. ed.) Harvard University Press. 1980. Cambridge, Massachusetts

Seth, Michael J.: A History of Korea. 2011. Rowman&Littlefield Publishers, Lanham

Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801-1917. Clarendon Press. 1967 Oxford

Szilágyi István: Geopolitika. Paigeo. 2018. Budapest

Szili Sándor: Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban. Magyar Ruszisztikai Intézet. 2005. Budapest

Steinberg, John W.: All the Tsar's Men. Russia's General Staff and the Fate of the Empire 1898-1914. Woodrow Wilson Centre Press. 2010. Washington D. C.

Taylor, A. J. P.: The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918. Oxford University Press, 1954.

Totman, Conrad: Japán története. Osiris Kiadó. 2009. Budapest

Trani, Eugene P.: The Treaty of Portsmouth. An Adventure in American Diplomacy. University of Kentucky Press. 1969. Lexington

Treat, Payson J.: The Far East – A Political and Diplomatic History. Harper&Brothers 1928. New York

Vogel, Ezra F.: China and Japan. Facing History. 2019. Cambridge

Waltz, Kenneth N.: Theory of International Politics. Addison-Wesley Publishing Company. 1979. Reading, Massachusetts

White, John, Albert: The Diplomacy of the Russo-Japanese War. Princeton University Press. 1964. New York

Westwood, J. N.: Russia against Japan, 1904-05. Macmillan. 1986. London

Wolmar, Christian: To the Edge of the World. The Story of the Trans-Siberian Express the World's Greatest Railroad, Public Affairs. 2013. New York

Wood, Alan: Russia's Frozen Frontier. Bloomsbury Academic. 2011. London

Zürcher, Erik J.: Turkey. A modern History. London Tauris& Co Ltd, 2004,

Zsukov, J. M.: A Távol-Kelet a nemzetközi politikában, 1870-1945. Szikra Kiadó. 1953. Budapest

Tanulmányok, tanulmánykötetek, tudományos közlemények

Ananich, Boris: Russian Military Expenditures in the Russo-Japanese War, 1904-1905. In: Steinberg, John, Menning, Bruce W., Schimmelpenninck, David Van der Oye, Wolf, David, Shinji Yokota: The Russo-Japanese War in global Perspective – World War Zero. Brill. 2005. Leiden, London, 449-464

Ahmad, Feroz: The Late Ootoman Empire, In: Kent, Marian,(ed.) The Great Powers and the End of the Ottoman Empire. Taylor&Francis. 2005.

Anan'ich, B. V. – Lebenev, S. A.: Sergei Witte and the Russo-Japanese War. International Journal of Korean History, Vol. 7., 2005. Febr. 109-131.

Auslin, Michael R.: Japanese Strategy, Geopolitics and the Origins of the War, 1792-1895. In.: Steinberg, John, Menning, Bruce W., Schimmelpenninck, David Van der Oye, Wolf, David, Shinji Yokota: The Russo-Japanese War in global Perspective – World War Zero. Brill. 2005. Leiden, London, 3-22.

Bassin, Mark: Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space, In. Slavic Review, Vol. 50. No. 1 (Spring, 1991), 1-17.

Baumann, Robert F.: The Russian Army, 1853-1881. In: Kagan, Frederick W. – Higham, Robin (ed.): The Military History of Tsarist Russia. Palgrave. 2002. New York. 137-150.

Bebesi György: Oroszország ázsiai gyarmatainak megszerzése. In: Szabó Lóránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán (Szerk.): Anyaországok és (volt) gyarmataik. PTE Afrika – Amerika – Ázsia Munkacsoport. 2002. Pécs, 125-136.

Bebesi György: Orosz gyarmatosítás a XIX. században. In: Kolontári Attila (Szerk.): Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei. 2003. Szekszárd, 37-50.

Bebesi György – Spannenberger Norbert: A cári Oroszország balkáni törekvései és a pánszláv eszme a 19. században. In: Schuller Balázs (Szerk.): Ablak a Balkánra. Válogatás a Pécsi Tudományegyetem azonos címmel rendezett két Balkán-történeti konferenciájának anyagából. PTE. 2003. Pécs, 15-33.

Bebesi György: Oroszország, a pánszlávizmus és a Balkán, a 19. sz. utolsó harmadában. In: Bodnár Erzsébet (Szerk.): A Balkán és a Keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Hungarovox. 2005. Budapest, 89-95.

Bebesi György: II. Sándor "peresztrojka", Oroszország békés modernizációjának 19. századi nagy kísérlete. In: Majoros István (szerk.): Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves. ELTE Új és Jelenkortörténeti Egyetemes Történeti Tanszék. 2014. Budapest, 75-82.

Bebesi György: Az orosz alkotmányosság első kísérlete. PRO PUBLICO BONO MAGYAR KÖZIGAZGATÁS. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Szakmai Folyóirata. 2014. Budapest, 2. 79-87

Bebesi György: Súlyos vereség, könnyű béke. Sz. J. Vitte egy tehetséges orosz diplomata és a Portsmouthi békeszerződés. In: Máté Zsolt (szerk.): Háborúk és békekötések a 18-20. századi orosz-szovjet történelemben. MOSZT Könyvek. 7. 2014. Pécs, 171-200

Bebesi György: Vitte gróf és az orosz arisztokrácia kényszerű metamorfózisa. In: Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70. éves. ELTE BTK Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 2019. Budapest, 98-116.

Bebesi György: Vitte, a gazdaságpolitikus. In: Szávai 60. Fél száz tanulmány a 60 éves Prof. Dr. Szávai Ferenc köszöntésére. Közép-Európai Közlemények XIII. évf. 2020/1, No. 48. és XIII. évf. 2020/2 No. 49. összevont szám. Egyesület Közép-Európa Kutatására Alapítva 2006. 2020. Szeged-Kaposvár-Budapest, 333-342.

Beillevaire, Patrick: The impact of the war of the French political scene. In: Kowner, Rotem: Impact of the Russo-Japanese War. Routledge. 2007. London and New York, 124-136.

Bridge, F. R.: The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-19018, In: Kent 31-50.

Bushnell, John: The spectre of Mutinous Reserves: How the War Produced The October Manifesto. In: World War Zero. 2005.

Crowley, David: Seeing Japan, Imagining Polen. Polish Art and the Russo-Japanese War. The Russian Review 67. (2008. Januar): 50-69.

Epkenhaus, Michael: Wilhelm II and „his” navy, 1888-1918, In: Mombauer, Annika / Deist Wilhelm (szerk.): The Kaiser. New Research on Wilhelm II's role in Imperial Germany. Cambridge University Press. 2004. Cambridge, New York

Goreczky Tamás: Pánszlávizmus Oroszországban az 1880-as években Burián István moszkvai osztrák–magyar főkonzul jelentéseinek tükrében. In Történelmi Szemle 2016/63-84.

Inouye Yuicsi: From Unequal Treaty to the Anglo-Japanese Alliance 1867-1902. In.: Nish, I.: The History of the Anglo-Japanese Relations. Macmillan Press Ltd. 2000. London 131-158.

Kaizawa Kiyoshi: Differences regarding Togo's surprise attack on Port Arthur. In.: The Russo-Japanese War in global Perspective, Vol. II. Brill. 2007. Leiden, 81-100.

Kolonits Ferenc: Az András-kereszt és a felkelő nap háborúja, 1904-1905. Hadtörténeti Közlemények. 116. 2003. 77-143.

- Lönhárt Tamás: 1907. A századelő világa egy évszázad távlatából: nagyhatalmi politika, politikai nemzedékváltás, nemzetiségi és társadalmi mozgalmak (1903-1908). *Korunk*. 2007. December
- Lukin, Alexander: Russian Views of Korea, China and the Regional Order in Northeast Asia, In: Armstrong, Charles K. – Rozman, Gilbert – Kim, Samuel S. – Kotkin, Sephan (ed.): *Korea at the Center. Dynamics of Regionalism in Northeast Asia*. M. E. Shape. 2006. Armonk, New York, London, 5-15.
- Lukoianov, Igor V.: The Brezobrazovtsy. In.: *The Russo-Japanese War in global Perspective*, Vol. I. 65-86.
- Luntinen, Pertti – Menning Bruce W.: The Russian Navy at War 1904-1905. In: *The Russo-Japanese War in global Perspective*, Vol I. 229-260.
- Majdán János: A transzszibériai vasút mint az orosz gyarmatosítás eszköze. In: Szabó Lóránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán (Szerk.): *Anyországok és (volt) gyarmataik*. PTE Afrika – Amerika – Ázsia Munkacsoport. 2002. Pécs, 257-265.
- Matusaka, Y. Tak: Human Bullets, General Nogi, and the Myth of Port Arthur. In.: *The Russo-Japanese War in global Perspective*. Vol. I. 179-202.
- Miller, Edward S.: Japan`s other victory, In: *The Russo-Japanese War in Global Perspective*, Vol. I. 465-484.
- Molnár Máté: Mihail Bakunyin forradalom-elmélete, In: *Világtörténet 1988/1*
- Muraközy László: A fejlesztő állam megszületése, virágzása és hanyatlása Japánban. In: *Közigazgatási Szemle*. 2015. 172-199.
- Neilson, Keith: The War and British Foreign Policy, In: Kowner, Rotem (Ed): *Rethinking the Russo-Japanese War 1904-05*, Vol.I. Centennial Perspectives, Global Oriental LTD, Folkstone, 2007, 307-318.
- Otte, T. G.: The fragmentation of the old worldorder. Britain, the Great Powers and the war. In: Kowner: *Impact*. 91-108.
- Paine, S. C. M.: The Chinese Eastern Railway from the Sino-Japanese War until the Russo-Japanese War. In: Elleman, Bruce A. – Kotkin, Stephen: *Manchurian Railways and the Opening of China. An International History*. M. E. Sharpe, 2010. Armonk, New York, London, 13-36.
- Partner, Simon: Peasant into Citizens? The Meiji Village in the Russo-Japanese War, *Monumenta Nipponica*, Vol. 62., Nr. 2, Summer 2007, 179-209.
- Saul, Norman E.: The Kittery peace. In: *The Russo-Japanese War in Global Perspective*, Vol. I. 485-508.

Schimmelpenninck, van der Oye David: Russia's ambivalent Response to the Boxers. Éditions de l'EHESS. 2000.

Schimmelpenninck van der Oye, David: The Immediate Origins of the War, In: The Russo-Japanese War global Perspective, Vol. I. 23-44.

Sareen, T. R.: India and the war. In: Kowner: Impact. 239-250.

Seligmann, Matthew S.: Germany, the Russo-japanese War, and the road to the Great War. In: Kowner: Impact. 109-123.

Shichor, Yitzhak: Ironies of history. In: Kowner: Impact. 199-218

Shigeru, Murashima: The Opening of the Twentieth Century and the Anglo-Japanese Alliance, 1895-1923. In: Nish, I.: The History of the Anglo-Japanese Relations. 159-196.

Steinberg, John W.: The Operational Overview. In: The Russo-Japanese War in Global Perspective, Vol. I., 105-128.

Szabadsfalvi József: Nemzetállam és szuverenitás. In.: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből. A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének kiadványsorozata. 1997. Miskolc. 125-140.

Szili Sándor: A „kolonizáció” problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában. Világtörténet. 2000. tavasz-nyár, 8-22.

Szunomár Szabolcs: A cári Oroszország távol-keleti politikája a századfordulón, In: Bebesi, György – Lengyel Gábor: Kutatási füzetek. B-Group Kft. 2013. Pécs

Takashi Inoguchi: Korea in Japanese Visions of Regional Order. In: Armstrong, Charles. K. – Rozman Gilbert – Kim, Samuel S. – Kotkin, Stephan (ed.): Korea at the Centre. 5-14.

Tovy, Tal – Halevi, Sharon: America's first cold war. The emergence of a new rivalry. In: Impact 137-152.

Tsuchiya Yoshifuru: Unsuccessful National Unity: The Russian home front in 1904. In: The Russo-Japanese War in Global Perspective, Vol II. 325-354.

Varga Ilona: Szibéria a XVII. századi orosz gazdaságban. In: Szvák Gyula (Szerk.): Varga Ilona. A központosítástól az abszolutizmusig. Válogatott tanulmányok az orosz állam fejlődéséről. Russica Pannonica. 2009. Budapest, 143-152.

Wilson, Sandra: The Russo-Japanese War and Japan: Politics, Nationalism, and Historical Memory. In Wells, David (ed.): The Russo-Japanese War in Cultural Perspective, Palgrave Macmillan, London 1999. 180-193.

Térképek jegyzéke:

1. Az Amerikai Egyesült Államok csendes-óceáni terjeszkedése a 19. század második felében
<https://kc-johnson.com/imperialism/#jp-carousel-4230>
Letöltés ideje: 2021.08.17.
2. Mackinder világtérképe
https://www.aspistrategist.org.au/wp-content/uploads/2014/11/Map_Geopolitic_Mackinder.gif
Letöltés ideje: 2021.08.17.
3. Orosz terjeszkedés 1533 és 1894 között
<http://tortenelemcikkek.hu/node/356>
Letöltés ideje: 2021.08.17.
4. Orosz terjeszkedés 1300 és 1914 között
<https://mapsontheweb.zoom-maps.com/post/114396754749/russian-expansion-1300-1914-by-stonecoldcrazzy>
Letöltés ideje: 2021.08.17.
5. Az Amur-folyó vízgyűjtő területe
<http://rg21.jp/wp-content/uploads/Amurrivermap.png>
Letöltés ideje: 2021.08.17.
6. Az orosz-kínai közös határ 1689-ben és 1858-1860-ban
https://www.google.hu/search?q=russia-cina+border+changes&tbm=isch&ved=2ahUKEwjlybGIII_tAhUJs6QKHbFyCVMQ2-cCegQIABAA&oq=russia-cina+border+changes&gs_lcp=CgNpbWcQAzoECAAQEzoICAAQCBAeEBM6BQgAELEDOgIIADoICAAQsQMqgwE6BwgAELEDEEM6BggAEB4QEzoECAAQHjoGCAAQCBAeUIu1B1jBkAhg0ZIIaABwAHgEgAGUA4gB7SCSAQoyMS42LjEuMy4xmAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWewAQDAAQE&sclient=img&ei=y662X6W4LYnmkgWx5aWYBQ&bih=754&biw=1519&hl=hu#imgrc=9Kx52JYB7qX00M
Letöltés ideje: 2021.08.17.

7. A Kuril- és a Szakhalin-szigetek
https://www.google.hu/search?q=sakhalin+1875&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiuyePV6rj1AhXZhP0HHcsQCLwQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1920&bih=942&dpr=1#imgrc=Ok2Oci61Lyu0oM
Letöltés ideje: 2022.01.17.
8. A Transzszibériai Vasút nyomvonala
<https://rusmania.com/structure-of-trans-siberian-railway>
Letöltés ideje: 2021.08.17.
9. Az 1894-1895-ös kínai-japán háború
https://en.wikipedia.org/wiki/First_Sino-Japanese_War#/media/File:First_Sino-Japanese_War.svg
Letöltés ideje: 2021.08.17.
10. A Port Arthur kikötőjét a Transzszibériai vasúttal összekötő Dél-Kínai Vasút
https://www.google.hu/search?q=Chinese+Eastern+Railway&hl=hu&sxsrf=ALeKk03dAkbxhuMYRQMp91CZCWWw3aD2Iw:1629221883987&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj4s569zLjyAhWPhf0HHSWjCTIQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1920&bih=942#imgrc=9ll6EneP0Tcr1M&imgdii=JLVK0uvjG9CfVM
Letöltés ideje: 2021.08.17.
11. Nevcsvang kikötője
<https://www.stampboards.com/viewtopic.php?f=10&t=52915>
Letöltés dátuma: 2021.08.17.
12. Az 1904-1905-ös orosz-japán háború színtere
Jukes, Geoffrey: The Russo-Japanese War 1904-1905. Osprey Publishing. 2002. 6. o.
13. A Balti-flotta útvonala
Connaughton, Richard: Rising Sun and Tumbling Bear. 2003. London. 292. o.
14. Az Amerikai Egyesült Államok tengerészeti bázisai a Csendes-óceán térségében a 19. század második felében
https://www.google.hu/search?q=usa+pacific+ocean+19th+century&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj7ay9iYT0AhXgi_0HHSL4BE8Q_AUoAXoECAEQAw&biw=1920&bih=942&dpr=1#imgrc=sqAaS0LteiSRIM&imgdii=5VD3ww4vRrRbCM
Letöltés dátuma: 2021.11.06.

Internetes források

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1786_majus_23_grof_benyovszky_moric_halala

Baranyai Tamás – Goreczky Péter – Salát Gergely: A kínai Övezet és Út kezdeményezés – mítosz és valóság. KKI-elemzések. Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2020. (kki.hu)

Máté Tamás: Az „Egy Övezet – Egy Út” kínai stratégia történelmi háttere, geopolitikai tartalma és jelentősége Közép-Európa, valamint Magyarország számára. Hadtudományi Szemle. 2017. X. évfolyam 4. szám,

<https://rubicon.hu/kalendarium/1530-augusztus-25-rettegett-ivan-szuletese>

<https://rubicon.hu/kalendarium/1725-februar-8-nagy-peter-car-halala>

<https://web.archive.org/web/20070704053726/http://old.japan-assoc.ru/publics/yrbk/en/2005/texts/t4/index.html>

<https://www.britannica.com/biography/Dmitry-Alekseyevich-Count-Milyutin>

<https://www.britannica.com/biography/Aleksandr-Mikhaylovich-Prince-Gorchakov>

<https://www.britannica.com/biography/Iwakura-Tomomi>

Köszönetnyilvánítás

Szeretném kifejezni köszönetemet a disszertáció elkészítéséhez nyújtott szakmai segítségért témavezetőimnek, Dr. Bebesi Györgynek és Dr. Glied Viktornak.

Köszönettel tartozom Dr. Fischer Ferencnek, aki a disszertáció megírásának kezdeti szakaszában támogatta a munkámat, továbbá a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történelmi Kutatócsoport tagjainak a rengeteg hasznos tanácsért és segítségért.